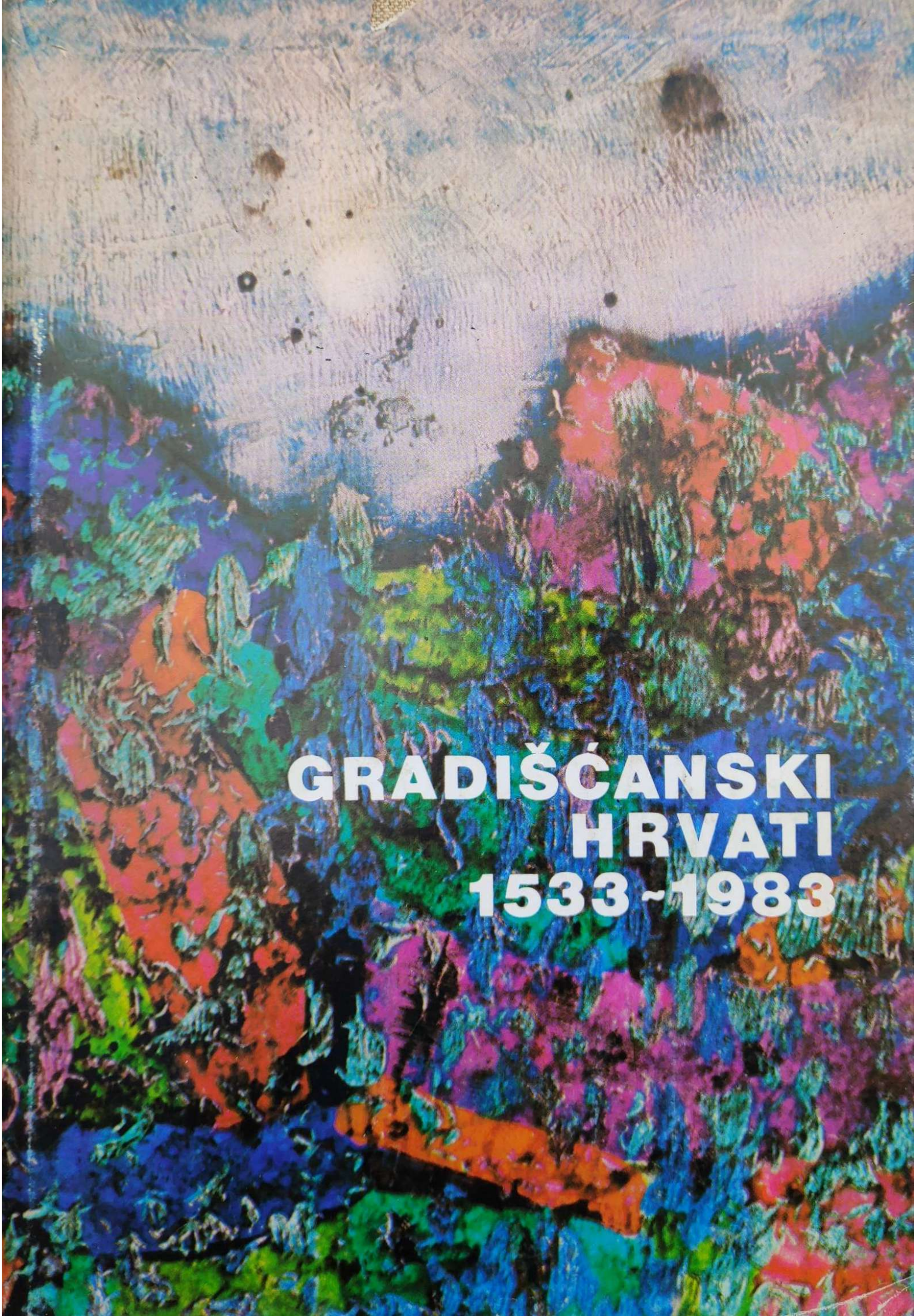
GRADIŠĆANSKI
HRVATI
1533~1983

27290

GRADIŠĆANSKI HRVATI 1533—1983

Uredništvo:

Dr VITOMIR BELAJ
Prof. ŽELJKO BESEDIĆ
Dr BOŽIDAR FINKA — glavni urednik
Dr ANTUN ŠOJAT
Prof. TIHOMIR TELIŠMAN — tajnik
Dr MIRKO VALENTIĆ
Mr BOŽENA VRANJEŠ
Dr BUDISLAV VUKAS

Recenzenti:

Dr VITOMIR BELAJ
Dr BOŽIDAR FINKA
Dr ANTUN ŠOJAT
Dr MIRKO VALENTIĆ
Dr BUDISLAV VUKAS

Likovni urednik:

BORIS DOGAN

Tehnički urednik:

Prof. TIHOMIR TELIŠMAN

Lektor i korektor:

Dr ANTUN ŠOJAT

Prijevod na njemački:

GERTRUDA POSTL-BOŽIĆ

ZAGREB 1984

IZDAVAČI

Društvo za suradnju s gradišćanskim Hrvatima i drugim hrvatskim narodnim manjinama u susjednim zemljama, Zagreb

Centar za istraživanje migracija i narodnosti, Zagreb

Za izdavače:

Prof. IVO SARAJČIĆ
Dr MILAN MESIĆ

Ovaj je ZBORNIK tiskan uz financijsku pomoć Republičkog komiteta za odnose s inozemstvom i Samoupravne interesne zajednice za znanstveni rad SR Hrvatske (SIZ-VI)

Tisak: Grafički obrazovni centar, Zagreb, 1984.

GRADIŠĆANSKI HRVATI

1533 — 1983

ZBORNIK

ZAGREB 1984

PREDGOVOR

U suorganizaciji Društva za suradnju s gradišćanskim Hrvatima i drugim hrvatskim narodnim manjinama u susjednim zemljama i Centra za istraživanje migracija i narodnosti u Zagrebu je od 2. do 4. lipnja 1983. godine održan Znanstveni skup o gradišćanskim Hrvatima. Znanstveni skup je organiziran u povodu obilježavanja 450. obljetnice doseljavanja Hrvata u Gradišće na područje današnje Austrije.

Kao prvi simpozij takve vrste u našoj zemlji, Skup je u svojem radu obuhvatio široku problematiku gradišćanskih Hrvata, od povijesti doseljavanja u Gradišće, preko kulture i jezika, do suvremenih problema. Time je ujedno ispunjen osnovni cilj organizatora simpozija i dan poticaj za nova istraživanja, posebno suvremene problematike gradišćanskih Hrvata.

U radu Skupa sudjelovali su znanstveni i javni radnici iz Hrvatske, Slovenije, Gradišća, Koruške i Mađarske. Podnesena su ukupno 24 referata na hrvatskom ili gradišćanskohrvatskom jeziku. Ti se referati objavljuju u ovom zborniku.

Pokrovitelj znanstvenog skupa bila je Sekcija za međunarodne odnose Republičke konferencije SSRNH.

Uredništvo

UVODNA IZLAGANJA

Prof. IVO SARAJČIĆ, predsjednik Društva za suradnju s gradišćanskim Hrvatima i drugim hrvatskim narodnim manjinama u susjednim zemljama, Zagreb

Obilježavajući 450. godišnjicu dolaska gradišćanskih Hrvata na područje današnje Austrije, Društvo za suradnju s gradišćanskim Hrvatima i drugim hrvatskim narodnim manjinama i Centar za istraživanje migracija i narodnosti organizirali su održavanje ovog znanstvenog skupa pod pokroviteljstvom Sekcije za međunarodne odnose RK SSKNH. Želja nam je kao organizatorima da na taj način dademo skroman doprinos obilježavanju spomenute godišnjice.

Dozvolite mi da u ime organizatora ovog znanstvenog skupa pozdravim predstavnike gradišćanskih Hrvata iz Austrije i Mađarske, te predstavnike koruških Slovenaca. Posebno mi je zadovoljstvo da prilikom otvorenja ovog skupa mogu pozdraviti predsjednika Predsjedništva RK SSRNH Peru Djetelića, kao i velik broj istaknutih društveno-političkih radnika, koji svojom prisutnošću potvrđuju značaj suradnje naše republike s hrvatskim narodnim manjinama u susjednim zemljama.

Gradišćanski Hrvati najstarija su hrvatska narodna manjina u Austriji, jednoj od nama susjednih zemalja. Unatoč njihovom odseljavanju iz naših krajeva pred gotovo 500 godina, oni još i danas čine jednu od najvitalnijih hrvatskih narodnih manjina. Ne mali doprinos u njihovom održanju kroz njihovu 450-godišnju povijest, posebno u ovom stoljeću, kada su i oni bili zahvaćeni procesima urbanizacije i industrijalizacije, ima njihov matični hrvatski narod. Nova socijalistička Jugoslavija i Socijalistička Republika Hrvatska učinile su značajan korak u čuvanju etničke zajednice gradišćanskih Hrvata u znatno težim suvremenim uvjetima. Zahvaljujući i našim naporima, gradišćanski Hrvati uspješno održavaju etnički identitet i svoju kulturu, a ujedno predstavljaju i najčvršći most suradnje sa susjednom Austrijom.

Ovo je prvi put da se u Zagrebu održava jedan znanstveni skup posvećen gradišćanskim Hrvatima. U radu Skupa sudjelovat će najeminentniji znanstveni radnici, koji se s raznih aspekata bave problematikom gradišćanskih Hrvata. Vjerujemo da će na taj način biti ispunjena praznina koja je do sada postojala u proučavanju te problematike. Osnovni je zadatak ovog skupa razmatranje problematike gradišćanskih Hrvata s različitih znanstvenih aspe-

kata i disciplina. Nadamo se da će nam Skup pružiti nove spoznaje iz bogate povijesti i suvremenog položaja te hrvatske narodne manjine.

Dozvolite mi da posebno pozdravim znanstvene radnike sudionike ovog znanstvenog skupa i da im poželim mnogo uspjeha u radu.

Pozivam druga Peru Djetelića, predsjednika Predsjedništva RK SSRNH, da podnese uvodno izlaganje.

PERO DJETELIĆ, predsjednik Republičke konferencije SSRNH, Zagreb

Drugarice i drugovi, poštovani gosti, dragi naši Gradišćanci!

Posebno mi je zadovoljstvo što u ime Republičke konferencije SSRN Hrvatske mogu pozdraviti učesnike i goste ovog znanstvenog skupa, organiziranog u povodu obilježavanja 450. godišnjice dolaska i naseljavanja Hrvata na teritorij današnje Republike Austrije.

Želim posebno pozdraviti predstavnike Gradišćanskih Hrvata koji na ovom skupu sudjeluju svojim znanstvenim prilozima ili mu prisustvuju kao gosti i naši uzvanici.

Problematika naših narodnih manjina, koje kao dijelovi jugoslavenskih naroda žive u susjednim zemljama, u fokusu je našeg stalnog interesa. Stoga nam je drago da se manjinska problematika stalno i temeljito analizira na ovakvim skupovima, da se sa znanstvenog stajališta osvjetljavaju različiti aspekti položaja i ostvarivanja prava narodnih manjina i izučavaju suvremeni procesi i pojave koje karakteriziraju pojedine naše narodne manjine u susjednim zemljama.

Ovaj znanstveni skup, koji se održava pod pokroviteljstvom Sekcije za međunarodne odnose i suradnju Republičke konferencije SSRN Hrvatske i za koji je pripremljeno više od 25 referata, obradit će različite aspekte političko-socijalnih, povijesnih, gospodarskih, međunarodno-pravnih, etnografskih, lingvističkih, kulturnih i drugih karakteristika razvoja i života Gradišćanskih Hrvata u Austriji i sigurno će pridonijeti potpunijem sagledavanju mnogih pitanja koja su od bitnog značenja za daljnji razvoj Gradišćanskih Hrvata, kao narodne manjine.

Poznata je činjenica da je naša samoupravna socijalistička Jugoslavija, kao zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti, deklarirala i afirmirala princip da narodnosti i narodne manjine trebaju biti pozitivan činilac odnosa među narodima i državama, most konstruktivne suradnje, razumijevanja i zbližavanja između SFR Jugoslavije kao matične zemje i zemalja u kojima žive naše narodne manjine.

Najveći sin hrvatskog naroda i svih jugoslavenskih naroda i narodnosti — Josip Broz Tito stalno je isticao da narodnosti unutar Jugoslavije i naše manjine u drugim državama trebaju biti most prijateljstva s tim zemljama, a ne jabuka razdora. Na toj osnovi, koja se tako dobro uklapa u sadržaje

jugoslavenske vanjske politike — nezavisnost, sloboda i nesvrstanost — tražili smo i tražimo putove suradnje i prijateljstva sa svim zemljama u kojima žive pripadnici naših narodnih manjina.

Želio bih ovdje istaknuti da je pozitivan razvoj jugoslavensko-austrijskih odnosa na političkom i ekonomskom planu stvorio povoljne uvjete i za konstruktivan dijalog u vezi s rješavanjem različitih pitanja hrvatske i slovenske narodne manjine. Mi cijenimo činjenicu što se našim narodnim manjinama daje značajno mjesto u austrijsko-jugoslavenskim razgovorima i na najvišem nivou, kao i u zajedničkim saopćenjima, u kojima se redovito navodi austrijska međunarodna obaveza da treba u cijelosti izvršiti odredbe o zaštiti i pravima hrvatske i slovenske narodne manjine. Ta dobronamjernost, na žalost, nije uvijek praćena i konkretnim mjerama za izvršenje Državnog ugovora. Razvoj dobrosusjedskih i prijateljskih odnosa između naše dvije zemlje podrazumijeva i rješavanje otvorenih pitanja hrvatske i slovenske manjine.

Drugarice i drugovi, danas su Gradišćanski Hrvati u Republici Austriji činilac koji se ne može mimoići. U Gradišću i Beču postoje društva i organizacije Gradišćanskih Hrvata u kojima se odvija veoma raznolika i značajna aktivnost, usmjerena na očuvanje njihovih nacionalnih obilježja i ostvarivanje prava u skladu s međunarodnim obavezama Austrije. Kod Gradišćanskih Hrvata sve se više razvija uvjerenje i svijest da o njihovoj organiziranosti i aktivnosti najviše ovisi koliko će uspjeti u svojoj borbi za očuvanje svoga nacionalnog identiteta. Zato se trebamo i danas prisjetiti da su Gradišćanski Hrvati, bez obzira na sve teškoće kroz koje su prolazili za ovih 450 godina, uspjeli sačuvati svoju samostalnost, svoj materinski jezik, tradicije, kulturnu baštinu i historijsku svijest.

Njegovanjem svojih tradicionalnih narodnih običaja i materinske riječi, Gradišćanski Hrvati sačuvali su svoju društvenu koheziju i osjećaj uzajamne pripadnosti zajedničkom društvenom kolektivitetu. Tokom vremena, s obzirom na sve društveno-političke i ekonomske promjene u kojima polako nestaje njihovih čvrstih ruralnih zajednica, kad dolazi do nagle urbanizacije i sve većeg utjecaja sredstava javnog informiranja, značenje tradicionalnih društvenih normi sve se više umanjuje i u takvim uvjetima jačaju procesi asimilacije. Međutim, bez obzira na sve te teškoće, Gradišćanski Hrvati uspješno su se odupirali svim faktorima odnarođivanja. Zato mi dopustite da upravo u ovom kontekstu posebno istaknem zasluge narodnih učitelja i svećenika, koji su svojim zalaganjem najviše pridonijeli borbi protiv asimilacije. Želim ovdje spomenuti svijetle likove narodnih svećenika — čuvarâ hrvatske narodne svijesti i materinskog jezika — Matu Meršića Miloradića, Ignaca Horvata, Matiju Meršića, Augustina Blazovića i druge. Mnogi su narodni svećenici svoje napredne narodnosne ideje branili i u vrijeme teških dana fašističkog režima u Austriji, pa su zbog toga bili zatvarani, šikanirani i na sve moguće načine sprečavani u svojim humanim aktivnostima.

Socijalistička Republika Hrvatska, polazeći od jedinstvenih principa vanjske politike SFR Jugoslavije, ulaže stalne napore da pomogne svestraniji razvoj hrvatske manjine u Austriji i da ojača i proširi veze i suradnju s organizacijama i društvima Gradišćanskih Hrvata. U tom smislu formirali smo Društvo za suradnju s Gradišćanskim Hrvatima i hrvatskim narodnim manjinama u drugim susjednim zemljama, koje kontinuirano prati probleme Gradišćanskih Hrvata, koordinira i inicira aktivnosti iz SR Hrvatske prema

hrvatskim manjinama u susjednim zemljama. Suradnja SR Hrvatske s društvima i organizacijama Gradišćanskih Hrvata u Beču i Gradišću ima prvorazredno značenje za daljnji razvoj te naše narodne manjine.

Poznato je da hrvatska manjina u Austriji ima najveće probleme u oblasti školstva. Mogućnosti djece hrvatske manjine da prate nastavu na hrvatskom jeziku znatno su sužene, tako da je hrvatski jezik sveden na razinu fakultativnog predmeta. Slična je situacija i u predškolskom odgoju. Takve mjere neizbježno su morale dovesti do toga da broj upisa u dvojezične škole i dalje naglo opada. Zbog toga je potrebno izvršiti analizu o tome koje su naše mogućnosti da na tom području pomognemo manjinu. Isto tako, našu manjinu u Austriji potrebno je i dalje pomagati kvalitetnim kulturnim programima, birajući uvijek one sadržaje koji će jačati njihovu historijsku svijest i suzbijati stalno nametanje osjećaja inferiornosti njihova materinskog jezika i kulture.

Na kraju bih želio naglasiti značaj činjenice da Gradišćanski Hrvati, u okviru svojih organizacija i društava, obilježavaju ovaj jubilej s veoma znatnom vlastitom društveno-političkom aktivnošću i koristeći se ovom prilikom za reafirmaciju svojih osnovnih zahtjeva, koji se temelje na članu 7. Državnog ugovora. U toj svojoj aktivnosti oni imaju punu podršku naše zemlje i svih naših naroda i narodnosti. Naša je velika obaveza da im pomognemo u njihovim pravednim nastojanjima. Jer, kako jednom reče Miroslav Krleža »... tamo, gdje se narodnost kao pravo na lični osjećaj slobode ili ropstva poriče, tamo se poriče pravo na osjećaj slobode, dakle zabranjuje se nešto što je nesumnjivo povezano s ljudskim ličnim sklonostima — da čovjeku bude lijepo, da se osjeća ugodno, moralno-ispravnim, u jednu riječ, harmonično, to jest iskreno«.

Svim učesnicima Znanstvenog skupa želim plodan i uspješan rad.

Dr IVAN MÜLLER, predsjednik Hrvatskog kulturnog društva, Željezno/Eisenstadt

Poštovana draga braća!

Na početku željim se srdačno zahvaliti inicijatorom i organizatorom ovoga »okrugloga stola« ar je za nas jako važno da se i matični narod na širokoj bazi bavi s sudbinom i problematikom naše narodnosti. Žalosna je činjenica da se u Austriji i u Jugoslaviji premalo zna o nama, o našoj stvarnosti i o našem žitku. Zbog toga će i naše društvo tokom ovoga ljeta izdati jednu dvojezičnu informativno-dokumentativnu knjigu o našoj sudbini kroz prošlih 450 ljet.

Po sebi je razumljivo da se ravno u jubilarnom ljetu mi pitamo kakova je naša situacija i kakovi su preduvjeti za naš daljnji opstanak i razvitak. 450 ljet našega života u dijaspori je svakako znak naše životne snage i volje. Kroz cijelo ovo vrime imala je katoličanska crikva svoje posebne zasluge u obdržanju našega jezika i naše narodnosti.

Uoči ovoga našega velikoga jubileja se mi svi pitamo kako dugo će još opstati ova naša mala narodnost, ar su prilike za sve manjine danas puno teže nego prije. Rezultati svih brojidbov posle rata su drastičan i dramatičan dokaz za ov naš skepticizam i situacija u naši seli se je znatno promijenila. Ovde mislim u prvom redu na naša prije pretežno hrvatska velika sela, kao na Gijecu, Bijelo Selo, Pandrof, Vorištan, Štikapron, Rasporak i Kališrof.

Dok je prije u naši seli dominirao naš materinski jezik, dolazi danas pomoću modernih medijov jezik većinskoga naroda stalno u svaku našu obitelj. Današnja komunikaciona sredstva polipšavaju naš život, ali ona nas i ugrožavaju. Zbog toga danas triba svaka manjina posebne mogućnosti u obliku posebnih prava. Ona ne predstavljaju nikakove privilegije, kako neki mislu, ar jednakopravnost ne predstavlja za slabijega nikakovu zaštitu.

Moram priznati da su potriboću ovih posebnih prava dosta puta istaknuli savezni predsjednik dr. Kirchschläger, bivši kancelar dr. Kreisky, kao i svi manjinski stručnjaki. Naročito precizno je svoje misli k ovomu problemu izrazio poznati vodja južnotirolske narodne grupe, zemaljski poglavar dr. Magnago. Ali put do ostvarivanja ovih prava je u demokraciji dalek, ar sudbina manjine u demokraciji previše odvisi od čudnih faktorov.

Do sada pravoda čuli smo samo pametne i lipe riči, ke sigurno rado i mi slušamo, konkretne mjere su do sada, izvan uvodjenja naših radio-emisijov, izostale.

Baza cijeloga našega narodnoga djelovanja je član 7 Državnoga ugovora. Po ovom medjuvrimenu i ustavnom zakonu Austrije imamo mi pravo na elementarnu nastavu u materinskom jeziku, na odgovarajući broj sridnjih škol, na jednak kulturni razvitak i na dodatni hrvatski službeni jezik.

Od potpisivanja Državnoga ugovora prošlo je već 28 ljet i naša situacija je na mnogi sektori puno gorja nego prije, ar se izvan već napomenutih radio-emisijov ništa nije poboljšalo. U dječi vrtići i škola je situacija u mnogi seli skoro katastrofalna. Zbog neispunjenja Državnoga ugovora zadana je nam ogromna i nepopravljiva škoda. U mnogi još uvijek pretežno hrvatski seli se djeca u dječi vrtići odgojivaju isključivo u nimškom jeziku, što predstavlja prvi prag za asimilaciju i odnarodnjivanje. I nastava u osnovni škola ne odgovara nikako postojećemu zakonu i duhu člana 7. Mi smo za sada branjeni samo u prvi 4 razreda osnovne škole, u dječi vrtići, u glavni i viši škola nemamo nikakove zaštite. Skoro je suvišno napomenuti da mi nemamo i svoje vlastite gimnazije.

Pitanje hrvatskoga dodatnoga službenoga jezika moglo se je kod nas lako i brzo riješiti i mi smo napravili u ovom smjeru vrlo realne predloge. Mora se naime znati da kod nas u Gradišću i po tako zvanoj strukturnoj reformi još uvijek ima 19 općina, ke mi reklamiramo za sebe i ke su još uvijek pretežno hrvatske. Načelniki (predsjedniki) ovih općina kao i člani općinskog savjeta (skupštine) su skoro svi isključivo Hrvati.

I financijelna situacija naših organizacijov je danas puno gorja nego prije instalacije vlade dr. Kreiskoga. Naše društvo je naime prije vlade dr. Kreiskoga redovito godišnje dobivalo oko 400.000 do 500.000 šilingov samo od ministarstva za prosvjetu, i to u jednom času kada je savezni budžet imao samo volumen od 70 milijardov šilingov i kada su troški na perzonalnom i printsektoru bili puno niži nego danas, kada savezni budžet ima volumen od oko 400 milijardov šilingov.

Sigurno se i vi pitate zašto Austrija do danas nije ispunila svoje dužnosti po članu 7, iako da je ona pri ratifikaciji Državnoga ugovora svečano obećala da će ispuniti sve svoje dužnosti po članu 7. Ovo obećanje se je stalno ponavljalo u svi zajednički austro-jugoslavenski komunikeji. I pri zadnjem »susretu narodnosti iz susjednih zemalj« se je zemaljski poglavar Gradišća Kery javno pred nama zalagao za potpuno ispunjenje člana 7.

Glavni uzrok ovoga čudnoga i za nas sve nerazumljivoga pasiviteta Austrije leži u tragičnom raskolu naše narodnosti, ki omogućuje prakticiranje zloglasnoga principa »dili i zapovidaj«. Dok je naše društvo skoro po Državnom ugovoru dostavilo svoje predloge i želje u jednom memorandumu Saveznoj i Zemaljskoj vladi, kao i svim signatarom Državnoga ugovora, pojavili su se odmah naši asimilanti s izjavom da smo mi jedna srićna i zadovoljna manjina i da mi ne tribamo nikakovih posebnih prava. Oni čak i tako smišno argumentiraju da Austrija nije kriva ako mi sami ne potribujemo svoja prava po članu 7. Na žalost se je sada već dugo vodeća stranka u Austriji i u Gradišću, naime Socijalistička stranka, dugo identificirala s ovim »programom« naših asimilantov. Oni su stalno argumentirali kako da učnja hrvatskoga jezika sprečava socijalni i kulturni napredak naših ljudi. Zbog toga su prije i u više

opčina zaključili da se hrvatski jezik odstrani iz osnovne škole. Posljedice ovoga stvarno tragičnoga raskola i time usko povezanoga austrijskoga pasiviteta ćutu i vidu se danas svuda jako, jako bolno.

Naše društvo je kao jedina internacionalno priznata manjinska organizacija u Austriji prihvatilo takozvani zakon za narodne grupe, ki garantira opstanak narodnosti u Austriji. Ipak smo bili jako razočarani kada smo posle svojega pozitivnoga stanovišća k ovomu zakonu dočuli za tristranački sporazum, ki znatno otežava realizaciju ovoga zakona. Mi smo u ovom zakonu vidili prvi vidljivi korak na putu k realizaciji člana 7. Pravoda smo mi uvijek podvukli da će zakon samo onda postići svoj cilj, garanciju opstanka narodnosti, ako da se pri njegovoj primjeni pokaže on moral ki je ravno neophodno potriban pri realizaciji jednoga tako osjetljivoga zakona.

Dok je na početku tako izgledalo da će Savezna vlada respektirati tekst i duh ovoga zakona kao i sve dogovorene principe, počela je kasnije opet poznata stranačka politizacija i ovoga zakona.

Kada smo vidili da Austrija neće u našem pitanju ništa poduzeti ako da ne dojde do jednog sporazuma izmedju tradicionalnih naših grupacijov, vodili su se po našoj inicijativi u godina 1980. i 1981. pregovori izmedju asimilantov i nas zbog postignuća jednoga pametnoga i realnoga sporazuma. Po prvi dosta pozitivni razgovori došlo je do zastoja i mi sada već od marta 1981. čekamo na ispunjenje nam danoga obećanja sa strane asimilantov.

Prekratak je čas da se — kako bi bilo sigurno potribno — opširnije referira ravno o cijeloj ovoj problematiki. U brojni izjava i rezolucija smo stalno pokazivali na ovu veliku nepravicu prema nam, hasni i pozitivnih rezultatov da sada na žalost nije. Zanimljivo je da napomenem posebnu brojidbu od 14. 11. 1976., pred kom su asimilanti pozvali Hrvate da zataju svoj materinski jezik i da se na taj način deklariraju kao Nimci.

Posljedice ovakove politike će pokazati da sada nam još nepoznati rezultati zadnje brojidbe od 14. maja 1971., ki na opće začudenje još uvijek nisu publicirani u pogledu na jezični sastav stanovnikov. Ovi rezultati će po našoj ocjeni peljati cilj Zakona za narodne grupe, naime garanciju opstanka narodnosti u Austriji, ad absurdum. Nam je jasno da i najbolji zakoni nisu u stanju da nas spasu ako mi sami ne poduzmemo sve ono ča je potribno.

U prvom redu je potribna pozitivna atmosfera i razumivanje većinskoga naroda za posebnu problematiku manjin. Iako da je atmosfera kod nas u Gradišću dobra, falu sa strane vlasti oni akcenti i one inicijative ke podržavaju naše nastojanje i djelovanje.

Naše narodne organizacije baziraju isključivo na idealizmu i požrtvovnosti funkcionerov i suradnikov. One već dugo nisu u stanju da zaposlu jednoga plaćenoga sekretara ili urednika. Kod nas u Austriji se subvencionira skoro sve. Čak i političke partije, ke imaju svoje visoko plaćene funkcionere i pomoću svojega upliva velike mogućnosti, si odobravaju visoke subvencije. Samo za nas nema dovoljno novaca.

Kulturni i društveni aktiviteti u naši seli su relativno veliki. Tamburaške, plesačke, pjevačke i kazališne grupe su ravno u jubilarnom ljetu jako agilne i mi svi se veselimo njihovomu uspješnomu i od naših ljudi aklamiranomu agiranju.

Glavna briga su naše obitelji i naša djeca. Tim da već jedna generacija uzalud čeka na ispunjenje člana 7 je i rezignacija kod mnogih naših ljudi

prezentna. Ova dugoljetna uzaludna borba za realizaciju člana 7 mora začuditi tim više kad sama Austrija vrlo žilavo i konzekventno forsira ispunjenje »Pariškoga ugovora« i takozvanoga paketa za južnotirolsku narodnost, i to s punim pravom.

Glavne naše organizacije su HKD, kao najstarja i najveća organizacija gradišćanskih Hrvatov, ka suradjuje i s ostalimi europejskimi narodnosti i ka i ljetos nosi glavnu odgovornost za dostojno svečevanje našega velikoga jubileja. HKD je bilo lani i organizator »VII. susreta narodnosti iz susjednih zemalj«. FUEV (Federalistička unija europejskih narodnosti) je podržavala pismeno prema austrijskoj i gradišćanski vladi energično naš stav s obzirom na ispunjenje člana 7.

HKD stalno tijesno suradjuje s Hrvatskim štamparskim društvom, ko ima izvanredno važnu i veliku ulogu i brigu da stavi našim ljudem na raspolaganje štivo u materinskom jeziku. Pravo je čudo i skoro nije za vjerovati da naš tjednik, sada već kroz desetljeća redovito izlazi bez ijednoga plaćenoga urednika. Ono izdaje i naš godišnji kalendar i barem jednu knjigu u ljetu. Koliko je to djela i žrtve za nas sve, zna si samo on predstaviti ki je sam bio angažiran na ovom za nas toliko teškom polju.

U Beču su domicilirane slijedeće organizacije:

Gradišćanskohrvatsko kulturno društvo u Beču, Hrvatski akademski klub i Komitet za prava Gradišćanskih Hrvatov. Naše bečansko kulturno društvo će se pri ovoj priredbi samo predstaviti. Hrvatski akademski klub je utemeljen 1947. kao nasljednik bivšega »Djačkoga kola« i ima zadaću da se skrbi za našu studirajuću mladinu. I njegov rad je nošen od velikoga idealizma i važna je njegova uloga u našem narodnom žitku. Težina njegovoga rada su predavanja i diskusije, kao i organizacija godišnjega »Dana hrvatske mladine«. Ljetos je HAK u vezi s našim jubilejom organizator velikoga »Sympoziona Croaticona II« na Privrednom univerzitetu u Beču. Komitet za prava Gradišćanskih Hrvatov je grupacija velikih idealistov, ka pomoću ciljenih akcijov konzekventno djela na realizaciji člana 7.

Sva ova društva su nadstranačka i neodvisna od političkih partijov, ar nam je povijest pokazala da narodni interesi jako lako dojdu u konflikt s partijsko-političkimi interesi. Gradišćanski Hrvati nemaju svoje vlastite političke stranke i su integrirani u dvi tradicionalni veliki politički partija. Zastupani smo u Saboru Gradišća, a zadnje vrime čak i u gremiju Gradišćanske zemaljske vlade. Druge političke partije ne igraju u našem narodu nikakovu ulogu.

Medjunarodno priznata je činjenica da u današnjem času nijedna narodna manjina ne more opstati bez redovitoga kontakta s matičnim narodom, ar su nje mogućnosti preslabe i skromne. Prošlu nedilju smo imali lipu svetačnost kod nas u Gradišću zajedno s Maticom iseljenika Hrvatske, pri koj je Matica odlikovala naša zaslužena društva i mnoge naše istaknute ličnosti zbog dugoljetne uspješne suradnje s matičnim narodom. Ovoj svečanosti je prisustvovalo i predsjedničtvo Društva za suradnju s gradišćanskimi Hrvati i na taj način dokumentiralo kontinuitet plodne suradnje izmed matičnoga naroda i nas gradišćanskih Hrvatov. Po našoj želji i inicijativi došlo je i do kulturnih i privrednih ugovorov izmed Gradišća i Hrvatske. Najlipši sad ove suradnje je naš novi gradišćanskohrvatski rječnik.

Gradišćanski Hrvati su se uvijek iskreno zalagali za prijateljske odnose izmed Austrije i Jugoslavije. Mi znamo vrlo dobro da je naš opstanak i razvitak samo onda zasiguran ako da vlada prijateljstvo med dvimi susjednimi zemlja, naše domovine i matične zemlje. Mi smo — i to je priznato — sigurno jedna od najlojalnijih manjin u Europi. Ravno zbog ovoga priznatoga i poznatoga lojaliteta držimo si za dužnost da otvoreno velimo svoje misli, želje i kritiku svakomu ki je naš partner u razgovoru i suradnji, i mi nećemo nikada šutiti kad ide za ostvarenje naših prava. Mi ljubimo svoju domovinu Austriju, ali mi volimo i svoj hrvatski materinski jezik, i svoju individualnost. Zato ćemo ravno u jubilarnom ljetu uvijek i svuda reći da želimo ostati dobri Austrijanci i dobri Hrvati. Naša parola je da je »dva već neg jedan«.

Svoje izlaganje želio bi završiti s varijiranimi riči našega slavnoga pjesnika Mate Meršića-Miloradića iz »Molitve gradišćanskih Hrvatov«:

»Naš hrvatski narod mali
rad bi živit, rast i cvast,
dugo su ga Turki klali,
ti mu nisi dal propast.
Daj da samo dobre ljude
širom hrani božji svit,
a Hrvatu radost bude
med dobrimi dobar bit«.

Akademik JAKOV SIROTKOVIĆ, predsjednik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb

U godini kad obilježavamo četiristopedesetu godišnjicu odseljenja Gradišćanskih Hrvata u njihovu novu domovinu, Austriju i susjedne zemlje, čast mi je i posebno zadovoljstvo potomcima tih dalekih njihovih predaka, koji i do danas njeguju hrvatsku materinsku riječ i održavaju prisne veze s maticom zemljom, predati na korištenje velebno djelo, zasnovano i izrađeno u najstarijoj znanstvenoj ustanovi na slavenskom jugu, Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

To je djelo Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, najopširnije djelo te vrste u slavenskom svijetu. U ovom je djelu uskladištena materinska riječ od prvih pisanih spomenika na čitavu teritoriju prostiranja hrvatskoga jezika.

Rječnik je po svojoj naravi, s oko 250.000 leksikografskih jedinica, u 23 toma i 97 svezaka, riznica cjelokupnog znanja i izraz sveukupne materijalne i duhovne kulture naših naroda. To su bogatstvo i Gradišćanski Hrvati, napustivši rođenu grudu i preselivši se u kraj u kojem i do danas žive njihovi potomci, prenijeli sa sobom i njegovali kroz duga stoljeća često njima nesklone povijesti u novoj domovini.

Rječnik je rezultat upornog stvaralačkog rada velikih sinova naroda slavenskog juga u trajanju cijeloga stoljeća i više, tj. od osnivanja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (1866. godine), pa do 1976. godine. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti je za taj pothvat dobila nagradu AVNOJ-a, s obzirom na njegovo značenje za nauku i kulturu, očuvanje nacionalnog identiteta i zbog njegove uloge u razvijanju ideje o bratstvu i jedinstvu naših naroda, što se u punoj mjeri izrazilo u borbi za slobodu i u stvaranju i razvoju SFRJ.

Sretni smo da se ta riječ nije ugasila na ognjištima hrvatskih domova u Gradišću; štoviše, ona se razvijala i u govoru i u pismu, preko nabožnih i pučkih knjiga do umjetnički oblikovane riječi u djelima brojnih gradišćanskohrvatskih književnika. Drago mi je da je uzajamnom suradnjom austrijske i hrvatske strane zasnovan i ostvaren na toj vašoj njegovanoj domaćoj riječi i prvi naš rječnik, u kojem se prvi put ravnopravno s njemačkim i hrvatskim književnim, nalaze riječi i opisi njihova značenja i na gradišćanskohrvatskom jeziku. Sa zadovoljstvom mogu reći da su njegovi pokretači, autori i urednici iz Hrvatske, svi odreda članovi Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Čestitajući Gradišćanskim Hrvatima na pojavi njihova rječnika i uručujući njihovu predstavniku, gospodinu dru J. Mülleru, predsjedniku Hrvatskoga kulturnoga društva u Željeznu, Rječnik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, rado ću ponoviti poznatu činjenicu da nijedan rječnik nije zatvorena knjiga. Treba i u vas i u nas dalje istraživati i pisane izvore i narodne govore, u kojima se nalaze i stvaraju nove riječi i novi izrazi, koje donose vaša i naša društvena stvarnost.

Kao što mi ovdje nastavljamo dalje raditi i stalno dopunjavati ovo veliko djelo, koje će se odsad nalaziti u vašem, a po vama i u našem Gradišću, tako s velikim zadovoljstvom podupirem i dogovor o tome da se u uzajamnoj suradnji nastavi rad i na gradišćanskohrvatskom rječniku, koji ima izaći još u dvije knjige. Želim vam mnogo uspjeha u radu, mukotrpnom i tegotnom, u uvjerenju da će ti rječnici pridonijeti još čvršćem našem povezivanju i vama još više pomoći da sa svom upornošću i zainteresiranošću i dalje njegujete materinsku riječ, koju uspješno njegujete gotovo, eto, pola tisućljeća.

REFERATI

I

TURSKI RATOVI I VELIKE SEOBE HRVATA U XV. I XVI. STOLJEĆU

MIRKO VALENTIĆ, Zagreb

Zadaća je ovog priloga da utvrdi i osvijetli povijesne početke Gradišćanskih Hrvata i ostalih hrvatskih narodnih manjina čiji je opstanak bio uvelike uvjetovan ofenzivnim turskim ratovima tijekom XV. i XVI. stoljeća. Zato ćemo prateći selidbene valove hrvatskog naroda u XV. i XVI. st. zajedno s njim i u više navrata prelaziti preko Jadranskog mora na Apeninski poluotok, gdje nastaju najstarije hrvatske iseljeničke kolonije. Na srednjem i gornjem toku rijeke Kupe promatrat ćemo seobe u slovensku pokrajinu Kranjsku, gdje zauvijek ostaju mnogi Hrvati. I, na kraju, preko rijeka Sutle, Mure i Drave pratit ćemo najveće selidbene valove prema Štajerskoj, zapadnoj Ugarskoj, Donjoj Austriji, Slovačkoj i Moravskoj.

Analiza bilo kojeg od spomenutih selidbenih pravaca povezana je u svojoj uzročnosti, u prvom redu s turskim ratovima na etničkom prostoru hrvatskog naroda od druge polovice XV. do konca XVI. stoljeća. Turci u hrvatske zemlje donose nemilosrdan način ratovanja, a oštricu turske prodornosti nose isturene turske čete, tzv. martolozi.[1] Turski martolozi nikad ne prestaju s četovanjem i pustošenjem. Oni haraju, pale, ubijaju i odvode roblje u vrijeme rata kao i u vrijeme mira. Bila je to poznata osmanlijska ratna strategija, kojoj je osnovni cilj bio slomiti otpornu snagu protivničke države, a narodne mase prisiliti da se pokore Turcima ili rasele. I upravo takav način turskog osvajanja izazvao je u nas na Balkanu goleme etničke promjene, kakve se ne pamte od vremena doseljenja Južnih Slavena. Čim se Turci učvrste u jednoj zoni, dovode u opustošene krajeve »svoje« vlaško, stočarsko pučanstvo iz južnih zona, tj. iz dubine Osmanlijskog carstva. Iz privrednih i strateških razloga povjeravaju Vlasima čuvanje nove granice, upotrebljavajući ih kao svoje krajišnike vojnike.[2] Dovodeći Vlahe s juga i istoka, tj. iz područja stare Duklje,

[1] Taj naziv potječe iz grčkog jezika a znači oboružan kršćanski stražar na turskoj krajini.

[2] Novi doseljenici u početku rado upotrebljavaju ime »Vlah«, ističući na taj način, prije svega, svoj društveni položaj, tj. položaj slobodnog stočara ratnika kakav su uživali i pod turskom vlašću. Od starosjedilaca razlikuju se, u najvećem broju, po pripadnosti pravoslavnoj vjeri. S jezičnog gledišta nije bilo razlike između starosjedilaca Hrvata i doseljenih Vlaha. Proces posrbljavanja skupina Vlaha koji se tijekom XVI. i XVII. st. pojavljuju u Hrvatskoj bio je završen prije turskih osva-

Zete, Raške, Huma, Hercegovine i istočne Bosne provodili su Turci sistematsku kolonizaciju sjeverne Dalmacije, Dunavsko-savskog međuriječja, te Like na jugu i Dravsko-savskog međuriječja na sjeveru. Novo vlaško stočarsko stanovništvo kretalo se najčešće sjevernom padinom Dinarskog gorja, poglavito preko velikih krških polja Livanjskog i Glamočkog. Drugi poznati smjer vodio je Vlahe središtem Bosne, tj. preko Banja Luke, Ključa i Petrovca u Pounje.[3] Treći smjer turske kolonizacije vodio je Vlahe iz nepresušnih južnih vrela u Hercegovini, dolinom rijeke Drine i Bosne u Srijem i Slavoniju.

Dakle, planinski prostori dinarskog gorja daju glavnu masu novih kolonista, po zanimanju uglavnom stočara, a u većini pripadnika pravoslavne crkve. U najvećem broju bili su to potomci srednjovjekovnih Vlaha stočara koji su posrbljeni prije XVI. stoljeća, ali još uvijek čuvaju i upotrebljavaju svoje uobičajeno ime V l a h. I u novoj sredini Vlasi pokazuju odlučnu spremnost da sačuvaju sve svoje stočarske povlastice, tj. plaćanje »vlaške filurije«, i da zadobije nove.[4] Proces prilagođivanja novih kolonista i starosjedilaca svagdje je tekao sporo, često praćen dubokim krizama i sukobima.

Uz proces d o s e l j a v a n j a novih kolonista iz nepresušnih južnih zona potrebno je s jednakom pozornošću analizirati i proces masovnog i s e l j a v a n j a iz Hrvatske, a koje traje od druge polovice XV. do kraja XVI. stoljeća. Jedna je od osnovnih značajki masovnog iseljavanja unutrašnje pomicanje pučanstva. Tako se npr. južni čakavci sele prema kajkavcima na sjeveru u Dravsko-savskom međuriječju, prenoseći hrvatsko ime s juga na sjever. U isto vrijeme hrvatsko stanovništvo iz zaleđa dalmatinskih gradova naseljava gradska središta na Jadranu, koja, uprkos kulturnom i političkom pritisku Venecije, dobivaju hrvatsko obilježje.

1. U početku sukoba s Turcima bili su upravo južni krajevi Hrvatske jače izloženi naletima redovitiv turskih četa i lako pokretljivih martologa. Zbog pljačke i osvajanja sjevernih padina Biokova, Mosora i Velebita ostaju dalmatinski gradovi bez egzistencijalnog zaleđa s kojim tradicionalno imaju žive trgovačke i privredne veze. To su osnovni uzroci koji će u južnim zonama Hrvatske još zarana pokrenuti dugotrajno iseljavanje preko Jadranskog mora na Apeninski poluotok.[5] Ovdje je također riječ o najstarijem procesu hrvatske dijaspore, koja svoj vrhunac postiže na razmeđu XV. i XVI. stoljeća. Promatrajući broj hrvatskih iseljenika iz dalmatinskih gradova na kraju XV. st. i uspoređujući taj broj s brojem iseljenika iz sredine XV. st., dolazimo do

jačkih ratova. S vremenom dobila je riječ Vlah pogrdan prizvuk, pa je razumljiva težnja da se ta riječ zamijeni riječju Srbin, jer je ime Vlah na ovom prostoru ionako bilo samo sinonim etničkog imena Srbin.

[3] Na tom putu susreće ih putopisac Benedikt Kuripešić već 1530. u znatnom broju, tvrdeći da pristižu od Smedereva i Beograda.

[4] Prema najstarijem turskom zakonu o Vlasima (1467—68) oni su oslobođeni od rajinskih podavanja i radne obveze — tlake. Naime, Vlasi ne daju harač od glave nego plaćaju filuriju, tj. dukat od kuće. To znači da Vlasi u Turskom carstvu imaju status kao slobodni seljaci i po tome se znatno razlikuju od ostale krščanske raje. Usp. Historija naroda Jugoslavije, II, Zagreb 1959, 83—90.

[5] Migracijom stanovništva iz hrvatskih zemalja na Apeninski poluotok bavi se u nas slovenski historičar Ferdo *Gestrin*. Usp. ove priloge: Gospodarske povezave jugoslovanskih dežel in Italije v 15. in 16. stoletju, Istorijski časopis XVIII, 1971; Migracije iz Dalmacije u Marke u XV i XVI stoljeću, Radovi Instituta za hrvatsku povijest 10, Zagreb 1977.

spoznaje da se iz naših najvećih gradova na Jadranu, a na razmeđu XV. i XVI. stoljeća, povećao broj iseljenika do potpuno kriznih veličina. Prema najnovijim istraživanjima broj iseljenika iz Zadra bio je, na početku XVI. stoljeća, prema stanju iseljavanja iz sredine XV. stoljeća veći čak za gotovo 400%, u Senju za oko 350% i u Splitu za 300%.[6] U drugoj polovici XVI. st. počinje smirivanje iseljeničkog pritiska na Apeninski poluotok iz dalmatinskih gradova, ali je zato već na početku XVI. st. povećano iseljavanje Hrvata s naših otoka.[7] Taj je pritisak na Apeninski poluotok bio najveći s Raba i Paga 20-ih godina XVI. st., kad Turci iz osvojene Like poduzimaju sistematske pljačkaške provale u velebitsku primorsku padinu, nasilno kidajući povezanost tih otoka s kopnenim zaleđem. Osim tih otoka, dakle Raba i Paga, kreću selidbeni valovi prema Apeninskom poluotoku i s naših južnih otoka Hvara i Korčule, a djelomice i s Brača. Promatrajući iseljene Hrvate na istočnoj obali Apenina, nalazimo među njima i veći broj Hrvata iz sjevernog Primorja, napose iz Senja, Bakra, Rijeke, s otoka Krka i iz istarskih gradova. Živeći u gradovima i selima na Apeninskom poluotoku, stvorili su jake slavenske kolonije, s velikim brojem slavenskog svećenstva. To su u većini fratri, koji imaju značajnu ulogu u novoosnovanim hrvatskim sredinama čuvajući svoj narod od brze i potpune asimilacije. Naime, južni iseljenički pravac imao je neka svoja posebna obilježja koja ga bitno razlikuju od tzv. prekodravskog iseljavanja, koji je vodio Hrvate u prostor između Beča i Bratislave i dalje, sve do Bijelih Karpata na sjeveru.

Razlika između s j e v e r n o g, tj. prekodravskog, i j u ž n o g, tj. prekomorskog smjera seobe bitno je utemeljena na poznavanju, odnosno na nepoznavanju jezika zemlje u koju su se doselili hrvatski kolonisti. Hrvati iz dalmatinskih i primorskih gradova nesumnjivo su poznavali talijanski jezik. Dapače i agrarno pučanstvo iz zaleđa dalmatinskih gradova, kao i ono s naših otoka, poznaje talijanski jezik barem djelomice. Poznavanje ili barem djelomično poznavanje talijanskog jezika omogućilo je hrvatskim doseljenicima brže uključivanje u socijalnu kapilarnost na Apeninskom poluotoku. Dakako, ta je prividna prednost skrivala u sebi objektivnu opasnost brze asimilacije. Od nekad prilično brojnih hrvatskih kolonija preživjet će jedino agrarna skupina Hrvata u Molisama. Zbog toga su Molisanski Hrvati za historičara i sociologa uvijek posebno zanimljiva povijesna pojava. Promatrajući pak prostor koji su na suprotnoj strani naselili Gradišćanski Hrvati, nalazimo kod njih potpuno suprotnu jezičnu situaciju.

2. Vratimo se još jednom osnovnim linijama turskog prodora koji će predtursko stanovništvo Hrvatske potisnuti na dva nova magistralna smjera velikog iseljavanja. Riječ je o seobi Hrvata na zapad preko srednjeg i gornjeg toka rijeke Kupe i o seobi na sjever preko rijeke Drave i Mure.

Prema dobro napučenoj Lici i Krbavi prodiru Turci iz srednje Bosne preko Ključa, a zjatim od Mostara i Livna preko Glamoča. Prolazeći srednjovjekovnim putovima koji su vodili u pokrajine Kranjsku, Gorici i u Akvileju, krstare oni još 1471. i 1476. po slovenskim zemljama čak puna četiri mjeseca. Kranjsku su Turci do 1508. opljačkali čak 27 puta. Prema izvještajima pokrajinskih

[6] Usp. F. *Gestrin*, Migracije iz Dalmacije..., Radovi 10, Zagreb 1977.

[7] O naseljavanju najudaljenijeg otoka usp. Nada *Božanić-Bezić*, Prilog proučavanju stanovništva otoka Visa krajem XVI i početkom XVII stoljeća, Čakavska rič IV, br. 2, 1974.

staleža Koruške, Kranjske i Štajerske Turci su do 1508. odveli iz slovenskih zemalja u roblje, ili pobili oko 200.000 ljudi.[8]

Pohodi martologa na zapad bili su, po ocjeni suvremenika, najsuroviji. Stalno iscrpljujući predtursko stanovništvo Like i Krbave, zauzeli su od 1503. do 1526. sav prostor između rijeka Cetine i Zrmanje, zajedno s kninskom tvrđavom, a zatim su Turci zaposjeli gornje Pounje, sa Srbom i Lapcom, te gusto naseljenu Liku između sjeverne Velebitske padine i Plješivice.[9] Godine 1527. pretvorena je i Udbina u tursko granično uporište. Spaljena su gotovo sva stara hrvatska naselja na velikom prostoru od Une do Velebita, i od Kapele do Kupe u Gorskom kotaru. Na tom golemom prostoru, koji je poznat kao posebna gospodarska i geografska cjelina Hrvatske i koji ima važnu ulogu da poveže svoje pokupsko-savsko zaleđe s jadranskim lukama u Primorju, zamire u XVI. st. trgovina i sav život. Narod koji Turci nisu uspjeli odvesti u svoje roblje bježi najčešće u Kranjsku na kočevsko područje i u današnju Belu krajinu.[10] Prvi selidbeni valovi upravo iz tih krajeva zapljusnuli su, već zarana, i zapadnu Ugarsku. Samo manji dio stanovništva zadržao se po prostranim dolinama bliže Kupi: oko Gerova, Čabra i Broda te u primorskim utvrdama od Senja do Rijeke.[11] Golemo područje Gorskog kotara između Kapele i Kupe ležalo je pusto sve do početka XVII. stoljeća, kad je konačno stabilizirana linija krajiške obrane od Turaka.

Seobe Hrvata preko Kupe u Kranjsku i preko Sutle u Štajersku ostale su u našoj povijesnoj znanosti još uvijek u potpunosti neistražene. Nije nam poznat prostorni raspored hrvatskih naseobina u tim pokrajinama ni približan broj iseljenih Hrvata. U tom nastojanju može nam, ali samo kao pomoćna obavijest, korisno poslužiti već spomenuti podatak o broju nastradalih Slovenaca do 1508, a bilo je riječi o 200.000 ubijenih ili odvedenih u roblje. S nešto više podataka možemo govoriti o dugotrajnom turskom haračenju po primorskoj, tj. južnoj padini Velebita, i seobama iz tog dijela Hrvatske. Postavlja se najprije pitanje: što je Turke vodilo na južnu stranu Velebita? Odgovor na to pitanje treba tražiti u prvom redu u stočarskoj privredi turskih kolonista. Prema tome, područje južnog Velebita bilo je potrebno Turcima kao zimsko pasište za njihove ličke koloniste.[12] Suvremeni spomenici bilježe da je na tom zemljištu, uoči turskih napada, živjelo oko 12.000 stanovnika.

Podvelebitsko primorje prostiralo se od Senja do Starigrada, s četiri stare tvrđave u Senju, Starigradu, Jablancu i Bagu. Za iznenadnih turskih pohoda i pljački spomenute tvrđave nisu mogle primiti cjelokupno okolno stanovništvo. Martolozi ondje prodiru do najzabitnijih sela, sve u želji da dopru do živog čovjeka i da ga odvedu u roblje. Ti su zarobljenici prodavani na posebnim trgovima, a cijena im je bila velika. Za momka ili djevojku dobivali su Turci obično jedan dukat. Zbog toga turski martolozi nastoje da nahvataju što više mladog svijeta. Strah od turskog ropstva poslužit će stanovništvu južne velebitske padine kao jak motiv za seobu na susjedne otoke: Rab, Pag

[8] S. *Jug*, Turški napadi na Kranjsko in Primorsko od prve tretjine 16. stoletja do bitke pri Sisku (1593), Zgodovinski časopis IX, Ljubljana 1955.

[9] Pregled raseljavanja i naseljavanja Like izradio je Stjepan *Pavičić*, Seobe i naselja u Lici, Zagreb 1967.

[10] Najnovija istraživanja Josipa *Adamčeka*, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća, Zagreb 1980, pokazuju da je npr. Ivan Ungnad 1534. godine naselio mnogo hrvatskih seljaka na vlastelinstvo Krško.

[11] O selidbenim valovima na zapad prema rijeci Kupi usp. Radoslav *Lopašić*, Oko Kupe i Korane, Zagreb 1895.

i Krk ili uzduž mora u Senj, Rijeku i Istru. Tjerajući velika stada blaga, zaputiše se velebitski beskućnici najčešće prema Istri, kamo su ih svojim obećanjima mamile mletačke i austrijske vlasti. U sjevernom dijelu Istre bilo je dovoljno zemlje za ratare, koji su također u velikom broju krenuli na zapad. Zajedno s Hrvatima iz Podvelebita bježalo je ispred turskih martologa i stanovništvo između Velebita i Une. Tako se i na području Istre našao oko 1526. velik broj novih doseljenika.

Gotovo u isto vrijeme uspjelo je krajiškim vojnim zapovjednicima da na teritorij habsburgovaca u Kranjskoj primame manju skupinu turskih podanika iz Srba, naselivši ih 1530. po pustim selištima oko Žumberka, gdje su imali dovoljno pašnjaka za svoju stočarsku privredu. Prebjezima iz stare srpske župe, koja se prostirala između Une i Plješevice, vladar je 1535. godine podijelio značajne privilegije. Naime, oslobodio je nove doseljenike svake daće na 20 godina, potvrdio im posjednute zemlje i prihvatio da turski prebjezi — poznatiji kao žumberački uskoci — vrše vojnu službu. Tu skupinu turskih prebjega prihvaćaju habsburgovci kao svoju vojsku, pa su na teritoriju Žumberka utemeljili posebnu kapetaniju.[13]

Prebjezi iz Osmanlijskog carstva utječu i na prilike u preostalim dijelovima Hrvatske, prije svega na vlastelinstvu. Njihov odličan položaj, koji gotovo u pravilu jamče habsburgovci i visoki krajiški oficiri, postaje osnovni cilj domaćem vojniku i kmetu koji je živio izvan pojedinih kapetanija, tj. izvan krajiškog područja Hrvatske. Novi doseljenici iz Turskog carstva, koji se u najvećem broju naseljavaju u područje Slavonske i Hrvatske krajine, i koji su poznatiji kao Vlasi, oslobođeni su od feudalnih podavanja, a dobivaju i pravo na slobodnu trgovinu.[14]

Masovno iseljavanje iz hrvatskih zemalja u smjeru zapada traje kroz čitavo XVI. stoljeće. Stanovit zastoj nastaje samo od 30-ih do 50-ih godina, kada Osmanlije, poslije pada Like i Krbave, koncentriraju svoju ofenzivu kroz zapadnu Slavoniju i prema Budimu, koji će osvojiti 1541. godine. Zbog toga je u obrambenom pojasu od Drave do mora najveća pažnja posvećena Slavonskoj krajini, jačajući tvrđavski trokut Koprivnica — Križevci — Ivanić. Podizanje obrambenih utvrda u Hrvatskoj krajini, dakle od Save do mora, bilo je zapušteno, što će omogućiti Turcima da poslije jake koncentracije Vlaha na rijeci Uni zauzmu poznate tvrđave: Kostajnicu 1556, zatim Cazin 1576. i Kladušu 1577. godine. Sa srednjeg toka rijeke Une poduzimaju oni

[12] Stjepan *Pavičić*, Raseljavanje starog stanovništva iz Senja i okolice, nastajanje uskoka i njihovo djelovanje, Senjski zbornik III, Senj 1967—68.

[13] Usporedimo li položaj uskoka u Žumberku s položajem novih doseljenika u Istri, koji se gotovo u isto vrijeme doseliše na habsburški i mletački teritorij Istre, uočit ćemo nekoliko zanimljivih razlika. Navikli na pašarenje u velikom krugu, doseljenici u Istri nisu bili zadovoljni zbog skučenih i parceliranih površina. Turci, koji u isto vrijeme započinju s prvom revitalizacijom Like, saznavši za napetosti među odbjeglim stanovništvom Istre pokušavaju ih preko posebnih emisara nagovoriti na povratak u Tursko carstvo. Ratarima je obećana bolja zemlja, a stočarima široka planinska ispaša. Jednima i drugima obećan je, također, dobar postupak i velike povlastice. Turci kod istarskih stanovnika postižu stanovit uspjeh, ublažavajući time gubitak stanovništva Like koje je pobjeglo u Žumberak. Oko 1535. god. stali su se vraćati nekadašnji podvelebitski doseljenici. Po svom povratku u Tursko carstvo, zadobila je ta skupina novo ime »Istrani«.

[14] O socijalnom statusu novih doseljenika usp. Fedor *Moačanin*, Vojna krajina do kantonskog uređenja 1787; Fedor *Moačanin* — Mirko *Valentić*, Vojna krajina u Hrvatskoj, Zagreb 1981.

velike pljačkaške prodore duboko na zapad, uništavajući hrvatsko stanovništvo na širokoj liniji koja je išla između sjevernih padina Velike i Male Kapele te donjeg toka rijeke Kupe i Une.[15] Naselja na zapad od dobro utvrđenog Ogulina, posebno Vitunj, Gomirje i Moravice, pa sve do rijeke Kupe potpuno su opustošena od turskih provala. Tu je sasvim nestalo starog stanovništva. Što nije izginulo ili odvedeno u roblje, prebjeglo je preko Kupe u Kranjsku, ili na sjever preko Save i Drave u zapadnu Ugarsku, Donju Austriju, Slovačku i Moravsku.

3. Uzimajući u obzir dosad promatrane smjerove seobe: južni prema Apeninskom poluotoku i zapadni prema Istri, Gorici i Kranjskoj, može se izvesti zaključak da je seoba Hrvata na smjerovima jug i zapad bila zaista masovna. Ipak, najmasovniji smjer hrvatske dijaspore bio je sjeverni. Mase hrvatskih beskućnika odlaze na sjeverozapad tijekom XVI. st. iz zapadne Bosne, Like i Krbave, dok ih je najveći broj bio iz krajeva s donjeg toka rijeke Une i Kupe, a naročito iz Slavonije. Najnovija istraživanja pokazuju da su Hrvati na sjeverozapadnom seobenom pohodu naselili čak 277 sela u zapadnoj Ugarskoj, Donjoj Austriji, Slovačkoj i Moravskoj.[16] Samo u današnjem upravnom i političkom prostoru Gradišća živjeli su Hrvati u 179 sela. Dodajmo tim općim spoznajama još i to da sve Hrvate koji se odseliše u sjeverozapadnom smjeru nazivamo danas zajedničkim imenom Gradišćanski Hrvati.

Budući da je sjeverozapadni seobeni smjer bio najintenzivniji, postavlja se pitanje: zašto? Zašto je seoba u zapadnu Ugarsku i Donju Austriju, Slovačku i Moravsku bila najmasovnija? Našu pozornost možemo koncentrirati na tri osnovna uzroka. Prvi je svakako rast agrarne konjukture u zapadnoj Ugarskoj i Donjoj Austriji, zatim postojanje plemstva u Hrvatskoj koje u isto vrijeme drži velike posjede i u zapadnoj Ugarskoj. Treći je uzrok masovne seobe snažan i dugotrajan osmanlijski ciklon. Taj je uzrok, nesumnjivo, osnovni pokretač velikih seoba na sjever preko rijeke Drave i Mure.[17]

Novija istraživanja mađarskih historičara govore da je na kraju XV. st. bilo u Ugarskoj čak 50—60% opustjelih seljačkih posjeda.[18] Glas o tako

[15] Preko posjeda Zrinskih i Frankopana, posebno preko bosiljevačkog vlastelinstva, provaljuju turske čete nekoliko puta u severinski i lukovdolski kraj, naročito 1558. i 1577. godine. S toga prostora narod bježi većinom preko Kupe u Belu krajinu.

[16] Ovdje je riječ o istraživanjima Josefa *Breua*, najtemeljitijeg poznavaoca dijaspore Gradišćanskih Hrvata. On je prilikom prvog simpozija o Gradišćanskim Hrvatima izradio veoma preglednu kartu, označivši sva sela u kojima je živjela ta hrvatska narodna manjina od vremena naseljavanja u XVI. stoljeću. Svoju kartu tiskao je kao prilog knjizi Symposion Croaticon I, Beč 1974.

Temeljno djelo J. Breua za proučavanje povijesti Gradišćanskih Hrvata je *Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschließenden Gebieten*, Wien 1970.

[17] Pregled osnovne literature za istraživanje povijesti Gradišćanskih Hrvata od 1734. do najnovijih dana izradio je August *Ernst*, Wissenschaftliche Literatur zur Geschichte und Kultur der Burgenlandischen Kroaten, Kroz povijest Gradišćanskih Hrvata, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1977 (dvojezično izdanje). Na istom mjestu dao je Feliks *Tobler* pregled osnovne arhivske građe: Primäre Quellen zur Geschichte der Burgenländischen Kroaten in Österreichischen Archiven, Biblioteken und Museen. Širi pregled literature o problematici Gradišćanskih Hrvata i bibliografiju djela Gradišćanskih Hrvata izradio je Mirko *Valentić*, Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas, Zagreb 1970.

[18] Istvan *Szábo*, Tanulmanyok a magyar parasztság történeteböl (Studije o povijesti mađarskog seljaštva), Budimpešta 1948. Madžarsku znanstvenu literaturu

velikim površinama slobodne zemlje brzo je dopirao do hrvatskih ratara koji su trajno izloženi, s jedne strane, pustošenju turskih četa i, s druge strane, velikom pritisku domaćih feudalaca, koji su morali organizirati obranu hrvatske države od Osmanlija.

Poslije neuspjelih turskih pohoda na Beč 1529. i 1532. god. porasla je samosvijest ugarskog plemstva, koje, uz pomoć Unutrašnjih Austrijskih pokrajina, uspijeva stabilizirati obrambenu liniju prema Turskom carstvu sa sigetskom i drugim kapetanijama od Drave do Dunava. Nakon duge stagnacije nastaju na većem zemljopisnom prostoru, poglavito u Madžarskoj i Donjoj Austriji povoljniji uvjeti za brže oživljavanje agrarne konjunkture. Da bi došli do potrebne radne snage, vladar i feudalci spremno prihvaćaju dolazak Hrvata, potičući i sami stvaranje velikog broja hrvatskih naselja. U novonastalim uvjetima za vlastelu je najvažnije pitanje bilo: koliko imaš ljudi. U trenutku kad je stabilizirana obrambena linija, vlasteli je bilo veoma važno da može dobiti seljake koji su htjeli preuzeti zemlju. Agrarna proizvodnja s prorijeđenim stanovništvom djeluje povoljno na položaj seljaka, jer kad je ljudi malo, ne postoji eksploatacija i ne postoji tzv. zla (crna) vlastela, jer svaki vlastelin traži kmeta, tj. radnu snagu, i nudi mu povoljne uvjete. Naime, i veliko i malo vlastelinstvo obrađuje se radnom snagom kmetova. Zbog toga se hrvatskim doseljenicima daje potrebna zemlja i oslobođenje od svih dažbina na 3—6, 6—8, i čak do 12 godina.

Protiv masovne seobe, posebno protiv onih austrijskih i madžarskih feudalaca koji su različitim obećanjima pozivali kmetove da napuste Hrvatsku i pređu na prekodravska vlastelinstva, ustao je Hrvatski sabor još 1533. godine. Upravo tom protestu Hrvatskog sabora iz 1533. vraćamo se ovim znanstvenim skupom, obilježavajući 4,5 stoljeća od vremena masovnih seoba hrvatskog naroda. Hrvatski je sabor 1533. zatražio od kralja da odlučno zabrani odvođenje kmetova, jer će hrvatsko kraljevstvo u protivnom slučaju ostati pusto i bez radne snage. Samo dvije godine kasnije ponovio je Hrvatski sabor vladaru svoju molbu, tužeći se kako staleži nasljednih austrijskih zemalja odvode i preseljavaju iz Hrvatske nebrojene kmetove. Zatraženo je da se narod koji je već odveden u austrijske pokrajine opet vrati u Hrvatsku. Ali pozivi Hrvatskog sabora na smirivanje seoba nisu zabilježili nikakav uspjeh na dvoru ni kod austrijske i madžarske vlastele, a pridošle su ubrzo i nove nevolje s Turcima. Tako je, poslije neuspjele Kancijanerove vojne protiv Turaka 1537. i poslije pada dobro utvrđene Dubice 1538. godine, pisao hrvatski ban Petar Keglević vladaru da se mnogo naroda iz graničnih krajeva prema Turcima, poglavito na liniji zapadno od Cernika i Požege, sprema na seobu. Poslije spomenutih neuspjeha turski martolozi gotovo nesmetano ulaze u te krajeve, a od njihovih prijetnji narod panično bježi. Iste godine izvijestio je vladara novi ban Toma Nádasdy da su njegovi veliki posjedi u zapadnoj Slavoniji već sasvim propali, tako da na tom području više nema ni jednog kmeta. Njemu su — dodaje T. Nádasdy — došli glasnici koji ga mole da im dâ zemlju u Madžarskoj, kamo bi se najradije odselili. U završnom

koja se bavi pitanjima hrvatske migracije u XVI. i XVII. stoljeću prikazala je Vera *Zimanyi*, Die kroatischen Migrationen im 16. und 17. Jh. in der ungarischen Fachliteratur, Kroz Povijest Gradišćanskih Hrvata, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1977.

dijelu svoga izvještaja kralju Ferdinandu ban T. Nádasdy dodaje ovo: dat ću zatražene zemlje u zapadnoj Ugarskoj, a narod ću izvesti iz Slavonije da ne bi propao.[19]

Velike grupe hrvatskog pučanstva kreću u zapadnu Madžarsku i zbog toga što se u to vrijeme ozbiljno računalo da taj dio Ugarske neće pasti pod Turke. Zbog velikog pritiska hrvatskih iseljenika na rijeku Dravu podignuto je nekoliko posebnih prijelaza. Najistočniji je bio kod Sopja i Virovitice, a poslije pada Orahovice krenule su izbjegličke mase na nove prijelaze koji su podignuti od Đurđevca zapadnije uz rijeku Dravu. Da bi osigurao naseljavanje južne Štajerske, Donje Austrije i drugih zemalja, dopustio je vladar međimurskom vlastelinu Gašparu Ernuštu i Ivanu Salaju da na rijeci Muri, između Legrada i Dubravice, podignu novi riječni prijelaz za bjegunce iz Hrvatske.[20]

Još uvijek nismo riješili jedno od najtežih pitanja povijesnog razvoja Gradišćanskih Hrvata, tj. otkuda potječu stanovnici iz nekoliko stotina novoosnovanih hrvatskih sela, koja se poput velikog arhipelaga protezahu od najjužnije točke današnjeg Gradišća do obale Dunava u Donjoj Austriji. Otoci hrvatskih kolonija popunili su još jedan velik geografski prostor (riječ je o širokoj zaravni između Beča i Bratislave), da bi se odatle otoci hrvatskog naroda poredali uz rijeku Moravu daleko na sjever, do rijeke Jihlave i Bijelih Karpata. Pokušaj Milana Kruheka, kustosa Povijesnog muzeja Hrvatske, da riješi pitanje otkuda i iz kojeg dijela Hrvatske potječu stanovnici Stinjaka ulijevaju nadu da će se ubuduće i tom veoma važnom pitanju posvećivati veća pozornost.

U nastojanju da se barem u osnovnim crtama odgovori na pitanje kamo su odlazile i gdje su se smjestile pojedine veće zajednice hrvatskih iseljenika, moguće je štogod pouzdanije reći jedino za sela zapadne Slavonije. Na početku XV. st. najveći dio zapadne Slavonije bio je u posjedu Zrinskih, Nádasdyja i Batthyányja, tj. feudalaca koji ujedno imaju svoje posjede i u zapadnoj Madžarskoj. Nesumnjivo je F. Batthyány svoje kmetove s posjeda između Papuka, Psunja i Stupčanice sklonio na svoje prekodravske posjede u zapadnoj Madžarskoj, a koji su se nalazili oko ovih gradskih središta: Güssing, Schleining i Rechnitz.[21] Na jugu Gradišća imali su svoje posjede i Zrinski, pa bi u južnoj grupaciji hrvatskih sela također trebalo tražiti slavonske stanovnike zapadnije od Pakraca, jer su oni u vrijeme seobe bili kmetovi Zrinskih. Na jugu današnjeg Gradišća nalazila se, nesumnjivo, najveća koncentracija sela u koja se tijekom XVI. st. naseliše Hrvati. Od ukupno 69 sela u kojima su živjeli Gradišćanski Hrvati germanizirano je i madžarizirano 49 sela. Danas na jugu Gradišća nalazimo Hrvate u samo 20 sela.[22]

[19] Ferdo Šišić, Hrvatski saborski spisi II, 1537—1556 MSHSM 36.

[20] Monumenta Habsburgica II, 226—27. Original toga za seobu zanimljivog dokumenta nalazi se u Zemaljskom arhivu u Željeznom. Na njega me nedavno upozorio Feliks Tobler.

[21] Franjo Batthyány je već 1524. dobio odobrenje vladara da na svoje posjede u Ugarskoj može naseljavati Hrvate. Više o tome usp. J. *Adamček*, Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća, Zagreb 1980, 257.

[22] Usp. kartu J. *Breua*. Vidi bilješku 16.

Hrvatska naselja u srednjem Gradišću

U širokoj okolici Šopronja imao je svoje posjede poznati slavonski feudalac Toma Nádasdy, pa su tu, najvjerojatnije, našli svoj novi dom Hrvati s njegovih prostranih posjeda Velike i Međurića u zapadnoj Slavoniji. U svakom slučaju, u okolicu Šopronja doselio se veći broj stanovnika Slavonije, jer je u selima srednjeg i sjevernog Gradišća često prezime Tot, koje u madžarskom jeziku označava čovjeka iz Slavonije, kao što je ime Horvat u Madžarskoj bilo oznaka za stanovnika južno od rijeke Kupe. U srednje Gradišće stiže prvi val hrvatskih iseljenika iz Like i Krbave između 1522—1527. godine.[23] Taj dio hrvatskih bjegunaca naselio se poglavito u Šopronjskoj županiji. U srednjem Gradišću naselili su Hrvati 25 sela, a danas žive u prepolovljenih 12 sela.

Među iseljenim Hrvatima prisutna je česta pojava unutrašnjih seoba. Najčešće to znači da su naseljenici s juga, nakon stanovitog zadržavanja u jednoj zoni, nastavljali svoju seobu. Taj je proces prisutan sve do konačne stabilizacije lokalne uprave sredinom XVII. stoljeća.

Treća velika grupa hrvatskih sela nalazila se na sjeveru Gradišća, od Šopronjske gore do Dunava. Tamo su Hrvati živjeli u 24 sela, a danas, nakon toliko stoljeća, žive u 17 sela.

Na širokom prostoru Donje Austrije postoje (u XVI. st.) dvije veće grupacije sela u koja se naseliše Hrvati. Jedna na istočnom rubu Beča a druga između Lajte i Dunava. Tu su procesi germanizacije bili najbrži, tako da je već krajem XVIII. st. nestao veći broj hrvatskih kolonija. Hrvati su u tom području naselili 67 sela, a danas su ostali samo materijalni tragovi nekad velike hrvatske iseljeničke zone.

Na teritoriju koji je do prvog svjetskog rata pripadao zapadnoj Madžarskoj nalazi se još jedna veća grupacija Gradišćanskih Hrvata. U dijelu Madžarske, koji se danas proteže uz granicu s Austrijom Hrvati su tijekom XVI. st. živjeli u 45 sela, a sada samo u 14 sela.

U Moravsku i Slovačku pristižu prvi pojedinci iz Hrvatske već 20-ih godina XVI. stoljeća.[24] Riječ je ponajviše o malim plemićima, kojima kralj daje nove posjede kao odštetu za izgubljene zemlje i utvrde u Hrvatskoj. Novija istraživanja uzimaju godinu 1529. kao vrijeme kad se u Slovačkoj pojavljuju prve grupe Hrvata. Oni stižu u Moravsku i Slovačku u tri selidbena vala: prvi 40-ih, drugi 50-ih i treći 60-ih godina XVI. stoljeća. Najviše podataka postoji o seobi Hrvata iz Kostajnice u Šenkvice. U Moravskoj i Slovačkoj naselili su Hrvati 47 sela, a hrvatski jezik i tradicija povijesnog porijekla očuvana je do danas u samo 7 sela. Dakle ovdje je asimilacija, uz Donju Austriju, bila najintenzivnija.

Prema tome, u gotovo 300 sela, za koja se uvjetno može reći da pripadaju skupini Gradišćanskih Hrvata, iselio se, nesumnjivo, velik broj Hrvata. U masovnoj i dugotrajnoj seobi sudjeluju svi društveni slojevi: seljaci, sitno

[23] Više o tome usp. J. *Breu*, Die Kroatensiedlung im Burgenland, Wien 1970, 16.

[24] Seobe Hrvata na sjever istražuje Květa Kučerová od 1965. godine. Osnovnu literaturu o Hrvatima u Slovačkoj i Moravskoj objavila je 1977. godine: Slovenská historiografija o problemoch chorvatskéj kolonizacie, Kroz povijest Gradišćanskih Hrvata, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1977.

i srednje plemstvo, svećenici, trgovci, obrtnici i građani. Godine 1584. tužio se Hrvatski sabor vladaru da u cijelom Kraljevstvu ne može oporezovati više od 3.000 ognjišta, dok je npr. prije ratova s Turcima samo Križevačka županija imala 12.000 ognjišta koja su plaćala porez. Neka nam i taj primjer pomogne u traženju odgovora na veoma složeno pitanje koje nam se stalno postavlja u ovom prilogu. To pitanje mogli bismo ovako formulirati: koliko je hrvatskog pučanstva napustilo svoj zavičaj tijekom XV. i XVI. stoljeća?

Hoćemo li istraživati sudbinu velike narodne skupine koja bježeći pred Turcima mora nastaviti svoj život u sasvim drugim uvjetima i daleko od matične domovine iz koje su mogli ponijeti tek nejasne obrise historijske svijesti, moramo se više pozabaviti životom iseljenih Hrvata, prije svega njihovom socijalnom mobilnošću. Najprije je ratno iskustvo doseljenika u borbi s Turcima bilo veoma cijenjeno, što je, bez sumnje, utjecalo na njihovo izdvajanje i brzo stjecanje povoljnog položaja, osobito u odnosu na domaće stanovništvo. Uzimajući — dakako na podlozi arhivske građe — u razmatranje i druga vitalna područja ljudskog života, ostat ćemo začuđeni kako su se Gradišćanski Hrvati u svom početku brzo i dobro snašli u novoj sredini. Proces prilagodbe odigrava se kao pred našim očima. Tako npr. marljivi hrvatski ratar kupuje slobode, tj. svoje imunitete, da bi se kasnije taj isti seljak pojavio u arhivskoj građi kao kovač, prijevoznik, trgovac ili mlinar. Njegova sina pozvat će vlastelin na svoj dvor da bi mu povjerio neku dvorsku službu.[25] Na drugoj strani, srednje i sitno plemstvo dobivalo je od velikaša na dar posjede kao nagradu za usluge stečene pri dovođenju hrvatskih seljaka, tj. pri naseljavanju radne snage. Mnogi su plemići stupili pak u vojnu službu i tu pokušali sagraditi novu eksistenciju.[26] Treće područje na kojem su hrvatski plemići i građani našli zanimljivo polje rada bila je diplomatska služba, shvaćana, dakako, u najširem smislu te riječi. Zbog poznavanja hrvatskog jezika, koji je u Carigradu bio djelomično diplomatski jezik, te golemog iskustva s prilikama u Turskom carstvu, njima su najradije povjeravali diplomatske misije. Hrvati su tijekom XVI. i XVII. st. imali prednost kao tajni agenti, prevodioci i kuriri. Dakle, riječ je o vrlo bogatoj slici socijalne mobilnosti, koja pred našim očima izranja iz rasute arhivske građe.

Na kraju da zaključimo. Masovne seobe Hrvata tijekom XV. i XVI. stoljeća u sva tri osnovna pravca (jug, zapad i sjever) ostavile su duboke ožiljke u povijesti hrvatskog naroda. Veliko smanjenje radne snage, poglavito na feudalnom vlastelinstvu, onemogućilo je hrvatskom plemstvu da se jače uklopi u robnonovčane odnose i trgovinu. Zbog pada ekonomske moći, hrvatski staleži gube utjecaj na obranu vlastite države, prepuštajući njezinu sudbinu, sve više, vladaru i staležima naseljenih austrijskih pokrajina. Turska pustošenja i masovne seobe iz temelja su — osim ostalih negativnih učinaka — izmijenile i etničku sliku Hrvatske.

[25] Usp. Vera *Zimányi*, na istom mjestu, 76.

[26] Usp. Feliks *Tobler*, K strukturi iseljenoga hrvatskoga sridnjega i niskoga plemstva u 16. st. i »familiares« problem, Symposion Croaticon I, Beč 1974. Autor je svoja istraživanja proširio i na XVII. stoljeće. Usp. Migracije hrvatskog srednjeg i nižeg plemstva u području austrijsko-ugarske granice u 16. i 17. stoljeću i problem »familijara«, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 12, Zagreb 1979.

Mirko Valentić

ZUSAMMENFASSUNG

Die Türkenkriege und die großen Migrationen der Kroaten im 15. und 16. Jh.

Der Verfasser analysiert die drei wichtigsten Migrationsrichtungen der Kroaten im 16. Jh.: *die südliche* — in Richtung Apeninnenhalbinsel, *die westliche* — in Richtung Istrien, Görz und Krain sowie *die nördliche* — die seinen Feststellungen nach von den meisten genommen wurde. Massen von Obdachlosen und anderen Auswanderern aus Kroatien zogen während des ganzen 16. Jhs. aus Kroatien, Westbosnien, der Lika und der Krbava in nordwestlicher Richtung. Die größte Zahl der Auswanderer kam jedoch aus den Gegenden um den unteren Lauf der Kupa und der Una, ganz besonders viele aber aus Westslawonien.

Aus der vorliegenden Forschungsarbeit geht hervor, daß die Kroaten, die vor den Türken nach Nordwesten flüchteten, sogar 277 Dörfer in Westungarn, Niederösterreich, der Slowakei und in Mähren ansiedelten. Allein in dem heutigen österreichischen Bundesland Burgenland lebten sie in 179 Dörfern. Die Kroaten, die in nordwestlicher Richtung gezogen sind, werden heute mit dem Sammelnamen burgenländische Kroaten bezeichnet.

ISELJAVANJE GRADIŠĆANSKIH HRVATA U SAD

IVAN ČIZMIĆ, Zagreb

Od druge polovine 19. stoljeća Austro-Ugarsku počinje zahvaćati proces iseljavanja, koji od 1880. poprima sve masovniji karakter. Početkom dvadesetog stoljeća, točnije g. 1907, iseljenički pokret doživljava kulminaciju. U razdoblju od 1901—1909. iselio se iz Austro-Ugarske Monarhije u SAD 1,887.238 osoba, a samo u 1907. godini 338.507 osoba. Najviše su se selili Poljaci, za njima Slovenci, a onda Hrvati. Od 1901—1914. iselilo se u SAD oko 500.000 Hrvata.[1]

Uzroke iseljavanju treba tražiti u socijalnim i ekonomskim promjenama, posebno u ukidanju kmetstva polovicom 19. stoljeća, kad seljak prestaje biti vezan za zemlju i slobodno raspolaže vlastitim posjedom. Prijašnji veći posjedi počinju se cijepati. Stvaraju se brojnija individualna gospodarstva, sa sitnim i rascjepkanim posjedom, a da istodobno ne dolazi do promjena u strukturi poljoprivrede. Iako su gospodarstva općenito smanjena, socijalne su se razlike povećale, a život jo postao teži. Na selu se osjeća prezaduženost i osiromašenje. Proces diobe individualnih gospodarstava i dalje se nastavlja. Očinski posjed dijeli se među neudate kćeri. Takav sistem nasljeđivanja imao je za posljedicu krajnje nerentabilno usitnjavanje i cijepanje posjeda, koji redovno nije mogao prehraniti članove domaćinstava. S druge strane, nerazvijenost gradova i industrije u njima onemogućavali su zapošljavanje u većoj mjeri. Prosječno brz porast stanovništva u tom razdoblju nije bio ni izdaleka praćen adekvatnim industrijskim porastom. Stvarao se višak agrarnog stanovništva, koje je neminovno moralo napustiti prenapučenu zemlju.[2] S druge strane, u Americi koncem 19. stoljeća počela je cvasti moderna industrijska proizvodnja, što je zahtijevalo mnogo radne snage i pružilo izvanrednu priliku za centralnu, istočnu i južnu Evropu da se oslobodi viška stanovništva, naročito zbog toga što je Amerika potraživala jeftinu i neuku radnu snagu. Prezaduženi seljaci

[1] O iseljavanju iz Austro-Ugarske usp. Dr. Karl R. von Englisch, Die Österreichische Auswanderungsstatistik, Statistische Monatschrift, Brünn, 1913, str. 73; Ivan Čizmić, O iseljavanju iz Hrvatske u razdoblju 1880—1914, Historijski zbornik, Zagreb 1974—1975; I. Lakatoš, Narodna statistika, Zagreb 1914; M. Makale, Zadnji popis pučanstva u Dalmaciji, Beč 1912.

[2] Usp. R. Bičanić, Ekonomska podloga događaja iz 1903. u Hrvatskoj, Historijski zbornik, Zagreb 1974—1975; Statistički atlas kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Zagreb 1915.

Austro-Ugarske Monarhije bili su oduševljeni obećanjima o dobru životu i o mogućnostima da u kratko vrijeme zarade novac kojim će pomoći svoje kod kuće.[3]

Opći uzroci iseljavanja iz Austro-Ugarske, pored nekih specifičnosti, neposredno sadrže u sebi sve momente značajne za iseljavanje hrvatskog naroda uopće i gradišćanskih Hrvata posebno.

Nakon završetka prvog svjetskog rata proces iseljavanja iz Austrije nije zaustavljen, nego je dapače, u odnosu na ostale zemlje bivše Austro-Ugarske uvećan. Teške poslijeratne prilike nepovoljno su se odrazile na rad ionako slabo razvijene industrije. Višak radne snage, posebno na selu, sve se više osjećao. Od konca rata pa do polovine godine 1922. iz Austrije se iselilo 26.221 osoba, od toga u SAD 17.485. Po broju iseljenih Gradišće se našlo na prvom mjestu sa 10.981. Od 1. VII. 1922. do 31. I. 1923. iselilo se u SAD ukupno 5.869 osoba. Samo u siječnju 1923. iselilo se u SAD 897 osoba, a u Brazil, u koji su se iseljenici iz Austrije poslije SAD najradije selili, 519 osoba. Ukupan broj iseljenih u poslijeratnom razdoblju, tj. od 1919—1925. iznosio je za čitavu Austriju 40.489 osoba. U SAD ih se iselilo 26.000. Od ukupnog broja iseljenih na zemljoradnike je otpadalo 7.960 osoba. Skoro za čitavo to vrijeme Gradišće se nalazilo na prvom mjestu po broju iseljenika. Tako je 1922. ukupan broj iseljenika iz Austrije iznosio 10.579 ili 2% ukupnog broja stanovnika Gradišća. Od 100 iseljenih iz Austrije 40 ih je otpalo na Gradišćance, a među njima najviše ih je bilo Hrvata.[4] Listajući tisak iz toga vremena, često ćemo naići na ovakve retke: »Kad sam na ljude pogledal, ki su na visum čekali, kih sam najveć vidil? Gradišćanov, i med ovimi najveć naših Hrvatov i Hrvatic!...« Dalje se sa žalošću konstatira: »Nij triba naglasivati, da se va poslidnjem broju Hrvatov najveć nahaja. Vreda će nas biti va Amerike neg u Gradišću.«[5]

Spomenuli smo da su pored općih uzroka iseljavanja postojali i specifični koji su neposredno djelovali na iseljavanje Hrvata iz Hrvatske i Gradišća. Ovdje ćemo spomenuti da je razlog iseljavanju bila neobično teška situacija u kojoj su se gradišćanski Hrvati našli koncem prvog svjetskog rata. Trianonskim i Senžermenskim ugovorom regulirala su se granična pitanja unutar bivše Austro-Ugarske. Gradišće je bilo proglašeno plebiscitarnim područjem. Austro-germanska i mađarska propaganda služile su se svim sredstvima da na svoju stranu privuku što veći broj gradišćanskih Hrvata. U tu svrhu bila su osnovana propagandna udruženja, među kojima je posebno agitiralo društvo »Heimatsdienst«. To je društvo radi uspješnije propagande izdavalo posebne hrvatske novine »Naši glasi« u Eisenstadtu. U Mađarskoj su gradišćanski Hrvati, kao i ostali južni Slaveni u vrijeme Hortijeva režima, proživljavali teške časove. Ne smiju nas zavarati neki privilegiji koje je taj režim učinio gradišćanskim Hrvatima. Njima je jedinima od južnih Slavena bilo dopušteno predavanje na gradišćanskom narječju u osnovnim školama. Imali su i svoj list »Naša domovina«, koji su za njih izdavali svećenici u Győru. No, svi ti privilegiji imali su isti smisao kao i oni što im ga je nudilo društvo »Heimatsdienst«.

[3] Usp. Ivan Čizmić, Hrvati u životu SAD, Zagreb 1982.

[4] Statistički podaci o iseljavanju iz Gradišća uzeti su iz mnogih brojeva listova gradišćanskih Hrvata.

[5] Hrvatski tjednik 1925.

Plebiscit na području Gradišća održan je u prosincu 1921. a njegov rezultat bio je podjela gradišćanskih Hrvata između Austrije i Mađarske. Sve negativne posljedice plebiscita i pojačano iseljavanje gradišćanskih Hrvata nakon toga lijepo nam ilustrira jedno pismo upućeno nekom gradišćanskom Hrvatu u Ameriku od njegove majke: »Drago srce dite. Ovo te od srca lipo pozdravljam i kušujem ter ti naznanje dajem, da sam jako tužna... Kad ti velim, da je jur mrsko na ovom svitu, jako mrsko. Mer bi moglo bit i bolje, kad bi se naši peljači, oti glavani znali pogodit. Kad si ruku dali jedan drugomu i rekli, neka bude vse tako kot je prije bilo. Ali znaš, da jim je ovo va peti! Neg nam skradaju meje, kotno kad dica načinjadu s prstom poteze va peski, ali kot ja testo na masnice rižem. Premisli neg, daj stov korakov na livo nasred lapta strica Jakova je jur češka meja, a na desno kot črljenog križa ugarska, ter smo kotno kočka pod rešetom. Kad si kani pojt človik na svoj lapat slak plit, ali črišnje ukinut, mora imat pisanje va žepi kotno kad si ti išal va Ameriku. Ako imaš ko to jaje, ali kilu putora prodat, moraš čer Beč bižat šnjim, ar Požon i Šopron je zaprt. Ove je jur sada treto leto. Pak štimaš, da je ča bolje? Još vse gorje... Ali ča si misliš, ti si jur ča sproberal na svitu, će se ovo vako moć držat... Jože, tvoj bratić sej uženil. Ali gnjazda, kanim reć, stana nimadu, neg se va njevoj zadnjoj hiži stišćedu. Ovako je sada ovde vsagdir. Zato idu tolikimi odavljek prik vode, da će vas bit Hrvatov vred već va Ameriki neg doma... Neg ja stara žena ću ostat. Mer otih par let, ke još imam perd sobom, ću se kako tako odrivat. Neću te prosit ni zato, da mi koč ki krajcer pošalješ, mer ja ću i pri zaprežnoj živit, neg šparaj si tvoje pineze, da budeš jednoč ča imal... Piši mi vred najzad. Ovo ti je pisala tvoja mati.«[6]

Da nije došlo do još masovnijeg iseljavanja Hrvata iz Gradišća u Ameriku, treba zahvaliti činjenici da tradicionalno najjača zemlja useljavanja — SAD uvodi kontrolu imigracije i određuje useljeničke kvote za pojedine države. Zakonom o imigraciji, donesenim 1921, broj useljenika u SAD ograničen je za svaku državu na 3% od broja pripadnika te zemlje nastanjenih u SAD i upisanih prilikom popisa pučanstva godine 1910. Međutim, godine 1924. donesen je novi, još restriktivniji zakon, ali sada na bazi 2% od stanja iz popisa pučanstva godine 1890. Po tome zakonu kvota za Austriju iznosila je 785 ljudi godišnje.[7] Iz zapisa tog vremena može se čitati da je ta mjera donesena u SAD jako pogodila Hrvate iz Gradišća. Prema mjerodavnim izjavama iz ureda za iseljavanje u Beču moglo se zaključiti da se tada iz Gradišća namjeravalo seliti u SAD 10 do 12 tisuća ljudi. »Hrvatske novine« pišu: »Većim delom su ovi ljudi sigurno Hrvati; kim je sada najednoč nemoguće, da ostavu svoj dom i tamo u Ameriki svoj kruh zaslužu pokidob u sadašnjim prilikama ne samo u Austriji, nego i u susednih državah ili uopće ne moru ili neg teško moru dojdi do dela, od koga bi mogli ne samo od dana do dana živit, neg si ča-to i nastran već za stare dane.«[8]

Kad se više nije moglo zakonitim putem stići u Ameriku, mnogi Gradišćanci su to pokušali ostvariti ilegalnim putem. Ali su pri tome redovito postajali žrtve prevaranata, tzv. agenata. O tim ljudima u »Hrvatskim novinama« čitamo

[6] Isto.

[7] Usp. I. Čizmić i V. Mikačić, Teme o iseljeništvu, br. 1, Neki suvremeni problemi iseljeništva iz SR Hrvatske, Zagreb 1974.

[8] Hrvatske novine, Eisenstadt, 26. VII. 1924.

slijedeće: »Pokidob pak sada već ne ide to tako lako, ravnim putem projti u Ameriku, našlo se je bezdušnih agentov i agentićov, ki izhasnujući zdvojni položaj ljudih za masne pineze obiću, da ćedu im pomoć, da na drugom putu dospenedu u zemlju njevih želj i dolarov. Spomenuti agenti mamidu ljude s tim da se lako more dojti u Ameriku prik države Meksiko i Kuba. To ali ne odgovara ni najmanje istini.«[9]

II

Odmah po dolasku u Ameriku pružila se hrvatskom iseljeniku prostrana industrijska Pennsylvania, pa do nje Ohio, Indiana, pa Illinois. Pennsylvania je pružala obilne zarade sa svojim brojnim ugljenokopima i još brojnijim talionicama i željezničkim putovima i prve grupe hrvatskih iseljenika zaustavile su se baš oko tih željezničkih putova. Nije se tada mnogo pitalo o porijeklu, niti se prolazilo kroz mnoštvo uredskih kancelarija za dobivanje zaposlenja. Sve što je trebalo bile su dvije zdrave i jake ruke, jaka široka leđa. Kad je još s tim »kvalifikacijama« bilo spojeno slavensko ime ili još više šifra »CROATIAN«, to je samo po sebi bila dovoljna legitimacija, dovoljna propusnica, pak da nađe mjesta na bilo kojem radu uz zadovoljan osmijeh poslodavca.

Teške časove mladih gradišćanskih iseljenika lijepo je opjevao Ivan Jagsich u pjesmi »Tuđina«:

ONIM KI SE VA AMERIKU SPRAVLJADU

Otac, majka, braća
Su va domovini.
To je zemlja lipa,
Ovo j'neg tuđina!
Ljudi nepoznati,
Sela nevidjena,
Pogled nepreteljski.
Ovo je tuđina!
Ljubav ne uživaš,
Milosrđa nima,
Jezik ovde nij' naš.
Ovo je tuđina!
Kad te srce boli,
Il' te trapi duša,
Ki ti pomoć hoće?
Ovo je tuđina!
Zvon drugače zove,
Zima zube ima
Drugače vihar ruve.
Ovo je tuđina!
Ili trpiš glada,
ili imaš zlata,
Vindar si siromah:
Ovo je tuđina!
Onde j' težak život
Teža j' v' grobu zemlja,
Žuklja je onde smrt
Ovo je tuđina!
Ako te ne drži
Ljubav k domovini,
Siromah to jesi
Velik na tuđini.

[9] Isto.

U takvim okolnostima počeli su se gradišćanski Hrvati, kao i drugi Hrvati, udruživati u društva za uzajamnu pomoć, poznata kao bratska društva. O potrebi udruživanja u takva društva lijepo piše gradišćanski Hrvat K. Knor: »Mora se znati, da kad su se svojčas počeli naši ljudi u sve većem broju seliti iz stare domovine u novi svit, našli su u Ameriki potpuno druge okolnosti, nego su je bili naviknuti doma, ča je i razumljivo. Ovdje je bio svaki na samoga sebe postavan. Dokle mu je služilo zdravlje, išlo je još prilično dobro. Ali ča onda, kad se pojavi bolest? Od države ili od ke druge strani nij bilo izgleda za pomoć. Tako nij prestalo drugo nego da si svaki jur unaprijed ki groš (cent) metne na stran za takov slučaj. Budući da je u slogi moć, združili su se domorodci i zemljaki iz jedne skupine stare domovine u društvo, koje je imalo zadaću, da potpira sve one ki su došli u nevolju. Ova pomoćna društva igraju kod naših domorocev u Ameriki važnu ulogu.«[10]

Prvo potporno društvo u koje su se učlanjivali gradišćanski Hrvati bilo je osnovano 15. studenoga 1908. u Chicagu i zvalo se »Nimško-ugarsko društvo«. O njegovom osnivanju Koral piše slijedeće: »Ne već neg 10 hrabrih mužev je na se zelo to veliko djelo. Imali su se mnogo boriti, dokle se je društvo na noge spravilo. Ti muži onu dob nisu imali iz škole van čuda znanja, ali imali su d o b r u v o l j u«.[11] Par godina kasnije društvo se znatno proširilo. Na svečanosti od 26. svibnja 1912. društvo je dobilo i svoje društvene zastave. Hrvatski članovi društva većinom su rodom iz Pinkovca, Nove Gore, Vinceta, Čembe, Čajte i Milštrofa, a njemački iz bortanskog i novogradskog kotara.

Na samom početku ovog stoljeća gradišćanski Hrvati selili su se pojedinačno. Ali već par godina pred prvi svjetski rat seljenje je bilo masovno. Išli su jedan za drugim, brat za bratom, rođak za rođakom. Da se ne bi izgubili u dalekom nepoznatom svijetu, naši ljudi iz pojedinih krajeva i sela Gradišća išli su — koliko je to bilo moguće — u ista mjesta, pa čak i u iste ulice u Americi. Premda danas gradišćanskih Hrvata ima po raznim mjestima Amerike, ipak su koncentrirani u Chicagu (gdje imaju svoje društvo »Bratinstvo«), u New Yorku i, najviše, u South Bendu. U tom gradu Gradišćanci imaju svoje vlastito crkveno-potporno društvo Sv. Antuna. Osnovalo ga je trinaest gradišćanskih Hrvata godine 1905. Od vrlo skromnih početaka brzo je nastalo vrlo moćno društvo. Već 1921. Društvo je podiglo vlastiti društveni dom, s dvije velike dvorane za preko 1500 uzvanika. S druge strane, broj članova društva (kotrigov) u novije vrijeme broji 354, od kojih 140 ženskih.

[10] Naš tjednik 15. XI. 1958.

[11] Hrvatske novine, 1958.

U Društvu sv. Antuna članovi dolaze na kulturne priredbe, svečanosti i zabave. Društvo sv. Antuna zajednički je uspjeh svih Hrvata iz Gradišća u South Bendu. Ali uz to oni su postigli i svoje osobne uspjehe u tom gradu. O tome piše »Naš tajednik«: »Ne morete si razmisliti, kako lipo stanje imaju naši Hrvati ovdje. Vidio sam mnoge hiže, ali i sam knez Esterhàzy, čiju palaču u Železnu poznam, činjio mi se je uza nje kot siromah.«[12] Hrvati nisu više samo radnici po tvornicama, nego imaju i svoje vlastite radnje, a ponajviše trgovine. Ima Hrvata i svećenika. U posljednje vrijeme mnogi Hrvati dobili su i državne službe.

Ali pored lijepih i zapaženih uspjeha gradišćanskih Hrvata u Americi ipak moramo konstatirati i jednu žalosnu činjenicu — njihovo postepeno nestajanje. Kao i sve druge narodnosti u Americi tako su i Hrvati podređeni procesu asimilacije. U »Našem tajedniku« čitamo: »Istodobno nam ali pišu, da se naši Hrvati u Chicagu izgubljaju. Ki su onde, nastat ćedu polako stari, naraštaja je samo malo... Broj ondašnjih Hrvatov spao je jur za 50%.«[13]

Iako mnogi Gradišćanci žive u iseljeništvu po 30, 40 i više godina, ipak oni nisu nikada zaboravili svoj rodni kraj — svoje Gradišće. U njihovoj mašti uvijek živi uspomena na očinski dom, na prekrasne i privlačne zelene livade, na mila lica majke i oca, braće i sestara. Ali jednaki su bili osjećaji i onih koji su ostali u domovini. Oni su uvijek čvrsto željeli da njihove veze s braćom i sestrama u iseljeništvu, kao i njihovom djecom i unučadi ne oslabe ni u daljnjoj, a kamoli u bližoj budućnosti. Zato su mnogi Gradišćanci i gradišćanska društva u Gradišću težila da se kontakti s iseljenicima ne samo održe nego i prošire, naročito u kulturnom pogledu. Za to ima nebrojeno primjera, a ovdje ćemo spomenuti jedan o kojemu piše »Naš tajednik«: »Novi i Stari kraj, Chicago i Pinkovac su stalno u vezi pomoću magnetofonske žice. Tako smo kumaj dočekali domaće glase, pozdrave i jačke, ke su nam opet s Pinkovca poslali. Spravio se je nas jedan dio, oni, kim su bili pozdravi poslani, u našem stanu i smo nek žrkali te glase. Mnoge je do suz ganulo, kad su po toliki ljeti čuli glase od svojih mili. Osobito su nam se jačke jako dopadale, ke su nam mladina i školska dica jačili. Neke jačke su bile ovdašnjim mužem poznate i su je skupa odmah jačili. Tako smo se sve ćutili kot da bi bili doma u Pinkovcu.«[14]

Ali osim magnetofonskih vrpca i dopisivanja poštom, najjaču vezu s iseljenim Gradišćancima održavao je i održava gradišćanski tisak. U pismu jednog Hrvata iz Amerike čitamo: »Dragi hrvatski rodoljubi! Nas jako veseli u dalekoj tuđini da dobijemo štivo na materinskom jeziku, što pišu naša hrvatska braća. To je za nas više vrijedno od zlata... Vaše djelo je od ogromne vrijednosti za sveukupni hrvatski narod, kako u dragoj domovini Hrvatskoj, tako i za sve nas, koji smo rasijani širom čitavog svijeta, osobito poslije zadnjeg rata. Vjerujem da će vama Hrvatima u Gradišću svaki hrvatski sin i svaka hrvatska kćer, bez obzira da li je u Domovini ili u svijetu, radosno priznati, da ste pravi rodoljubi i nasljednici naših djedova i pradjedova u Gradišću.«[15]

Na žalost, u Gradišću nisu nikada bili razvijeni službeni kontakti s iseljenim gradišćanskim Hrvatima. Sva suradnja odvijala se privatno, obiteljskim

[12] Naš tjednik, 25. XI 1968.
[13] Naš tjednik 1956.
[14] Isto.
[15] Isto.

vezama. Neke inicijative iz prošlosti da se preko društava gradišćanskih Hrvata započne s kulturno-prosvjetnom suradnjom ostale su bez praktičnih rezultata. Ni iz Hrvatske nije bilo sličnih pokušaja. Matica iseljenika Hrvatske u svom programu nije predvidjela takve mogućnosti. Zbog toga su iseljeni gradišćanski Hrvati u težoj situaciji negoli iseljenici iz Hrvatske. Procesi adaptacije, integracije i asimilacije imaju veći učinak na njih nego na ostale iseljene Hrvate.

Ivan Čizmić

ZUSAMMENFASSUNG

Auswanderung der burgenländischen Kroaten in die USA

Unter den Hunderttausenden Kroaten, die in der Zeit von 1880 bis zum Zweiten Weltkrieg in verschiedene Gegenden der Welt auswanderten, befanden sich auch mehrere Tausende Kroaten aus dem Burgenland. Ihre Auswanderung war meistens durch wirtschaftliche Gründe bedingt, aber es gab auch andere Gründe. Die Kroaten aus dem Burgenland wanderten nach dem Ersten Weltkrieg auch wegen der ungünstigen politischen Verhältnisse aus, unter denen sie eine Zeit zu leben hatten.

Die burgenländischen Kroaten siedelten sich am häufigsten in der Gegend von Chicago an, genauer im Städtchen South Bend. Dort haben sie bereits im Jahre 1908 das »Nimško-ugarsko društvo« (Deutsch-ungarische Gesellschaft) gegründet, und in jüngster Zeit versammeln sie sich in der Gesellschaft »Bratinstvo« (Brüderlichkeit). In South Bend gibt es auch das »Društvo sv. Antuna« (Gesellschaft des hl. Antonius).

Die ausgewanderten burgenländischen Kroaten unterhalten sehr lebhafte kulturelle Kontakte mit den Kroaten im Burgenland. Aber neben all dem sind sie auch von einem starken Prozeß der Integration und Assimilation an die amerikanischen Gesellschaft erfaßt.

GRADIŠĆANSKI HRVATI U BEČU

GABRIELA i DEMETAR KARALL, Beč

Iako je još u prošlom stoleću bilo nekoliko hrvatki naseobin u okolici Beča, u Marcfeldu i u južnoj Bečankoj kotlini, ne činu potomci tih Hrvatov etničku grupu u Beču, nego svih iz Gradišća. Uzroki za iseljavanje Hrvatov iz Gradišća su bile u prvom redu gospodarstvene i socijalne prilike, ke su onde vladale po priključenju Gradišća k Austriji. Mala seljačka imanja, ka su se jedva sama obdržavala, već nisu mogla hraniti te velike familije, i djela nij bilo dosta. Tako su bili mnogi silovani da si drugdir išću neki posao. Osebito Sjevernogradišćanci su jur vrijeda išli u Beč, da si onde zaslužu kruh kot pomoćni djelači ili službene.

Sridnjo- i Južnogradišćanci su najprvo išli kot sezonski djelači u Dolnju Austriju ili Štajersku, a pak su i oni prik dolnjoaustrijskoga industrijskoga centra došli u Beč. Početkom 1922. se je broj gradišćanskih Hrvatov u Beču jur cijenio na oko 1000. Velikim djelom su to bili pendlari.

Jur 12. 3. 1922. osnovali su oni stalno ili samo privremeno u Beču živeći Hrvati prvo društvo — *Bečansko Hrvatsko Društvo* —, ko ali nij bilo registrirano kod oblasti. Osnivači Društva — med njimi Mate Jurasović iz Klimpuha — su jur rano spoznali, da su za opstanak Hrvatov u Beču potribni redoviti sastanki, kade se oni moru medjusobno upoznati, razgovarati u svojem materinskom jeziku, i kade najdu svaku potribnu pomoć. Kako da su jedva znali nimški — samo hrvatski ili ugarski — gledali su naravno na to, da budu med »svojimi«, da bi izbigli izolaciju u velegradu. Žitak u gradu je od njih potribovao potpuni preokret, ar njev niski socijalni stališ naravno nikako nij mogao očekivati respekt njevih sugradjanov. Društvo je imalo velik odziv. Oni su se sastajali u krčma domorocev, u ki se je svaki misec održavala priredba, držala su se predavanja i organizirali su se skupni izleti. Iako su u peljačtvu bili samo jednostavni seoski ljudi, se Društvo dobro peljalo i broj kotrigov je stalno rasao, tako da su neprestano (spolom) iskali nove dvorane. Od 2000 Hrvatov 1923. su bili od prilike polovica pendlari, zvećega iz sjevernoga Gradišća (bilo je čuda dnevnih pendlarov).

Za Sridnjo- i Južnogradišćance je vožnja domom durala skoro pol dana zbog čemerne željezničke veze (samo moguće prik Ugarske). Vozili su se zbog toga samo rjedje domom i bili su silovani da si ovde zamu »Kabinett«. A mnogi su bili samo tzv. »betgeeri«. S vrimenom je Društvo nastalo pravi

dom za Hrvate iz svih krajev Gradišća. Bili su velika obitelj — potribna dugovanja su se kupila kod domaćih tršcev, a u slobodnom vrimenu su se sastajali u tzv. »londtogi« ili po lipom vrimenu su išli na skupne izlete »u zeleno«.

Kod tih sastankov su se rodile mnoge ideje, kako bi se mogao osigurati ostanak naše narodnosti, ne samo u Beču nego i u Gradišću. (Tako je jur 1922. u Beču došlo do izdavanja prvih hrvatskih novin po 1. svitskom boju. Ako i nisu dugo ishajale, animirale su ipak izdavanje lista »Hrvatske novine« — 1923. u Gradišću). U Društvu su se sastajali Hrvati prez obzira na političko mišljenje, to se je ali preminilo s dogadjaji 1927./28. ljeta. Došlo je do političkih konfrontacijov i Društvo se raspalo. Ove tendencije raspadanja su mnogim mladim zele hrabrost da se deklariraju kot Hrvati i prouzrokovale su jaki trend k asimilaciji.

Veze med Hrvati su se zvećega ograničile na one s domoroci istoga sela ili na one, ki djeljaju u istoj struki.

U marcu 1930. se pokušalo da se opet osnuje Društvo, ko bi ali tribalo ostati prez svake politike. Je li je Društvo bilo najavljeno i je li je imalo svoja prava, to se danas već ne da utvrditi. Ali prem dobrih nakan i plemenitih ciljev, Društvo nij djelovalo jako uspješno. U toj teškoj situaciji i s tim povezani politički konfrontacija u Društvu je bilo samo rijetko sastankov i priredab.

Farnik Velikoga Borištofa Martin Meršić st. je jur u ono vrime spoznao važnost Beča za obdržanje hrvatske narodnosti, i on se je ljeta dugo trsio da zbliži posvadjene grupacije, i da gradišćanski Hrvati u Beču dostanu svojega dušobrižnika. To se je pak ugodalo 1933. *kad je Ivan Herczeg nastao špiritual gradišćanskoga sjemenišća u Habsburgergasse, ki je od onda preuzeo dušobrižničtvo za bečanske Hrvate.*

Stoprv po stabilizaciji situacije su se različite grupacije opet zbližile. Izgleda da je osebito pri svečevanju jubileja »400 ljet Gradišćanski Hrvati«, ko je priredilo Katoličansko gradišćansko djačko »Kolo«, čija najveća sekcija i čiji odbor su djelovali u Beču, došlo do sporazuma na širokoj bazi.

Osnovalo se je *»Hrvatsko Gradišćansko Kulturno Društvo u Beču«*, ko još danas postoji. Pri pripravljajućoj sjednici 21. 10. 1934. su se fiksirali cilji društva, a pravila su se sastavila na temelju pravil HKD-a u Gradišću. Na generalnoj sjednici 2. 12. 1934., na koj su uz djelače, namješćenike, tršce sidili i študenti i akademičari, bila je velika dvorana gostione Hofmeister u Bräunerstraße prepuna. Pravila su se jednoglasno odobrila, i *za predsjednika se je odibrao namješćenik Karlo Kreusz.* U tom vrimenu nezaposlenosti su odborniki, med njimi i mnogi obrtniki, ki su bili jur potpuno integrirani u Beču, svenek našli kakovo zaposlenje za Hrvate, ki su se obrnuli njim, kad su iskali djela. Broj Hrvatov je konstantno rasao i 1936. bilo ih je oko 7000. Ov broj je autentičan, ar ondašnji dušobrižnik je sastavio kartoteku podiljenu po seli, iz ke su se mogli izviditi mnogi podatki, u prvom redu zvanje i bečanska adresa.

U ono vrime su Hrvati bili vrlo aktivni. U okviru društva se osnovala jedna jaka tamburaška grupa, ka je pomoću južnohrvatskog društva »Prosvjeta« dostala instrumente i se zavježbala. Osim toga je postojala kazališna grupa i pjevački zbor. Organizirali su se izleti, svako ljeto se je održavao bal i

božićna svetačnost, na koj su najsiromašnijim diljene potpore. Nediljne priredbe su povukle sve već naroda, tako da je Društvo neprestano iskalo odgovarajuće prostorije.

Za vrime boja je državna vlast preminila ime Društva, ali otajno se je dalje djelalo.

Po boju se jur u jeseni 1945. počelo opet društveno djelovanje, i odbor se sada u prvom redu skrbio za zaostale spadjenih vojakov, za one ki su došli iz boja, za ke je tribalo najti djela, ča se i svenek ugodalo.

Jur 1946. se osnovala *športska sekcija SC Gradišće.* Ljeta 1947. su se odvojili študenti od Društva i osnovali HAK — *Hrvatski Akademski Klub* — ki je prošao u druge prostorije, jer je za sve bilo svenek premalo mjesta. Za sastanke i priredbe HGKD-a se je našla gostiona »Zum alten Balhaus«, I., Schauflergasse, u koj je na dvi kati bilo mjesta za 1500 ljudi. Ali i ove prostorije su nastale premale, kad je u ono vrime na veće priredbe došlo puno već ljudi. Pokidob je želja za vlašćim domom nastala sve veća a Društvo nij imalo pinez, se je 1947. bralo za dom, ča je ali po sniženju vridnosti šilinga nastalo nemoguće.

Koncem 40-tih ljet se u okviru Društva opet formirala *tamburaška grupa,* pod peljanjem Ferija Sučića. Iz ove, športske sekcije i ostale mladine se sastavila kazališna grupa. Obadvi grupe su skupa sa športskom sekcijom svako ljeto gostovale u Gradišću, a išle su i na pozive u Hrvatsku i k hrvatskoj braći u Ugarsku i Slovačku.

Pitanje vlašćega doma je bilo svenek prezentno. Osebito 1956., kad su s bigunci iz Ugarske došli i mnogi Hrvati u Beč. Oni su intenzivirali društveno djelovanje. Velikomu dijelu od njih se je moglo preskrbiti djelatno mjesto i kvartir, i je tako očuvati od žitka u logoru, a onim ki su htili emigrirati su se i u tom pogledu ravnali puti. Po nekoliko ljeti su mnogi bili jur potpuno integrirani gradišćanski Hrvati u Beču.

Kako da je to seljenje od jednoga lokala u drugi bilo i za društveni žitak HAK-a jako čemerno, su odbori obadvih društav odlučili da ćedu na svaki način nabaviti vlašći dom. 1964. se ada zela jedna pivnica na lakoviju, ka se je onda zvećega vlašćom rukom adaptirala kot društveni dom. S tim su se i intenzivirale veze i skupadjelovanje, ča je obadvim društvam jako hasnilo. Vrijeda su odgovorni morali spoznati da ta dom ne odgovara integriranim Hrvatom, osebito starijoj generaciji, ki pak već nisu došli na društvene priredbe. Dom je nastao sve već mjesto kade su se kroz tajedan sastajali pendlari. Ipak se držao da bi se barem oni mogli sastati. A da bi se osigurala financijska sredstva za obdržanje doma, se uz koncesiju za buffet zela i koncesija za tanac. 1964. *su članovi obadvih društav osnovali plesačku grupu »Kolo«, ka se 1971. fuzionirala s tamburaškom grupom »Slavuj« (Veliki Borištof) u folklorni ansambl »Kolo-Slavuj«.* Do 1973. je ov ansambl bio sekcija HGKD-a, dokle je onda na tanač odbora nastao samostalno najavljeno društvo.

Do toga vrimena je skupadjelanje s HAK-om bilo jako dobro. Tako su n. pr. svenek bili predstavnici HAK-a i članovi odbora HGKD-a. Po neki kriza se je 1947. formirala mladenačka grupa, čiji su članovi bili zvećega tajedni pendlari. Djelovanje Društva se sada postavilo na novu bazu. Držale su se kulturne priredbe, kazališne predstave, predavanja itd., ne koncem nego kroz tajedan.

Početkom 70-tih ljet je jedna grupa članov bila mišljenja, da bi se Društvo moralo zalagati i boriti za ispunjenje člana 7 Državnoga ugovora od 1955.

Kako da to na osnovi pravil i zakonov nij bilo moguće, im se je svitovalo da osnuju posebno društvo, ča su i učinili s osnovanjem *»Komiteta za prava Gradišćanskih Hrvatov«*.

Od oficijelne strani se nijedan nij ćutio odgovoran i nadležan za pitanja gradišćanskih Hrvatov u Beču. Pri razgovori predstavnikov Društva s zastupniki bečanski oblasti i institucijov zbog mogućega podupiranja poslali su je u Gradišće, jer da je to gradišćansko društvo. A u Gradišću im se je opet reklo, da kotrigi Društva djelaju u Beču i da onde plaćaju porcije, i da je zato za eventualno podupiranje nadležan grad Beč.

Stoprv kad je 1976. Zakon za narodne grupe stupio na pravo, bili su i *bečanski Hrvati priznati kot dio te narodne grupe*. Društvena pravila su se modificirala polag zakona i odobrila su se 1979. od odgovorne oblasti, i tim je društvo sada imalo pravo da zastupa gradišćanske Hrvate u Beču u svi pitanji.

Za ispunjenje statutarnih zadać se 1978. sastavio opširan plan u tri faza (»program malih korakov«), i odmah se išlo na realizaciju. Neke točke su se mogle ostvariti u 3. fazi, a s nekimi se još niti početi nij moglo. Zastupniki Društva su sada pokušavali dojti u veze s javnimi institucijami, ča se je — iako samo polako — ugodalo. U ono vrime se pružila mogućnost, skupa s drugimi društvi, za razgovor s kancelarom, komu se je predao poseban spis.

U maju 1980. izvršena upitna akcija je u prvom redu imala za cilj da izvidi stav bečanskih Hrvatov prema svojoj narodnosti, zanimanje za predškolsko i školsko podučavanje dice, zanimanje za različne priredbe itd., a osim toga da se po mogućnosti zadobiju aktivni člani. Rezultati su bili jako zanimljivi i peljali su do novih spoznanj, a ugodalo se zadobiti i nekoliko interesiranih sudjelačev. Najvažnije spoznanje je bilo da Hrvatom u Beču fali u prvom redu informacija. Zbog toga se je 1980. osnovao časopis *PUT — Informativni list za Gradišćanske Hrvate u Beču*, čiji prvi broj je izašao u decembru 1980., s nakladom od 700 primjerkov. Ov list je od svojega osnovanja svako ljeto izlazio u 6 redovnih i nekoliko posebnih brojev, i mogao se je znatno proširiti i u opsegu i u nakladi. S ishajanjem lista se poboljšala i komunikacija, i tako se je na kulturnom polju moglo opet uspješnije djelati. Različne priredbe su bile opet sve bolje poiskane. Od 1979. svako ljeto u Beču gostupe najmanje jedna hrvatska kazališna grupa iz Gradišća, a i priredjenje gradišćansko-hrvatskoga kiritofa, kot i drugih priredab se jako odobrilo. Nakanjeno je, da te priredbe nastanu isto tako tradicionalne i stalne kot npr. *Hrvatski bal*, ki se jur kroz desetljeća priredjuje svako ljeto.

Od 1981. razvilo se uže *sudjelovanje etničkih grupov u Beču* (Čehi, Ugri, Slovenci, Hrvati), ko je sa simpozijom 26. 10. 1981. pokazalo prvi uspjeh. Onde se u jednom referatu po prvi put pred kompetentnimi ličnosti razlagala situacija gradišćanskih Hrvatov u Beču. Iz toga su slijedili intenzivniji kontakti s javnimi institucijami grada Beča, ki su i vrijeda pokazali prve uspjehe.

Za očuvanje narodne svisti je vladanje materinskim jezikom najvažniji preduvjet. U mnogi bečanski familiji sada raste jur treta ili četvrta generacija, i oni se trsu da svoju dicu odgajaju u hrvatskom jeziku. Ali i nadalje dojdu mlade familije u Beč, ke su voljne da si ovde očuvaju narodnu svist. Svi pokušaji da se toj dici omogući predškolsko i školsko podučavanje na materinskom jeziku iz različitih uzrokov nisu uspjeli. Stoprv s poboljšanjem kontaktov k javnim institucijam je to nakanjenje došlo u konkretniju fazu. Tomu

je još došlo da se je ov projekt i od strane interesiranih roditeljev jako podupirao i da su svi skupa s velikim angažmanom djelali na realizaciji. Na generalnoj sjednici u januaru 1983. se je pak osnovala školska sekcija, a s ljetnim semestrom 1983. su u suradnji s bečanskimi narodnimi visokimi školami počeli *hrvatski tečaji na tri mjesti u Beču* — 3 predškolske i 5 školskih grup — za sve skupa 80 dice.

Ov uspješan početak nij samo znamenit doprinos opstanku naše narodnosti u Beču, nego i u Gradišću. Stalno raste broj onih familijov, ke redovito idu u svoja domaća sela da onde u svoji stani proživu vikende i ferije. Ako ta dica ne bi znala hrvatski, bila bi sigurno velika pogibelj za ondešnju dicu iste starosti, ka su i tako jur sklona asimilaciji.

Po današnjoj kartoteki, ka se je stoprv 1980. predjelala, *već od 10.000 Hrvatov stalno živi u Beču*. Ako se tomu broju i pendlari, ki se vozu svaki tajedan ili samo misečno domom, onda se lako dojde na broj od 15.000. Med timi se denas ali skoro već ne najde pomoćnih djelačov, zato se ali uz svaku vrstu stručnih djelačev, namješćenikov i samostalnih poduzetnikov najdu mnogi akademičari, u prvom redu vračitelji, juristi, direktori, pak još i profesori, znanstveniki i diplomati.

Narodna svist bečanskih Hrvatov je čvrsta samo u sridnji i socijalno bolji sloji. Zato sadašnji predjednik HGKD-a jur ljeta dugo pokušava da to poboljša putem različnih kulturnih priredab. Uz spomenute hrvatske kazališne grupe iz Gradišća u Beču gostuju i profesionalni ansambli iz Zagreba. Pokidob da se sada ugodalo za te priredbe zadobiti pripomoć kulturnoga odjeljenja grada Beča (Kulturamt der Stadt Wien) se u tom pravcu ide još jedan korak dalje. Peljali su se razgovori s odgovornim gradskim savjetnikom za kulturu, prof. dr Zilk-om i predsjednikom komisije za kulturne veze s inozemstvom, gosp. Rakovcem, o pitanju kulturnoga ugovora Beč — Republika Hrvatska ili grada Beča i Zagreba. Prvi razgovor odgovornih je bio prilično uspješan. Ako bi se ta kulturni ugovor mogao ostvariti, mogle bi se zadovoljiti i najviše kulturne potriboće bečanskih Hrvatov. Tako bi se i podigao ugled hrvatstva, ča bi sigurno nekim olakšalo identifikaciju sa svojom narodnošću. Moguće da bi se s tim jednoga dana i ostvarila želja predsjednika Demetera Karalla, da čim već intelektualcov integrira u HGKD, da je zadobene za suradnju u obdržanju gradišćansko-hrvatske narodnosti u Beču i Gradišću.

Od velike važnosti za očuvanje narodne svisti gradišćanskih Hrvatov u Beču je bio sigurno i hrvatski dušobrižnik. Početo od 1933. ljeta su stalno imali dušobrižnika ki se — iako ne isključivo — skrbio za nje. Na nediljne hrvatske sv. mise u Mihoviljsku crikvu je svenek mnoštvo naroda. Po broju su se božje službe premjestile u Petrovu crikvu. S vrimenom je ali došlo sve već Bečanov k tim mašam ,tako da su se pak držale dvojezično. Po nekom vrimenu je bila misečno samo jedna dvojezična maša, dokle se je i ta tradicija prekinula od strane direkcije crikve. Od onda se sada svaki treti utorak u misecu svečuje hrvatska sv. maša u dolnjoj Petrovoj crikvi. Te božje službe povuču sve već ljudi i sada su jako dobro poiskane. Od 1949. je pater dr. Augustin Blazović dušobrižnik gradišćanskih Hrvatov u Beču, ki je svojim djelovanjem znatno doprinesao tomu, da je još i danas u Beču toliko svisnih Hrvatov.

ZUSAMMENFASSUNG

Die burgenländischen Kroaten in Wien

Der Verfasser hat in zusammenfassender Form das Leben der in Wien wohnhaften burgenländischen Kroaten dargestellt. Die erste zahlenmäßig größere Gruppe konnte er erst Anfang des 20. Jhs. in Wien nachweisen. Es handelt sich dabei überwiegend um Arbeiter verschiedener Sparten, die schon sehr bald eine kräftige Intergrationsfähigkeit zeigten, selbstverständlich im Rahmen ihrer Sprachgemeinschaft und der kroatischen Tradition. Obwohl ihre Zahl zu Beginn nicht größer war als etwa 1000, gründeten sie bereits im Jahre 1922 die erste zentrale Gesellschaft. Die Zahl der Kroaten in Wien ist im ständigen Wachstum begriffen. Der Verfasser meint, daß heute etwa 15.000 burgenländische Kroaten in Wien leben. Sie haben eine sehr dynamische und repräsentative Gesellschaft, mit eigenen Räumen, einer Mitgliederkartei, sie geben auch eine eigene Zeitschrift heraus. Dem Kulturgeschehen, dem Unterricht sowie der Unterhaltung wird viel Aufmerksamkeit gewidmet, indem sie bestrebt sind, ihre kroatische Sprache zu pflegen, das nationale Bewußtsein zu erhalten und die Tradition zu pflegen. Seit 1983 organisieren sie Schulungskurse in kroatischer Sprache für Kinder im Vorschulalter sowie für schulpflichtige Kinder.

»KOLO GRADIŠĆANSKOGA HRVATSKOGA DJAČTVA«
(prilog upoznavanju rada toga društva 1931—1938)

STJEPAN KRPAN, Zagreb

PRISTUP

Do osnivanja kulturno-prosvjetnih društava među gradišćanskim Hrvatima došlo je ubrzo nakon ulaska njihova zavičaja u granice Austrije i osnivanja pokrajine Burgenland (Gradišće) 1921. g. Tako je Martin Meršić ml., kapelan u Velikom Borištofu (Grosswarasdorf) sazvao sjeseni 1922. g. u istom mjestu »muže i ditiće ki rado jaču« i osnovao muško pjevačko društvo s imenom »Harmonija«.[1] Prvi tamburaški zbor u Gradišću osnovao je 1923. g. u Pajngrtu (Baumgarten) školnik Slavko Marhold.[2] Iste godine utemeljio je u Dolnjoj Pulji (Unterpullendorf) kapelan Franjo Karal pjevačko društvo »Bratinstvo».[3] Među prve kulturne akcije Ignaca Horvata, književnika i župnika u Novoj Gori (Neuberg), spada osnutak »Jačkarnoga društva« početkom 1926. g., u koje se upisalo »... 57 muških u dobi od 17 do 25 ljet«.[4] Dio članstva navedenih društava u Velikom Borištofu i zacijelo u Pajngrtu i Dolnjoj Pulji pripadao je mladima, a oni su u Novoj Gori činili svekoliko članstvo. Radilo se tu o seoskoj omladini, pretežno onoj koja je po svršetku osnovnog školovanja ostajala u selu da bi se posvetila poljoprivrednom zanimanju. Svrha tih društava bila je da pjesmom i svirkom uzveličavaju seoske priredbe, da nastupima u okolici pokažu vlastita dostignuća pa da tako iniciraju osnivanje novih društava. Svime tim pospješit će se čuvanje materinske riječi, te temeljne pretpostavke narodnog bića. U isto vrijeme postojala su u mnogim selima junačka (momačka) društva koja su u organizacijskom pogledu pripadala Savezu katoličke omladine u Austriji.[5] U željezanskom kotaru (Eisenstadt) postojao je i Poljanski hrvatski pokrajinski savez. Ženskih omladinskih društava bilo je malo. Junačka su društva bila pod neposrednim vodstvom crkve, pa je u njihovu programu rada vjerska komponenta bila jako naglašena. I članstvo junačkih društava sačinjavali su pretežno seoski omladinci, odnosno omladinke gdje je postojalo djevojačko društvo. Kao i pjevačka i tamburaška,

[1] mb (Mirko Berlaković): 60-ljetna tradicija Muškoga pjevačkoga društva »Harmonija«, Gradišće kalendar i ljetopis gradišćanskih Hrvata 1983, Željezno, str. 121.
[2] Aladar Čenar: Tamburaška i folklorna društva Gradišća, nav. dj., str. 156—157.
[3] Aladar Čenar — Feliks Vabčić: 750 ljet Dolnja Pulja, Mučindrof, Pervane, Dolnja Pulja 1975, str. 129 (dvojezično, njem. i hrv.).
[4] Robert Hajszan: Ignac Horvat, Pinkovac 1979, str. 17.
[5] Mate Ujević: Gradišćanski Hrvati, Zagreb 1934, str. 76.

i junačka su društva imala u svom programu nacionalnu komponentu, pa su svojim djelovanjem pridonosila čuvanju nacionalnog identiteta Hrvata diljem Gradišća.

Iz ovih nekoliko primjera dade se razabrati da su članstvo u društvima činili ili samo mladi ili je ono bilo popunjavano članovima starijeg naraštaja. Po spolu je to članstvo najvećim dijelom bilo muško.

S godinom 1930. nastupa u gibanju među mladim hrvatskim naraštajem novo doba. Te godine osnovano je i prvo srednjoškolsko đačko društvo (»Rodobran«), koje će se godinu dana kasnije osloboditi svojih mjesnih okvira te se proširiti na cijelo područje Gradišća (»Kolo«) i u svoje redove primiti i hrvatske studente u Beču i tako postati sveopće hrvatsko đačko i studentsko društvo. O osnutku, radu, uspjesima i teškoćama »Kola«, poteklog od »Rodobrana«, što će biti predmetom ovog prikaza, mogli smo saznati od njihovih voditelja mr. Štefana Horvatha, župnika i dekana u Malom Borištofu (Kleinwarasdorf), od vladinog savjetnika Konrada Meršića, školskog nadzornika u miru iz Frakanave (Frankenau), koji su nam informacije o tome u nekoliko navrata spremno pismeno priopćavali. Više novinskih članaka i Letopis Katoličanskoga Gradišćanskoga Hrvatskoga Djačtva »Kolo« 1934, dobrohotno je autoru stavio na raspolaganje navedeni Štefan Horvath. Veći broj informacija o »Kolu« našli smo u gradišćanskim »Hrvatskim novinama« iz razdoblja 1931—1938. g., a nešto i u drugoj literaturi. Manji broj obavijesti o zapisima u urudžbenom zapisniku Zbora duhovne mladeži zagrebačke u Zagrebu priopćio nam je Milutin Juranić, prebendar u Zagrebu.* Iz objektivnih razloga nije nam bilo moguće doći do izvorne dokumentacije iz arhiva »Kola«, odnosno »Rodobrana«, koji su, pretpostavljamo, sačuvani. To će biti zadatak za koju drugu priliku, za potrebu, pošto sva literatura i arhivska građa budu na raspolaganju, da se o »Kolu« napiše iscrpna monografija.

»RODOBRAN« — preteča »KOLA«

Učiteljsku školu, kao i gimnaziju u Gornjim Šicama (Oberschützen) u južnom Gradišću, pohađao je krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina stanovit broj hrvatskih đaka. U listopadu 1930. g. održao je u IV. razredu gornjošicanske preparandije neki Ambrossić predavanje u kojem je naglasio da na zemljopisnoj karti Gradišća moraju nestati zelene pjege, a te su označavale krajeve s hrvatskim naseljima.[6] Kako su Gornje Šice u to vrijeme bile poznate kao jedno od središta austrijskih nacista, to se tomu šovinističkom ispadu nije trebalo čuditi. Hrvatski đaci Konrad Meršić iz Frankanave, Ferdo Fabijan iz Čajte (Schachendorf), Bogomir Sionac iz Vorištana (Hornstein), Franjo Kröpfl iz Frankanave i Drimmel iz Klimpuha (Klingenbach) izvijestili su o toj nacističkoj prijetnji odbor Hrvatskoga kulturnoga društva tražeći zaštitu. Slijedeći korak koji su poduzeli, uz pomoć Lovre Karala iz Željeznog (Eisenstadt) i Petra Jandrišević iz Čembe (Schandorf), bio je osnutak hrvatskog đačkog društva, kome su nadjenuli znakovito ime »Rodobran«.[7] Osni-

* Svoj trojici navedenih informatora autor se lijepo zahvaljuje.

[6] Pismeno priopćenje Konrada Meršića autoru, 20. IV. 1983.

[7] Ferdinand Mühlgassner: Petar Jandrišević i Gradišćanski Hrvati, u knjizi Petar Jandrišević: Sličice, XXIV. knjiga Hrvatskoga štamparskoga društva, Željezno (bez god. izdanja), str. 7.

vanje toga društva pozdravili su hrvatski »učni ljudi« u Gradišću, pa su Lovre Karal, Petar Jandrišević, Ignac Horvat i dr. stali moralno i novčano pomagati njegov rad. Jedna od zadaća »Rodobrana« bila je da njegovi članovi uče hrvatski književni jezik kako bi se na gradišćansku granu hrvatskog naroda lakše mogla prenositi duhovna dobra matičnog naroda. U tu je svrhu u gornjošicanskoj preparandiji organiziran jezični tečaj, a vodio ga je čajtanski nadučitelj Oskar Mikula. Društvo je pokrenulo i svoj mjesečni list s imenom »Rodobran«. Konrad Meršić pisao ga je spočetka rukom, a kasnije pak strojem na matrice, pa su ga onda umnožavali. List su čitali i širili članovi društva, a raspačavan je po cijelom Gradišću. Uz mladi naraštaj primali su ga i stariji hrvatski intelektualci, koji su svjesne i poduzetne omladince iz Gornjih Šica bodrili i pomagali. Svojim posjetama Zagrebu Ignac Horvat je ishodio da je članstvo »Rodobrana« odande primalo hrvatske novine, časopise, pjesmarice i drugi pisani materijal. Posljednji mjeseci 1930. i prva polovina 1931. g. predstavljali su poletno doba u radu toga prvog hrvatskog srednjoškolskog društva u Gradišću. Glas o njegovu postojanju i djelatnosti dopirao je do hrvatskih đaka na državnoj gimnaziji, katoličkoj preparandiji, trgovačkoj akademiji i građanskoj školi u Željeznom, do učenica na ženskoj učiteljskoj školi u Štamperku (Steinberg), na gimnaziji u Grazu i Hollabrunnu, te na gimnaziji, učiteljskoj školi i sveučilištu u Beču. Broj svih hrvatskih srednjoškolaca i studenata na navedenim školama i pojedinim fakultetima bečkog sveučilišta iznosio je nešto preko 200.[8]

Rad »Rodobrana« stvarao je među njima povoljnu klimu za pokretanje slične akcije u vlastitoj sredini. Najjednostavnije rješenje u organizacijskom pogledu vidjeli su u proširenju rada postojećeg »Rodobrana« iz Gornjih Šica na navedene škole.

OSNUTAK »KOLA« I NJEGOVO DJELOVANJE 1931—1933. g.

Jedan od prvih spomena o postojanju gradišćanskohrvatskog đačkog društva pod imenom »Kolo« pojavio se u »Hrvatskim novinama« br. 33, od 15. kolovoza 1931. g.[9] U rubrici »Domaći glasi« čitamo »Pozivnicu« kojom »Hrvatski djaki puljanskog kotara pozivadu vse Hrvate na kazališnu predstavu »Vladimir-a« 1) u Velikom Borištofu 15. VIII. u 3/4 4 urah odpodne i 8 urah navečer u društvenom stanu, 2) u Malom Borištofu 16. VIII. (isto vrijeme, nap. S. K.) u občinskom stanu. Čist dohodak ide na podupiranje siromašnih hrvatskih študentov u Gradišću. Kolo gradišćanskih hrvatskih djakov u gornjopuljanskom kotaru.« Mjesto, mjesec i godina osnutka đačko-studentskog društva »Kolo« zabilježeni su u društvenoj kronici za razdoblje 1931—1934. g.[10] Tu se, uz drugo, kaže da »Ovo društvo počne svoje delovanje s jednom igrom ko predstavi s velikim uspehom u Velikom i Malom Borištofu . . .« Za prvoga predsjednika »Kola«, po Štefanu Horvathu, izabran je

[8] Mate Ujević, nav. djelo, str. 76.

[9] Vidi »Hrvatske novine«, glasnik Gradišćanskih Hrvatov, (dalje HN), IX, Željezno, nav. br. i datum, str. 3.

[10] Štefan Horvath: Letopis katoličanskoga gradišćanskoga hrvatskoga djačtva »Kolo« (dalje Letopis), bez naznake mjesta i god. izdanja, str. 6. Nap. aut.: Letopis je objavljen i u gradišćanskom kalendaru »Naša domovina« 1935.

student prava Fridrik-Slavko Bintinger iz Malog Borištofa.[11] Društvena pravila sastavio je Demeter Linzer, za kojega Robert Hajszan, suprotno Horvathovu navodu, kaže da je on bio prvi predsjednik »Kola«.[12] S tim navodom slaže se i podatak iz 1932. g., kad je 30. srpnja, održano II. glavno spravišće »Kola« u Čembi koje »... u tri urah otvori ondašnji podpredsednik, a sadašnji predsednik stud. jur. Slavko Bintinger iz Malog Borištofa ...«[13] U društvenom programu naglašava se pomaganje školske omladine u kulturnom pogledu. Pod tim se navlastito podrazumijeva dobro poznavanje hrvatskog jezika kao i upoznavanje s drugim hrvatskim kulturnim dobrima. Ističe se, naime, da »... nas Hrvate nikako ne triba bit sram, ča smo Hrvati, ar i mi imamo takovu kulturu, s kom se moremo mirno postavit uz mar ki drugi narod. Ovo nam je moguće samo kod združenja u jednoj takovoj organizaciji, kot neka bude naše »Kolo«...«[14] U tu skupinu zadataka, koji su za članove obvezatni, spada i upoznavanje s hrvatskom poviješću, književnim jezikom i književnošću, umjetnošću i glazbom, kako bi oni mogli postati pravi hrvatski intelektualci.[15] »Kolo« će omogućiti hrvatskoj srednjoškolskoj i studentskoj omladini da se u kulturnom i nacionalnom pogledu osposobi za prihvaćanje duhovnih gradišćanskih i »južnohrvatskih« vrednota, kako bi ih znala »... zacipit va krv hrvatskih potomcev i ovako je odgoji za gradišćanske Hrvate«.[16] Upoznavanje s kulturnom baštinom bit će moguće ako se u Gradišću osnuju knjižnice. Trebalo bi ih osnovati bar tri, po jednu u sjevernom, srednjem i južnom Gradišću. Preko upoznavanja materinskog jezika i sigurnog vladanja njime »... da se budu znali dobro, lipo i savršeno po hrvatsku pominat i naglasivat...« doći će se do toga cilja.

Radi novčanog pomaganja »... študentov i študentkinjov ki su kotrigi (...) da bi imao seljak i radnik u budućnosti bolje peljače...«[17], »Kolu« će trebati pomoć svjesnih Hrvata iz cijeloga Gradišća.

Sjedište »Kola« je u Velikom Borištofu. Radi boljeg ostvarivanja svojega programa sadržanog u društvenom Statutu, potvrđenom od nadležnih vlasti, društvo je djelovalo u sekcijama, od kojih su dvije postojale u Željeznom, te po jedna u Gornjim Šicama i Štamperku. Članovi tih sekcija bili su srednjoškolci. Peta je sekcija bila u Beču, a činili su je studenti s raznih fakulteta, te bogoslovi.

Članovi »Kola« mogli su biti redoviti, i oni su bili razvrstani u dvije skupine s obzirom na stupanj škole koju su pohađali.[18] Prvu skupinu činili su »djaki«, a to su »... hrvatski sridnjoškolci iz Gradišća, ki su 4. razred sridnje škole absolvirali i ispita zrelosti (mature) još nimadu...« U drugu skupinu dolaze seniori (seniores), a to su članovi s položenim ispitom zrelosti. Iz redova tih dviju skupina birani su članovi uprave. Osim redovnih članova, društvena organizacija predviđala je i postojanje izvanrednih članova. Oni su »temeljaši«, a to postaju ako imaju položen ispit zrelosti i u blagajnu »Kola« uplate jednokratnu novčanu svotu koju odredi godišnja skupština — glavno

[11] Pismeno priopćenje Št. Horvatha autoru, 1. III. 1982.
[12] Robert Hajszan, nav. djelo, str. 26.
[13] HN, X, br. 36, od 10. IX. 1932, str. 3.
[14] HN, IX, br. 45, od 7. XI. 1931, str. 1—2.
[15] Št. Horvath: Letopis, str. 4.
[16] Št. Horvath: Letopis, str. 4.
[17] HN, IX, br. 45, od 7. XI. 1931., str. 2.
[18] HN, IX, br. 47, od 21. XI. 1931., str. 2.

spravišće društva. Druga podskupina sastoji se od podupiratelja, koji društvo pomažu novčanim prilogom svake godine, a visinu te novčane pomoći određuje opet godišnja skupština. Namicanje novčanih sredstava za rad predviđeno je uplatama članarine redovitih članova, ulozima izvanrednih članova, dobrovoljnim prilozima darovatelja te od prodaje ulaznica na društvenim priredbama. Dužnosti su svih članova da rade na ostvarivanju društvenog programa, a imaju pravo da budu prisutni na odborskim sjednicama i sudjeluju u donošenju odluka. Pozivi za učlanjivanje poslani su svim hrvatskim intelektualcima diljem Gradišća »... prez razlike političkoga mišljenja«. Jedan prethodni poziv na učlanjenje u »Kolo« sadrži i ovo: »Mlada generacijo, složimo se! A ti mladi duhovnik, mladi učitelj, mlada učiteljica, mladi študent, mlada študentkinja, zasluži si to, da smiš ugodnije živit, nego tvoj otac, tvoja majka ki su sigurno pauri ili delači, stupi pod našu zastavu, bori se skupa s nami za dobrobit tvoje paurske delačke braće (...) Ti si Hrvat, ti ne ćeš, ne moreš i ne smiš bit takov (...) ar ne smiš zazabit da si paura-delača, da si Hrvata sin.«[19]

Broj članova iz dana u dan je rastao, pa je u trećoj godini postojanja društvo brojalo 111 članova, kako to pokazuje donja tablica.[20]

MJESTO	ĐACI			STUDENTI			
	gimnazije	učit. škole	trg. akad.	bog.	fil.	prava	med.
Hollabrunn	11						
Graz	6						
Varaždin	1						
Željezno	11	17	8				
Beč	3	5	1	8	1	3	4
Gornje Šice	2	4					
Štamperak		25					
Borta			1				
SVEGA	34	51	10	8	1	3	4

Od toga broja ženskih je članova bilo oko 27%, a ostali su bili muškarci.

Obraćanje uprave »Kola« na stariju hrvatsku inteligenciju u Gradišću da društvo pomognu moralno i materijalno dalo je rezultata. Tako je zabilježeno da je Ignac Horvat bio među prvima inicijatorima osnivanja i pomaganja »Kola«.[21] Na glavnom spravišću HKD-a u Pandrofu (Parndorf) 27. kolovoza 1932. g. on je u svom govoru, u svojstvu predsjednika, rekao da se »Kolo gradišćanskih hrvatskih djakov počelo razvijati i je preporučuju vsestranoj pomoći.«[22] Istom je prilikom »Kolu« odobren iznos od 150 šilinga na ime

[19] HN, IX, br. 43, od 24. X. 1931, str. 2.
[20] Št. Horvath: Letopis i pismeno priopćenje autoru 2. V. 1983.
[21] Mirko Valentić: In memoriam Ignacu Horvatu 1895—1973, Matica, list Matice iseljenika Hrvatske, Zagreb, XXIV, br. 5/1973, str. 2.
[22] HN, X, br. 34, od 27. VIII. 1932, str. 2.

pomoći. Velik prijatelj »Kola« bio je Petar Jandrišević, koji je zbog toga nazvan »mecena i otac gradišćanske hrvatske učeće mladine.« Prilikom posjeta delegacije »Kola« gradišćanskom provikaru Josefu Kölleru u Beču Jandrišević je održao govor, istakavši i ovo: »Kolo se je u mladenačkih dušah našega djačtva narodilo, ada je spontani izraz hrvatske od naravi verujuće duše.«[23] Briga starijih za »Kolo« dolazila je do izražaja i na glavnim spravišćima društva, kao npr. na III. glavnom spravišću u Pajngrtu 1. kolovoza 1933. g., kojem su prisustvovali brojni hrvatski intelektualci, kao Martin Meršić st., Lovre Karal, Rudolf Klaudus, Petar Jandrišević, Ignac Horvat, Slavko Marhold, Mate Feržin i dr.[24] Tom je prilikom Petar Jandrišević dobio naslov »časnog seniora«. Uz navedene u pomaganju »Kola« još su se isticali Martin Borenić, Ivan Dobrović, Jožef Pajrić, Mate Karal, Martin Meršić ml., dekan Ostović i dr.[25] Iz popisa tih imena lako je uočiti da su »Kolu« bili nakloni, te ga na svaki mogući način pomagali, najeminentniji hrvatski intelektualci toga doba. Svi su oni u članovima toga društva gledali svoje buduće suradnike i nasljednike u narodnim poslovima.

Poletno raspoloženje hrvatske đačke omladine udružene u »Kolu« prikazao je u svom pjesničkom pokušaju Demeter Linzer. Ta pjesma glasi:

GRADIŠĆANSKOM HRVATSKOM DJAČTVU

Desnu Vam pružim, sestre i brati!
Iskrenog srca da Vas pozdravim!
Vidil sam, vidil, da ste Hrvati.
Pustite, da se med Vas postavim!

Majka Hrvatska se od veselja
Plače i smije, silno raduje.
Spuniti će se vruća nje želja:
Konac već blizu narod snu je.

Djačka mladina više ne sniva.
Srčeno uze vrata j' prebila.
Srca hrvatska v' borbu poziva:
»Ropstva je našeg' ura udrila!«

Sestre i brati! Slava Vam, slava!
Najper! Nek po njem! Strahom u kute!
Druži hrvatska ljubav nam prava.
Narod se diže. Kaž'te mu pute!

Prilikom poklonstvene posjete izaslanstva »Kola« bečkom nadbiskupu kardinalu Theodoru Innitzeru početkom prosinca 1932. predsjednik Fridrik Bintinger u svom je pozdravnom govoru naveo ciljeve društva i dotadašnja ostvarenja. Među njima je istakao da »... se drže kurzi i predavanja, tako

[23] HN, XI, br. 12, od 25. III. 1933, str. 1—2.
[24] HN, XI, br. 31, od 5. VIII. 1933, str. 1.
[25] HN, XIV, br. 3, od 18. I. 1936, str. 2.

u Beču, Železnu i Gornjih Šicah.«[26] Uz to je naveo da su osnovane knjižnice kako bi članovi dobili u ruke dobru hrvatsku knjigu. O tim knjižnicama bilježi Mate Ujević da »... su zasada siromašne, proširenje očekuju od hrvatske javnosti.«[27] Među društvenim aktivnostima Bintinger je istom prigodom naveo i novčano pomaganje siromašnih članova, što je omogućeno pomoći HKD-a, članarinom i prihodom od priredbi na kojima je dramska grupa »Kola« izvodila igrokaze. Godine 1932. podijeljeno je devet stipendija, u ukupnom iznosu od 300 šilinga. Nakon II. glavnog spravišća »Kola«, održanog 30. srpnja 1932. g. u Čembi, kad su u odbor prvi puta ušli i predstavnici bečkih bogoslova (Štefan Horvath, potpredsjednik), tamburaški zbor društva obišao je hrvatska sela u južnom Gradišću i u njima izveo kulturno-zabavni program, koji su gledaoci oduševljeno pozdravili.[28]

O »Kolu« i njegovoj aktivnosti znalo se ne samo u Zagrebu nego i dalje po Hrvatskoj zahvaljujući dopisima koji su stizali iz Gradišća. Tako su »Požeške novine« izvijestile svoje čitatelje o radu toga društva kojemu je »glavna svrha ...) da se svaki kotrig »Kola« nauči hrvatski književni jezik. Zato su postavljeni u svakoj srednjoj školi i na sveučilištu profesori, koji drže hrvatske tečajeve našoj omladini ...«[29] Predavači na tim tečajevima bili su dr Ivanić, prof. Ljudevit Zončić, župnik dr Ivan Jakšić, i nadučitelji Albert Tauber i Oskar Mikula.[30] Aktivnost bečke sekcije »Kola«, s oko 30 članova, sa svojim tamburaškim zborom, bila je u to doba veoma zapažena. Tako su njeni članovi obilazili hrvatske obitelji u Beču i nudili im da kupe hrvatske knjige »... ke već ne bi našle kupca i ke drugi kot necenjene i neiskane najzadpošalju Kulturnomu društvu ...«[31] Spomenuto II. glavno spravišće »Kola« u Čembi donijelo je, na prijedlog Ignaca Horvata, zaključak da će članovi »... sabirati narodne povidajke i običaje i to vsaki u svojem selu. Isto hte širiti i misal za hrvatske ornamente i hrvatski stil divojačke prateži.«[32] Taj je posao obavljen po »Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu« Ante Radića, s ciljem da se pripovjedno i etnografsko blago gradišćanskih Hrvata zabilježi i prikupi te potom znanstveno obradi. Rad društva u razdoblju 1932—1933. g. bio je plodan i najveći broj zadataka koje je pred članstvo stavilo II. glavno spravišće bio je i ostvaren.

Početkom 1933. g. zabilježen je i pismeni kontakt »Kola« s bogoslovima zagrebačkog teološkog fakulteta koji su bili okupljeni u Zboru duhovne mladeži zagrebačke (ZDMZ), točnije u njegovoj narodno-obrambenoj sekciji, koja se brinula o našim sunarodnjacima izvan domovine. U svom dopisu odbor »Kola« moli da se društvu pošalju hrvatske pjesme s notama, potrebne njihovom tamburaškom zboru, kao i knjige.[33] To će se dopisivanje odvijati do kraja 1936. g. i kroz to vrijeme »Kolu« su iz Zagreba pošiljane knjige, kalendari, književni i drugi časopisi, igrokazi, pjesmarice i sl.

[26] HN, X, br. 48, od 10. XII. 1932, str. 1—2.
[27] Mate Ujević, nav. djelo, str. 90.
[28] Št. Horvath: Letopis, str. 6.
[29] Št. Horvath: Hrvatska omladina u Gradišću, »Požeške novine«, XI, Požega, br. 34, od 20. VIII. 1932, str. 1 (nepromijenjen tekst članka donijela je 22. VIII. te g. i zagrebačka »Hrvatska straža«).
[30] Mate Ujević, nav. djelo, str. 75—76.
[31] HN, XI, br. 2, od 14. I. 1933, str. 1.
[32] HN, X, br. 36, od 10. IX. 1932, str. 3.
[33] Urudžbeni zapisnik ZDMZ za g. 1933, priopćenje Milutina Juranića autoru 3. II. 1983.

III. glavno spravišće »Kola« održano je, kako smo već rekli, 1. kolovoza 1933. g. u Pajngrtu. Ono će u usmjerenost društva za bližu budućnost unijeti neke promjene. U svom Letopisu Štefan Horvath navodi da »Političko burkanje va ondašnjoj Austriji ali u »Kolo« zasije otrov nesloge, tako je bila jur jako potribna jedna reorganizacija, jedno novoutemeljenje ovoga društva. (...) I odsle stoji ovo društvo na čisto katoličanskom i austrijskom temelju, s imenom »Katoličansko Gradišćansko Hrvatsko Djačtvo »KOLO«.[34] Isključujući svaki pluralizam mišljenja, autor dalje navodi » ... da bude u Gradišću jedna katoličansko-hrvatska mladina vladala, ka bude u duhu »Actio Catholica« delala ...« O tom spravišću izvijestile su i »Hrvatske novine«, navodeći: »Iz minuloga leta bilo se je spravilo nešto nesporazumkov i protivnostih ke su poslovanje društva mnogokrat pačile. Ovo spravišće je sve te pačke odstranilo.«[35] Izvjestilac zaključuje da je svaka narodna manjina onoliko jaka koliko je čvrsto vezana za vjeru i crkvu, pa su učinjene promjene bile nužne. Za predsjednika je bio izabran bogoslov Štefan Horvath iz Čembe, a dotadanji predsjednik Fridrik Bintinger postao je tajnikom. Sukladno s izvršenim promjenama došlo je i do izmjena pojedinih članova Statuta toga društva. Pedeset godina nakon tih događaja piše o tome Štefan Horvath ovo: »Razlog, da je iz »Kola« u Pajngertu nastalo »Katoličansko« je da je Slavko Bintinger i njegova grupa, koja je bila u manjini, kooperirala s iredentsko-političkom grupom »Prosvjeta«. Većina je željila ostati pod obrambom Crkve, pod zaštitom Crkve, i jedino jezik i kulturni vez imati sa starom domovinom.«[36] Da bi se promjenama dalo još jedno obilježje, odlučeno je da zaštitnik »Kola« bude sv. Stanislav, poljski »študent« iz 16. st. O tim promjenama, u nešto drukčijem svjetlu, govorio je četrdeset godina kasnije i Demeter Linzer, tada član uprave: »... to udruženje nije imalo namjere, da bude organizacija-tvrđava neke stranke ili Crikve.«[37] Iz grupe nosilaca oprečnih misli među članovima društva, što je dovodilo do razmimoilaženja štetnog po rad društva, Konrad Meršić ne isključuje ni novog predsjednika Štefana Horvatha.[38]

O »Prosvjeti«, »bečanskom društvu iz Hrvatske«, u čijim su se prostorijama sastajali članovi bečke sekcije »Kola«, piše Martin Meršić ml. ovo: »Njihov predsjednik dr. Milohnić je pozdravio ovo novo hrvatsko društvo (Hrvatsko društvo u Beču, 1930, op. S. K.) i naglasio, kako je potribno, da hrvatska društva surađuju i jedno drugomu pomažu.«[39] »Prosvjetu« spominje i socijal-

[34] Št. Horvath: Letopis, str. 6. — Na ovalnom pečatu društva, odozgo prema dolje, stoji ovo: Katoličansko gradišćansko hrvatsko djačtvo »Kolo« — kath. burgenl. kroatische Studentenschaft. Znak društva sastoji se od štita plave boje koji je gore vodoravno zarubljen a dolje sveden u vrh. U lijevom gornjem uglu, zdesna nalijevo, koso su položene tri trake, crvena-bijela-crvena, boje austrijske zastave. Nasuprot njima pri dnu štita desno nalazi se bijeli križ.

[35] HN, XI, br. 31, od 5. VIII. 1933, str. 1.

[36] Pismeno priopćenje Štefana Horvatha autoru, 2. V. 1983.

[37] Robert Hajszan, nav. djelo, str. 26.

[38] Pismeno priopćenje Konrada Meršića autoru, 20. IV. 1983.

[39] Martin Meršić ml.: Kako i kada se je utemeljilo Gradišćansko hrvatsko kulturno društvo u Beču? u publikaciji »40 ljet Hrvatsko kulturno društvo 1929—1969, Željezno 1969, str. 55.

demokratski tjednik »Naš glas«, navodeći da su ciljevi toga društva koje postoji već preko trideset godina »... kulturno-nacijonalni, a ne politički«.[40]

Koncem kolovoza i početkom rujna 1933. obišao je tamburaški zbor »Kola«, pod ravnanjem Ivana Dobrovića, zajedno s pjevačima, recitatorima i kazališnim amaterima, hrvatska sela u bortanskom kotaru (Oberwart). Posjetili su Čembu, Čajtu, Vincjet (Dürnbach), Bandol (Weiden bei Rechnitz) i Hrvatski Cikljin (Spitzzicken) i u svakom selu dali po jednu priredbu, koja se sastojala od prikazivanja jednog šaljivog igrokaza, od pjevanja hrvatskih narodnih i drugih pjesama uz pratnju tambura, kao i od recitiranja Miloradićevih i vlastitih pjesama nekih članova »Kola«. Usto su raspačavali hrvatske knjige, navlastito »Zibrane jačke« Mate Meršića-Miloradića, izašle te godine.[41] Uvodni govor na svakoj priredbi držao je predsjednik Štefan Horvath, a s radom »Kola« prisutne je upoznavao Štefan Emrich. U svom pozdravnom govoru koji je održao uoči priredbe u Čembi, 27. VIII. 1933. g. Štefan Horvath je spomenuo »... da se je »Kolo« na takav temelj postavilo, kot su to Njena Uzoritost (bečki nadbiskup Innitzer, op. S. K.) i milostivni biškup i provikar Gradišća dr. Köller željili.«[42] Time je razjašnjen dio uzroka koji su doveli do promjena u imenu, vodstvu i usmjerenosti »Kola«. Navedena turneja bila je veoma uspješna kako po posjetama gledalaca i ubranom prihodu, tako i po dojmu koji su izvođači ostavili na publiku. Program je bio nacionalno naglašen i, jasno, u skladu s novim pravcem društvenoga djelovanja, vjerski intoniran.

Bečka sekcija »Kola« i dalje je prednjačila u aktivnosti, a »duša je te skupine bogoslov Stjepan Horvat«.[43] Pozivnica »Kola« upućena bečkim Hrvatima prvih dana mjeseca prosinca 1933. g. obavijestila ih je da dođu »... na naš prvi domorodski sastanak u Beču, koji »Kolo« organizira 10. XII. t. g. u Habsburgergasse 12«.[44] Organizator sastanka obećava da će gosti »... imat priliku uživati lipotu gradišćanske hrvatske muzike i jačke. Ali ovde ćemo se moć i upoznati ter razgovoriti, kako ćemo u slogi u Beču u budućih časih delati.« Uvod i završetak pozivnice sadržava po jednu strofu iz Miloradićevih rodoljubnih pjesama »1910« i »Uz grob«. Na tom »domorodskom sastanku« trebalo je da se govori i o proslavi 400. godišnjice doseljenja Hrvata u Gradišće. Kako je ta proslava uskoro potom i održana, to smatramo da je do sastanka i došlo.

Veze »Kola« s ZDMZ u Zagrebu nastavljene su, pa je na pismenu molbu Štefana Horvatha 1934. odaslana iz Zagreba »Kolu« pošiljka od 18 tambura. Do kraja godine isporučena je nova pošiljka od 17 tambura. Ujedno je, u više navrata, poslano i oko 2000 knjiga.[45] Da su obje pošiljke tambura primljene, svjedoče upisi o primitku u urudžbenom zapisniku ZDMZ od 6. ožujka 1934. (potpis na dopisu: Štefan Horvath) i od 2. prosinca 1934. (potpis: Štefan Laszlo).

[40] »Naš glas«, politični list hrvatskoga poljodelca i tobrača, IX, Eisenstadt, br. 12, od 21. III. 1931, str. 3 (bez naznake naslova i autora).

[41] HN, XI, br. 37. od 16. IX. 1933, str. 3.

[42] HN, XI, br. 37, od 16. IX. 1933, str. 3.

[43] Mate Ujević, nav. djelo, str. 90.

[44] Kserokse dviju pozivnica »Kola« bečkim Hrvatima autoru je poslao Št. Horvath, 2. V. 1983.

[45] Milutin Juranić: Moj prvi susret s Gradišćanskimi Hrvati, Gradišće kalendar i ljetopis HKD-a u Gradišću, Željezno 1980, str. 88.

Godine 1933. u Gradišću je obilježena 400. obljetnica doseljenja Hrvata u te krajeve. Udio »Kola« u tome ostvaren je akademijom održanom u Beču početkom 1934. i hodočašćem u poznato prošteništе Celje (Mariazell, u Štajerskoj), na koje se išlo g. 1933.

»Pozivnica« društva s kraja siječnja 1934. upućena je tamošnjim Hrvatima da 4. veljače t. g. dođu na »II. domorodski sastanak« u Habsburgergasse 6. Ti sastanci »imadu za zadaću da se počne i u Beču hrvatsko kulturno delovanje u katoličanskom duhu, da se ne budu morali naši Hrvati po vičernji velje tužno razajti nego da vsi skupa ostanu na veselom razgovoru. Ovo je izrečena želja većine.«[46] Ti sastanci sada imaju i zabavni program, pa se ovaj put izvodi »šalna mesopustna predstava« »Srićka u miški«. Bit će još sviranja na tambure i »jačenja«. I opet će biti govora o proslavi 400. obljetnice. Obje pozivnice nose u zaglavlju pun naziv »Kola« na hrvatskom i njemačkom jeziku, a ispod teksta je potpis predsjednika Štefana Horvatha. Aktivnost bečke sekcije »Kola« potvrđuje nam i »Svetačni raspored svečanosti poklonstva crikvi i državi prilikom 400-letnoga jubileja, doselenja Hrvatov u Gradišće na 11. marca 1934, u 18 urah u dvorani Festsaal u dvorskom gradu Beču.« Program akademije sastojao se od jedanaest točaka, a kao govornici, redom, najavljeni su: Štefan Horvath u ime »Kola«, Ignac Horvat u ime HKD-a, Petar Jandrišević, Karlo Kruesz i Lovre Karal. Glazbene točke izvodit će »Jačkarno društvo« iz Trajštofa (Trausdorf), pod ravnanjem školnika Adalberta Kuzmića.[47] Ta nadasve svečana akademija održana je s velikim uspjehom, što potvrđuje uvodni članak bečkog dnevnika »Reichspost« od 12. ožujka 1934.[48] U prvom stupcu tog opširnog izvještaja govori se o Austriji kao zemlji koja osigurava razvoj hrvatske manjine. Drugi stupac sadrži potanji opis same svečanosti, koje je prvi dio obavljen u crkvi Michaeliskirche, a drugi u Hofburgu. Svečanosti su od strane države prisustvovali savezni kancelar Engelbert Dolfuss, ministar prosvjete Kurt Schuschnigg i zemaljski poglavar Gradišća Sylvester, a od strane Crkve bečki nadbiskup Theodor Innitzer, provikar Gradišća Josef Köller i dr. Najavljeni hrvatski govornici prikazali su skupljenima povijest Hrvata na tlu Gradišća (Petar Jandrišević), rad i ciljeve HKD-a (Ignac Horvat), djelovanje »Kola« (Štefan Horvath), aktualan položaj Hrvata u Gradišću (Lovre Karal), a zahvalu Theodoru Innitzeru u ime bečkih Hrvata iskazao je Karlo Kruesz. Savezni kancelar Engelbert Dolfuss potvrdio je u svom govoru uvjeravanje vlade o uvažavanju postojanja hrvatske manjine u Gradišću, čiji je suživot, u očuvanju narodnog identiteta, s austrijskim građanima njemačkog materinskog jezika zagarantiran.

Do kraja prve polovice 1934. g. završeno je bilo »naticanje djakov« u pisanju beletrističkih radova, opisa narodnih običaja, povijesnih događaja i sl.[49] Žiri koji su sačinjavali Ignac Horvat, predsjednik HKD-a, i Mate Feržin, glavni urednik »Hrvatskih novina«, klasificirao je radove dvanaest autora, srednjoškolaca i studenata, članova »Kola«, proglasivši najboljim rad Štefana Horvatha s naslovom »Posle bure«. Ocjenjivači su konstatirali da je u radovima »dost malo originalnog donešeno«, no poznavanje je jezika i pismeno

[46] Pozivnica »Kola« od 30. I. 1934.
[47] Kseroks pozivnice s programom poslao je autoru Štefan Horvath 2. V. 1983.
[48] — »Reichspost«, nezavisni dnevnik za kršćanski puk, 41. god., Beč, br. 69, od 12. III. 1934, str. 1 (bez naznake autora).
[49] HN, XII, br. 26, od 30. VI. 1934, str. 2.

izražavanje dobro: » . . . zvana dvih, trih, vsi vladaju s njim zadovoljavajuće.« Najbolje ocijenjeni radovi su i nagrađeni.

Po ustaljenom običaju, »Kolo« je i u toku 1934. g. podijelilo svojim slabije stojećim članovima novčane potpore u ukupnom iznosu od 500 šilinga.[50]

Hodočašćem dijela članova »Kola« u Celje 1933. g., u okviru proslave 400. godišnjice doseljenja Hrvata, potvrđena je nova usmjerenost društva. O tome svjedoči jedna zajednička fotografija načinjena u Celju i pjesma koju je napisao član »Kola« Ivan Klaudus, s naslovom »Kolo kod Marije Celjske«. Taj je pjesmotvor religiozno intoniran, s jakim nacionalnim prizvukom, što svjedoči i ova strofa:

S' severa, s juga, iz vsih krajov,
Smo se k Tebi, Diva, potrudili,
Od vsakandir, kade j' god Hrvatov,
Smo se k Tebi skupno vsi spravili.[51]

Broj hrvatskih knjiga, zahvaljujući pošiljkama više darodavaca iz Zagreba, u tom se razdoblju povećao, pa ih je u knjižnici bečke sekcije »Kola« bilo 250, u knjižnicama u Željeznom, Štamperku i Gornjim Šicama po 150.[52]

Kao i njegov preteča »Rodobran«, i »Kolo« je izdavalo svoje glasilo istog imena. Navod o postojanju lista »Kolo« zasniva se na usmenoj informaciji.[53]

IV. glavno spravišće »Kola« održano je 21. kolovoza 1934. u Frakanavi. Tih je dana u tom selu bilo veoma svečano. Frakanavski članovi »Kola« ugostili su Hrvate iz cijelog Gradišća i Beča koji su tamo došli da bi prisustvovali svečanosti otkrivanja spomen-ploče Miloradiću na njegovoj rodnoj kući. »Kolo« je tom prilikom izvelo lijep glazbeni program. Na glavnom spravišću za predsjednika je izabran Franjo Sinovac, student filozofije iz Voriština (Hornstein). Zapažamo da predsjednikom nije postao neki od bogoslova, a tako će biti i na svim idućim spravišćima. Jamačno je to bila posljedica slabljenja »prevlasti« crkveno-vjerske struje u društvu. Među izabranim povjerenicima za pojedine sekcije pojavio se prvi put i povjerenik za sekciju u Matrštofu (Mattersburg), što je znak da je broj sekcija »Kola« povećan.[54] Natječaj za dodjelu stipendija raspisan je 24. XI. 1934.[55] Time su podaci o radu »Kola« za g. 1934/35. iscrpljeni.

Sljedeći put, na V. glavnom spravišću, sastali su se članovi »Kola« 27. kolovoza 1935. u Trajštofu. Tom je spravišću prisustvovao »lip broj djakov i djakinjov.«[56] Gornju konstataciju, koja se tiče pomanjkanja podataka o radu »Kola«, donekle je objasnio na tom spravišću predsjednik Sinovac, referiravši »od slaboga delovanja«. Za novog je predsjednika izabran Ivan Klaudus iz Šuševa (Nebersdorf). Novi se odbor obvezao da će » . . . izdjelati program poslovanja ter se skrbiti da bude odsle i ozbiljnije«. Prisutni predsjednik HKD-a

[50] Štefan Horvath: Letopis, str. 13.
[51] Pjesma je objavljena u HN, XI, br. 40, od 7. X. 1933.
[52] Št. Horvath: Letopis, str. 12.
[53] Usmeno priopćenje Št. Horvatha autoru, ožujak 1983.
[54] HN, XI, br. 35, od 1. IX. 1934, str. 3
[55] HN, XI, br. 47, od 24. XI. 1934, str. 3.
[56] HN, XII, br. 35, od 31. VIII. 1935, str. 2.

Ignac Horvath zatražio je od mlade generacije troje: da uče, da u međusobnom ophođenju »gaju hrvatsku rič«, te da svi, a navlastito učiteljski pripravnici, uče svirati na tambure. U programu rada koji je izradio novi odbor naročito je naglašena potreba glazbenog obrazovanja članova, što svakako treba pripisati nastojanju Mate Ifkovića, »glazbenog vođe 'Kola'«.[57] Zaključeno je također da u toku ljetnih praznika tamburaši, glumci i recitatori »Kola« pođu na turneju po južnom i sjevernom Gradišću, kako bi se tamburaška glazba čula i u onim hrvatskim selima gdje je još nepoznata. Izvedba toga dijela programa bit će moguća jer postoji dovoljan broj tambura. »Kolo« je osnovalo i tamburaški zbor u Matrštofu, pa se ta nova sekcija aktivno uključila u rad društva.

Od akcija »Kola« do kraja 1935. g. valja spomenuti raspisivanje natječaja za dodjelu novčane pomoći siromašnijim članovima, koja se sada zove »božićna potpora«. Također je članstvo pozvano na »djačko naticanje 1935/36.« u pisanju proznih i poetskih radova.[58] Podjela novčanih potpora desetorici članova bila je omogućena novčanim prilozima HKD-a u Gradišću, Hrvatskog gradišćanskog kulturnog društva (HGKD) u Beču, osnovanog 2. prosinca 1934. g., te pomoći više od dvadesetorice članova podupiratelja.[59] Po programu rada članovi »Kola« trebali su spremiti program koji će trebati izvesti u selima srednjeg i sjevernog Gradišća.

8. rujna 1936. održano je u Vincjetu VI. glavno spravišće »Kola«. U pozivu na taj skup predsjednik Ivan Klaudus izrijekom kaže: »Zadnje generalne sjednice su bile jako slabo od hrvatske inteligencije — od naših seniorov — poiskane. Apeliram na vsu hrvatsku inteligenciju, žensku i mušku, da se potrudu na naše generalno spravišće. Neka nam ovde povidu njihove želje, ke oni prema »Kolu« imaju, neka nam stoju ovde za stran i njihovimi tanači.«[60] Predsjednikom društva postao je Franjo Steiner, student filozofije iz Cogrštofa (Zagersdorf). Nova je uprava raspisala natječaj za dodjelu stipendija za 1936/37. g. Jedan od uvjeta za njihovo dobivanje je » . . . da je kot član ča pozitivnoga delal i da se svojom ričom zavežuje letos barem na jednom turneju ili koj drugoj priredbi sudelovati«.[61]

Na posljednje, VII. glavno spravišće došli su članovi 8. rujna 1937. u Dolnju Pulju (Unterpullendorf). Tu su za predsjednika društva izabrali Alojza Bilišića, studenta prava iz Vincjeta. Tom se prilikom spominje da su izabrani voditelji samo dviju sekcija, i to u Željeznom i Matrštofu.[62]

Posljednja društvena priredba koju je »Kolo« namjeravalo održati u 1. Austrijskoj Republici bila je ona u povodu 10. obljetnice smrti Mate Meršića-Miloradića. Kao mjesto održavanja bio je predviđen Klimpuh, a datum 19. travnja 1938.[63] Nacistički Anschluss, izvršen 13. ožujka 1938. g., vjerojatno je to onemogućio, jer nam iz raspoloživih podataka nije bilo moguće utvrditi je li do te manifestacije došlo. O postojanju »Kola« i njegovu radu

[57] HN, XII, br. 40, od 5. X. 1935, str. 2.
[58] HN, XII, br. 47, od 23. VI. 1935, str. 2.
[59] HN, XIII, br. 3, od 19. I. 1936, str. 2.
[60] HN, XIII, br. 33, od 29. VIII. 1936, str. 2.
[61] HN, XIII, br. 49, od 5. XII. 1936, str. 2.
[62] HN, XIV, br. 38, od 18. IX. 1937, str. 2.
[63] HN, XV, br. 5, od 29. I. 1938, str. 3.

nakon tih političkih promjena gube se tragovi. Štefan Horvath bilježi: »Nakon Anschlussa nije bilo ništa . . . ništa se nije nastavilo.«[64] Prestanak rada »Kola« registrira i Konrad Meršić: »Djelovanje »Kola« (Željezno, Gor. Pulja, odnosno Veliki Borištof i Beč) je prestalo 1938. godine.«[65]

ZNAČENJE »KOLA«

Pojavom »Kola« započeto je novo razdoblje u organiziranju među hrvatskom omladinom u Gradišću. Dok je u dotadašnjim društvima bila obuhvaćena uglavnom seoska omladina, u »Kolu« su se prvi put okupili hrvatski srednjoškolci i studenti, muški i ženske zajedno. Jačkarna društva, tamburaški zborovi i druge organizacije ograničavale su se na ostvarivanje svojih društvenih ciljeva uglavnom samo u svojim mjestima. »Kolo« je u tome unijelo jednu novinu, jednu novu vrijednost, koja se očitovala u djelovanju na cijelom području Gradišća, kao i u Beču.

Odlasci različitih kulturno-umjetničkih grupa »Kola« u hrvatska sela očito pokazuju povezanost đačke i studentske omladine s narodom. Bilo je to prvi put da »hrvatska učeća mladina« organizirano odlazi u sela i da tamo svirkom, pjesmom, recitiranjem i izvođenjem igrokaza, sve na hrvatskom jeziku, »zbudja« narodnu svijest. Prihvaćanje tih pohoda u selima potvrđivano je brojnošću gledalaca i simpatijama iskazanim izvođačima na priredbama: »Ljudstvo je ne samo zahvalno za ove zabavne večere, nego tako oduševljeno, da se od djakov odlučit ne more i da je pripravno najveće aldove za »Kolo« prinesti.«[66]

Nova kvaliteta »Kola« bila je i u uspostavljanju i održavanju veza sa starom domovinom. Početkom tridesetih godina došlo je do sasvim konkretnog približavanja naših gradišćanskih sunarodnjaka matičnom narodu. Posjete Ignaca Horvata i drugih istaknutih predstavnika gradišćanskih Hrvata Zagrebu pozitivno su se odrazile na rad toga društva, pa je ono od svog osnutka bilo u stalnoj vezi s matičnim narodom. Tome je osobno pridonosio Ignac Horvat kao predsjednik HKD-a, koji je stalno bdio nad radom »Kola« i na mladu generaciju prenosio misao o potrebi održavanja tih veza. ZDMZ, Društvo prijatelja gradišćanskih Hrvata, Matica hrvatska, Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima i druge institucije stale su pomagati narodni pokret gradišćanskih Hrvata, uključujući tu, dakako, i »Kolo«. Ta će veza potrajati sve do 1938. g.

Među zadacima »Kola« vidno je mjesto zauzimao i onaj u kojem se naglašavalo da se u tom društvu moraju osposobiti budući narodni »peljači«. Od oko 50 poimence nam poznatih članova »Kola« više od 10 njih istaklo se na vodećim položajima u gradišćanskohrvatskim narodnim organizacijama, kao kulturni, prosvjetni i društveni radnici, ili su bili prisutni na hrvatskoj narodnoj sceni u Gradišću na neki drugi način. To su, uz još neke druge: Fridrik Bintinger, Aladar Čenar, Štefan Emrich, Ferdo Fabijan, Geza Horvat, Štefan Horvath, Alfons Kornfeind, Štefan Laszlo, Demeter Linzer, Ivan Martin-

[64] Pismeno priopćenje Štefana Horvatha autoru, 2. V. 1983.
[65] Pismeno priopćenje Konrada Meršića autoru, 20. IV. 1983.
[66] Št. Horvath: Letopis, str. 13.

ković, Konrad Meršić, Bela Schreiner i Štefan Zvonarić. Svi su oni odnjihani u »Kolu« i njihovo narodno djelovanje nosi taj pečat. Dio njih, iako u poodmakloj dobi, aktivan je i danas.

Negativne pojave koje su se događale u nekim sekcijama, npr. u bečkoj, dovodile su do jalovih suprotstavljanja, koja su kočila ili pak posve onemogućavala rad sekcije, pa i cijeloga društva. Ti su sporovi bili prevladani, pa se polazilo zajednički dalje na rad, pošto su članovi »... sklopili u zadnjem času međusobni mir, koga pod vsaku cenu držati se oni ovim obavezuju.«[67] Iz istih je razloga dolazilo do padova u radu i u drugim sekcijama »Kola«.

Postojanje i rad »Kola« pada u vrijeme kad su Austriju potresala unutarnja politička sukobljavanja, pučevi i umorstva političkih protivnika, širenje nacističke ideologije, ekonomska kriza i druge nedaće. Sve je to negativno utjecalo na rad društva, otežavalo ga, pa je bilo neizbježno da rad pojedinih sekcija oslabi ili posve zamre.

Usprkos svim unutrašnjim slabostima i vanjskim nepovoljnim činiocima, »Kolo« je i dalje postojalo i radilo, te se održalo sve do časa kad je Austrija Anschlussom 1938. g. izgubila svoju nezavisnost, a pokrajina Gradišće bila priključena Štajerskoj, odnosno Donjoj Austriji, tada preimenovanoj u Niederdonau. Okomivši se na sve njima nepoćudne organizacije, nacističke su vlasti učinile kraj djelovanju »Kola«.

Djelatnost »Rodobrana«, potom »Kola«, pa od prvih poratnih godina Hrvatskog akademskog kluba (HAK) u Beču na jednoj je liniji. Ona se prepoznaje po zadatku mladog hrvatskog naraštaja u Gradišću da drži svoj dio fronte u borbi za gradišćansko hrvatstvo.

(Neke manje poznate gradišćanskohrvatske riječi:

ada-dakle, aldov-žrtva, ar-jer, delač-radnik, ditić-dječak, duhovnik-svećenik, jačka-pjesma, jačkar-pjevač (i pjesmarica), junak-mladić, jur-već, kot-kao, kotrig-član, mar-bilo, mesopustan-pokladni, najper-naprijed, Poljanci-Hrvati oko Željeznog, pačiti-smetati, pačka-smetnja, paur-seljak, peljač-vođa, voditelj, poiskan-posjećen, pratež-odjeća, razajti-razići, spravišće-skupština, stan-kuća, tanač-savjet, tobrač-radnik, vsakandir-odasvud, zazabiti-zaboraviti, zvana--osim)

[67] HN, XIII, br. 51, od 19. XI. 1936, str. 2.

ZUSAMMENFASSUNG

»Gesellschaft der burgenländischkroatischen Schülerschaft«
(»Kolo gradišćanskoga hrvatskoga djačtva«)

Diese kroatische Schüler- und Studentengesellschaft wurde im Jahre 1931 gegründet als Nachfolger des Vereins »Rodobran«, einer Gesellschaft der kroatischen Studenten der Lehrerbildungsanstalt in Oberschützen (Gornje Šice), die ein Jahr davor ins Leben gerufen worden war. Das Hauptanliegen der Gesellschaft war, die kroatischen Schüler für ihre spätere Funktion von nationalen Leitern (»peljači«) zu befähigen. Bereits im Jahre 1934 zählte die Gesellschaft 111 aktive Mitglieder. Von den 5 Sektionen, loziert an 4 verschiedenen Orten, war die Wiener Sektion die aktivste. Bei der dritten Hauptversammlung (»spravišće«) der Gesellschaft in Baumgarten (Pajngrt) 1933 wurde die Gesellschaft in »Katholische burgenländischkroatische Schülergesellschaft« (»Katoličansko gradišćansko hrvatsko djačtvo — Kolo«) umbenannt, und die Tätigkeit der Gesellschaft wurde enger an die Wirkung der Kirche gebunden. Zeitweilig wurde eine Zeitschrift herausgegeben unter dem Titel »Kolo« (»Der Kreis«). Aus Zagreb erhielt die Gesellschaft Unterstützung in Form von »tamburice« (einem volkstümlichen Saiteninstrument, das gezupft wird), Notenmaterial, Büchern.

Die 8. Jahresversammlung im Jahre 1937 in Unterpullendorf (Donja Pulja) war auch die letzte. Der Anschluß im Jahre 1938 setzte der Tätigkeit der Gesellschaft ein Ende.

II

BAŠTINA I SUVREMENE POTREBE GRADIŠĆANSKOHRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

ANTUN SOJAT, Zagreb

1. Pod pritiskom turske najezde u drugoj se polovici 15. i u prvoj polovici 16. stoljeća velik broj Hrvata[1] preselio u sjevernije, sigurnije krajeve, u današnju Donju Austriju, Gradišće (njem. Burgenland), zapadnu Mađarsku, Slovačku, u južnu Moravsku.[2] Jasno je da su ti Hrvati bili stoljećima odvojeni od glavnih strujanja i težnji u staroj domovini — i političkih, i ekonomskih, pa, u velikoj mjeri, i kulturnih — i da su tek kadšto, i to veoma oslabljeni tragovi pojedinih zbivanja u Hrvatskoj pobuđivali interes i odjek u dijaspori, a ponajčešće se za njih nije ni znalo. Ipak, napuštanjem svojih ognjišta i zgarišta podunavski Hrvati[3] nisu u potpunosti prekinuli sve intimne, pa u pojedinim slučajevima ni stvarne socijalne i kulturne veze sa starom domovinom.[4] Tragovi takvih veza vidljivi su osim u povijesnim dokumentima i u nekim jezičnim i pravopisnim osobinama književnosti iseljenih Hrvata.

---

[1] Povjesničari se do sada nisu u potpunosti složili u procjeni broja iseljenih Hrvata u podunavske zemlje. Tako M. Valentić u raspravi »500 ljet hrvatske dijaspore u austrijsko-ugarsko-slovačkom pograničnom području« (*Symposion croaticon, Gradišćanski Hrvati — Die Burgenländischen Kroaten*, Hrvatski akademski klub, Beč — Wien 1974, str. 25—26) procjenjuje broj Hrvata koji su iselili zbog provale Turaka na 150.000—200.000, ali u tu procjenu uključuje i hrvatske iseljenike u Kranjsku i Štajersku.

[2] Hrvati su naselili u današnjoj Austriji, Mađarskoj i Čehoslovačkoj 286 sela, v. kartu »Naselja Gradišćanskih Hrvatov nekada i danas«, koju je izradio J. Breu kao prilog knjizi *Symposion croaticon* (v. bilj. 1).

[3] Hrvati doseljeni u spomenute tri države obično se u znanosti nazivaju *podunavskim Hrvatima*. Današnje Gradišće dobilo je svoje ime tek poslije prvoga svjetskog rata, nakon pripajanja nekadašnje Zapadne Ugarske Austriji, pa se tek od toga vremena za Hrvate tamo nastanjene počinje upotrebljavati naziv »gradišćanski Hrvati« (v. L. Hadrovics, *Schriftum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1974, str. 16—17). To ime sve više preuzimaju, barem u znanstvenim i međunarodno-političkim preciziranjima, i austrijski Hrvati o kojima je ovdje riječ. Termin »gradišćanskohrvatski jezik« u znanosti sve više prevladava kao oznaka za jezik svih podunavskih Hrvata (usp. npr. G. Neweklowsky, *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1978, str. 19).

[4] Usp. npr. posvetu gradišćanskog Hrvata Grgura Mekinića-Pythiraeusa, istaknutoga protestantskog djelatnika, u njegovim dvjema knjigama crkvenih pjesama (1609. i 1611.) banu Nikoli Zrinskom, njegovu dobročinitelju. Tekst v. u L. Hadrovics, o. c. (u bilj. 3), str. 24.

Nastojat ću prikazati neke utjecaje određenih tipova književnog jezika u Hrvatskoj na književni izraz iseljenih podunavskih Hrvata. Svoja razmatranja za određena povijesna razdoblja nužno moramo suziti samo na književnojezičnu problematiku Hrvata u današnjem Gradišću, jer se tek u njih mogu pratiti karakteristike jezika pismenosti i književnosti kroz četiri stoljeća. Zbog objektivnih razloga i moje će se dijalektološke napomene u vezi s primjenom dijalektizama u pismenom obliku jezika podunavskih Hrvata svoditi samo na stanje organskih govora Hrvata u Austriji. Međutim, za prošla razdoblja, kad današnje granice nisu dijelile hrvatsku naseobinu na tri države, termini gradišćanski Hrvati, gradišćanskohrvatski književni jezik i sl. odnosit će se u mojoj raspravi na jezik svih izvora, bez obzira na to gdje su pisani, odnosno tiskani.

2. Pri prvim pismenim zapisima u novoj postojbini nije trebalo počinjati ni od čega — veze s domovinskom književnošću bile su još žive i njezine su jezične i pravopisne značajke prenošene u te zapise.

Glavnina narodnih govora preseljenih Hrvata pripadala je i pripada čakavskom narječju, ali je čakavsko narječje kao književni jezik u dijelu Hrvatske upravo u vrijeme najvećih migracija Hrvata u nove postojbine proživljavalo definitivni silazak s pijedestala književnog jezika. Zbog toga je najdublji trag — i to ne samo u početcima književnog izražavanja gradišćanskih Hrvata već sve do u duboko 19. stoljeće — na čakavštinu njihove književnosti i na pravopis te književnosti ostavila kajkavska književna tradicija. Identična ili veoma bliska pravopisna rješenja kajkavske i gradišćanskohrvatske književnosti mogu se protumačiti istim izvorom — mađarskom ortografijom. Međutim, promjene u mađarskom načinu pisanja ne utječu direktno, ili barem ne suviše brzo, ni na kajkavsku ni na gradišćanskohrvatsku grafiju i pravopis. I jedni i drugi drže se svoje pravopisne tradicije, mijenjajući s vremena na vrijeme pokoju pojedinost, prema vlastitim potrebama.[5]

Međutim, ne samo pravopisne nego i jezične osobine pismenih spomenika gradišćanskih Hrvata gotovo od samih početaka pokazuju usku vezu njihova pismenog izraza s kajkavskim književnim jezikom. Ovdje ću spomenuti kajkavizme u sudskom zapisniku iz Velikog Borištofa, pisanog 1625. godine:[6]

— gdo »tko«, taki »odmah«, potomtoga »zatim«, kotero »koje«, zrok »uzrok«, zimaj »uzimaj«, prek, neg, nikak, drugoč »drugo«, takaj »također«, ada »dakle«, berž »brzo; tek što; treba«, doma (lok.) — domom (akuz.);

— poštuvani, poštuvanoga itd., čakala je, k mene, k službe božje, po malom vremene, po imene (nekoliko puta potvrđen dat. i lok. sg. s nastavkom *-e*, ali i: u Boristorffi!); so »jesu, su«, moži, sosedi, tožba, Asg: ono dobo, veliko škodo, pravico, roko »ruku«, pošteno pravdo (ali u osnovi riječi zabilježen je i refleks *u:* dužan, budo »budu«); človek, z rečjom, prepoveda, u vremene, sluge (u gh. čakavskim govorima na mjestu jata u tim je riječima *i*, a ne *e*);

[5] Ortografiju stare gradišćanskohrvatske književnosti do preuzimanja Gajeve pravopisne reforme detaljno je opisao L. Hadrovics u navedenoj svojoj knjizi (v. bilj. 3), na str. 46—53, a o kajkavskom pravopisu u prošlim stoljećima v. A. Šojat, »Pravopis stare kajkavske književnosti«, *Filologija* 6, JAZU, Zagreb 1970, str. 265—282.

[6] Tekst je objavljen u: L. Hadrovics, o. c., str. 496—499.

— ž ńim, ž nimi, zimli, odgovarjati;

— hoćem (uz redovito hoću);

— ar sam jaz neij (= ne) ništar od tebe kupil; nit sam ti neij ništar dužan; kada si je neij... od mene kupil; tako so me neij naišli va no dobo doma;

— (jaz, zoči, potlem, z rečjom).[7]

Već od prvih zapisa u novoj postojbini, molitve »Oče naš« i uskrsne pjesme »Krištuš je gore ustal«, zapisanih bosančicom god. 1564. na praznoj stranici latinskoga misala tiskanog 1501. u Ostrogonu,[8] osnovica književnog jezika preseljenih Hrvata u Podunavlju bilo je *čakavsko narječje*. Od samoga početka pismenog fiksiranja jezične komunikacije Hrvata u toj dijaspori može se utvrditi uopćavanje, formaliziranje vlastitih, ponekad i veoma različitih dijalekatskih osobina na višoj razini, podobnoj za književni izraz, pa je tako i u navedenom borištofskom sudskom zapisniku. Tekst je čakavski, ali ne i dijalekatsko zrcalo gh. čakavskih govora — u njemu pouzdano nalazimo tek neke dijalektizme na fonetskoj razini (usp. npr. *gyali* /← jali/, čit. đàli, »uzeli«, ali samo nakon dvije riječi: *jal*, kako je i u drugim dijelovima teksta; *šal*, uz obično *išal*). I u kasnijim se stoljećima kadšto pojavljuju, moglo bi se reći »potkradu«, pokoji dijalektizmi inače neprihvaćeni u književni jezik.[9]

U Velikom se Borištofu, kao i u drugim hrvatskim selima u središnjem i sjevernom Gradišću, govori čakavski, a čakavski se govorilo i u 17. stoljeću, kad je načinjen taj sudski zapisnik. Prema tomu, nemoguće je da su tako brojni kajkavizmi borištofska govorna vlastitost. Moguća su tri objašnjenja tih kajkavizama. Jedno je da pisar zapisnika nije bio čakavac (što zbog mnogih jezičnih razloga nije baš vjerojatno). Drugo bi objašnjenje moglo biti da su se Hrvati prilikom seobe zadržali dovoljno dugo u kajkavskoj sredini da prihvate u svoj govor neke kajkavske govorne osobine. Međutim, kako je poznato, i puno stoljeće života kompaktne govorne zajednice u kontaktu s potpuno drugačijim govorima istoga jezika ne može narušiti njezine bitne govorne osobine.[10] Pokoji bi od navedenih leksičkih kajkavizama možda i mogao biti preuzet pri zadržavanju od desetak godina u kojem kajkavskom kraju, ali je očito da tako duboke strukturne promjene kao što je prijelaz čakavskoga *u* ← *o* u kajkavsko *o* (usp. Asg *roko* mjesto čak. *ruku*), prijelaz čakavskoga *i* u riječima poput *rič, vrime, človik* u *e* ili prihvaćanje u govorni sustav sjevernokajkavske sintaktične konstrukcije u kojoj se negacija odvaja od glagola i dolazi iza njega i još jedne riječi (usp. *tako so me neij naišli* mjesto *tako me nisu naišli*) nisu moguće u relativno kratkom razdoblju putovanja u nova staništa.

[7] Primjeri u zagradi ne moraju biti kajkavizmi — oni mogu biti i karakteristika onodobnih gradišćanskohrvatskih govora.

[8] L. Hadrovics, o. c., str. 21.

[9] Usp. npr. oblik *gyili*, č. đili, »jeli« u *Horvackom Evanđelju* (god. 1732) ili Gsg *ziecza* »zeca« u *Novom horvackom kalendaru* (god. 1806), v. L. Hadrovics, o. c., str. 500 i 528.

[10] Usp. npr. situaciju u starinačkim štokavskim govorima oko Vinkovaca, koji su unatoč golemim promjenama u sastavu stanovništva i veoma snažnom utjecaju standardnog jezika zadržali sve bitne govorne osobine koje je za njih pred osamdesetak godina konstatirao S. Ivšić (v. B. Finka i A. Šojat, »Hrvatski ekavski govori u okolici Vinkovaca«, Radovi Centra za znanstveni rad — Vinkovci, br. 3, Zagreb 1975, str. 5—131).

Po mojem mišljenju, moguća je dakle samo treća pretpostavka — da su u spomenuti sudski zapisnik (a slično je i u nizu drugih književnojezičnih gradišćanskohrvatskih izvora) kajkavizmi ušli pod utjecajem kajkavske književnosti (frapantne su sličnosti kajkavizama u borištofskom sudskom zapisniku s paralelnim karakteristikama Vramčeva jezika!).

Ipak, kako je rečeno, i taj je tekst čakavski, s bitnim čakavskim obilježjima koja karakteriziraju gradišćanskohrvatsku književnost do danas (spomenut ću samo zamjenicu *ča* i prilog *zač*, ikavsko-ekavski refleks jata, *a* na mjestu poluglasa, prijedlog-prefiks *va*, futur tvoren pomoćnim glagolom *titi* »htjeti« i infinitivom). I među spomenutim nečakavskim fonetskim pojavama ima tragova čakavskoga govornog stanja (usp. *dužan, u Borištorffi, va* uz *u*).

3. U 18. stoljeću književni gradišćanskohrvatski jezik ustalio je svoje bitne fonetske čakavske osobine i više nema novih fonetskih kajkavskih utjecaja, a i stari se svode na pojavu u tek nekoliko riječi, koje su ponajčešće prodrle i u gh. organske govore; refleks jata je *i* ili *e*, distribuiran po stanju u narodnim govorima, refleks *ǫ* uvijek je *u* itd., itd. Međutim, ugledanje u kajkavske književne izvore i dalje se nastavlja. U gradišćanskohrvatskim tekstovima toga stoljeća nalazimo niz tipičnih kajkavskih riječi (od kojih su, dakako, jedan dio mogli prenijeti iz stare domovine oni gradišćanski Hrvati koji su doselili iz interferencijskih područja kajkavskog narječja s drugim našim narječjima), neke iste oblike i morfološke nastavke, neke iste sintaktične karakteristike, ista pravopisna i tiskarska rješenja, iste tuđice, uglavnom preuzete iz mađarskog jezika, tako da je često, u mnogim odlomcima različitih tekstova, na prvi pogled razlika između gradišćanskohrvatskih i kajkavskih tekstova tek u ikavskoj kontinuanti jata i u glasu *a* na mjestu poluglasa.

Da bih pokazao kolika je golema sličnost s kajkavskim djelima toga razdoblja, navodim nekoliko početnih redaka iz predgovora knjizi V. L. Bogovića *Hiža zlata* (1754):

»*Prédgovor k-Horvatczkomu Naródu*

Na proſſnyu tvoju moj dragi Naród! Szamti *knyigu nóvu: po* jimenu *Zlatu Hižu; z*-velikim *trudóm, y szkerblyum na tvoje duſſno obatrenye, y vechu pobosnószt* uzidal, *ar* ſzam *z-poznal prebivajuchi pri Sz.* Brigu *Kalvarie, daszeje na moje opominanye* nikuliko tiſzuch va *haſznoviti horvatczki* nauk zalyubilo: *zato* ſzamtidal ovi veliki knig va lipom *papiru Stampati jedno* tiszuche, y pét ſztov. Niſtarmanye, *ako ku* griſsku va *ſzlova naides moj vérni* ſtavacz! *necsini meni krivicze, nego onim ki szlóve* ulagaju . . .«[11]

Drugim tipom slova istaknuo sam jezične, pravopisne, grafijske i tehničko-tiskarske identičnosti s karakteristikama onodobnih kajkavskih književnih djela (usp. npr. tekstove Štefana Zagrepca, Hilariona Gašparotija, Jurja Muliha i drugih pisaca kajkavskoga 18. stoljeća u mojoj raspravi »Kratki navuk jezičnice horvatske«).[12] Međutim, i nepotcrtane riječi u tom gradišćanskohrvatskom tekstu razlikuju se od kajkavskih tek po kojoj pojedinosti, ali se mnoge od njih pojavljuju i u navedenu obliku u kajkavskoj književnosti: ſzamti, z-velikim, uzidal, nikuliko, tiſzuch, zalyubilo, niſtarmanye, ulagaju.

[11] Citat iz: L. Hadrovics, o. c., str. 504.

[12] A. Šojat, Kratki navuk jezičnice horvatske (Jezik stare kajkavske književnosti)«, u deset brojeva časopisa KAJ (Zagreb), u razdoblju 1969—1971. god.

U navedenom dakle odlomku veoma je malen broj tipičnih čakavskih (gradišćanskohrvatskih) osobina koje se nikako ne pojavljuju u tipičnim kajkavskim tekstovima.

Dakako, navedeni odlomak teksta namjerno je izabran da se pokaže koliko je u to doba na gradišćanskohrvatski književni izraz snažno djelovala kajkavska književnost — drugi neki odlomci istoga teksta mogli su dati donekle drugačiju sliku. Međutim, unatoč ustaljivanju čakavskih osobina u pisanu obliku jezika gradišćanskih Hrvata, u svim je gradišćanskohrvatskim tekstovima 18. stoljeća koje sam proučavao veoma zamjetljiv utjecaj kajkavske književnosti. Donosim nekoliko potvrda iz gh. tekstova skupljenih u knjizi L. Hadrovicsa *Schriftum und Sprache der burgenländischen Kroaten* . . . (v. bilj. 3; primjeri su sa str. 499—504).

Tu nalazimo kajkavske riječi *takajše, ada, gda, kruto* (u značenju »veoma«: kruto velike skerbi), *zel* »uzeo«, *zavdati* (u grafiji *zaudati*, kakva je i u nekih kajkavskih pisaca toga razdoblja, »zadati«), *akoprem, kazati* »pokazati« i niz drugih; kajkavski nastavak *-um* u Isg f., pa i u i-deklinaciji (usp. *darežljivošćum, smertjum*), vokativ izjednačen s nominativom (usp. Vsg. *cesarica, kralica*), neke isključivo kajkavske sintaktične pojave (usp. konstrukciju *gda bi bil zel, gda bi pak ńim rekal* za izricanje indikativa u prošlosti).

Ipak, kako je već rečeno, u 18. stoljeću književni oblik jezika gradišćanskih Hrvata sve se više ustaljuje, sve se manje pojavljuju negradišćanske jezične osobine.

4. U 19. stoljeću, sve do zadnje njegove četvrti, nastavlja se jezik i pravopis gradišćanskohrvatske književnosti 18. stoljeća.[13] Dakle, i u tom razdoblju nalazimo niz kajkavizama iz prošlih razdoblja intenzivnog djelovanja jezika stare kajkavske književnosti (od kojih su se mnogi očuvali i do danas).[14] Međutim, u 19. stoljeću na gradišćanskohrvatski književni jezik počinje djelovati i štokavština preko svoje književnosti. Već u samom početku toga stoljeća, godine 1807, u jednoj se oporuci pojavljuje štokavska dulja množina imenica

[13] Usp. npr. jezik i pravopis knjiga: *Kratak pregled sztaroga Zakona*, Soprony 1824, *Razlaganye velikoga Katekismusa* . . ., Soprony 1836, *Evangyelye z-Episztolami* . . ., Soprony 1841, *Kerschanzko Katholicsanzki Nauk* . . ., Soprony 1857, *Zsitak szveczev*, Pervi del, Drugi del, Pozsoni 1864.

[14] Usp. npr. kajkavizme u tekstovima 19. stoljeća: *takajše, tulikajše* »također«, *stvar* »biće«, *najmre* »naime«; Isg f. *pobludjenum pametjum, z godinum, s ljubavum, općinum*, tisk.: *opchinum* (u suvremenom je gh. književnom jeziku *općinom*, prema stanju u gh. govorima, gdje je č mjesto ć svakako nesumnjiv trag kajkavskoga utjecaja), pron. *sobum;* vokativ oblikom jednak nominativu itd., itd. (primjeri su iz navedene Hadrovicseve knjige, sa str. 526, 528, 531, 535).

Gradišćanski nastavak Isg ž. roda *-om* (a ne *-um*) ulazi u gh. književnost tek početkom 20. stoljeća, usp. npr. *Kerštjansko-katoličanski crikveni jačkar* (Györ 1901): *s miloštjom, pomoćom, kripoštjom* (s. 13), *s ljubavom, s grihotom* (155), *s tobom, svojom* (71), za razliku, na primjer, prema paralelnim oblicima u knjizi *Nova hi'sa zlata* Jožefa Ficka, tiskanoj starim pravopisom »u Ugerszkom Sztaromgradu« god. 1872, u kojoj nalazimo: *z-Magdalenum* (str. 39), *z-manum* (110), *z-tobum, z-tvojum szvetum miloschum* (111).

Vokativni je oblik u obje navedene knjige, a tako je i u drugim tekstovima iz toga razdoblja, izjednačen s nominativnim. Navodim nekoliko potvrda iz *Crikvenoga jačkara: Hodi, duh sveti, batritelj* (s. 13), *O, otac naš* (14), *o raduj se zemlja i nebeski raj* (72), *o Maria, tužna majka* (105), *Ti naša kraljica, pomozi nam . . . daj posluh, divica, našim ričam* (201), ali i u tom djelu ima sporadično i posebnih vokativnih oblika (usp. npr. *Bože preljubljeni, o Jesuše* (73).

m. roda: A pl. *volove*, mjesto gradišćanskohrvatskoga čakavskoga *vole*.[15] Znatniji se utjecaj štokavskoga književnog jezika, i to »ilirskoga« tipa, ipak osjeća tek u tekstovima tiskanim Gajevom grafijom i pravopisom, koju reformu Hrvati zapadne Ugarske prihvaćaju tek u osamdesetim godinama 19. stoljeća, četrdesetak godina kasnije nego u Hrvatskoj.

Pokušat ću, u najkraćim crtama, prikazati neke karakteristike gradišćanskohrvatskoga književnog jezika u zadnjoj četvrti 19. stoljeća i spomenuti promjene koje su se tada u njemu dogodile. Kao predložak proučavanja uzeo uzeo sam knjigu Mihovila Nakovića *Novi duhovni věnac bl. div. Marije*, tiskane u Željeznu, sudeći po kalendaru pod naslovom »Gibući svetki«, god. 1901. ili 1902. Knjiga, naime, nema označene godine izdanja, ali prema datumu imprimatura »Die 19. Februarii 1886.« jasno je da tekst pripada 19. stoljeću. Jezične i pravopisne osobine o kojima ću govoriti provjerio sam i u knjizi *Kerštjansko-katoličanski crikveni jačkar* Mihovila Nakovića i Martina Borenića, tiskanoj »u Gjuri (Győr), 1901.«, prema datumu imprimatura također potpuno završenoj nekoliko godina prije prijeloma stoljeća.[16]

Čakavsko obilježje jezika veoma je izrazito, na visokoj formaliziranoj razini. Tek po pravopisu, tek po nekim fonetskim obilježjima, unesenim u književni jezik gradišćanskih Hrvata u najnovije doba, razlikuje se jezik toga razdoblja od današnjega gradišćanskohrvatskoga književnog jezika (usp. npr. čuvanje krajnjih *-l* i *-h*: *spal, virostoval, branil*, str. 1, *po vsih mojih putih*, str. 4; *e*, a ne *je/ije*, za ekavsku kontinuantu jata). U tom tekstu, kao i u drugim književnim izvorima iz toga vremena, nalazimo dakle tipične gradišćanske čakavske osobine, kao što su npr. *ča, zač* (str. 117), *svit, svidok, kriposti, lipotu, upotribiti* (str. 3) — *nasledovat, delnika* (str. 4), *na veke* (5), *va veri* (98), *bledost, telo* (115), *slugi, va knjigi* (2), *aldovana* (1), *krez* »kroz«, *ka* »koja«, *iz dibine, denas, vsagdar* (2), *željim, kot* »kao«, *pelda* (4), *dopeljadu* (98), *pozdravljadu, nad manom, utarem* »otarem« (115), *perlje* »prije« (117) itd., itd.

Tu su i danas živi kajkavizmi: *pozabim se, prosim si* (str. 3), *gdo, zdihanja*, Gsg, »uzdisanja«, *riva*, 3. sg. prez., »gura«, *zburkanje* »nemir«, *zavdane* »zadane« (117) i dr. Dakako, i u tom se tekstu vokativ ne razlikuje od nominativa: *moj Bog i otac!* (1), *Hvaljen budi kruh živi angjelski, Bog i človik skupa, sin Bog nebeski!* (200), *Zdrava Maria budi! Prečista divica!* (274), *Glej, o grišnik, janje!* (432), ali, ipak, i: *Jesuše Kristuše!* (176).

5. U zadnjoj četvrtini 19. stoljeća preuzeta je Gajeva pravopisna reforma, odnosno prihvaćen je pravopis »zagrebačke škole«, sa svim njegovim karakteristikama — »etimološkim« nesljubljivanjem zvučnih i bezvučnih susjednih suglasnika, »rogatim« *e* (koje se u Gradišću primjenjivalo, dakako, samo za ekavski gradišćanskohrvatski refleks staroga jata, odnosno za njegovu diftonšku realizaciju [ie]), označivanjem samoglasnoga *r* digrafom *er* itd. Nasljedovanje književnojezičnog uzora u staroj domovini imalo je, naravno, i znatnih ograničenja. S jedne strane izvanredno se čuvao čakavski karakter jezika u gradišćanskohrvatskoj književnosti, a s druge strane neke su razlike nastale zbog neznanja određenih povijesnojezičnih činjenica. Osobito se to vidi na

[15] V. L. Hadrovics, o. c., str. 531.

[16] Imprimatur: 4. febr. 1897.

primjerima označavanja *e* od jata — uz primjere kao *věnac* (naslovna strana), *nedělju, běle* (»Opazka«, str. II), *nerazděljivo* (52), *udělil* (62), *mnogolětno* (189), *uvěk* (190), *cěnu* (191) mnogo su češći primjeri s neoznačenim *e* od jata. Štoviše, među primjerima s »rogatim« *e* nalazimo i riječi kao: *pěrva, světki* (str. II), *pětu* (126) itd. U ikavskom refleksu jata gotovo da i nema kolebanja — izuzetno se pojavljuju likovi kao *nĕgda* (190) mjesto običnoga gh. *nigda* »nekada«.

Detaljno proučavanje svih pravopisnih i svih jezičnih utjecaja onodobnoga književnog jezika u Hrvatskoj na književni jezik gradišćanskih Hrvata zahtijeva dugotrajna komparativna istraživanja, koja tek predstoje. U ovoj ću prilici spomenuti da se i na morfološkoj i na leksičkoj razini mogu zapaziti inovacije unesene iz Hrvatske. Osobito se često prenose riječi u terminološkoj funkciji, usp. npr. u *Crikvenom jačkaru: učitelj* (ne više *školnik*, nasl. str.), *novci* (mjesto: *pinezi*, »Predgovor«), *gibljivi svetki* (mjesto: *gibući svetki*), *Pepelnicu* (mj. *Čistu sredu* str. 12), *kajda* »nota«, *četvrtinka, osminka* (str. 13) itd.

6. U prijelomu stoljeća pojavljuju se prvi tekstovi koji napuštaju neke osnovne karakteristike pravopisa »zagrebačke škole«, među ostalim i »rogato« *e*. Međutim, u tim se tekstovima još ne odražavaju korjenite jezično-pravopisne promjene nastale u zadnjem desetljeću u Hrvatskoj. Kao tipičnog predstavnika takva »prijelaznog« pravopisa navodim knjigu *Vsakidanja hrana kršćansko-katoličanske duše* Ivana Čukovića.[17] Knjiga je pisana uzornim jezikom, potpuno u duhu književnojezične tradicije, ali u nizu pravopisnih rješenja ona tu tradiciju lomi. U njoj nalazimo, na primjer, *milošćami*, a ne *milostjami* ili *miloštjami* kako se do tada pisalo, *kršćansko*, a ne više *kerstjansko* ili *kerštjansko, poniznošćom*, a ne *poniznostjum* ili *poniznostjom, poniznoštjom, š* mjesto *ž, z* ili *s* u vezama poput *š njimi* itd. Ipak, i u njoj se čuva »etimološki« način pisanja (usp. *petdeset dan odpustkov*, str. 4).

Novi hrvatski, fonološki pravopis prihvaćen je u Gradišću tek poslije prvoga svjetskog rata. Ali, i nakon uvođenja novoga pravopisa čuvaju se jezične značajke koje su karakterizirale gradišćanskohrvatski tip književnog jezika i koje ga, u najvećoj mjeri, i danas karakteriziraju. Jezični se utjecaj književnog jezika u Hrvatskoj svodi gotovo isključivo na sve intenzivnije preuzimanje riječi koje su nedostajale za nove realije i pojmove suvremenoga društva. Takve se nove riječi često unose iz hrvatskoga književnog jezika metodom kontaktnih sinonima. U određenom se tekstu uz prvo navođenje riječi do tada nepoznate gradišćanskim Hrvatima donosi i njemačka ili gradišćanskohrvatski sinonim (obično tek ako je gh. riječ germanizam), a u daljem se tekstu s tom riječju postupa kao već s poznatom, domaćom. Ako je značenje unesene riječi »prozirno«, razumljivo, tada se ta nova riječ ne tumači. Takav je način unošenja najčešći.

Ilustrirat ću iznesene tvrdnje s nekoliko primjera iz drugoga godišta *Hrvatskih novina* (god. 1924):

plin (Gas), na stubah (štigah), štrok (rôda), froši (žabe), zárezniki (Insekten), ženka (Weibchen), spaiskarta (jelovnik), »apetit« (tèk), mezdra (porebrica), tekućina (Flüssigkeit, exsudat), probava (potrošenje), zajam (kredit), budžet (proračun), svota (suma), uprava (administracija), tračnice (šine) itd.;[18]

[17] »Gradci 1902.«. Imprimatur: »die 6. septembris 1898.«.

[18] *Hrvatske novine*, br. 24, od 21. 6. 1924, Wien, str. 3—4.

narodna manjina, političko pitanje, priznavanje, izvršavanje, uzrok, okolnosti, javnost, samostalnost, u gospodarstvenom pogledu itd.[19]

Gradišćanskohrvatski književni jezik, odavno već učvršćen u svojim bitnim karakteristikama, u tom se međuratnom razdoblju mijenja, dakle, gotovo isključivo na leksičkoj razini. Osim nizom riječi iz hrvatskoga književnog jezika, leksik gradišćanskohrvatskoga književnog jezika znatno se obogaćuje i velikim brojem riječi iz organskih govora, dakako prilagođenim književnoj fonetici, i tako se osposobljuje za funkcioniranje na mnogim razinama narodnoga kulturnog, ekonomskog i političkog života.

Na drugim jezičnim razinama čuvaju se stare književnojezične osobine, s tek sporadičnim pokušajima stanovitih promjena koje bi gradišćanskohrvatski književni jezik približile osobinama književnog jezika u Hrvatskoj, a da unatoč tomu ne budu strane, nepoznate gradišćanskim Hrvatima. Opet ću spomenuti ovdje samo tri fonetske pojave: *e* na mjestu jata, krajnje *-l* i krajnje *-h*, koje su u današnjem gradišćanskohrvatskom književnom jeziku drugačije nego što su bile za čitava trajanja pisanja gradišćanskohrvatskom čakavštinom. Za osnovicu izlaganja uzete su *Hrvatske novine* izašle godine 1924. i godine 1940.

— U oba godišta na mjestu jata redovito nalazimo *i* i *e*, u tipičnoj gradišćanskohrvatskoj čakavskoj distribuciji.[20]

— Krajnje *-l* također se čuva neizmijenjeno. Ipak, sporadično se na njegovu mjestu u pridjevu radnom m. roda (osobito u književnim prilozima, originalnim ili prijevodnim) katkad pojavljuje i *-o*. Navodim nekoliko primjera iz pripovijesti Vjekoslava Marholda »Kako si je Miho omastio bradu« (objavljene 1924): *omastio, razumio, stao, popeljao, napregao, taknuo, hotio, pojio, spio* itd., ali i: *odprl.*[21]

— Krajnje *-h* čuva se i u početnim i u zadnjim brojevima *Hrvatskih novina* (usp. npr. br. 15, od 19. 4. 1924, str. 3: *polag beogradskih novinah* i br. 23, od 8. 6. 1940: *va vnogih vrtih*).

7. Opis karakteristika suvremenoga gradišćanskohrvatskoga književnog jezika ne ide u okvir ove rasprave.[22] Neke su osnovne njegove osobine spomenute u analizi književnog jezika gradišćanskih Hrvata u prošlim stoljećima.

U današnjem je gradišćanskohrvatskom književnom jeziku očuvan specifičan hrvatski književnojezični tip kakav nalazimo (s određenim povijesno uvjetovanim razlikama) već u prvim književnim zapisima u novoj domovini. Uz naslijeđene gradišćanskohrvatske čakavske osobine (s razumljivim svođenjem fonetskih realizacija nekih fonema u različitim narodnim govorima na književni inventar fonema) u njemu je i izvanredno velik sloj riječi koje nisu rezultat samostalnog razvoja gradišćanskohrvatskih govora nego su u različitim razdobljima preuzimane iz različitih tipova književnog jezika u Hrvatskoj.

[19] Ibid., str. 1.

[20] Tek se izuzetno pojavljuju ijekavski ili jekavski likovi. Zapazio sam samo: *uspjeh* — *Hrvatske novine* 1924, br. 24, str. 4.

[21] *Hrvatske novine*, br. 15, od 19. 4. 1924, str. 1.

[22] O bitnim karakteristikama suvremenoga gradišćanskohrvatskoga književnog jezika v. u: A. Šojat, »O jeziku i rječniku gradišćanskih Hrvata«, *Rasprave Zavoda za jezik*, knj. 6—7, Zagreb 1980—1981, na str. 312—315; usp i: B. Finka, »Gradišćanskohrvatski književni jezik: problemi i rješenja«, *VIII kongres jugoslavenskih slavista — Prilozi*, HFD, Zagreb 1977, na str. 32—33.

Osobito je u zadnjim desetljećima izrazito vidljiva težnja za postupnim približavanjem hrvatskom književnom jeziku ne samo na leksičkoj razini nego i na drugim jezičnim razinama (usp. npr. na fonetskom planu prihvaćanje distribucije refleksa jata *ije* — *je* kakva je u hrvatskom književnom jeziku mjesto tradicionalnoga *e* u riječima s ekavskim refleksom, što je u najvećem broju slučajeva približno pismeno fiksiranje diftonškog izgovora dugoga *e* u mnogim gh. narodnim govorima; zatim primjere kao *bio* umjesto tradicionalnoga književnog *bil*, što je također grafemsko fiksiranje drugoga dijela diftonških realizacija u liku identičnom paralelnom književnom liku u Hrvatskoj).

Književni jezik gradišćanskih Hrvata u ovom stoljeću sve je sposobniji da ispuni potrebe suvremenoga industrijskog društva, sve više dobiva karakteristike suvremenoga jezičnog standarda. Dakako, socijalni položaj hrvatskog jezika u Austriji nije onakav kakav je položaj njemačkoga, pa je teško pretpostaviti da bi gradišćanskohrvatski jezik ikada mogao zamijeniti njemački u svim javnim djelatnostima gradišćanskih Hrvata. Velik naime dio javnoga života gradišćanskih Hrvata izvan rodnih sela isključivo se odvija na njemačkom jeziku, počevši od nastavnog jezika na srednjim školama i fakultetima do jezika na radnim mjestima, jezika u prometu, trgovini, zdravstvu, sudstvu, znanosti itd. Međutim, to ne znači da se na nekim područjima javnoga života neće situacija promijeniti i da se o problematici navedenih i sličnih područja ne može raspravljati — i da se ne raspravlja — gradišćanskohrvatskim književnim jezikom. Stoljetno posezanje za riječima i terminima književnog jezika u staroj domovini urodilo je inkorporiranjem takvih negradišćanskih riječi u književni gradišćanskohrvatski jezik, a odatle, u većoj ili manjoj mjeri, i u narodne govore ili je, barem, jedan njihov dio postao pasivni leksički fond mnogih pojedinaca. Oslanjanje na golem leksičko-terminološki fond književnog jezika matičnog naroda oduvijek je popunjavalo eventualne praznine u domaćem leksiku, pa je tako i danas.

Jezične su, dakle, mogućnosti gradišćanskohrvatskoga književnog jezika da postane standardnim jezikom gradišćanskih Hrvata, sa svim prerogativima i funkcijama modernoga jezičnoga standarda — neograničene. Drugačije su stvarne mogućnosti. Broj Hrvata u Gradišću relativno je malen, gradišćanska se hrvatska sela sve više raslojavaju uključivanjem velikoga broja njihovih stanovnika u suvremene tokove visokorazvijenog industrijskog i potrošačkog društva kakvo je austrijsko, njemački jezik ima silan socijalni ugled i neospornu prednost u mnogim životnim situacijama, a izvan hrvatskih naseobina u javnom je životu jedino moguć.

Ipak, »u suvremenim civilizacijskim, kulturnim, političko-ekonomskim prilikama standardni je jezik neophodan uvjet za nacionalno opstojanje svake narodne manjine, on je najsnažnije oružje u borbi za očuvanje narodnosti, ako uspije izboriti ono mjesto koje mu po značenju pripada. Uključivanjem u tijekove kulture, znanosti, civilizacije vlastitim jezičnim sredstvima skup ljudi koji govore jednim jezikom postaje od nedefinirane jezične mase — narodom. Kao suvremeni ljudi iste nacionalnosti i gradišćanski su Hrvati, premda imaju tradicijom relativno čvrsto ustaljen književni jezik, danas u situaciji da im je nuždan standardni jezik, osposobljen za funkcioniranje na svim razinama javnoga narodnoga života.«[23]

[23] Citat je iz rasprave: A. Šojat, »O jeziku i rječniku gradišćanskih Hrvata« (v. bilj. 22), str. 309.

Kako sam, nadam se, pokazao, jezični preduvjeti za taj kvalitativan prijelaz iz jezika književnosti u standardni jezik[24] svakako su postignuti. A i kodifikacija, norma književnog jezika, kao osnovna karakteristika i nužnost jezičnoga standarda, dobila je svoj prvi kamen-temeljac — prvi dio rječnika književnog jezika gradišćanskih Hrvata: Nimško-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik.[25] Nužno je intenzivno nastaviti rad na osnovnim jezičnonormativnim priručnicima toga jezika, na rječniku, osobito na dijelu s gradišćanskohrvatskim natuknicama, treba što prije izraditi gramatiku i pravopis. Tek kad ta djela budu završena moći ćemo mi jezikoslovci mirne savjesti reći da smo pripomogli održavanju hrvatskoga jezika u Gradišću. A samo dok je toga jezika, postojat će i hrvatska narodnost u Austriji!

Antun Šojat

ZUSAMMENFASSUNG

Das Erbe und die zeitgemäßen Bedürfnisse der burgenländischkroatischen Schriftsprache

In der vorliegenden Arbeit werden die Einflüsse bestimmter Typen der Schriftsprache in Kroatien auf das literarische Schaffen der Donaukroaten dargestellt — aus objektiven Gründen überwiegend der Kroaten in Österreich — in den einzelnen Epochen ihrer Diaspora.

Ein Großteil der burgenländischkroatischen Dialekte sind dem čakawischen Dialekt zuzuordnen mit dem ikawisch-ekawischen Reflex des altkirchenslawischen Lautes 'Jat', so daß auch ihre Literatur von den ersten Anfängen an in diesem Dialekt abgefaßt ist. In allen Epochen der burgenländischkroatischen Literatur ist aber auch — in größerem oder geringerem Maße — der Einfluß der jeweilig zeitlich parallel verlaufenden Schriftsprache in Kroatien spürbar. In der Arbeit sind diese Tatsachen ausführlich dargestellt und dokumentiert, und zwar sowohl was die Sprache selbst als auch was die Rechtschreibung anbelangt.

Sich an die zeitgenössische kroatische Literatursprache anlehnend, vor allem auf der lexikalischen Ebene, hat die burgenländischkroatische Schriftsprache eine Entwicklungsstufe erreicht, die ihr — bestimmte Bemühungen von Fachleuten vorausgesetzt — ermöglicht, daß sie, wenn die äußeren Umstände günstiger würden, zur Standardssprache werden könnte, d.h. daß sie ihre Funktion auf allen Gebieten des öffentlichen Lebens der burgenländischen Kroaten erfüllen könnte.

[24] O pojmovima *književni jezik, standardni jezik* v. u: A. Šojat, »Standardni jezik i standardne riječi«, *Jezik*, god. XXII, Zagreb 1974/75, br. 4, na str. 103—106.

[25] ***Deutsch-burgenländischkroatisch-kroatisches Wörterbuch/Nimško-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik,*** Eisenstadt — Zagreb 1982.

DIJAKRONIJSKI POGLED NA GRADIŠĆANSKOHRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK

IVAN BRABEC, Zagreb

Prije nekoliko godina iznio je G. Neweklowsky činjenicu da u gradišćanskim govorima »ima toliko zajedničkih 'kajkavskih' osobina, naročito u leksici« da je zaključio ovo: »pretpostavljam da su takve osobine bile i prije seljenja široko rasprostranjene, a da su danas, poslije iščezavanja čakavskih i ščakavskih govora u dijelu unutrašnjosti kopna, uglavnom sačuvane u kajkavskom narječju«.[1] Na to pitanje baca neko svjetlo i gradišćanski književni jezik, naročito onaj iz 18. stoljeća. Već je 1913, govoreći o evanđeljima, Jagić istakao misao da su gradišćanska evanđelja u temelju kajkavska, da su priređivači mijenjali neke fonetske osobine, ali da kajkavski predložak ipak često izbija.[2] Slično je kazao i L. Hadrović: »Gradišćanski Hrvati bili su prije preseljenja u zapadnu Ugarsku u stalnom kontaktu s kajkavcima, a i u novom zavičaju pismenost im se razvijala stalno pod kajkavskim utjecajem.[3] Razmatrajući neke gradišćanske knjige, moramo potvrditi opravdanost tih konstatacija. To je učinio i I. Nyormárkay u vezi s Horvackim evanđeljem štampanim 1732. u Đuru.[4] Nepovezanost gradišćanskih Hrvata sa starom domovinom koju neki ističu kao razlog njihovoj brzoj asimilaciji, ne odnosi se toliko na područje jezika. Bilo je nepovezanosti, ali one političke naravi. Crkvenih je veza bilo. Tako je Juraj Mulih »z milostivnum voļum Gospodina Groffa Ferenca Zicsyja, biskupa đurskog, za svoje duhovne ovce kruto skerbļivoga i zato od Boga vekovečne Plaće i od ļudih velike hvale vridnoga, va Đuri leta 1750« izdao Duhovne Jačke Poslovaňa Apoštolskoga. Mulih je bio isusovac rodom iz okolice Zagreba. Najveći dio svoga života proveo je propovijedajući kao misionar. Napisao je mnogo crkvenih knjiga. Za Slavonce je pisao njihovom štokavskom ikavicom. Po nalogu biskupa u Đuru, pod čiju je vlast spadao velik dio Hrvata naseljenih u zapadnoj Ugarskoj, Mulih je priredio spomenutu pjesmaricu. To je malena knjižica od 88 stranica. Osim pjesama u njoj ima i nekoliko molitava. Neki tekstovi uzeti su iz starijih takvih izdanja, npr. Zdrava zvezda morska i Litanie lauretanske nalaze se već u Molitvenim knjižicama

[1] Hrvatski dijalektološki zbornik 6, JAZU, Zagreb 1982.

[2] Archiv für slawische Philologie 34, Berlin, str. 519.

[3] Laszlo Hadrovics: Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert, Beč 1974.

[4] Studia Slavica Hung. 19, Budapest, 391—401.

Mikule Krajačevića, tiskanim 1640. U pogledu jezika posao se Muliku nije činio težak. Držao se onog što je o književnom jeziku mislio Habdelić: »kome se horvacki hoće govoriti, neka reče mesto lehko — lahko, mesto nesem — nisam.« Dakle, treba izmijeniti reflekse jata i poluglasa. Neki kajkavizmi su mu ipak ostali. Evo primjera iz Jačke od Svetoga Izidora Težaka:

I to znajte, da kad gospodi vašoj služite, onda na polu kako va crikvi Bogu služite.

Tako Izidor i ńegva žena jesu hodili, ki su Gospodi i skupa Bogu lipo *vgodili.*

Zato sveci pred Bogom jesu postali. I tak veliku hvalu od ljudih jesu dostali.

Anda za njimi ravno hodite, Bogu služite, *Zatem* Gospodi Vašoj vgodite, verno plužite.

A Izidor i Marica, njegova tovarušica, jesu *moleč* poslovali ter Gospodu poštovali, *Nesu* suprot morgovali (= bunili se).

Evo ih još nekoliko: Od sih ljudih *naj* bude dika 4, Tako bimu *vekše* pošteńe davali 47, *Angel* Čuvar *spočituval* 35, *Premislite* dobri ludi 33, Živi *kakbi hotel* vmriti 33, Tam se *nemre* obmititi 33, Kad duša z tela izide, tako mora pred ńim stati 33, Umjesto čakavskog ć (ch) često uzima č (cs): Timi budi va pomoči, i va dnevi i va noči 9, Dase sveto živuč, si mi zveličimo 39. Ekavizama ima vrlo mnogo, npr. Z miloščami sad nedeli, ča smo tak dugo želeli. U jednoj pjesmi Mulih ima rimu *rasviti-razmiti.* To odgovara kajkavskom *rasveti-razmeti,* ali oblika *razmiti* u Gradišću nema.

BOGOVIĆ i PALKOVIĆ

U Ljubljenom Opominanju, na prvoj stranici pjesmarice, Mulih optimistično veli: »Dragi Horvati va Ugerskom Kralestvu stoječi, vi malo drugač govorite nego va Horvatskom. Ali se ufam da za dobro primite kako ja ovde pišem i govorim.« Mulih se u tom nije prevario. Neki dijelovi njegove knjige ušli su u gradišćanske molitvenike i ostale su u njima vrlo dugo, do kraja 19. stoljeća. Njima su se služili i poznati sastavljači crkvenih knjiga Lovro Bogović (1719—1789) i Bogomir Palković (1714—1778). Godine 1753. obojica su živjela u Güssingu (Novom Gradu) i tu su izradili molitvenik »Duhovni Vertlac s trimi Rožicami, tiskan Šoproni 1753.« Kao autori su označeni P(ater) Lovre Bogovics ter P(ater) Godefrid Pallkovics. U predgovoru, među ostalim, kažu: »a Nauk keršćanski na koncu priložen je kot snigobela Narcisa. Zato preporučamo ov duhovni Vertlac našemu dragomu Horvackomu Narodu ter ubićemo s drugim još knigami obatreńe, i do smerti službu.« Iz istog predgovora doznajemo da su izdali početnicu: »Vnogo puti premišlavajući stališ Bathyanesko -Novo-Gradszke Zemlye, žalostno jesmo zdihovali kako bise ovomu Horvackomu Narodu moglo pomoći. Nato mi jesmo Tolnače činili ter jedan lagak Šlabikar na svitlo dali.«

Tri godine poslije Vertlaca izlazi najpopularniji, često pretiskivani gradišćanski molitvenik *Hiža zlata* z marljivim trudom uzidana od Laurenćziuss Bogovicsa, na obatrenje pobožnoga Horvatskoga Naroda, Šoproni 1755. Kao

autori Vertlaca istaknuti su i Bogović i Palković, a kao autor Hiže samo Bogović. Sadržaj obiju knjiga gotovo je jednak. Iako mlađi, Bogović je u Vertlacu potpisan na prvom mjestu, a u Hiži se Palković ne spominje.

U oba djela nailazimo na posudbe iz Mulihovih Duhovnih jački. Uzmimo Litanije od B. D. Marie Lauretanszke. Mulih ju je počakavio (devica-divica, poštuvana-poštovana, turen-turan, zvezda-zvizda, obramba grešneh-obramba grišnih, itd.). Gradišćanski autori preinačili su u njoj još ponešto. Tako je *odkupitel* postao *odkupitel, Mati čudna-Mati kruto čudna, stol mudrosti-stolac mudrosti, zrok-uzrok, turan-turam* (valjda zbog njemačkog Turm), *zvizda* je vraćena na *zvezda* (kako po pravilu Jakubinskoga u gradišćanskim čakavskim govorima mora biti). U molitvama koje slijede iza Litanie sve je kao kod Muliha, samo je *potriboča* postala *potribčina.* Svuda su *angel* i *angelski* ispravljeni u *anđel* i *anđelski.* Nešto je Bogoviću ipak smetalo. U trećoj molitvi iza Litanije u Mulihovoj je verziji stajala zamjenica *šta* (da po ńegovih prošńah pri tebi dobimo šta z-našum močjum dobiti nemoremo). Taj štokavizam bio je Gradišćancu neprihvatljiv pa je šta zamijenio sa *ča:* da nam se po ńegovoj prošńi daruje ča si mi z-našum moćum zadobit nemoremo.

Bogović je od Muliha preuzeo i neke pjesme. U pjesmi »Zdrava zvezda morska« gotovo nema izmjene. Stih »Kasi zdravje uzela iz ust Gabriela«, M 24, izmijenio je u »Ka si zdravle zela iz ust Gabriela«, HZ 505. Kod toga je oblik *zdravje* pretvorio u svoje borištofsko *zdravle.*

Evo još nekoliko pjesama koje je Bogović uzeo od Muliha: Od Duha svetoga, HZ 466, Pokorna misere, HZ 432, Od suda Božjega, HZ 538, Od riči Božje, DV. U njima su neke strofe jednake strofama u Mulihovoj knjizi, dok su druge nešto izmijenjene.

Na kajkavske utjecaje upućuju i neke druge jezične crte. Česta je upotreba glagolskog priloga radnog u službi pridjeva: »Ki Ezekiaša, tebe za žitak prosećega, od smrti si oslobodil«, HZ 394, »O pomoćnica, ti si nogo moguća, naše tuge znajuća i tvoja je zvrhu lubav goruća«, HZ 512. Ti oblici mogu, doduše, potjecati iz različitih izvora (latinskog, njemačkog), ali i iz kajkavskog.

Česta je upotreba futura egzaktnog. Vidimo ga u zavisnim rečenicama u kojima bismo očekivali futur I, i u čakavskom i u štokavskom narječju: »Udili srićnu onu poslidńu uru moju va ku duša moja s-telom svojim se razlučavala bude«, HZ 395. Postavi me va takov stališ va kom budem najbolje mogal služit«, HZ 407. Tu je kajkavski izvor izvan svake sumnje.

Za kajkavsko narječje je karakterističan futurski prezent, tj. kazivanje budućnosti prezentom svršenih glagola u prostim rečenicama (zutra dojdem = sutra ću doći). Bogović i Palković nastojali su izbjeći takve prezente, kojih kod Muliha ima dosta. Na drugim mjestima su takve prezente ostavljali: »Ah ča odgovorim kada se stvari dignu suprot meni«, HZ 538, »Iz zemlje si, prah ostaneš«, HZ 540, ostalo je neizmijenjeno. Čakavski je oblik: »Prah ćeš postati«. To isto vidimo u pjesmi koja se kod Muliha zove Od suda zadńega, M 38. Usporedit ćemo nekoliko stihova iz nje s prepjevom u Hiži:

O kak *bude* strašno, kad Angeli budu grišne od pravičnih lučili na sudu, gde bude na desno ali livo pojti ter od onud v nebo ali v pakal dojti.

Ako sada stalno desnim putem idem, ufam se va Boga, da vu nebo *pridem.*

Ako pak po livom do smrti ja pojdem, to znam da va pakal stanovito *dojdem.*

U Hiži ti stihovi glase ovako:

O kak *bude* strašno kad Anđeli budu Grišne od pravični lučili na sudu, kad bude na desnu ali livu pojti ter od onud nebo ali pakal dojti.

Ako sada stalno desnim putem idem, ufam se va Boga, da va nebo *pridem.*

Ako pak po livom do smrti ja pojdem, to znam da va pakal stanovito *zajdem* HZ 538.

Potcrtane prezente (bude, pridem, dojdem, zajdem) gradišćanski autori nisu mogli zamijeniti. Da su to učinili, srušila bi se cijela struktura tih stihova. Autori su ipak svjesni nezgode što za kazivanje budućnosti umjesto futura uzimaju prezent, pa uzimaju futur gdje to stih dopušta. U istoj pjesmi (u Hiži se zove Od suda Božjega) Mulihove stihove »Do sudńega dneva telo va grob pojde, a za dušu drhćem, misleč kamo dojde« autori su ponešto izmijenili: »Do sudńega dneva telo va grob pojt će, a za dušu drhćem, misleć kamo dojt će«.

Jezik u molitvenicima spomenutih autora ovisi o vrsti teksta. Tako Palković u Duhovnoj kitici, Šopron 1760, mijenja tekstove i jezik iz Duhovnog vrtlaca. Molitve skraćuje u »molitvice« a jačke u »jačkice«. Vidi se težnja da u toj, formatom i brojem stranica manjoj knjižici jezik približi narodnom, npr. u »Zdrava zvezda morska« prilog prošli zamjenjuje perfektom: *preminivši jime > preminila je jime; zmed sih ľudi* u Duhovnom vrtlacu mijenja u Kitici u: *zmed si ľudi, ti hoćeš* postaje *ti oćeš, najlipša — najlipča,* kako mnogi Gradišćanci i danas govore.

Jezik molitava i pjesama u Hiži zlatoj bliži je tradiciji nego jezik predgovora. Tako u jački Od Teofiluša ima čak i aorista: »Medtim toga po tebi milošću dobiše, za ke goder Majka ti Ježuša moliše«, HZ 524. U predgovoru, koji je sastavio sam, Bogović se ne može oteti utjecaju njemačkog jezika pa, na primjer, tvori pasiv sa *postati* (werden): »Ovde Šantavi jesu podigńeni, umirući iz ruk zgrabljive smrti oslobođeni postali.« Isti utjecaj vidimo kod položaja negacije: »Drži ńu va stanovitom stališu da ju vetri ali šturmi *nepregańali* budu« (tj. da ju — Hižu zlatu — vetri *ne budu* preganjali).

Utjecaj njemačkog jezika na gradišćanski narodni i književni jezik dovoljno je poznat. Na književni jezik po Hadrovicsevoj vrlo značajnoj knjizi o pismenosti i jeziku gradišćanskih Hrvata u 18. i 19. stoljeću. Na narodni po radu »Govor podunavskih Hrvata u Austriji« I. Brabeca.[5] Taj utjecaj je tako jak da djeluje na tvorbu riječi (prik dati = übergeben, van zgledati = aussehen), na tvorbu oblika, npr. pasiva (muži su pozvani postali = die Männer sind gerufen worden) i na strukturu rečenica, npr. pogodbene: Ako to razgledamo, tako se načuditi ne moremo. Prilog *tako* odgovara njemačkom *so.*

IZVORI TEKSTOVA

Da je hrvatska kajkavska književnost imala utjecaja na sadržaj i jezik Hiže zlate, pokazuje i Put vu nebo po pravoj szpovedi raven i po vszagdasnjem Premisljavanju szrechen . . ., stampan vu Zagrebu 1734, kome je autor Franjo Sušnik (1686—1739). U Hiži i u Putu neke se molitve slažu djelomično, neke

[5] Hrvatski dijalektološki zbornik 2, JAZU, Zagreb 1966.

gotovo doslovno. Npr. Molitvi za godinu odgovara Molitva za dežǵ vu suhom vremenu. Molitvi za vedrinu — Molitva za vedrinu vu dežǵenom vremenu. Molitvi suproti kugi — Molitva suprot kugi vu vreme kuge.

Radi usporedbe sadržaja i jezika evo dviju molitava u cjelini. Sušnikova Molitva hižneh tovarušev glasi ovako: Bože premudri, kisi poleg tvoie velike i ne presežene mudrosti na početku ovoga sveta, vu pervom hižnom zakonu, hižno tovaruštvo posvetil, i vu stareh Patriarkah jesi je vu poštenju deržal, vuto Ime, dabise po svetom hištvu Človečii narod plodil, i tvoieh zebraneh ľudih broj napunil, darui ti mene i moiega (ali moiu) hižnoga tovaruša s tvoiem nebeskem blagoslovom, da mi tebi vu ovom stališu, verno služimo, vu nem spametno i dostoino živimo, da nam ov hižni stališ nebude na skvarienje, nego na zveličenje. Nedai Gospone, vragu oblasti nad nami imeti, kak iu je imel negda nad sedmemi zaručniki Sare Divoike, nego po tvoieh sveteh Angeleh ti nas brani, od vse vražie hudobe, i jalnosti, da med nami, nečini niedne karke, i smutńe, i nazloba niednoga, ali sumlenja od vernosti i poštenja našega. Občuvai Gospone i povekšai vu nas kerščansku ľubav, koiu jesmo jeden drugomu dužni; poleg zapovedi tvoie, i akoie tvoia sveta voľa, darui nas z odvetkom muškem, ali ženskem kakie tvoia sveta voľa, koi ti bude na tvoiu hvalu i diku, a nam, i sebi na dušno zveličenje. Ako pak vidiš daie boľe prez poroda živeti na ovom svetu, budi takaj tvoia sveta voľa. Listor nas ti milostivni Bože neostavi vu teškočah, i nevoľah naših, navlastito pak vu starosti buduče. Ti nam budi pomoč, jakost, ti branitel, i hranitel, ti nas vu vsem tako blagoslovi, dati obadva verno i pobožno služimo; i po vernoi službi tebe skupa obadva vu veseľu vekivečnom, hvalimo i dičimo po vrednosti Gospodina našega Ježuša Kristuša, Amen.

Bogovićeva verzija gotovo je ista:

Bože premudri! ki si polag tvoje prevelike mudrosti va početku ovoga Svita va pervom hižnom zakonu, hižno tovaruštvo posvetil; i va stari Patriarka jesi va pošteńi deržal to isto sveto Hištvo, va to jime, dabi po ńem človečji narod povekšal, i tvoji izibrani broj va nebi napunil; daruj ti meni i mojoj tovarušici (ali akosi žena, reci: mojemu tovarušu) tvoj nebeski blagoslov da ti va ovom stališču verno služimo, ter va ńem spametno, i dostojno jedan drugomu pokorno živimo, da nam ov stališ nebude na skvareńe nego na zveličeńe. Nedaj Gospodine vragu oblasti nad nami jimati, kod ju je nigda jimal nad sedmimi zaručnjaki Sare divojke ,nego kres tvoje svete Anđele brani nas od se vražje hudobe, da med nami nenačini nijedne karke niti smutńe, ni jednoga nazlobavańa, niti sumleńa zbog vernosti ali pošteńa našega. Očuvaj Gospodine, i povekšaj med nami kerščansku ľubav, kusmo jedan drugomu dužni polag zapovidi tvoje; i ako je tvoja sveta voľa, daruj nas s — porodom muškim, ali s — ženskim kod je tebi drago, ki bude na hvalu, a nam i sebi na dušno zveličańe. Ako pak vidiš da je nam boľe pres poroda živiti na ovom svitu, neka bude tvoja presveta voľa, listor nas ti milostivni Bože ne ostavi na teškoća i nevoľa naši, a najmre pak va starosti našoj ti nam budi pomoć ino jakost, ti nam budi branitel, i hranitel, ti nas va sem blagoslovi, da ti obadva povoľno služimo, i po vernoj službi da te takajše obadva skupa va vekovečnom veseľi hvalimo, i dičimo po vridnosti Gospodina našega Ježuša Kristuša, i oni najsvetij hižni tovarušev Marie ter Jožefa. Amen.

Prilagođavajući taj tekst, Bogović je izmijenio ovo:

Za refleks jata uzeo je *i* i u nastavcima deklinacije, npr. vu stareh Patriarkah — va starih patriarka, darui mene — daruj meni, darui nas z odvetkom muškem — daruj nas s — porodom muškim.

Na kraju riječi veoma često izostavlja suglasnik *h*, npr. vu teškočah i nevolah našeh — na teškoća i nevola naši.

Umjesto prijedloga *vu* uzima prijedlog *va:* da mi tebi vu ovom stališću verno služimo — da ti va ovom stališću verno služimo.

U rječniku ima malo razlika: umjesto *odvetek* kod njega stoji *porod.*

U sintaksi se vidi utjecaj njemačkoga. Sredstvo kazuje prijedlogom kres (durch): kres tvoje Anđele brani nas. Tu Sušnik uzima prijedlog *po:* po Angeleh ti nas brani.

Gotovo ista verzija te molitve nalazi se u Putnom tovarušu vnogimi lipimi, novimi i pobožnimi molitvami iz Nimškoga na Hervacki jezik istomačen i spravlen po meni Groff Frankopan Catharini Gospodina Groffa Petra Zrinskoga hižnom Tovarušu, v Benetkih Leta 1661. Ne samo u naslovu nego i na drugom mjestu istaknuto je da su molitve uzete iz njemačkih predložaka: »Knižice ove iz čuda Nimških kripostnih pismi i štampi, kakono Pčela z-vnogih rožic slast vzamši, zibranimi pobožnostami napunih i popisah.«[6] Međutim, 20 godina prije Putnog tovaruša izišle su vu Požone Molitvene Knižice Mikule Krajačevića. I u njima se nalazi ista molitva. Obje molitve razlikuju se uglavnom po narječju. Krajačević piše kajkavski, a Zrinska čakavski, s kajkavskim primjesama. Za ilustraciju je dovoljno navesti jednu rečenicu: »Bože mudri kisi poleg tvoje velike i nepresežne mudrosti na početke ovoga Sveta, *vu* perveh Hižnikeh, hižno tovaruštvo posvetil i *vu* stareh Patriarkah jesi je vu poštenje deržal« — glasi Krajačićev početak. Kod Katarine Zrinske on ima ovaj oblik: »Bože mudri kisi polak tvoie velike i nepresežne mudrosti na početku ovoga svita *u* pervih hižnikih hižno tovaruštvo posvetil i *u* starih Patriarkah jesi je *u* pošteńu deržal . . .« Rječnik je u oba autora isti, s neznatnim razlikama, npr. prema *hudobnost* u Zrinske stoji *hudoba* u Krajačevića. Važno je ovo. Krajačević i Sušnik imaju kajkavske reflekse jata i poluglasa: *e* i *e* (svet, poleg), a Zrinska i Bogović čakavske: *i* i *a* (svit, polag). Krajačević upotrebljava u lokativu jednine nastavak *e* (na početke), dok Sušnik već ima *u* (na početku), kao štokavci i čakavci. Rječnik je kod svih gotovo jednak. Koineja izgrađena u sjevernoj Hrvatskoj u 17. stoljeću prenesena je u 18. stoljeće i, što je značajno, u iseljenu Hrvatsku.

Tekstovi iz zagrebačkih molitvenika unošeni su u gradišćanske molitvenike i kasnije. Tako se u Milovčevom Dvojdušnom kinču nalazi pjesma koja počinje riječima Morska zvezda. Ona je s nekim preinakama ušla u Čukovićevu »Vsakidańu hranu« (Graz 1898, str. 478). Evo prve kitice iz Kinča:

»Morska zvezda budi zdrava, Ar si Božja Mati prava, Mati skupa i Divica, Vu nebo ravna stezica.«

Kod Čukovića ta kitica glasi ovako: »Morska zvezda budi zdrava, Ar si Božja Mati prava, Mati skupa i Divica, Do neba ravna stazica.« Kako vidimo, izmijenjen je samo četvrti stih: vu nebo ravna stezica — do neba ravna stazica.

[6] Olga Šojat: Hrvatski kajkavski pisci II, Zagreb, 422.

Da gradišćanski i zagrebački tekstovi često potječu iz istog izvora, dokazuje njihovo često gotovo doslovno slaganje. Kad tekstovi nisu iz istog izvora, onda je njihov odnos sasvim drukčiji. Uzmimo na primjer Te Deum Laudamus. Kod Krajačevića prva kitica glasi ovako:

»Tebe Boga *hvalimo,* tebe Gospona *valujemo,* tebe otca vekvečnoga vsa Zemlja poštuje. Tebi svi Anđeli, tebe Nebesa, vse zmožnosti, tebe Kerubini i Serafini nepreterženem glasom kriče«, MK 468.

U Hiži ta kitica ima ovaj oblik:

»Bože! tebi se *klańamo,* tebe hvaleć *spoznavamo Gospo*dina našega, tebe otca višńega Verna zemla sa poštuje. Nebeski dvor zvišuje tebe Anđeli diče, i se zmožnosti kriče.«

Da taj tekst nije iz istog izvora, pokazuju i druge riječi (valujemo-spoznavamo) i drugi poredak riječi.

U Hiži zlatoj i u Duhovnom vrtlacu nalazi se pjesma Dan srditi, HZ 541. Ona je možda prenesena iz zbirke Cithara octochorda, tiskane u Beču 1701. Bogovićeva je verzija te pjesme skraćena. U njoj se vidi kako je malena razlika između kajkavštine Cithare i čakavštine Hiže. U Cithari[6] se, na primjer, budućnost kazuje i futurom tvorenim prezentom glag. *hoteti* + *inf.* (Den srditi hoče priti), što nije kajkavski. U Hiži je kitica u kojoj je budućnost kazana prezentom (Kaj, nevolnik, onda rečem?), što jest kajkavski, jednostavno izostavljena. Međutim, na drugom mjestu Bogoviću takav prezent ne smeta: »Glas trumbite mrtve zbudi« (= glas trumbite će mrtve zbuditi).

I pjesma »Zdrava zvezda morska« nalazi se, osim u Bogovića i Muliha, već u Molitvenim knjižicama, koje su stotinu godina starije od Hiže zlate. Bogovićeva verzija bliža je Mulihovoj nego Krajačevićevoj. To pokazuje mjesto »O Deva, Devica«, koje kod druge dvojice glasi: »Diva osebujna.« Kod tog preuzimanja većih jezičnih problema nije bilo. Najčešće su izmjene jata (Deva-Diva, tebe-tebi) i poluglasa (vsegdar-sagdar) i neke druge (včini-čini). I tu se ispoljava činjenica da se u 17. stoljeću književna kajkavština približavala čakavštini i štokavštini.

U Litaniji lauretanskoj, prisutnoj u svim ovdje spomenutim molitvenicima (Krajačević, Katarina Zrinska, Sušnik, Milovec, Mulih, Bogović), većina autora govori o mučenicima i spovidnicima (spovednicima). Izuzetak je Krajačević, koji ima martire i konfesore (Kralica martirov, Kralica konfesorov). Iz toga možemo zaključiti da je on prevodio s latinskoga. Njegovim nasljednicima smetali su strani izrazi martir i konfesor pa su ih pohrvatili u: mučenik i spovednik (spovidnik).

LEKSIK

Pri uspoređivanju jezika gradišćanske i kajkavske književnosti ističe se leksik. Tu postoji velika sličnost. Ona je i omogućila prenošenje cijelih tekstova iz jedne pismenosti u drugu. Osim od onih riječi koje su zajedničke i štokavskom, i kajkavskom, i čakavskom narječju uopće, taj se leksik sastoji od riječi koje su zajedničke kajkavskoj i čakavskoj te gradišćanskoj crkvenoj knjizi (dakako, s razlikama u refleksu jata i poluglasa). Evo ih nekoliko: aldo-

vati 'žrtvovati', bantovati, batriti 'hrabriti', beteg, bolvan 'kip, idol', brodišće 'prijelaz na rijeci', coprija, čalaran 'prijevaran', dokonjati 'odlučiti', dugovanje 'stvar', fantiti se 'osvetiti se', goristati 'uskrsnuti', grustiti se 'dosaditi', gusto, gustokrat 'često', hištvo 'brak', jerb (kajk. erbič, 'baštinik'), jiliš 'jelo', kača, kaditi 'dimiti', kamrica, karka 'svađa', kaštiga 'kazna', kip 'slika', kihača 'toljaga', kinč 'blago, nakit', kita 'grana', klinčac, kńast 'kljast', krajač 'krojač', kušac 'poljubac', lesa 'vrata na ogradi', malin 'mlin', kučma 'šubara', mangovati 'plandovati', mentovati 'osloboditi', mertučliv 'umjeren', meštrija 'obrt', milošća 'milost', mlahav 'slab', mledan 'mršav', mol 'moljac', morgovati 'mumljati, buniti se', mozol 'čir', mudroskupšćina 'akademija', nacifrati 'nakititi', naredan 'podesan', nazvišćati 'navijestiti', nimški, neumertelan 'besmrtan', nazoči biti, nor 'lud', obitati-obićem 'obećati', oblisk 'munja', obradošća 'utjeha', očivest 'očevidan', oduriti 'mrziti', oroslan 'lav', pačiti 'smetati', pačka 'smetnja', pelda 'primjer', petlar 'prosjak', peljati, plišiv 'ćelav', pohištvo 'pokućstvo', ponujati 'nuditi', posal 'poklisar', potomtoga 'zatim', povekšati, pozoj 'zmaj', rozgva 'loza', spametan, spravišće 'skupština', srda 'srdžba', stališ 'stanje', strošak, sušac 'ožujak', špot 'sramota', štentati se 'kasniti', štimati 'cijeniti', tepsti 'tući', tolnač 'savjet', trštvo 'trgovina', trisk 'grom', tersje 'vinograd', tikati 'ticati', ugodan 'prigodan', utli (kajk. vutel 'šupalj'), valovati 'priznati', višina, vkanjevati 'varati', vlići 'vući', vračiti 'liječiti', zanemar metati 'zanemariti', zaperti 'zatvoriti', zasid 'zasjeda', zaviće 'zaštita', zavitnica 'zagovornica', zdihavati 'uzdisati', zmožan 'moćan', zviranjak, zvirališće 'izvor', žitak 'život', život 'tijelo'.

To su gotovo iste riječi koje je Neweklowsky zabilježio u gradišćanskim govorima.[7] Iz činjenice da su te i druge takve riječi u sredini 18. stoljeća, dvjesto godina poslije doseljenja u novu domovinu, unošene u crkvene knjige, možemo zaključiti da su u narodu bile poznate i onda kad je boravio u staroj domovini i da su iz nje, tj. s područja između Kupe, Save i Une, donesene u novu domovinu. To se može reći usprkos onome što je o jezičnim prilikama iseljene Hrvatske kazao Jeremija Šoštarić (1714—1770) u svom Marianskom cveću: »Ako pak saki moje sake riči ne razumi, neka mi nigdor ne zamiri, ar se s sakim složiti ni bilo moguće, pokihdob je naša rič va Ugerskom Kraljestvi jur na tuliko pobluđena, da skora va sakom seli drugačije govore.«[8]

U jeziku su bitne razlike u glasovima, oblicima i sintaksi (npr. upotreba prezenta svršenih glagola za kazivanje budućnosti). Rječnik se lako mijenja. To dokazuje u naše dane poplava stranih riječi (samit, detant i sl.). U gradišćanskim govorima sačuvan je leksik zapadnih predjela našeg jezičnog područja. Taj prostor obilovao je riječima iz susjednih jezika: talijanskog, mađarskog, njemačkog. Veze između naroda koji su tim jezicima govorili bile su vrlo jake. Dijelovi tih naroda živjeli su u jednoj državi, Austriji, mislim na 16. stoljeće. Hrvati i Mađari živjeli su u jednoj državi već od 12. stoljeća pa su naše riječi ulazile u mađarski jezik a mađarske u naš. Tako *beteg* čitamo već u Zoranića; *bolvan* su Slaveni prenijeli s Istoka i samo je varijanta imenice balvan, *brodište* upotrebljava i Reljković; uz *čalaran* (iz mađarskog) zabilježen je *čalac* već u 16. stoljeću, *dugovati* u značenju »raditi« nalazimo kod Marulića. Kod njega čitamo i prilog *ured* (brzo, odmah), koji sam čuo u Jezeru kod Teslića. Danas je taj prilog u književnom jeziku iščezao. Pridjev

[7] Hrvatski dijalektološki zbornik 6, JAZU, Zagreb 1982.
[8] L. Hadrovics: Schrifttum, 30.

mledan nastao je u hrvatsko-slovenskim krajevima; *očivest* je zabilježen već u 13. stoljeću u istočnim predjelima, no sačuvao se samo u zapadnim. Važno je bilo da se riječ uklapa u sustav glasova, oblika i slaganja riječi. Tako prilog *vreda* (vred) u Splitu i Bosni glasi *ured* jer je tu *v* prešlo u *u*. Reljković ima oblik *brodište*, a na zapadu je *brodišće*, jer je granica između *šć* i *št* tekla otprilike Neretvom i rijekom Bosnom pa dalje prema sjeveru.

Istraživanja o kajkavskoj književnosti F. Fanceva, o ozaljskom krugu J. Vončina[9] i o kajkavsko-glagoljaškim vezama kako su iznesene u novije vrijeme, naročito u Hercigonjinim radovima, sve više osvjetljavaju kajkavsko-čakavske književne i jezične veze. Pitanje gradišćanske knjige 18. stoljeća povezano je s tim problemima. Jezik te književnosti vrlo je blizak i jeziku Zrinjskog i Frankopana, ali i jeziku Milovca, Sušnika, Belostenca i drugih pisaca iz tih krajeva i iz tog vremena.

Osim leksika, jezik gradišćanske knjige i jezik kajkavske knjige spajaju i vrlo slični oblici promjenljivih riječi, i u jednini, ali naročito u množini, jer u kajkavskom i čakavskom narječju ne postoji nespretno štokavsko jednačenje triju padeža, nego je sačuvana stara razlika dativa, lokativa i instrumentala. Amo idu i sličnosti nekih zamjenica, npr. *ov, on* (onaj) *ves-vas-vsega-vsemu*. Uz kajkavsko-čakavsku upitno-odnosnu zamjenicu *ki, ka, ko* i kajkavsku *koteri, kotera, kotero* unosi se štokavska *koji, koja, koje*. Valja istaknuti i sličnost nekih kajkavskih i čakavskih priloga i veznika, npr. vreda, kruto 'vrlo', kumaj, ovo, oto 'evo, eto', lastito, nut, med, izmed, polag, ar, pokihdob, vindar 'bar'. Sve te riječi imaju vrlo veliku frekvenciju.

NOVIJE PROMJENE

Književni jezik gradišćanskih Hrvata bio je u početku i dugo poslije toga jezik Crkve. Kasnije će biti medij svjetovne knjige. On je uvijek izvrgnut jakim utjecajima. Najjači su bili oni iz domovine. Kako je u 17. i 18. stoljeću u ostacima Hrvatske izgrađen zajednički književni jezik na osnovi svih triju hrvatskih narječja, naročito kajkavskog i čakavskog, taj jezik prenesen je i u sjevernu iseljenu Hrvatsku. Kako smo vidjeli, tekstovi su iz Hrvatske na sjever mogli biti preneseni s minimalnim izmjenama. U to doba gradišćanska književnost i gradišćanski jezik usko su vezani za književnost i tadašnji jezik hrvatske knjige i pismenosti, tadašnju koine.

U 19. stoljeću, kada se u Hrvatskoj događaju u politici i u književnosti velike promjene, preokret nastaje i na sjeveru, u zapadnoj Ugarskoj i istočnoj Austriji, iako nešto kasnije nego u staroj domovini. Opet je jak utjecaj iz Hrvatske. Sada je problem drukčiji. Sada se valja prilagoditi novom književnom jeziku, jeziku izraslom na štokavštini. Taj jezik nije tako blizak ni gradišćanskim govorima ni gradišćanskom književnom jeziku. Gradišćanci napuštaju stari, mađarski način pisanja i uvode Gajev način. Promjene nastaju i u jeziku. To vidimo i u »Vsakidańoj hrani«, koju je 1898. »Gradci« izdao Ivan Čuković. Izvršena je restauracija nekih dotle zanemarenih glasova. Tako uobičajeno *nogi* postaje opet *mnogi*. Na kraju deklinacijskih nastavaka vraća se *h:* »Vsih žalostnih ti mati najvernija« — prije je glasilo: »Si žalostni

[9] Radovi za slavensku filologiju, sv. 10. Zagreb, 195—205.

ti mati najvernija«, HZ 490. Uspostavlja se razlikovanje *se* i *vse*, pa rečenica »Od se duše smilujte mi se« postaje »Od vse duše smilujte mi se«! Od *vas* izvedene riječi — a one imaju veliku frekvenciju — podvrgnute su istoj promjeni: *saki* postaje *vsaki, sagdar — vsagdar* itd. Nastavak instrumentala u ženskom rodu jednine *-um* postaje *-om:* Pozdravljamo tebe z ljubavom. Ne samo sve to. U toj knjizi vidimo i novi val koji je potkraj 19. stoljeća zapljusnuo gradišćanski književni izraz: novoštokavski standardni jezik. Npr. tada prijedlog *v*, koji se u nekim položajima bio izgubio (grem v Beč > grem Beč), zamjenjuju sa *u:* Ne zapeljaj nas u skušavanje.

Kako vidimo, književni jezik u Gradišću približava se književnom jeziku starog zavičaja. To približavanje odnosi se naročito na rječnik. Međutim, stara deklinacija, neveliki broj riječi velike frekvencije (ki, ov, jur, nego 'samo', ar, kot, pokidob i sl.) čine okvir koji čuva tradiciju. U taj okvir unose se nove riječi. Ta reforma jezika ima veliku prednost pred drugim načinom, za koji su se poslije 2. svjetskog rata neki zalagali: da se u Gradišću prijeđe na hrvatski književni jezik.

Rezultat te tendencije bio je »Naš jezik«, vježbe i gramatika za 2.—8. razred hrvatskih osnovnih škola u Gradišću, Beč 1960, koji je izradio pok. Konrad Meršić. U toj je knjizi sve na hrvatskom književnom jeziku. Osim njega postoji, u Rječniku na kraju knjige, njemački jezik, kojim su objašnjene riječi našeg književnog jezika. Kod tolikih gradišćanskih adventskih pjesama, učenicima se preporučuje da pjevaju štokavsku pjesmu »Zvijezdo mora čista sjaja, stazo naša do sred raja.« Razumije se da se od takva učenja našeg jezika moralo odustati. Mnoga hrvatska djeca u Gradišću nailaze zapravo na četiri jezika: na domaći govor, na hrvatski književni jezik te na njemački dijalekt koji se u nekim selima govori i na njemački književni jezik. To povećava teškoće u svladavanju jezičnog problema hrvatske djece.

U teškim prilikama u kojima se gradišćanski Hrvati bore za svoj identitet i svoj jezik spomenuto elastično približavanje jeziku u Hrvatskoj jedini je mogući put kojim oni mogu ići uspješno. Na taj način leksik, toliko važan za sporazumijevanje, postaje sve sličniji našem, a onaj okvirni dio jezika olakšava usvajanje novih riječi, jer čuva tradiciju, jer im je blizak. Mladima, a na njima počiva budućnost, mnogo su bliže rečenice i izrazi: *seljaki su kopali na naši polji* nego: *seljaci su kopali na našim poljima, učili smo o istraživanju biljkov* nego: *učili smo o istraživanju biljaka, pisao sam o posebni prilika* nego: *pisao sam o posebnim prilikama, po riča organizatorov* nego: *po riječima organizatora.*

Ivan Brabec

ZUSAMMENFASSUNG

Diachronischer Überblick über die burgenländischkroatische Schriftsprache

Die mangelnden Kontakte der burgenländischen Kroaten mit ihrer alten Heimat, die von einigen Autoren als der Grund ihrer raschen Assimilation angesehen werden, treffen nicht auf das Gebiet der Sprache zu. Es hat in der Tat oft keine Verbindungen gegeben, aber das bezieht sich nur auf die Politik. Kirchliche Verbindungen gab es schon sehr früh. So hat Juraj Mulih 1750 in Đura ein Gesangbuch »Duhovne Jačke Poslovanja Apoštolskog« (Geistige apostolische Lieder) herausgegeben. Einige Teile von Mulihs Buch sind in burgenländische Gebetbücher übernommen und haben sich dort lange gehalten, bis Ende des 19. Jhs. Ihrer bedienten sich auch die Verfasser von Kirchenbüchern im 18. Jh., beispielsweise Lovro Bogović und Bogomir Palković. Die Autoren aus dem Burgenland griffen auch sonst auf andere Zagreber Quellen zurück. Die Übernahme wurde durch die nahe Verwandtschaft mit dem kajkawischen Dialekt der Vorbilder erleichtert. Was die Phonetik anbelangt, haben die Burgenländer für das altkirchenslawische 'jat' nicht ein 'e' sondern ein 'i' genommen (mleko — mliko), und der Halbvokal erscheint im Burgenländischen nicht als 'e' sondern als 'a' (sudec — sudac). Vom Standpunkt der Morphologie gibt es fast keine Unterschiede. Es gab auch eine große Ähnlichkeit im Wortschatz. All dies ermöglichte eine Übernahme von ganzen Texten fast ohne jede Änderung aus einer Literatur in die andere. Im 19. Jh., nach den sprachlichen Änderungen in Kroatien nähern sich die burgenländischen Kroaten allmählich der neuštokawischen Sprache an. Dabei behalten sie ihre Lautung, ihre Formen und einen Teil der syntaktischen Hilfswörter. In diesen Rahmen bringen sie unseren Wortschatz ein. Das erleichtert unsere Annäherung.

JEZIČNE OSOBINE PJESMARICA GRGURA MEKINIĆA PYTHIRAEUSA (1609. i 1611)

(Prinos proučavanju gradišćanskohrvatske protestantske književnosti i njezina jezika)

ALOJZ JEMBRIH, Zagreb

1.

»Er komu da mogu
ne biti na srdcu
naši stari iseljenici
Hrvatski, kojih guja
tuđinska obvila,
te kojih sudbina
mrakom se obvila.«
(Fran Kurelac)

Kad je mladi Vatroslav Jagić (1838—1923) pisao svoj iscrpni pregled jugoslavenske književnosti za Riegerov *»Slovnik Naučni«*[1] (1864), nije mimoišao književnu djelatnost ugarskih Hrvata, dakle današnjih Gradišćanaca. Međutim za djelatnost Grgura Mekinića tada nije znao. Stoga, kad govori o pismenosti (književnosti ugarskih Hrvata), razumljivo je da na prvom mjestu spominje glasovitog *Lovru Bogovića* (1719—1789) i njegovu *»Hižu zlatu«* (1755). zatim *Palkovića* (1715—1778), *Kragela, Galovića, Laaba* i *Ambruža.*[2]

Pojava Grgura Mekinića u slavenskoj filologiji mlađeg je datuma. U bibliografiji znamenitih i zaslužnih hrvatskih pisaca iz početka 17. stoljeća njegovo je registrirano mjesto staro svega četrnaest godina. Naime, slavističkom je svijetu poznat tek od 1969. godine, kaga ga Marijan Smolik i Ivan

---

[1] V. Jagić, *Jihoslované. Obraz národopisno-literárni* (Vyňato ze »Slovnika Naučného«), V Praze 1864, 29—38, 284—285. U zapisnicima zagrebačke gimnazije u kojoj je Jagić po povratku sa studija u Beču radio, god. 1864. pod br. 14 (52) *»imade nalog, da Jagić ima izraditi hrvatsku književnost* (povijest književnosti, A. J.) *po djelu Jihoslované.«* To je zapravo dokaz koliko je to djelo bilo značajno. Usp. Maksimilijan Petanjek, *Najveći varaždinski sin Dr. Vatroslav Jagić 1838—1923.* Spomenica Varaždinske gimnazije 1636—1936, Varaždin 1937, 167—175.

[2] Gotfrid Palković izdao je u Đuru (Raab) 1760. *»Kiticu duhovnu«*, Eberhard Kragel u Šopronu 1763. *»Četverovrstni duhovni prsten«*, Mihalj Galović u Kisegu 1809. tiska *»Duhovne knjižice«*, a Matijaš Laab 1814. u Budimu *»Kraći i veći katekizam za gornje ugarske Horvate«*, Kalixt Ambruž u Šopronu izdaje 1844. *»Sv. križni put«*. Usp. *Jihoslované*, v. bilj. 1.
Rudolf Strohal svojedobno zapisuje da kod ugarskih Hrvata »(...) istom u 17. vijeku javlja se prvom štampanom knjigom *»Molitvena knjiga«* jezuita Štef Puslabonić (1651—1705.) koji je bio neko vrijeme profesor gramatike, a kasnije misionar u krajevima zaposjednutim po Turcima.« Usp. »Vienac« god. II, knj. III, 7, Zagreb 1924, 231.

Škafar prvi put otkrivaju znanstvenoj javnosti,[3] s očekivanjem da »*kakor doslej vso starešo literaturo bodo pa verjetno tudi Mekinićevi pesmarici najbolj pridno študirali jezikoslovci.*« Nadali su se također da »bodo podrobneje obravnavali jezik Mekinićevu pesmaric hrvatski jezikoslovci, posebno gradišćanski.« Autori su naznačili put za dalje proučavanje Mekinićevih pjesmarica, prvih takve vrste na slavenskom jugu. Međutim, do danas nismo dobili ni jedne filološke studije s posebnim osvrtom na jezik tih dviju rijetkih knjiga. Takav nedostatak opravdava se, možda i time što je do sada poznat svega jedan primjerak Mekinićevih pjesmarica. Stoga bi od općega znanstvenog interesa bilo neophodno omogućiti pretisak obiju knjiga, jer takvim bi se pothvatom omogućilo svestrano izučavanje jezika u njima, a muzikolozi i teolozi dobili bi također znanstveni zalogaj.

Curriculum vitae Grgura Mekinića

Na temelju pristupačnih izvora Ivan Škafar opisuje Mekinićev životopis: »(...) Prvič se Pythiraeus omenja leta 1591. kot evangeličanski duhovnik v županiji Köhalem (Répceköhalom, nem. Steinberg, hrv. Steinberg). Udeležil se je verskega razgovora (colloquium) 2. in 3. junija 1591. v Csepregu (Cepreg, nem. Tschapring), ki ga je sklical zemljiški gospod Ferenc Nádasdy, da bi se na njem zedinili luteransko in kalvinsko usmjereni duhovniki v Dunátalu (v Prekdonaju), to je v pokrajini med Donavo, Dravo in Muro (...). Med overitelji zapisnika tega razgovora je bil tudi *'Pythiraeus Gergely köhalmi lelkösz'* (Pythiraeus Gregor, köhalmski duhovnik) (...). Köhalm je s sosednjimi vasmi pripadal k graščini Léka (nem. Lockenaus, hrv. Livka), ki je bila v lasti rodbine Nádasdy (...). K županiji je spadal tudi vas Dérföld (nem. Dörfl, hrv. Drfelj), takrat še s hrvatskim prebivalstvom (...).«[4]

Godine 1596. Mekinić se upisao u tzv. »*Liber Concordiae*« kao vjeran Lutherovu nauku riječima: »(...) *Ego Gregorius Pythiraeus Verbi Divini Minister apud Sanctum Crucem, huic Libro Orthodoxae Augustinae Confessionis totique Libro Concordiae subscribo, manu et corde absque fuco.*«[5] (Ja Grgur Pythiraeus, sluga riječi božje kod svetoga Križa, potpisujem ovu knjigu prave augustinske vjere i Knjigu ujedinjenja, rukom i srcem bez himbenosti). Godine 1603, zajedno s Jurjem Međimurcem (György Muraköz), Mekinić obavlja vizitacije po županiji Bük i Horpács, a 19. siječnja 1904. s Mihaljem Zvonarićem obilazi župu Ujkér. Među vodećim luteranskim dekanima spominju se 1609. Mekinić i Mihael Zvonarić u »Prekdonavju«.[6] Kao dekan i »plebanuš« pri Sv. Križu Mekinić 1609. izdaje prvu knjigu, zbirku crkvenih pjesama pod naslovom: »DUŠEVNE/ PESNE, PSALMI/TER HVALE VZDANJA DJAČ/KE, OD BOGOBOJEČIH MUŽI/ v nimškom i nikoliko v ugers/kom jaziku spravne, a sada/pak v hervatcki jazik/preobernute po/Gerguru Pythiraeusu alit hervatc/ki

[3] Svoje su radove objavili u Časopisu za zgodovino in narodopisje, novi tečaj 5 (XL), ljeto 1969. Marijan Smolik, *Grgur Mekinić in njegovi pesmarici, 1609. i 1611;* Ivan Škafar, *Grgur Mekinić Pythiraeus, hrvatski protestantski pisatelj in začetnik slovstva pri gradišćanskih Hrvatih.*

[4] Škafar, *n. dj.*, 273—275.

[5] *Isto.*

[6] *Isto.*

Mekiniću pri S. Križi/kol Šoprona Pleba/nušu. ŠTAMPANE PRI S. KRIŽI PO/ Imre Farkašu v letu Kristuševom/ 1609.«[7]

Druga zbirka pjesama izašla je dvije godine kasnije, 1611, pod naslovom: »DRUGE KNJIGE/DUŠEVNIH/PESAN, PSALMOV,/Himnušev, ter hvale vzdanja djačk/vzetih iz S. Pisma, iz zgovora S. O/tac, iz molitav mudrih knjižnikov, /lipo spravne i popisane/po/ GERGURU PYTHIRAEU/SU, alit hervacki Mekiniću, pri/S. Križi kol Šoprona/Plebanušu./ŠTAMPANE PRI S. KRI/ŽI, kako perve, tako i ove, na vlašćem/strošku Autora, po Imre Far/kašu, v letu Kristuše/vom 1611.«[8]

Ako k tome dodamo da je 15. ožujka 1617. umro u mjestu svojega župnikovanja (Sv. Križ), ostavivši zakonitu ženu Katarinu, rođ. Mock, onda je to sve što se o Mekiniću do sad zna.

Porijeklo Grgura Mekinića

Kada je svojedobno Mate Šimundić izvijestio hrvatsku javnost, u »Vjesniku« od 4. studenoga 1969, o pronađenom hrvatskom piscu iz doba protestantizma, između ostaloga spominje: »Nije poznata godina ni mjesto rođenja Grgura Mekinića. Sigurno je da bijaše protestantskim svećenikom; spominje se prvi put 1591. za vrijeme župnikovanja u mjestu Steinbergu (Gradišće), a zna se da je na istoj dužnosti proveo više od 20 godina u S. Križu kraj Šoprona.«

Mjesto Mekinićeva rođenja nastojalo se uglavnom odrediti hipotetički. Tako je Martin Meršić (mlađi) smatrao da »bi najprije ganjali, da je (Mekinić, A. J.) rođen u kom nimškom selu sridnjega Gradišća, kot su bila Dolnja Svetica, Lakindrof ili Lakinpuh (...).« Druga pretpostavka Meršićeva je »da bi mogli iskati njegovo rodno mjesto u južnom Gradišću, osebito u Güssingu, kade je takaj bilo Hrvatov.« Budući da Mekinić upotrebljava i kajkavštinu, npr. 'ne buš', 'ne bu'; ima izrazov, ki su poznati u Međimurju, ali ne kod nas, kot napr .: 'puk, stado, ud, mogu'. Mogao je biti rođen u Međimurju, u Čakovcu, ar on poklanja svoje pjesmarice Nikoli Zrinjskomu, ki je bio zemaljski gospodar Čakovca, a imao je imanje i u Gradišću (Eberau).« S obzirom na to da je Mekinić bio u prijateljskim odnosima s braćom Mihom i Mirkom (Emerikom)

[7] Nalazi se u Sjemenišnoj knjižnici u Ljubljani, *sign. P III 4.* Ovom prilikom zahvaljujem se dru Marijanu Smoliku što mi je omogućio prvu i drugu pjesmaricu snimiti na mikrofilm, kao i Zavodu za jezik u Zagrebu IFF, koji je u novčanom pogledu omogućio izradu fotografija obiju pjesmarica, davši mi ih na korištenje. Prva knjiga sadrži *160 pjesama,* podijeljenih u 36 ciklusa. Strukturalno-sadržajna kompozicija Mekinićevih pjesmarica podudara se sa slovenskim, odnosno njemačkim protestantskim pjesmaricama, a napose Dalmatinovom pjesmaricom iz 1584. godine. Usp. Marijan Smolik, *Dalmatinova Pesmarica 1584,* Jezik in slovstvo, XXIX, št. 6 (1983/84), Ljubljana 1984, 219—225; Jože Koruza, *Crkvene pesmi in pesmarice slovenskih protestantov* — pogovor faksimilnom izdanju Dalmatinove pjesmarice *»Ta celi catehismus, eni psalmi, inu teh vekših godov, stare inu nove kerščanske pejsni, od P. Truberja, S. Krellia, inu od drugih složena, inu s dostemi lepimi Duhovnimi pejsni pobulšane v' Bitembergi, Anno M.D. LXXXIIII.«,* Ljubljana 1984, 307—337.

[8] Nalazi se također u Ljubljani u Sjemenišnoj knjižnici, *sign. P III 4,* sadržava *141 pjesmu,* podijeljene su u 32 ciklusa.

[9] Mate Šimundić, *Drugo rođenje Grgura Mekinića,* VJESNIK od 4. studenoga, Zagreb 1969., g.

Zvonaricem, »ki su bili iz Sárvára rođeni Hrvati i istaknuti lutorski duhovniki (Miho Zvonarić ja kašnje nastao lutorski biškup)«, Meršić naslućuje da bi Sárvár mogao doći u obzir kao Mekinićevo rodno mjesto. Međutim Meršić misli da je Mekinić ipak bio rodom iz Međimurja,[10] za što, po mom mišljenju, nema dovoljno uvjerljivih dokaza.

Ivan Škafar (1912—1983) također je na osnovi posvete pjesmarica Mikuli »špranu od Zrinja« mislio: »Mogoće pa je poleg verskega odločal tudi narodnosni razlog, da je Mekinić posvetil svoj gradual Mikuli Zrinjskemu.«[11]

Meršićeva gore spomenuta naslućivanja o gradišćanskom porijeklu Grgura Mekinića, neposredno korigira Ivan Dobrović (1882—1967), koji piše: »(...) *Unter den Pastoren, die den kroatischen Gemeinden zugewiesen waren, war nur ein einziger Burgenländer. Dieser war von ungarischen Eltern in Unterpullendorf geboren und hiess Thomas Gubanócz.*«[12] Ili opet na drugom mjestu: »(...) Izmed pastorov, ke su evangelički ili reformatorski zemljišni gospodari namjestili bili, bio je — kod nam je poznato — samo pastor *Tomaš Gubanócz* (danas bi rekli) Gradišćanac. On se je rodio kod Ugar u Doljnjoj Pulji. Svi drugi ukoliko nisu bili Ugri ili Nimci, bili su Slovenci, Vendi.«[13]

Mekinić na Bečkom sveučilištu

Do danas također nije poznato gdje je Mekinić završio svoje humanističke nauke, o kojima nam svjedoči njegova visoka naobrazba, evidentna u njegovu poznavanju jezika: latinskog, grčkog, njemačkog, mađarskog, dakako uz izvrsno znanje hrvatskog i slovenskog.

Pomišljati možemo da je klasičnu humanističku naobrazbu dobio na jednom od tadašnjih evropskih sveučilišta.

Povjesničaru je poznato da su sveučilišne matice (Matrikel), bilo kojega sveučilišta, bogat izvor povijesti duhovne kulture, odgoja i nauke, te genealogije pojedinih ljudi za čijom se naobrazbom traga. Prema tome sveučilišne su matice izuzetan spomenik svoga vremena.

Da je tome zaista tako, potvrđuje i »*Matricula Univ. Wien, Bd. IV*«[14] (rukopis), u kojoj sam deset godina (1973) naišao na imatrikulaciju mladića koji je 14. travnja 1534, na blagdan Sv. Tiburcija, upisan u ljetni semestar za vrijeme prvog oženjenog rektora *Udalrika Gebhartta* (Udalricus Gebhartt) među redovite slušače, drugi po redu, uz zapis »*Georgius Mechini∫∫*«, *de Wippach 15 cr*«.[15]

[10] M(artin) M(eršić), *Jačke iz najstarijih hrvatskih pjesmaric*, »Gradišće«. Kalendar, Željezno 1971, 64—65. U vezi s terminom *dijak, dijački*, V. László *Hadrovics, Serbokroatische Bedeutungsentlehnungen aus dem Ungarischen*, Hungaro-Slavica (p. o.) Budapest 1978, 63—65.

[11] Škafar, *n. dj.*, 278.

[12] Ivan Dobrović, *Volk an der Grenze. Schicksal und Auftrag zur Geschichte der burgenländischen Kroaten*, Burgeländische Forschungen, Heft 47, Eisenstadt 1963, 147.

[13] Ivan Dobrović, *Naši Hrvati u dobi reformacije i prva stoletja u novoj domovini*, Beč-Železno 1955, 98.

[14] Usp. još *Register der Personen- und Ortsnamen*, bearbeitet vod Wylli Szaivert, Wien-Köln-Graz 1971, 353; *Matrikel der Universität Wien 1518/II — 1579/I*, vorbereitet von Franz Gall und Wylli Szeivert, Wien-Köln-Graz 1971, 52.

[15] *Isto.*

Spomenuti zapis navodi nas na moguću konstataciju da je tu riječ o Mekiniću, koji je upisan u matrikulu već po ustaljenom običaju: »Der Scholar erschien vor dem Procurator und nannte seinen Namen. Procurator oder ein Schreiber, sehr selten der Scholar selbst, trugen ihn in die betreffende Matrikel ein.«[16]

Što se zapisa u matrikulama tiče, naime zapisa »*Mechini∫∫*«, rekao bih ono što je sâm Mekinić »*Bogoljubnom štalcu*« (čitaocu) u vezi s postojećim greškama u prvoj pjesmarici zapisao: »(...) *ako kadi najdeš nezredno položena slova, nemoj* (prokuratoru, pisaru, A. J.) *za zlo vzeti, ar nerazumijući našega jazika, Ugrin* (ili Nimac, A. J.) *ni mogal po našoj ortografiji slov vsakom mesti zredno postaviti.*«

Prema tome, zapis »*Mechini∫∫*« nije ništa drugo nego *Mekinić*. Tu moju pretpostavku potvrdio mi je također gospodin *Hubert Reitterer*, koji radi na *Austrijskom biografskom leksikonu* (ÖBL) u Beču i koji sâm otčitava iz sveučilišnih matrikula mnoga prezimena.[16a]

Na osnovi zapisa u matrikuli možemo zaključiti da ktetik »*de Wippach*« određuje Mekinićevo porijeklo, dakle rodom je iz Vipave (Slovenija), a godinu 1543. mogli bismo uzeti kao *terminus ante quem* Mekinićeva rođenja.

U povijesti Bečkog sveučilišta poznato je da su na nj dolazili dječaci u dobi od 14 do 16 godina. Prisjetimo se našega glasovitoga *Pavla Skalića* (1534—1575), koji je na studij u Beč došao u svojoj 13. godini;[17] osim toga i Juraj Habdelić (1609—1678) u svojem djelu »*Zercalo Mariansko*« (1662)

[16] Karl Schrauf, *Die Ungarische Nation an der Wiener Universität*, Wien 1902, XXIX—XXX; Otto Redlich, *Über die Geschichte der Universität Wien*, Wien 1924, 183.

[16a] Ovom se prilikom zahvaljujem gospodinu Reittereru na pruženoj pomoći. Vrijedno je spomenuti da je iz Vipave na Bečkom sveučilištu od 1519. do 1576. studiralo 15 mladića. Usp. *Die Matrikel der Universität Wien 1518/II — 1579/I*, svez. III, *mit Register der Personen und Ortsnamen*, Wien-Köln-Graz, 1971, 208, 215, 218, 262, 305, 333, 335, 353, 365, 390, 420, 421, 423, 428, 453. U vezi s toponimom Wippach v. 441, gdje piše; »*Wippach* (= *Vipava, Jugoslavien, Krain, Bez(ierk) Laibach* ...)«. Iz toga se objašnjenja vidi da je riječ o Vipavi u Kranjskoj, koja je tada bila pod administrativnom upravom Ljubljane. I danas postoji u Ljubljani prezime *Mekinić*. *Leksik prezimena* SRH, Zagreb 1976, 416, bilježi prezime *Mekinić* u splitskom kraju i u Karlovcu. Nije isključeno da su Mekinići doselili s juga u vrijeme turskih navala i smjestili se u Kranjskoj, kao što je to bilo i s Jurjem Dalmatinom (1546—1589), koji je Slovencima (1584) dao prvi prijevod Biblije.

U vezi s Dalmatinom v. ediciju *Geschichte Kultur und Geistesgeschichte der Slovenen*, II. Teil: *Abhaldungen*, Trofenik, München 1976, 7—30 i dalje.

Što se tiče prigovora s obzirom na ime »*Georgius*« i »*Grgur*« (... lipo spraune i popisane po Gerguru ...), držim da je to jedan te isti, premda bi prvo upućivalo na *Jurja — Georgius* a drugo na *Grgura — Gregorius*. Kod upisa u matrikule prokurator je mogao čuti kao »*Georgius*«, pa je tako upisao.

Vinko Foretić u raspravi »*Odnosi Dubrovnika sa sjevernom Hrvatskom, s posebnim obzirom na Varaždin*«, govoreći o plaćenicima (vojnicima) iz Hrvatske, spominje kako je neki *Grgur* iz Hrvatske trebao dovesti deset barabanata, te veli: »(...) Ovaj spomenuti *Grgur* jamačno je onaj *Grgur* iz hrvatskih strana (*Georgius de partibus Croatiae*)...«. Usp. *Varaždinski zbornik*, Varaždin 1983, 470. Te podatke donosim poradi korelacije *Grgur-Georgius*, u pisanju se mogu lako greškom zamijeniti.

[17] O Vipavi usp. France Bezlaj, *Slovenska vodna imena*, Ljubljana 1961, 298; *Krajevni leksikon Slovenije*, Ljubljana 1968, 29—30.

[17a] Usp. Alojz Jembrih, *Život i djelo Antuna Vramca*, Čakovec 1981, 57.

spopminje kako »(...) *U Beč be poslan Stanislaus Kostka (...) buduči stareji onda od trinadeste let*«.[18]

Godinu Mekinićeva rođenja, ukoliko pretpostavimo da je i on došao u Beč s 13 ili 14 godina, mogli bismo približno odrediti između 1529. i 1531. Prema tomu 1617. mogao je imati preko 80 godina. Iz zapisa u sveučilišnim matrikulama proizlazi da se isprva autor naših pjesmarica zvao Mekinić, a da je, u skladu s tadašnjim humanističkim običajem, kada je počeo kulturno djelovati uzeo književno prezime u grčko-latinskom obliku PYTHIRAEUS (prema grč. πίτυρον *lat.* furfur, *franc.* son, *hrv.* mekinje, posije, trice).[19]

Mekinić i Nikola Zrinski

Kako sam već spomenuo, prva je pjesmarica tiskana 1609. godine, naime iste godine koje je hrvatski sabor, za vrijeme banovanja Ivana Draškovića, zaključio da se u Hrvatskoj i Slavoniji nema priznati ni jedna druga vjeroispovijest osim katoličke.[20]

Mekinić, prije nego će progovoriti o intenciji svojih pjesama u prvoj pjesmarici (a tako i drugoj), započinje riječima posvete: »*ZMOŽNOMU I VISOKO ROJENOMU GOSPODINU, GOSPODINU Španu Mikuli od Zrinja, Kraljeve zmožnosti Ugerskoga orsaga Korune tanačniku,* etc: *Gospodinu i obranitelju, meni vazdar milostivnu. Večni mir od Boga i obilan dar Duha Svetoga, po Jezušu Kristušu nas vsih odkupitelju iz serca želim.*«[21]

Mekinić je istaknuo kako svojim pjesmaricama želi ispuniti veliku prazninu koja je prisutna u »*sadašnjem poslidnjem vrimenu*«, jer riječ se božja »*po vsem okruglom svitu*« ne širi samo »*u prodikah, nego jošće u lipo spravljenih pesnah, v kom su vnogi narodi obilni i kruto bogati.*« Dalje piše: »*A pri nas Hervatih je velik manikamenat, vzrok toga stanovito ni drugi, nego neprocinenje pruda ali hasni pesan, po kih serca človičanska k veselju i k radosti probujena Boga diče i slave (...). To promislujući, zmožni i milostivni Gospodine, jesam u ovih malih knjižicah zauhičene* (skupljene, izabrane, A. J.) *pesnie spravil. Nevideći pak koga bih po Bogu ovim knjižicam za obranitelja obral, zagliedah samo jedino vašu zmožnost milostivni gospodine i obranitelju, pod koga visoko preslavnim Jimenom ja sada te iste najpervič štampane van daju, ponizno proseći da V.(aša) Z.(možna) M.(ilost) ov mal darak od mene ponizna sluge dobrovoljno prime. Od sih dob se hoću sav vsom serčenostjom i vernostjom V.(aša) Z.(možna) M.(ilosti) u večiem paščit služiti. Vsemogući Bog i Otac*

[18] »Zercalo Mariansko, to je to poniznost Device Marie (...) po Jurju Habdeliću (...) 1661, štampano u Nemškom Gradczu, 559. U istim su sveučilišnim matrikulama, 1565. g., 14. travnja, na fol. 144a upisani »*18. Paulus Kostka, 19. Stanislaus Kostka, fratres nob. Poloni*«.

[19] Onomastička će istraživanja pokazati motiviranost prezimena Mekinić. Možda je to nadimak od Mekina, čovjek koji je po licu imao smeđe pigmente poput mekina, ili je bio možda grbav, pognut, mala rasta, kao da je od nošenja vreća ostao pogrbljen. To su za sada samo naslućivanja. Usp. Hjalmar Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. II, Heidelberg 1973, 545, s. v. πίτῦρα.

[20] Franjo Bučar, *Povijest reformacije i protureformacije u Međimurju i susjednoj Hrvatskoj*, Varaždin 1913, 39—40.

[21] Vidi kod Smolika, *n. dj.*, 262.

vsega miloserdja zavoli svoga predragoga sina Jezuša Kristuša, V.Z.M. skupa z mojom milostivnom i zmožnom gospom, i zavsim V.Z.M. dvorom ohrani i obderži zdravu, željna mira uživajući u dobru. Amen. Dan Pri S. Križu u 6. dan Augustuša Miseca, Anno 1609. V.Z.M. Ponizan sluga

Gregorius Pythiraeus
ondi Plebanuš.«[22]

Iz posvete proizlazi vidljiva Mekinićeva veza s Nikolom Zrinskim, odnosno uočljiva je sklonost Mekinića prema čitavoj obitelji Zrinskih, što nije ništa neobično ako znamo da su njezini članovi pomagali protestantsku tiskaru u Tübingenu, kao i čitavi protestantski pokret. Poznato je i to da su Zrinski na svoja imanja primali protjerane protestantske propovjednike iz Štajerske i Kranjske.[23] Nije isključeno da je i Mekinić također našao utočišće upravo kod Zrinskih, a Nikolinom zaslugom mogao je doći i u zapadnu Ugarsku među Hrvate,[24] dakle na imanje koje je posjedovao Zrinski u okolici Ebereua. Stoga je razumljivija Mekinićeva posveta pjesmarica Zrinskom Mikuli, jer je upravo on njegov »vazdar milostivni obranitelj« bio!

U drugoj knjizi crkvenih pjesama (1611) Mekinić svoju posvetu istom Mikuli Zrinskom započinje istim riječima kao i u prvoj knjizi (1609), nakon kojih riječi široko i biblijski utemeljeno opet razlaže zašto tiska i drugu knjigu. Na kraju ističe: »*(...) Ova procinivši V.Z.M. i obranitelju ja ove moje druge knjige pesan Hervatom i Slovincem ka hasnom i prudnom užanju* (korisnom služenju, A. J.) *po redu pervih lipo spravne, pod V.Z.M.*

[22] *Isto*, v. također faksimil predgovora ovdje.

[23] Pošto je iz Ljubljane bio protjeran Felician Trubar, Zrinski mu pruži svoje gostoprimstvo na imanju u Ozlju. Usp. Bučar, *n. dj.*, 35—36. I prvi tiskar u Ljubljani, poznati Hans Manlius (Mandelc, Mannel), koji je od 1575. do 1580. otisnuo 30 knjiga, među njima i Vramčevu *Kroniku* (1578), također je istjeran iz grada. Utočište je našao na imanju Boltižara Baćanija u Güssingu. U vremenu od 1582. do 1605. Manlius radi u zapadnoj Ugarskoj na imanjima spomenutog Baćanija, Zrinjskih i Nadaždija. Usp. G. Borsa, *Der Drucker und Buchhändler Joannes Manlius im Dienste der Südslawen*, Studia Slavica, tom XXV, fasc. 1—4, Budapest 1979, 63—69; Karl Semmelweis, *Johann Manlius, Burgenlands erster Buchdrucker*, Biblos, Österreichisches Zeitschrift für Buch und Bibliothekwesen, Dokumentation, Bibliographie und Bibliophilie, Jhrg. 21, Heft 3, Wien 1972, 159—175. Usp. od istoga i *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823)*, Burgenländische Forschungen, Sonderheft IV, Eisenstandt 1972.

[24] »Rotenturm war von 1496 bis 1557 in der Hand der Famillie Erdödy. Am 12. 2. 1557 schloß Peter Erdödy mit Nikolaus Zrinyi ein Abkommen, in welchem er dem Zriny Eberau, Rotenturm, und Cstar im Komitat Zala als Tausch für die Burgen Medvedgrad bei Agram und Rakonok (Rakovac) im slawonischen Komitat Kreuz (Križevci) übertrug (...) Nikolaus Zrinyi, führte in den Jahren 1557—1561 seine Kroaten aus Slawonien auf die Güter Eberau, Rotenturm und Vep (in Ungarn). Diese waren aus der Gegend von Kostajnica und Hrastovica.« J. Dobrović, *n. dj.*, 71—72.

»Die steirischen Grenzgebiete des Königreiches Ungarn stehen jedoch unter der Herschaft der durchwege protestantischen Magnaten. Sie nehmen nach der Ausweisung der Protestanten aus der Steiermark (1598—1600) die Exultanten in ihre Länder auf und unterstützen die neuen Lehren mir ihrer ganzen grundherrlichen Macht; sie unterhalten protestantische Druckereinen. Zu diesen Magnaten gehören insbesondere die Familien *Nadasdi, Erdödy, Batthyany, Zrinyi* und *Esterhazy*.« Citat prema P. Dedić, *Der Protestantismus in der Steiermark im Zeitalter der Reformation und Gegenreformation*, Schriften des Vereins für Reformationsgeschichte, Jhrg. 48, Leipzig 1930.

visoko preslavnim ijmenom van i na svitlo daju, proseći da vaša Z.M. ov darak od mene V.Z.M. popnizna sluge dobrovoljno prime, znajući polag toga i stanovito deržeći, da ove knijžice, za volj(u) V.Z.M. preslavna ijmena, ote biti pri vnogih tim prijetnije i draže. Bog Otac gospodina našega Jezuša Kristuša V.Z.M. skupa smojom zmožnom i milostivnom gospom i sav vsim dičnim dvorom ohrani i obderži polag dugoga žitka zdravu, daruvanu mirom i sav vsom dobrom srićom. Dan pri S. Križu dan 6. Augustuša, Miseca v letu po rojstvo Jezuša 1611.

V. Z. M.
Ponizan sluga
Gregorius Pythiraeus ondi Plebanuš.«[25]

Struktura Mekinićevih pjesmarica

Na osnovi izloženoga mogli bismo postaviti pitanje kome je zapravo Mekinić namijenio svoje pjesmarice kad znamo da gradišćanski Hrvati (onda ugarski) nisu nikada prihvatili protestantsku vjeru, jer »(...) *Nimci su stupili na lutoransku vjeru, a svi Hrvati su ostali katoličani.*«[26]

Na temelju biografskih, naprijed spomenutih podataka i njegove djelatnosti, pouzdano znamo da je bio u službi među protestantima, a braća Zvonarić, koji su s Mekinićem surađivali, to potvrđuju. Međutim, zanimljivo je primijetiti, na koncu posvete Mekinić bilježi da je »*Plebanuš*«, dakle služi se nazivom koji je svojstven katoličkom svećeniku, a ne protestantskom, koji ima naziv *pastor, prodikator*. Ali nazivom »plebanuš« služi se i Stipan Konzul Istranin! Uostalom, Mekinićevi prijatelji Mihael i Emerik Zvonarić potpisuju se kao »*prodikator*«. Bit će da je taj naziv »*plebanuš*« među Hrvatima bio prihvaćen i udomaćen, pa ga i Mekinić rabi, možda više iz taktičkih razloga.

Dobro poznavajući jezik dotadašnjih hrvatskih književnih ostvarenja na čakavštini, bio je uvjeren da je priredio pjesmarice koje će lako prihvatiti i Hrvati, jer napisane su materinskim jezikom, a materinski jezik služi se i terminom »*plebanuš*«. Osim toga, pjesmarice sadržavaju pjesme koje se upotrebljavaju i u rimokatoličkim crkvama.

Poznato je također da je i Martin Luther zadržao sve od katoličke crkvene glazbe što se nije protivilo njegovoj doktrini.[27]

Već sam naslov pjesmarica govori da je Mekinić preveo pjesme iz: a) latinskog, b) njemačkog i c) mađarskog jezika. Pod a) možemo svrstati one

[25] V. Smolik, *n. dj.*, 263.

[26] M. Meršić, *Crikvena književnost gradišćanskih Hrvatov do početka 19. stoljeća*, »Gradišće« — Kalendar, Željezno 1970, 52 i dalje; isti, *Znameniti i zaslužni gradišćanski Hrvati*, Rijeka 1972, 31.

Valja se prisjetiti da Hrvatima doseljenim na područje zapadne Ugarske car Ferdinand I. (1515—1564) daje privilegij po kojem su imali pravo sami birati svećenike, a koji privilegij ponovo potvrđuje zagrebački biskup Juraj Drašković pošto je dobio na upravljanje đurski biskupiju. Bio je to važan i presudan dokument njihove crkvene autonomije, koja im je ujedno donijela dozvolu upotrebe staroslavenskog jezika hrvatske redakcije (na glagoljici) u liturgiji. Juraj Vuković iz Jastrebarskoga, župnik u Klimpuhu, zapisao je 1564. u latinski misal (Ostrogon 1501) bosančicom i glagoljicom *Očenaš* i pjesmu »*Kristuš je gore stal*«.

[27] Usp. J. Čerin, *Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric njih viri in njih poraba v poreformacijskih časi*, Trubarjev zbornik Ljubljana 1908, 127 i d., usp. još Franjo Dugan, *P. Griesbacher: Kirchenmusikalische Stilistik und Formenlehre* (prikaz), Cecilija, god. X, III, Zagreb 1916, 74—75 i dalje.

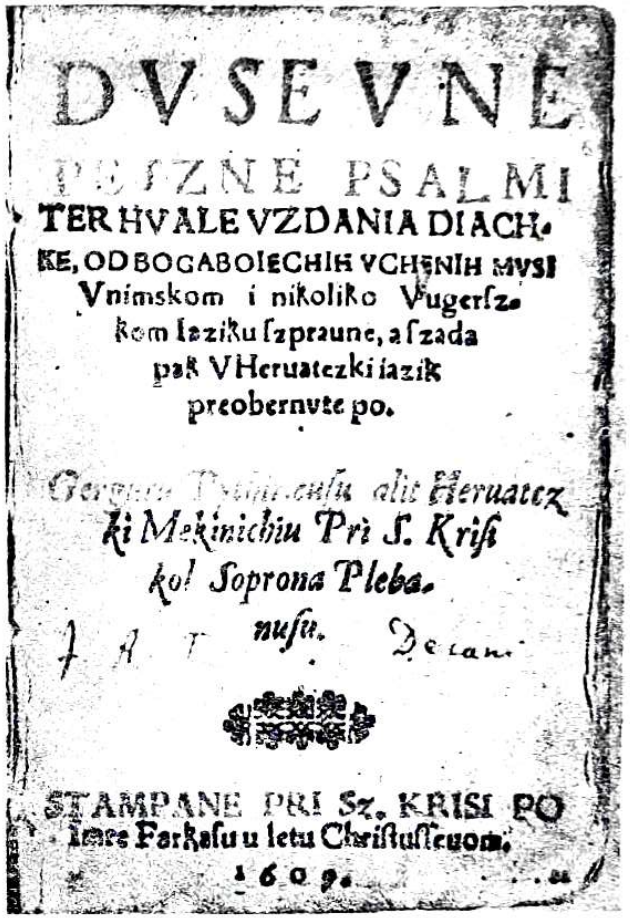
DVSEVNE
PESZNE PSALMI
TER HVALE VZDANIA DIACH-
KE, OD BOGA BOIECHIH VCHENIH MVSI
Vnimskom i nikoliko Vugerſz-
kom Iaziku ſzpraune, a ſzada
paſ VHeruatczki Iazik
preobernute po.
Gergur Pythiraeuſu alit Heruatcz
ki Mekinichiu Pri S. Kriſi
kol Soprona Pleba-
nuſu.
STAMPANE PRI Sz. KRISI PO
Iure Farkaſu u letu Chriſtuſſeuom.
1609.

Naslovna strana prve knjige »Duševnih pesan« (1609).

pjesme koje su po melodiji i sadržaju bile u upotrebi katoličke crkve, pod b) one koje je M. Luther preuzeo u svoj gradual, a pod c) one koje su bile u upotrebi među mađarskim protestantima. Kod najvećeg broja pjesama Mekinić dodaje uputu na koju se melodiju *(notu)* dotična pjesma pjeva, kao npr. »*Ad notam. Hvalu ti uzdajem Bože*« itd., a koja je melodija mogla biti poznata i u latinskoj crkvi kod protestanata. Dakle, poznate pjesme po melodiji, koje su Hrvati bili već putem liturgije usvojili.[28]

Kod proučavanja Mekinićevih pjesmarica ne smijemo zaboraviti na činjenicu da su to bili pravi *enhiridiji* (priručnici, vel. 9,5×14,5 cm), iz kojih se nije samo moralo po »*noti*« pjevati, već su služili i kao Postila, Evanđelje, Psaltir, Himnodij i molitvenik. Ono što je 139 godina nakon Mekinića napisao poznati Juraj Mulih (1694—1754) u svojim »*Duhovnim jačkama*« (Đur 1750), namijenjenim istim Hrvatima u Ugarskoj kao što su bile i Mekinićeve pjesmarice, vrijedi i za »Duševne pesne« (1606. i 1611).

[28] Mekinić donosi, uglavnom, prvo prijevod, a potom stvara drugu novu varijantu.

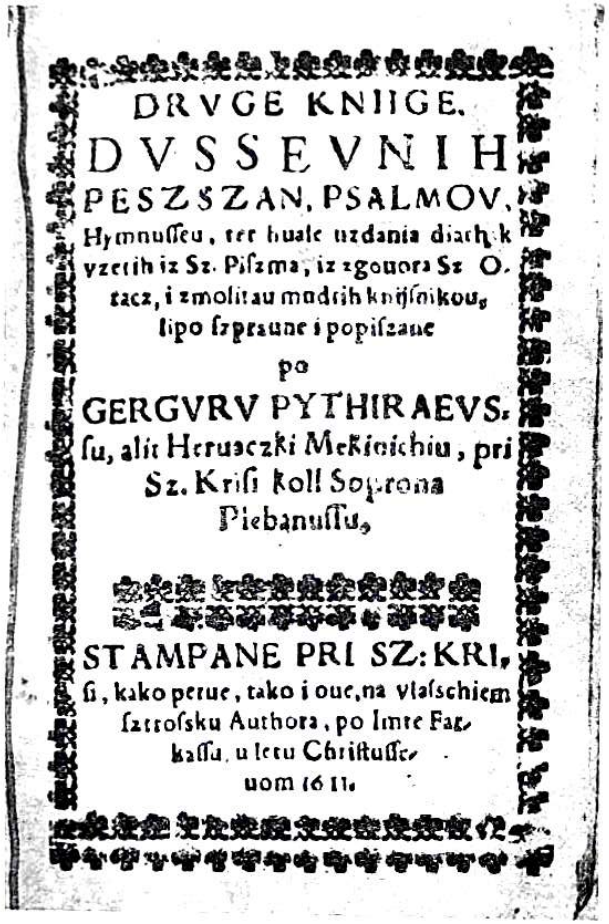
DRVGE KNIIGE.
DVSSEVNIH
PESZSZAN, PSALMOV,
Hymnuſſeu, ter huale uzdania diach.k
vzetih iz Sz. Piſzma, iz zgouora Sz O.
tacz, i zmolitau mudrih knjſſnikou,
lipo ſzpraune i popiſzane
po
GERGVRV PYTHIRAEVS.
ſu, alit Heruaczki Mekinichiu, pri
Sz. Kriſi koll Soprona
Piebanuſſu,
STAMPANE PRI SZ: KRI,
ſi, kako peruc, tako i ouc, na vlaſchiem
ſzrroſsku Authora, po Imre Fat,
kaſſu, u letu Chriſtuſſe,
uom 16 11.

Naslovna strana druge knjige »Duševnih pesan« (1611).

Mulih: *»Ako (g)do ove jačke na pravu notu ne zna jačiti; takav more samo razložno štati, i tako (v)nogo hasnovati: ar se ovde nahajaju lipi nauki i serdca na sako dobro gibanje.«* No, sve u svemu, pjesmarice su bile namijenjene, kako ističe njihov autor, *»Hervatom i Slovincem ka hasnomu i prudnom užanju«*,[29] to će reći čakavcima, onima u savsko-dravskom međuriječju (stanovnicima *Sclavoniae*, zvanim *Slovinci*), dakle štokavcima i kajkavcima i Slovencima u Prekomurju i zapadnoj Ugarskoj.

[29] »Zu dieser Zeit zogen unter dem ständigen Druck der Türken immer mehr und mehr Südslaven nach Norden. Die Zahl der Kroaten und teilweise auch der Slowenen vermehrte sich in Ungarn.« G. Borsa, *n. dj.*, 67; »Iz šopronske Prezviterologije i Gimnaziologije isto je tako vidljivo da je na tom području bilo i Slovenaca, kao što je Hrvata i Slovenaca bilo i u Bratislavi«. Zv. Bartolic, *Hrvatsko-slovenske veze u doba protestantizma*, Zbornik Stefan Küzmiča, Murska Sobota 1974, 107. Valja spomenuti da u Liviru (Schützen, Lövö) Hrvati 1631. traže da im se u crkvi propovijeda na materinskom jeziku. Ista župa te godine posjeduje tiskani hrvatski gradual. I u Güssingu spomenute godine (1631) nalazi se isti takav gradual. To su jedino mogle biti Mekinićeve *»Duševne pesme«* (1609. i 1611).

Navedeni podaci iz Mekinićeva životopisa bjelodano pokazuju da je djelovao na arealu čakavskih i kajkavskih gradišćanskih Hrvata u zapadnoj tadašnjoj Ugarskoj: u Steinbergu i Kereszturu (S. Križ) blizu Šoprona, dakle u šopronskoj županiji.[29a] Odmah možemo reći da je jezik obiju pjesmarica u osnovi čakavski, uz neke leksičke osobine kajkavštine i pokoji štokavski leksem. Dakle to je jezik čakavsko-kajkavsko-štokavske mješavine, jezik koji je sličan jeziku kakav nalazimo u Dešićevoj knjizi *»Raj duše«* (1560),[30] kasnije u *»Adrianskoga mora Sireni«* (1660) Petra Zrinskog.[30a]

Osim toga, pri detaljnijem promatranju jezičnih osobina Mekinićevih pjesmarica otkrivaju se slojevi koji su uz govorne elemente već pismeno tradirani u književnoj tradiciji pokupskog glagoljaša. Cjelokupni jezični korpus pjesmarica podsjeća na leksički inventar kojim su se u 17. st. služili književnici ozaljskoga kruga, (v. bilj. 30).

Još je jedan momenat važan pri određivanju Mekinićeva svrstavanja među pionire spomenutoga kruga, a to je da se već ni Mekinić nije držao temeljnog pravila protestantskih pisaca, naime, nije se služio u pjesmaricama kontaktnim sinonimima, što je opet sasvim razumljivo, jer u stihu su takvi sinonimi gotovo neprihvatljivi; međutim sporadični su *distantni sinonimi*, stoga Mekinić ima: *tabor* i *vojsku* i *šereg*. Mekinić je poznavao i *slovenske protestantske pjesmarice*, kako to pokazuju napisi *»Ad notam«* itd.[31]

Spomenuti valja kako se Mekinić ispričava čitaocu, *»štalcu«*, gotovo na isti način kako je to učinio i Antun Vramec u svojoj Postili (1586).

Mekinić: *»(...) Polag toga ako kadi najdeš nezredno položena slova, nemoj ga knjižaru* (tiskaru, A. J.) *za zlo vzeti, ar nerazumijući našega jezika ugrin budući, ni mogal po našoj Ortografiji slov vsakom mesti zredno položiti.«*[32]

Vramec: *»(...) Ako literu više ali manje, ali literu za literu, ili reč i literu prepoloženu v knigah oveh najdeš, ne čudi se, ne z moju nemarljivostju, nego ki su štampali, našega jezika neznajući, ar Nemci su bili, ako je pomenkanje kakovo, po njih jest včinjeno.«*[33]

Mekinićeva svijest o *»našem jeziku«* u sintagmi *»ar nerazumijući našega jezika«* proizlazi iz namjene pjesmarice, dakle gradišćanskim Hrvatima, i ne samo njima već i onima u staroj domovini. Među Hrvatima u dijaspori, kako

[29a] U toj su županiji Hrvati naselili 51 naselje, a došli su između 1522. i 1527. iz krajeva oko Gacke, Like i Krbave, sve do Otočca, te iz nekih primorskih krajeva, sve do Obrovca. Usp. Mate Ujević, *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb 1934, 8—11.

[30] Usp. Josip Vončina, *Dešićev »Raj duše« kao književni i jezični spomenik*, Croatica, god. IX, svez. 11—12, Zagreb 1978, 53—78; *isti, Jezični razvoj ozaljskoga kruga*, Filologija JAZU, knj. 7, Zagreb 1973, 203—237.

[30a] Usp. Vatroslav Jagić, *Adrianskoga mora Sirena iliti Obsida Sigetska*, Književnik III, Zagreb 1866, 381—407.

[31] Početne riječi *»Ad notam«* u Mekinićevim pjesmaricama podudaraju se s istim pjesmama koje spominje u svojem radu Čerin, *n. dj.*

[32] Smolik, *n. dj.*, 262.

[32a] Usp. Alojz Jembrih, *Konvergentni odnosi među gradišćanskohrvatskim i slovenskim pjesmaricama*. Pročitan referat na međunarodnom znanstvenom skupu u Ljubljani: »16. stoletje v slovenskem jeziku književnosti in kulturi«. Referat će biti objavljen u istoimenom zborniku 1985.

[33] V. A. Jembrih, *Život i djelo Antuna Vramca*, 80.

smo već istakli, proboravio je više od 20 godina, a to je dovoljno da jezik sredine sasvim usvoji i osjeti svojim.

Dakle, jezik pjesmarica jest književni jezik gradišćanskih Hrvata, odnosno njima predan kao književno-izražajna norma kakvu je Mekinić, poznavajući književni rad uraško-tibingeškog kruga i hrvatskih glagoljaša, kao i književnost na čakavštini Marulićeva vremena, lako prihvatio.

Ne može se reći da Mekinić nije podao dogmatski pravilne pjesme. A to znači da se u prvim vremenima protureformacije ni reformacija nije udaljavala od izvorne biblijske misli prisutne u katoličkim crkvenim tekstovima (usp. rad J. Koruze u bilj. 7). Ono što valja posebno istaknuti jest Mekinićev jasan izražaj, misli koje su mu jednostavne i jezično lijepo oblikovane.

Ne čini mi se presmjelim ustvrditi da se u Mekinićevu pisanu idiomu — pod pretpostavkom da je pjesmaricama želio zadovoljiti područje ugarskih Hrvata i ostalih »*Slovincev*« — moralo odraziti više mogućnosti *a)* odraz više lokalnih govora; *b)* jezik sličan interdijalektu sredine u kojoj je djelovao; *c)* miješanje govora kakvo je poznato na tlu južno od Kupe; *d)* književna čakavska produkcija Marulićeva vremena, s kojom je autor bio upoznat; osim toga Mekinić je pri sastavljanju svojih pjesama konzultirao i slovenske protestantske pjesmarice.[32a]

Kako je za određivanje spomenutih slojeva važan i grafijski sustav, razmotrit ćemo ga u Mekinićevim pjesmaricama, u kojem sustavu za pojedine foneme postoje slijedeća grafijska rješenja:

(a) — a
(b) — b
(c) — cz: *czrikvi, hervatczki, stalczu, divicza, miſzecza*
(č) — ch (ck, c: *chrez, izruchenim, ovchicz, ckuva* (1 x = hapaks), *vecnomu* (1 x = hapaks)
(ć) — chi: *hochiu, chiete, ſzrichiu*
(d) — d
(đ) — di, gi: *miloſzerdie, diaval, mlagiahan*
(e) — e
(f) — f, ff, pf: *uffam, Caiphaffu, Ioseph, Raphael*
(g) — g
(h) — h, ch: *Duhom, Zacharias*
(i) — i, y, j, ij: *Pythiraeus, knijſicze, ijmena, nebeſzki, bosij*
(j) — i, j, y: *iazika, naides, iedno, iur, kiy, yur, nerazumijuchi, roien, rojenomu*
(k) — k, ch, c: *krichem, priliku, knijſicze, Christuſſ, Caiphaſſu*
(l) — l
(l) — gli, li, lli: *duglie, prijatelliov, veſzelia, krallia, u polli*
(m) — m, -: *muſe* (muſem), *ia chiu vā* (vam), *ſzobō* (sobom)
(n) — n, -: *roiē* (roien)
(ń) — ni: *niega, obechaniu, k niemu*
(o) — o
(p) — p
(r) — r
(ŗ) — er: *terpe, zmerti, zercza, tverdih, zverh*
(s) — ſz, ß, z: *ſzam, ſzpaſzen, ſzuitloſzt, neßpozabi,*

vaß, vßih, zmerti
(š) — s, ſ, ſſ, ſs: *naides, plebanus, pobolſaniu, naſſoi, odriſsitll*
(t) — t, th: *Elisabetha*
(u) — u, v: *dvsevne, bogolivbnov stalczv, zmosnomu*
(v) — v, u: *vzeti, douri, blagofzlou*
(z) — z
(ž) — ſ, s: *ſiui, ſelim, ſitka, krisi, zmosnomu*

Uz spomenute grafeme u Mekinićevim pjesmaricama nalazimo i grafem (x) za *ks* ili *gz*, samo u stranim riječima: *exempli, Xerxſſ*.[33a]

Usporedimo li grafiju Mekinićevih pjesmarica s grafijom Nikole Dešića »*Raj duše*« (1560), Ivana Pergošića (1521/22—1592), Antuna Vramca (1538—1587), Jurja Habdelića (1609—1678) i drugih kajkavskih pisaca, primijetit ćemo da se Mekinić nije udaljio od njih.[33b]

Prema tome, po grafijskom sustavu Mekinić je slijedio mađarsku prilagodbu latinice, tj. pripada sjevernoj književnojezičnoj struji, za koju svojedobno kaže Filip Lastrić (1700—1783) da »*u slovosložju slide izgovaranje mađarsko*«, za razliku od onih koji »*slide u slovosložju izgovaranje talijansko*«, koji dakle pripadaju južnoj književnojezičnoj struji.

Budući da je Mekinić još u posveti pjesmarica Mikuli Zrinskomu istaknuo da ih daje »*Hervatom i Slovincem ka hasnomu i prudnomu užanju*«, pokazao je time ujedno i svoju jezičnu opredijeljenost, u kojoj slijedi književnu vezu čakavskog juga i kajkavskog sjevera, naznačenu još u srednjovjekovnoj književnosti, za koju je prihvatljiva konstatacija da je otvorila »nove mogućnosti književnojezičnog izražavanja od čiste čakavštine, preko čakavsko-kajkavskog hibridnog jezika do raznih suodnosa dijalektalne riječi i tradicionalnog, crkvenoslavenskog književnog jezika«.[34]

Da se u Mekinićevim pjesmaricama može nazrijeti suodnos elemenata čakavskog, kajkavskog i štokavskog s tragovima elemenata crkvenoslovenskog jezika, pokazuju glasovi.

Karakterističnim se čakavskim glasovnim crtama mogu smatrati: vokalizacija poluglasa u *a: danasſz, pakla, vazma, van, vaſz, otacz, ogani;* (crkvenoslavenska bi odlika mogla biti njihova vokalizacija u *e* u leksemu *mech* a kajkavska u leksemu *rubecz*); za staro jat (ě) ima *i: vrime, grih, rich, ſzuit, mlika;* pored ikavskog izgovora Mekinić upotrebljava i *ekavski* izgovor: *bela, telo, verno, peſzne*. Među čakavske pojedinosti idu i refleksi nazalnog ǫ i vokalnog ļ, koji gotovo uvijek daju *u: izpunu, puk, puna, z ulliem, tuſna, mudri muſ, kud, rubecz, ſzuncze*. Valja istaći da je i vokal *a* (< ę) iza palatala u riječima kao što je *jazik*, čakavska osobina. Specifična čakavska crta prepoznatljiva je u leksemima: *dibina, diblie*.

[33a] Usp. Antun Šojat, *O nekim problemima transkripcije starih kajkavskih tekstova*, Hrvatski dijalektološki zbornik JAZU, knj. 6, Zagreb 1982, 283—292; usp. također Slavko Ježić, *Pravopis Frana Krste Frankopana*, Nastavni vjesnik XXIV, 3, Zagreb 1915, 199—205.

[33b] Usp. Antun Šojat, *Pravopis stare kajkavske književnosti*, Filologija JAZU, knj. 6, Zagreb 1970, 265—282.

[34] Eduard Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost*, Povijest hrvatske književnosti, knj. 2, Liber-Mladost, Zagreb 1975, 428.

Postavlja se pitanje da li je u Mekinićevim pjesmaricama postojao nesliveni izgovor sekundarnih *lj* i *nj*, dakle: *vesel'je, odval'ien, obechan'iu.* Čini mi se da bi takve i slične lekseme upravo trebalo čitati na stariji način odvojeno, a ne kao danas (*ļ*, *ń*).

Kajkavske nam crte pored ostalih očituje prijedlog *v* (<vъ): *v neuoli, v nebi, v vekivechnoi,* ali ima i *va veki.* Kod glagola kao što su *doći, naći* aorist 3. l. pl. glasi: *doidesſe, naidoſſe* (-jd- a ne -đ-), prez. 2. l. pl. *naidete.* Epentetsko *l* ne postoji u leksemu *ſz kopiem.*

Za prasl. **d'* u Mekinićevim pjesmaricama dva su refleksa: *j* i *đ* (grafijski realizirano kao *di, gi*): *roienomu, probujuju, miloſzerdie, diaval, mlagiahan.* Skupovi **st', *sk'* dali su *šć*: *zboriſchie, vlaſchie, miloſchia, ſchit, kerſchianſzko, teſchiahu; čt* dao je *št*: *ſtane* (štane < čtati > čitati); u tekstu pjesmarica susrećemo dalje konsonantske skupine, leksički vezane: *dv-* a ne *d-*: *dvignuti; l*-ane *vl-*: *ladaj; cri-* a ne *cr-*: *crikva; vs-* a ne *sv-* *vſzaki, vſzem: per-* ne *priperneſze;* vokalno *r* uvijek ima popratni vokal *e*: *ſzmerti, ſzercza, terpe, perneſze* itd. Mekinić dobro razlikuje *č* i *ć* (*ć* bilježi skupinom *chi*): *hochiu, chiete, ſzrichiu, ſzramochiahu.*

Što se morfologije u Mekinićevim pjesmaricama tiče, spomenut ću samo najkarakterističnije osobine.

Lokativ sg. imenica m. sr. i ž. roda završava na *-i*: *v Aegiptomi, varoſi, v Betlemi, u ſzni, u kruhi, u vini, na nebi, pri potoki, v teli, u polli, v diki, v diuichtui,* ali ima primjera ž. roda i s *-e*: *v plinicze; instr.* ž. roda *-om*: *kervicom, z moſnom rukom, z verom; gen.* pl. m. r. *-ov, -o*: *Apoſztolov, ucheniков, angelou, ſeregou, volov, kozal;* ž. r. *ø*: *ſen, ouchicz;* sr. r. *-ø*: *ſzerdacz; lok.* pl. m. i sr. r. *-ih*: *v nebſzih;* ž. r. *-an*: *v iaſzlah* (tiskano *iaſzloh*); *dat.* pl. m. r. *-om, -on*: *paštirom, vetrom, on ie paſztiron dobri; instr.* m. r. *-mi*: *ſztrimi darmi, z angelmi, czimbalioni.* Kao što od spomenutih morfoloških osobina pripadaju crkvenoslavenskom jezičnom sloju, tako je i sa 1. l. sg. prezenta, koji u nekim glagolima ima nastavak *-u*: *gouoru, daiu, poiu, oſtauliu.* Što se komparativa tiče, Mekinić rabi i oblik *duglie.* Od glagolskih likova dominantno mjesto u pjesmaricama imaju *imperfekt i aorist. Impf.* 3. 1. pl. *-hu*: *bijahu* (< biti, tući), *pſzouahu, pitahu, ſzidiahu; aor.* 3. l. pl.: *plakaſſe, ſzpletoſſe, daſe, rekoſſe, poieſe* (pjevaše). Prisutan je infinitiv bez *-i*: *dat, ſztat, hualit, ſzluſit;* particip prez. s krajnjim *-i* i bez njega: *poiuchi, glaſzechi,* pored *ſeliech, derchiuch* itd. Dobro je očuvan ptc. perf. na *vši*: *ſzpunivſi* itd. Krajne *-l* očuvano je u perfektu: *fzi pomagal, dal iefzi.* Uz upitnu zamjenicu *cha, zach* (nema *kaj*!), u tekstu je uvelike prisutno sažimanje posvojnih zamjenica u padežima: *tva* (tvoja), *me* (mene), *ma* (moja), *mni* (meni), *tve* (tvoje), *mu* (moju), *tuem* (tvojem). Što se sažimanja tiče, može se reći da ih Mekinić u takvu obliku rabi poradi ritma i sloga u pjesmi, jer monotoniju trebalo je izbjeći kod upotrebe najčešćih riječi, a to su upravo zamjenice.

Uostalom, sadržaj pjesmarica po svom unutarnjem ustrojstvu koncipiran je u trodimenzionalnosti: *Bog, čovjek, svijet,* u kojem čovjek zauzima uzlaznu liniju, moleći se Bogu da ga u »svijetu uzdrži poštedena od grijeha, a vječitoj slavi Boga stvoritelja svega svijeta«.

Ovdje djelomično prikazane jezične osobine Mekinićevih pjesmarica: *grafija, vokalizam, konsonantizam* i *morfologija,* dovodi do zaključka da su mnoge paralele indentične s osobinama kasnijeg jezičnog ozaljskoga kruga. Iscrpnije poređivanje u to bi nas još više uvjerilo.

Pored spomenutih grafijskih karakteristika u Mekinićevim pjesmaricama susrećemo lekseme s tildom, znakom za kraćenje iznad vokala: *ā, ō, ū, ī, ē.* Takav je postupak mogao provesti tiskar za vrijeme slaganja teksta, ukoliko to već nije u rukopisu učinio sam autor. Tekst je u pjesmaricama otisnut u dva stupca. Stoga je slagar i te kako pazio na simetričnost redaka s obiju vanjskih strana, ne dozvolivši da mu riječ izađe iz okvira sloga. Takvi su zahvati (ubacivanje tilde) očiti na desnoj strani pojedinog stupca, a ponekad i sredini, tako da ovdje nema mjesta teoriji o eventualnom označivanju nazalnosti dotičnih vokala kako smo to nedavno imali prilike čitati u vezi s Marulićevom Juditom.

Takav način kraćenja, prema latinskom tzv. *»traditio scripta«,* nalazimo u mnogim tekstovima: u Vramčevim, u Krajačevićevim djelima, Belostečevu rječniku, u Bandulavićevim *Pištulama* i mnogim drugim koji su otisnuti u stupcima.

Primjeri leksema s tildom u Mekinićevim pjesmaricama

(...) cha *nā* ie *(nam), k uekiuchnōu* ſitku *(-uechnomu),* zuezda *ſzuitla* ſze ſzkaza *muſē (muſem),* Bog *roiē (roien),* cha *nā* ie dano *(nam),* velik ſerg *ſzobō* poie *(sobom),* ki nam duſe *ſzā* ohrania *(sam),* ia chiu *vā* poßlat moga Duha *(vam),* delai v *poznaīu (v pozvaniu),* ka *nā z* miloſzti dilis *(nam)* itd.

ZAKLJUČAK

Na osnovi tek malog broja jezičnih osobina koje sam analizirao na malom korpusu, i to samo prve knjige (1609) *»Duševnih pesan«* Grgura Mekinića proizlazi da je autor vrlo dobro poznavao čakavska i kajkavska književna ostvarenja, poznavao je također jezik primorskih lekcionara, kao npr. *Lekcionar Bernardina Splićanina.*

Svemu tome treba još dodati i porijeklo Mekinića, koje je tu i tamo ostavilo traga, ukoliko to nije direktni utjecaj slovenskih protestantskih pjesmarica. Osim toga nije za odbaciti ni misao da je poznavao i prevodilačka ostvarenja *tibingeško-uraškoga* kruga — Konzul-Dalmatinove prijevode i prerade.

Buduća istraživanja trebala bi pokazati da li se u pjesmaricama Grgura Mekinića nalaze i one pjesme koje su Hrvati pri dolasku u novu domovinu mogli donijeti sa sobom, odnosno da li se u gradišćanskohrvatskim *»jačkarima«* nalazi pokoji trag *»Duhovnih pesan« »plebanuša«* Mekinića.[35]

Njegove su pjesmarice od prvorazrednoga značenja za očuvanje identiteta gradišćanskih Hrvata, jer kako svojedobno reče Jakob Grimm (1785—1863): *»Unsere Sprache ist auch unsere Geschichte«* ili Wilhelm v. Humbold (1767—1835): *»Der jeweilige Kulturzustand wird in der Sprache erkenbar«.*

Pjesmarice su knjige koje predstavljaju prvo samostalno književno ostvarenje na tlu gradišćanskih Hrvata, pa već po tome zaslužuju da ih nazovemo

[35] Miha Naković (1840—1900.) i Martin Borenić (1850—1939.) izdaju u Đuru 1901. *»Kerštjansko-katoličći crikveni jačkar«.*

»*inkunabulama*« u smislu njihova pojavljivanja, iako znamo da naziv »inkunabula« vrijedi samo za knjige do 1500.

Mekinićeve su pjesmarice, kako reče jednom Franz Probst, književno remek-djelo, čije su zrake dopirale daleko od jugoistoka Evrope i kao jedva koje drugo djelo učinilo je jasnima panonske, štoviše evropske veze hrvatske književnosti (gradišćanskoga prostora, A. J.) — predložilo tu književnost kao rezultat povezivanja i u njezinoj funkciji da 'gradi mostove'. Osim toga te dvije knjige mogu biti primjer za duhovno susretanje i 'građenje mostova' između Istoka i Zapada, kako se to stoljećima ostvarivalo u gradišćanskom prostoru.[36]

I još nešto, Mekinić je svojim pjesmaricama bjelodano pokazao da narod kojemu ih je namijenio nije bio vješt samo krčenju šumâ na ugaru i gajenju stoke, već da je razumio i znao čitati knjigu, a to je u povijesnim razmjerima za narod kapitalna vrijednost.

Međutim, promatrano iz povijesnoga i filološkoga aspekta, Mekinićeve pjesmarice do danas u povijesnom razvoju gradišćanskih Hrvata nisu dobile svoju pravu ocjenu a ni pravo mjesto koje im pripada.

Ako je knjiga ta, čije se stranice prije utrnuća svijeta posljednje gase, onda će ipak (nadajmo se) vrijeme biti naklonjenije Mekiniću Pythiraeusu, nekadašnjem plebanušu pri S. Križu (Keresztur, Deutsch Kreutz), a vjerujem da je to naša i slavenske filologije želja. Poželjeti nam je da uskoro dobijemo i reprint izdanje obiju Mekinićevih pjesmarica.

Alojz Jembrih

ZUSAMMENFASSUNG

Die sprachlichen Eigenschaften der Liederbücher von Grgur Mekinić Pythiraeus (1609 und 1611)

Das Thema 'Grgur Mekinić' ist in der slawischen Philologie erst vor kürzerer Zeit aufgetaucht; erst vor 16 Jahren erhielt Mekinić den ihm zukommenden Platz in der Bibliographie der bekannten und verdienstvollen burgenländisch-kroatischen Schriftsteller des 17. Jhs. Im Jahr 1969 haben nämlich Marijan Smolik und Ivan Škafar in der »Časopis za zgodovinu in narodopisje«, V, Maribor 1969 (Zeitschrift für Geschichte und Ethnographie) auf ihn und seine zwei Liederbücher hingewiesen, in der Hoffnung, die Linguisten würden seine Liederbücher erforschen.

Neben den biographischen Angaben über Mekinić werden in dem vorliegenden Referat zum erstenmal die sprachlichen Charakteristika seiner Liederbücher bearbeitet. Da er durch diese Liederbücher, die zuerst im Burgenland herausgegeben wurden, als erster der Sprache, die von den burgenländischen Kroaten auch heute noch verwendet wird, eine literarische Form geben mußte, war er bestrebt, ein Idiom zu verwenden, das allen verständlich sein könnte. Die Liederbücher waren für die Kroaten und andere »Slovinci« gedacht, also auch für diejenigen, die in dem Tal zwischen Sava und Drau lebten (die Einwohner der *Sclavoniae*, genannt »Slovinci«), d.h. für Menschen, die sich sowohl des kajkawischen als auch des štokawischen Dialekts bedienten, aber auch für die Slowenen in »Prekmurje« (dem Teil jenseits der Mur) und Westungarn. Als Folge dieser angestrebten Breitenwirkung weist die Sprache von Mekinićs Liederbüchern folgende Eigenschaften auf:

1. die Liederbücher sind die Widerspiegelung mehrerer lokaler Dialekte,
2. die Sprache der Lieder ähnelt einem Interdialekt des Milieus, in dem der Verfasser wirkte,
3. in den Liederbüchern macht sich eine Mischung der Dialekte bemerkbar, wie man sie südlich des Kupaflusses antreffen kann,
4. Mekinić kannte die im čakawischen und kajkawischen Dialekt abgefaßte Literatur gut und
5. außer den ungarischen und deutschen Vorlagen kannte er auch die slowenischen protestantischen Gesangbücher sehr gut. Im Grunde genommen hat Mekinić die wichtigste linguistische Dimension der Situation der burgenländischen Kroaten sehr deutlich gezeigt, in der Bestrebung, in erste Linie hervorzuheben, daß die burgenländischen Kroaten ihren Dialekten nach, ihrer Muttersprache nach Kroaten sind, wie auch alle anderen, die in der alten Heimat leben.

[36] Franz Probst, *Književnost gradišćanskih Hrvata i njezine panonske veze*, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, vol. 14, Zagreb 1981.

RAZVITAK KNJIŽEVNOG JEZIKA GRADIŠĆANSKIH HRVATA

IVO SUČIĆ, Željezno/Eisenstadt

Po njihovu govoru Neweklowsky[1] razlikuje među gradišćanskim Hrvatima šest posebnih grupa. Budući da su neke od tih grupa zastupljene samo s jednim ili s po dva sela — i to čakavsko-kajkavski prijelazni govor u Bajngrobu (Weingraben) i kajkavsko-čakavski govor u dva sela u Mađarskoj, nadalje govor Hrvatskog Groba u Slovačkoj — preostaju kao oveće skupine ikavsko-ekavski čakavci sjevernog Gradišća, štokavci južnog Gradišća (Štoji i Vlahi) i najzad ikavski čakavci u južnome Gradišću.

Karakterističnim za književne jezike slavenskih narodnosti u nekadašnjoj Ugarskoj smatra Hadrovics[2] činjenicu da oni znatno odstupaju od jedinstvenih književnih jezika naroda u matičnoj zemlji. No kad je nastao književni jezik gradišćanskih Hrvata nije još postojao jedinstveni književni jezik u Hrvatskoj, čak ni ako pravim početkom gradišćanske književnosti uzmemo godinu 1732,[3] jer se, naime, tek od te godine može govoriti o neprekidnoj književnoj tradiciji u Gradišću. To je u Hrvatskoj razdoblje kad se područje hrvatske književnosti znatno proširuje, razdoblje sve većeg utjecaja sjevernih krajeva, no zbog političke rastrganosti pisala se hrvatska književnost u četiri dijalekatski različita izraza, pa nije čudo da se tim regionalnim književnostima pridružila i peta, u Gradišću, na gradišćanskom čakavskom narječju. Da je to bilo baš čakavsko narječje, razumljivo je iz slijedećih razloga: većina gradišćanskih Hrvata služi se ikavsko-ekavskim govorom, osim toga su »skoro svi pisci bili porijeklom iz sridnjega i sjevernoga Gradišća«,[4] a i zbog toga što sva hrvatska narječja u Gradišću imaju mnogobrojne zajedničke crte[5] — i u fonetici, i u morfologiji, i u rječniku — koje znatno olakšavaju međusobno sporazumijeva-

---

[1] Neweklowsky Gerhard, *Ein Beitrag zum Čakavischen: Die kroatische Mundart von Eisenhüttl im südlichen Burgenland,* Zbornik za filologiju i lingvistiku, XVI/2, Novi Sad 1973, str. 149 sl.

[2] Hadrovics László, *Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert,* Budimpešta 1974, str. 15.

[3] Hadrovics, *op. cit.,* str. 15.

[4] Hamm Josip, *Položaj i značaj gradišćansko-hrvatskoga jezika unutar slavenske jezične grupe,* Symposion Croaticon, Beč 1974, str. 47.

[5] Neweklowsky, *op. cit.,* str. 149.

nje, što će biti i razlog da se nikad nisu pojavile težnje da se stvori posebni književni jezik za južno Gradišće.

Prvu i dosad jedinu periodizaciju književnog jezika gradišćanskih Hrvata napravio je Nikola Benčić.[6] Kao prvi period on uzima razdoblje od doseljenja Hrvata u Gradišće do početka njihove barokne književnosti, u 18. stoljeću. To je po njemu razdoblje u kojemu su se još održavale žive veze sa starom domovinom. No iz tog razdoblja očuvani su — osim dviju knjiga protestantskog pastora Grgura Mekinića iz godine 1609. i 1611.[7] — samo oskudni jezični izvori.

Premda je jezik Mekinićevih knjiga bio već dosta razvijen, on se u mnogo čemu razlikovao od jezika kasnije pismenosti gradišćanskih Hrvata. Tu je čista ikavica u predgovoru, ali se u pjesmama susreću i ekavski oblici. Uz riječi *jačka, jačiti* piše se i *pesan, pivati, pri* umjesto kasnijeg *kod, prišastje* umjesto *prihod, puk* umjesto kasnijeg *ljudstvo, ondi* (*onde*), *plod* (*sad*). S područja gramatike treba spomenuti dosljednu uporabu vokativa određenih i neodređenih pridjevskih oblika i u kosim padežima i dr. Sudeći po jeziku, M. Meršić misli da Mekinić nije porijeklom iz Gradišća.[8] No za to vrijeme nije to nipošto bitno.

Sve do 18. stoljeća nije poznata nikakva daljnja književna djelatnost među gradišćanskim Hrvatima. Tada je ona nanovo uskrsnula i neće više prestati sve do naših dana. Početkom toga drugog perioda Benčić (*Abriß*, op. cit., str. 16) punim pravom smatra pojavu Eberharda Kragela, iako je prva knjiga u 18. stoljeću tiskana godine 1732. Knjigu je pronašao L. Hadrovics.[9] Po Benčiću drugi period završava 1843. godine, smrću Jože Ficka, i to zato što su poslije njega gradišćanski Hrvati mnogo raspravljali o jezičnim pitanjima zbog Fickovih tobožnjih slovenizama i njegova ravnodušnog stajališta prema Gajevim reformama. Slovenizme pripisuje Ficku Martin Meršić ml. u članku *Jožef Ficko, naš književnik*, Kalendar »Gradišće« 1946, str. 65 i u knjizi *Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati*, Rijeka 1972, str. 52, navodeći riječi *končimar* 'barem', *vezalo* 'veza, vez'. No pojedinačnih slovenskih — ili bolje reći kajkavskih — riječi naći ćemo kod svakog našeg starijeg pisca, jer su se, sigurno, služili kajkavskim rječnicima, koji se i dan-danas još nalaze tu i tamo po našim kućama. S takvom se podjelom ne slažem, jer nisam našao nikakvih razlika između jezika Tome Jordana ili Šime Meršića i Fickova jezika, a Jordanove i Meršićeve knjige pojavile su se nekoliko godina poslije Fickove smrti.

Da spomenem samo neke važnije osobine jezika gradišćanskohrvatske književnosti toga razdoblja.

Temelj toga jezika jest, kao što se već reklo, čakavski ikavsko-ekavski govor sjevernog i srednjeg Gradišća, s refleksom jata kako ga opisuje Jakubinski.

[6] Benčić Nikolaus, *Abriß der geschichtlichen Entwicklung der burgenländisch-kroatischen Schriftsprache*, Wiener Slavistisches Jahrbuch, sv. 17, Beč 1972, str. 15—28.

[7] Meršić Martin ml., *Jačke iz najstarijih hrvatskih pjesmaric*, Kalendar Gradišće 1971, str. 61.

[8] Meršić, *op. cit.*, str. 61.

[9] Hadrovics, *op. cit.*, str. 25.

Bitne njegove morfološke oznake jesu:

Uveliko je sačuvana čakavska deklinacija. Samo u Isg. ž. r. a-osnova piše se *-um* mjesto *-om*, što je zajedničko s jezikom kajkavske književnosti 17. i 18. st. (rijetko se piše stariji nastavak *-u: s trumbitu*).

Vokativ se upotrebljava skoro isključivo samo u riječima *bog (bože), človik (človiče), otac (oče)*, no ni tu ne svagdje.

U pluralu nema izjednačivanja D, I, L, koje je tipično za štokavštinu, nego se čuvaju prvobitni nastavci.

Kod pridjeva upotrebljavaju se u kosim padežima — uz rijetke iznimke — samo pronominalni oblici.

Sve dosadašnje osobine — osim Isg. ž. r. a-osnova — karakteristične su donekle i za današnji pisani jezik gradišćanskih Hrvata.

Veće razlike postoje u rječniku. Tu je svakako odigrala vrlo važnu ulogu kajkavska nabožna književnost. Kako kaže Hadrovics,[10] jeziku gradišćanske književnosti toga razdoblja i jeziku kajkavske književnosti zajednički je najveći dio posuđenica. U znatnoj mjeri usmjerila je naš pisani jezik njegova početna intelektualizacija, koja je dovela do velikog ograničenja u tvorbi riječi — trebat će još proučiti u kojoj mjeri i tu uslijed kajkavskog utjecaja; na primjer kod apstraktnih pojmova prevladavaju glagolske imenice: *sterplenje, življenje, mišljenje, razumljenje, sudenje* itd.; u imenica m. roda česte su tvorbe sa sufiksom *-elj* (*-el*), tako uz: *stvoritelj, vračitelj, spasitelj* i dr. postoji: *razdilitelj, naučitelj, napelitelj, gospoditelj, pogoditelj* i dr., u im. ž. roda dominira sufiks *-ost*: uz *mudrost, mladost* i dr. susrećemo *miloserdnost, dobrotivnost, razumljivost* 'razum', *ljubeznost* i dr.

Uz to, ušli su u jezik i vrlo izraziti germanizmi u sintaksi i stilu, opet ili izravno iz njemačkih predložaka ili preko kajkavske nabožne književnosti.

Po mome mišljenju drugi period traje sve do 1864. godine, do pojave prvog opširnijeg kalendara za gradišćanske Hrvate, »Kršćansko-katoličanskoga kalendara«, pod uredništvom Gašpara Glavanića.

Takva cezura opravdana je s više razloga. Premda je taj prvi kalendar pisan još starim pravopisom, on ipak u mnogo čemu najavljuje važnu prekretnicu u razvitku hrvatskoga književnog jezika u Gradišću. S jedne strane, počelo se pisati i o svjetovnoj tematici, pa će naš književni jezik uskoro morati zadovoljiti nove funkcije, s druge strane, započinje njega književnog jezika i briga za njegov razvitak, izražava se želja za približavanjem književnom jeziku u Hrvatskoj. U svojem »Zabavno-poučnom razgovoru«[11] Glavanić predbacuje Fickovim knjigama jezični nemar i, sasvim konkretno, navodi Fickove nepravilnosti. On je, mislim, izabrao Ficka kao primjer zato što je Ficko bio pisac kojega je narod cijenio i mnogo čitao. Iste bi greške našao i u svakoga drugog pisca. Samo nekoliko godina kasnije Gajev pravopis u crkvenu književnost uveo je svećenik Lovre Karall.[12] Velike zasluge za daljnji razvitak književnog jezika gradišćanskih Hrvata imao je koljnofski školnik Mihovil Naković. Naković je godine 1877. izdao okružnicu i poslao je

[10] Hadrovics, *op. cit.*, str. 430.

[11] Martin Meršić, *Gašpar Glavanić, pjesnik i urednik hrvatskoga kalendara*, Kalendar Gradišće 1953, str. 57—65.

[12] Benčić, *op. cit.*, str. 19.

svim učiteljima. U njoj objašnjava novi pravopis. Iste godine izdaje Naković u Šopronu i gramatiku *Podučavanje u jezikoslovlju za učitelje i školare*. Uopće to je razdoblje pojačanog zanimanja za jezična pitanja, jer će nešto kasnije i pjesnik Mate Meršić Miloradić izdati gramatiku *Slovnica hrvatskoga jezika*, Győr 1919. No kako već Benčić (*Abriß*, str. 21) pokazuje, ta gramatika na žalost neće imati većeg odjeka jer će uskoro doći do veće prekretnice u životu gradišćanskih Hrvata. Godine 1921., naime, većina će njih biti pripojena Austriji, a sve kulturne ustanove ostale su u Mađarskoj.

Zbog toga treba početak novog perioda datirati s 1922. godinom.[13] Opet s više razloga. Hrvati su se, naime, našli u potpuno novoj situaciji. Morale su se poduzeti mjere da se stvore prilike u kojima je moguć ne samo gospodarski nego i narodni opstanak manjine. A tako krupna promjena nije mogla proći bez većih posljedica za jezik. Uzajamnu povezanost razvitka književnog jezika i društvenog razvitka istaknuo je već Bohuslav Havránek.[14] Gradišćanski Hrvati bili su prisiljeni da u novoj državi odmah izraze svoju želju da im se omogući opstanak, a, s druge strane, da ohrabre svoje sunarodnjake u čuvanju narodnih dobara. Odmah su se pokrenule »Hrvatske novine«, kojima su se pridružile i druge novine, uskoro su se počele izdavati školske knjige, počela se pisati i znanstvena djela, počele su izlaziti i prve beletrističke knjige, proza Ignaca Horvata i pjesme Mate Meršića Miloradića. To je i razdoblje kad je naš književni jezik u Gradišću počeo razvijati sva četiri funkcionalna stila — razgovorni, znanstveni, administrativni i književnoumjetnički. Za to je trebalo, naravno, stvoriti mnoštvo novih riječi, a to ne može tako malena zajednica kao što su Hrvati u Gradišću, pa su se riječi uglavnom uzimale iz općeg hrvatskog književnog jezika, vrlo često u nešto prilagođenom obliku. No taj je razvitak prekinuo drugi svjetski rat.

Kao posljednji period predlaže Benčić[15] razdoblje od godine 1947, kada se opet počelo raditi na jezičnim pitanjima, pa sve do naših dana. Ako usporedimo reforme te godine sa stanjem književnog jezika gradišćanskih Hrvata prije rata, onda najjače padaju u oči slijedeće razlike: ne piše se više zamjenica *vas, vsa, vse* nego *vas, sva, sve;* particip akt. muškog roda završava na *-o* umjesto ranijega *-l;* nekadašnje *-ě-* se, prema hrvatskom književnom jeziku, piše kao *-ije* ili *-je*, no samo u tim slučajevima gdje se u Gradišću reflektira kao *-e-*, npr. *bijel, bijela, bijelo*, ali *lip, lipa, lipo*.

Bilo je već i prije jasno da se književni jezik gradišćanskih Hrvata neće moći razvijati samostalno, bez obzira na hrvatski književni jezik na jugu, pa se sve češće izražava mišljenje da treba preuzeti taj jezik i u Gradišću. No čim se pojavi takvo mišljenje, mora se odmah očekivati i žestoka reakcija s mnogih strana. Tako Ignac Horvat i Martin Meršić ml. već 30-ih godina ovoga stoljeća moraju braniti svoje reforme od napadaja da pišu »po slovačku«.[16]

Poslije rata Fric Bintinger i Feri Sučić zastupaju mišljenje da se gradišćanski hrvatski jezik mora razvijati i približiti književnom jeziku u Hrvatskoj. U tome su im potpomagali Ignac Horvat i Karlo Preč. Naglašavaju da jeziku bez razvitka prijeti opasnost da postane mrtvim.[17]

[13] Benčić, *op. cit.*, str. 22.
[14] Havránek Bohuslav, *Studie o spisovném jazyce*, Praha 1960, br. 19.
[15] Benčić, *op. cit.*, str. 25.
[16] Benčić, *op. cit.*, str. 22.
[17] Benčić, *op. cit.*, str. 25.

Najdosljednije su provedene reforme u Zvonarićevoj *Čitanci* za 2, 3. i 4. razred osnovnih škola, Beč 1950. dok se Konrad Meršić u svojoj gramatici *Naš jezik*, Beč 1960, i Slavko Marhold u časopisu *Mladost* (1953—1962) služe, više-manje, književnim jezikom. Krajem 50-ih i početkom 60-ih godina idu studenti u časopisu *Glas* zanimljivim putevima. Beletristične priloge pišu gradišćanskim pisanim jezikom, a u teoretskim člancima trude se pisati hrvatskim književnim jezikom.

Uvođenje hrvatskoga književnog jezika u nastavi tražio je u 60-im godinama nadzornik za hrvatsko obvezatno školstvo Konrad Meršić. Na skupu radne zajednice hrvatskog učiteljstva sjevernog Gradišća 22. listopada 1960. zahtijeva »... i zato ima hrvatsko učiteljstvo nalog, da se neusiljeno upelja u naše škole hrvatski književni jezik. Za dostignjenje ovoga cilja služi uz časopis »Mladost« i nova školska knjiga »Naš jezik«, i nje zadaća postoji samo u tom, da bude naša školska i kasnije odrasla omladina vladala književnim jezikom pasivno, to znači da ga bude samo razumila pri štanju svake knjige, ka je pisana književnim jezikom«.[18] No to se mišljenje nije moglo probiti jer se uskoro pojavio jak otpor s više strana. Pod utjecajem asimilatorske propagande često su roditelji u sjevernom Gradišću slali svoju djecu u njemačke pučke škole, pa se u taj tip škola opet vratio zavičajni jezik, pogotovo poslije ukidanja viših razreda pučkih škola po školskom zakonu iz godine 1962. Po tome zakonskom rješenju polaze danas djeca, poslije završene 10 godine, glavne škole ili gimnazije, gdje se hrvatski jezik predaje samo kao fakultativni predmet, poslije podne.

Na sastanku posvećenom anketi učitelja, koju je pokrenuo Hrvatski akademski klub, održanom u Šuševu 23. travnja 1983, predlaže se da se u pučkim školama ostane kod književnog jezika, a »... u glavni škola pokušava se približiti južnomu književnomu jeziku, a da se u gimnazija upotribljava južni književni jezik uz toleriranje našega gradišćanskohrvatskoga jezika.«[19]

U posljednje vrijeme razvijao se jezik naših izdanja sve više u pravcu hrvatskog književnog jezika, u nekih pisaca manje — u drugih više. No istovremeno je poslije rata nastajalo sve veće razilaženje među pojedinim piscima i sve veća nesigurnost i nedosljednost u pogledu gradišćanskohrvatske jezične norme. Sigurno će Gradišćanskohrvatski rječnik odigrati važnu ulogu u jezičnom normiranju i kodifikaciji. No ta će kodifikacija ujedno za neko vrijeme zaustaviti i daljnje približavanje južnoj hrvatskoj književnoj normi.

[18] *Učiteljsko spravišče u Cindrofu.* Hrvatske Novine 1960, br. 19.
[19] Tyran Peter, *Anketa učiteljev u Šuševu: analiza situacije i nalogi*, Hrvatske Novine 1983, br. 23/24.

ZUSAMMENFASSUNG

Entwicklung der burgenländischkroatischen Schriftsprache

Im Rahmen der eingebürgerten Periodisierung der burgenländischkroatischen Literatur (für die in dem vorliegenden Artikel einige Verschiebungen der zeitlichen Grenzen bestimmter Epochen vorgeschlagen werden) erörtert der Verfasser die wichtigsten sprachlichen Charakteristika einzelner Epochen, ja auch einiger Schriftsteller, vor allem der bedeutendsten Träger neuer Tendenzen, sowie die Bedeutung dieser Schriftsteller für die Entwicklung der burgenländischkroatischen Schriftsprache.

Besondere Aufmerksamkeit wurde sowohl den sprachlich-kulturellen Geschehnissen um die Jahrhundertwende gewidmet im Zusammenhang mit den Bestrebungen, die burgenländischkroatische Schriftsprache weitestgehend der Literatursprache in Kroatien anzugleichen, als auch der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg mit Rücksicht auf einzelne Vorschläge und praktische Lösungen, daß anstelle der burgenländischkroatischen die Schriftsprache des Muttervolkes angenommen wird.

PRODUKCIJA I DISTRIBUCIJA GRADIŠĆANSKO-HRVATSKIH KNJIG U 18. I 19. STOLJEĆU*

FELIX TOBLER, Željezno/Eisenstadt

Ov prinos ima zadaću, dati pregled o razvitku produkcije i distribucije (razdiljenja) gradišćanskohrvatskih knjig u razmjeru od dvih stoljeć, naime od početka dosljedne produkcije knjig u tretoj desetki 18. stoljeća ča do kraja prošloga stoljeća. Da bi se ovoj zadaći moglo barem do neke mjere zadovoljiti, bila bi kao temelj potribna jedna kritična povijest literature ili najmanje jedna kritična bibliografija gradišćanskohrvatske književnosti. Kako ne postoji niti jedno niti drugo, bit će i ov pregled dijelom samo skiciran i morat će se većputa zadovoljiti samo sa slutnjom ili pokazanjem na manjkavosti i istraživačke zadaće.

1. *Rekonstrukcija: Bibliografska situacija*

Na jednoj retrospektivnoj (osvrtnoj) bibliografiji gradišćanskohrvatske književnosti od početkov gradišćanskohrvatske literature u 16. stoljeću do ljeta 1921. djelaju već nekoliko ljet László Hadrovics i Feliks Tobler. Isto tako se radi već ljeta dugo i u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteki u Zagrebu na jednoj retrospektivnoj hrvatskoj bibliografiji, ka će obuhvatiti i gradišćanskohrvatske pisce[1]. Dokle ova djela ne izlazu, moramo se zadovoljiti sve u svem s nezadovoljavajućimi bibliografskimi pomoćnimi sredstvi.

Glede gradišćanskohrvatskih tiskanih djel po ljetu 1700. moramo još uvijek poseći za Kukuljevićevim djelom »Bibliografia hrvatska«[2], ka sadržava mnogobrojne gradišćanskohrvatske naslove, ali u svojoj vridnosti radi toga trpi, ča je Kukuljević prepisao stare naslove u novi pravopis. K tomu još dolazi, da Kukuljević u mnogi slučaji nije lično imao uvida u imenovane naslove, nego

---

* Ovaj članak je po prvi put objelodanjen u »Gradišće-kalendaru« god. 1982, str. 48—57.

[1] Kroz povijest Gradišćanskih Hrvata. Materijali znanstvene konferencije, održane u Zagrebu 25—26. ožujka 1974. godine. Zagreb 1977, 60.

[2] Ivan Kukuljević Sakcinski, Bibliografia hrvatska. T. I: Tiskane knjige, Zagreb 1860. (Bibliografia jugoslavenska, I);
I(van) K(ukuljević) S(akcinski): Bibliografia hrvatska. Dodatak k pervomu dielu. Zagreb 1863.

je odgovarajuće podatke dostao od suradnikov. To ima za posljedicu, da su ti naslovi, ke je Kukuljević sam vidio, po redu prilično pouzdani, ali njemu posredjeni naslovi su prema tomu u mnogi slučaji netočni i nepouzdani. Važno pomoćno sredstvo nam je ovde djelo Seraphina Farkasa[3] o pisci ugarske franjevačke provincije. Kako su pred svim od sredine 18. stoljeća do početka 19. stoljeća franjevci bili peljajući u gradišćanskohrvatskoj produkciji knjig, sadržava ovo djelo po sebi razumljivo i mnoge podatke o njihovoj hrvatskoj produkciji. Spomenuti se mora i Géza Petrik s njegovom »Bibliographia Hungariae«,[4] ki je doduše bez svake kontrole upotribio Kukuljevićeve podatke, ali prema tomu sve u budimpeštanski biblioteka nalazeće naslove prilično točno preuzeo. Prvi pokus glede jedne literaturne povijesti gradišćanskih Hrvatov poduzeo je školnik File Sedenik,[5] sa svojom knjigom »Naši pisci i naša književnost«, ka je 1912. ljeta izašla u Šopronu. Bez toga da bih htio smanjiti za ono vrime zapažljivo Sedenikovo djelo, moram ipak pokazati na mnogobrojne nedostatnosti ove knjige. Ne gledeć na to, da se mnogi kod njega spomenuti autori ne moru brojiti k gradišćanskohrvatskoj literaturi, učinio je on tu zlosrićnu pogrišku, da je prevodio u hrvatski jezik mnogobrojne latinske, nimške ili madjarske naslove. Tako se dobene utisak, da je dotično djelo izašlo u hrvatskom jeziku. Oznake o tako imaginarno stvoreni djeli idu pak od autora do autora i na kraju se uzalud (zaman) išću u biblioteka. Na ove nedostatke Sedenikovoga djela pokazao je kao prvi Andreas Karall[6] i posvidočio neegzistenciju mnogobrojnih ovakovih imaginarnih hrvatskih knjig. Isto tako se malo more koristiti i ljeta 1970. povodom izložbe »Gradišćanski Hrvati od XVI. stoljeća do danas« u katalogu o imenovanoj izložbi sastavljena bibliografija, ka predstavlja nekritičnu kompilaciju (iz drugih knjig sastavno djelo) naslovov iz Sedenikove knjige i povodom izložbe pobranih vlastitih podatak.[7]

Jedan bibliografski priručnik je djelo Martina Meršića[8] s naslovom »Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati«, ko se zgleda i na literarno stvaranje gradišćanskohrvatskih autorov i se tako more upotribiti kao bibliografsko pomoćno sredstvo.

Pred kratkim vrimenom dogotovilo se je još jedno važno bibliografsko djelo iz područja gradišćanskohrvatske književnosti. Govor je o diplomskom djelu Ludwiga Kuzmića, s nazivom »Burgenländisch-kroatische Schulbücher bis 1921. Eine bibliographische Bestandsaufnahme«, koje je predano Filozofskomu fakultetu u Beču (sveuč. prof. dr. Radoslav Katičić) u martu ove godine.

Autoru uspjelo je, da na temelju do tada publicirane literature i pomoću bibliografskih predradova Hadrovicsa i Toblera, ali i bazirajući na vlastitim

[3] Seraphinus Farkas, Scriptores ord. min. s. p. Francisci Provinciae Hungariae reformatae, nunc S. Mariae. Posonii MDCCCLXXIX (1879).

[4] Géza Petrik, Magyarorszag bibliographiája 1712—1860. Sv. 1—4. Budapest 1888—1892.

[5] File Szedenich, Naši pišci(!) i književnost (popravljeno na jednoj dodatnoj strani: Naši pisci i naša književnost) Sopron 1912.

[6] Andreas Karall, Das religiöse Schrifttum der heute burgenländischen Kroaten bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts. Theol. Diss., Wien 1963.

[7] Mirko Valentić, Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas. Zagreb 1970, 53—77.

[8] Martin Meršić ml., Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati. Čakavski sabor 1972.

istraživanjima na terenu, u javnim i privatnim bibliotekama, izradi dobro bibliografsko pomagalo, koje u velikom pruža gotovu sliku na području školskih knjiga.

Školskimi knjigami Gradišćanskih Hrvata u Bachovo doba (Bachära) osobito se bavi članak Lászlo Hadrovicsa u svečanom spisu za Augusta Ernsta (= Burgenländische Forschungen, Sonderheft 7, Eisenstadt 1984, 140—150.)

Uz to ima još i jedan velik broj skrivenih bibliografijov kao i u obliku miscelov objelodanjenih dodatak, neophodno potribnih pomoćnih sredstav za shvaćanje gradišćanskohrvatske književnosti.

2. *Mjesto produkcije: pregled o tiskara, u ki su se tiskale grad.-hrv. knjige*

Prva knjiga, ka se je izdala za Gradišćanske Hrvate, zbirka je postilov würtemberškoga teologa i prodikača Johannesa Brenza, ka je — od Antuna Dalmatina i Stipana (Konzula) Istranina prevedena na hrvatski jezik — tiskana ljeta 1568. latinicom kod Johannesa Burgera[9] u Regensburgu.

Najstarija tiskara u gradišćansko-zapadnomadjarskom prostoru je bila ona Johanna Manliusa, ki je na danas gradišćanskom prostoru iskazan kao tiskar u ljeti 1582—1585. u Novom Gradu (Güssing), 1587—1592. u selu Eberau, 1592—1593. u Nimški Šica, 1595—1596. opet u Novom Gradu, a 1598, kao i od 1601—1605. u Keresturu (Deutschkreutz).[10] Ljeta 1586. i 1587. djela Manlius u Varaždinu, odakle su nam poznati tri Manlius-tiski.[11] Po smrti Johanna Manliusa (naredno ljeta 1604.) peljala je njegova udovica s pomoćnikom Emmerichom Farkašem tiskaru u Keresturu i to do oko ljeta 1608, iz koga nam je poznato prvo Farkaševo štampano djelo pod njegovim vlastitim imenom. Farkaš, od koga poznamo 20 u Keresturu štampanih djel, preselio je sa svojom tiskarom oko ljeta 1620. u Csepreg, gde je još ljeta 1643. iskazan kao tiskar.[12] U Keresturu tiskao je Farkaš i obadva sveske hrvatskih crikvenih jačak, ke je izdao protestantski hrvatski pastor u Keresturu Gregor Pythiraeus-Mekinić u ljetu 1609. odnosno 1611.[13] Izvan ovih dvih pjesmaric od Pythiraeusa-Mekinića nije nam poznato nijedno drugo gradišćanskohrvatsko tiskano djelo iz 17. stoljeća.

Stoprv u 18. stoljeću počela je neprekidna literarna tradicija, a s tim i skromna produkcija hrvatskih knjig. Pred svim se mora hvaliti katoličanskomu svećeničtvu, a pred svim redu sv. Franje, da su ovdešnji Hrvati korak po korak dostali najvažnije prevode evandjelj, katekizmov, početnic i molitvenikov kako i nabožnu literaturu u ruke. Prva hrvatska knjiga je evandjelje

[9] Da je ova knjiga postilov bila naminjena Hrvatom u zapadnoj Madjarskoj, vidi se jasno iz predgovora.
Prispodobi: Laszlo Hadrovics, Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. Budapest 1974, 22f. i 43.

[10] Karl Semmelweis, Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts (1582—1823). Eisenstadt 1972, 7—52.

[11] Ibidem, 47.

[12] Ibidem, 53f.

[13] Prispodobi izdašni izvještaj obadvih slovenskih autorov: Marijan Smolik, Grgur Mekinić in njegovi pesmarici 1609. in 1611. U: Časopis za zgodovino in narodopisje. Nova vrsta 5 (1969), 246—272 i Ivan Škafar, Grgur Mekinić Pythiraeus hrvatski protestanski pisatelj in začetki slovstva pri gradišćanskih Hrvatih. Ibidem, 273—295.

(Horvaczko Evangyelye), ko je ljeta 1732. u Djuri tiskano u tiskari Josepha Antona Streibiga.[14] Joseph Anton Streibig imao je od 1708—1719. tiskaru u mjestu Wildberg bei Horn u Dolnjoj Austriji, zatim je kratko poslovao kao Esterhazijev tiskar u ljeti 1720/21. u Željeznu i prošao po smrti kneza Mihovila Esterhazija (+ 1721) u Šopron, gde je ostao do ljeta 1727. Ovo ljeto preselio se je s tiskarom u Djuru.[15] Po njegovoj smrti (+ 1736) pelja njegov sin Gregor Johann tiskaru do ljeta 1782. dalje. Druga hrvatska knjiga, ka je u tiskari Streibig bila tiskana, je jedna pjesmarica, ku je izdao poznati hrvatski jezuit Juraj Mulih povodom jednih narodnih misijov u ljetu 1750. kod Hrvatov u tadašnjoj zapadnoj Ugarskoj. Kako je ova knjiga do pred kratkim samo iz bibliografijov bila poznata i se do sada mogao samo jedan egzemplar najti, ki se nalazi u Akademskoj biblioteki u Zagrebu,[16] donašam ovde doslovno naslov: Duhovne Jacske / Poszlovanya / Apostolszkoga, / Ko szada na drugo léto / Duhovni otácz JURAJ MULIH / Jesuita Missionar Apostolszki, po Hor-/vatszkih szelih obnassa, i szvojim vernim/Posszlussitelom (izvan ovoga szvetoga lé-/ta) obilno Proscsenye nazvisca, ter/danoga nauka marlivo obdersava/nye lyublenó preporucsa./

Z-milosztivnum Volyum Pre-/szvitloga, i Prepostovanoga/G. Nyih Excellentiae/ Goszpodina Groffa/FERENCZA ZICSY,/ Biskupa Gyurszkoga, & c./Za szvoje Duhovne Ovcze kruto/szkerblivoga, i zato od Boga véko-/vecsne Platye, a od lyudih velike hvale/vridnoga./Stampane va Gyuri léta 1750. po/Greguru Janussu Streibig.

Ne u gradišćansko-zapadnougarskom prostoru nego u Beču izašao je ljeta 1741. jedan lekcionar, koga je izdao franjevac Ladislav Valentić. Kao tiskar ove knjige bilježi se sveučilišni tiskar Gregor Kurtzböck.[17]

Na početku pedesetih ljet 18. stoljeća počela je tiskara Siess u Šopronu s tiskom hrvatskih knjig i postigla za dojdućih 80 ljet u ovom pogledu skoro monopol. Ovu tiskaru utemeljio je ljeta 1733. Johann Nikolaus Schmidt, ljeta 1738. ima ju Johann Philipp Rennauer. Po smrti Rennauera preuzeo je ljeta 1748. Johann Joseph Siess, rodjen u Bečkom Novom Mjestu, tiskaru od udovice Rennauera i ju izgradio u cvatuće i moguće poduzeće. Po njegovoj smrti pelja njegova udovica Klara tiskaru do ljeta 1800. Sin Joseph Anton, rodjen 17. oktobra 1755., izučio se je očevu meštriju ljeta 1787., prošao je Sambotel, gde je utemeljio svoju vlašću tiskaru. Ali za nekoliko ljet — 17. feb. 1806. — je umro. Od 1806. do 1820. pelja se tiskara pod imenom »Siessische Erben«, dakle Siessovi jerbi. Ljeta 1820. razdilila su braća Siess imanje med sobom. Katarina, udata Kulcsár, preuzela je tiskaru i ju dalje peljala pod svojim imenom do ljeta 1846. Onda ju je preuzeo veletrgovac Samuel Lenck (1846—1850). Njega je slijedio Karl Romwalter (1850—1895), ki je bio oženjen za jednu nećakinju Katarine Kulcsár, i njegov sin Alfred Romwalter (1895—1918).

Ljeta 1854. utemeljio je Adolf Reichard u Šopronu jednu veliku tiskaru, ka je do ljeta 1918. imala ove vlasnike: 1854—1878. Adolf Reichard, 1878—1882.

[14] Prispodobi Hadrovics, a. a. O. 25f. u István Nyomárkay, Ein burgenländisch-kroatisches Evangelienbuch aus dem Jahre 1732.
U: Studia Slavica Hungarica 19 (1973), 391—401.

[15] Semmelweis, a. a. O. 87f.

[16] Akademska biblioteka (JAZU) Zagreb, signatura R 101.

[17] Hadrovics, a. a. O. 26ff.

Reichard i Litfass, 1882—1896. Karl Litfass, 1896—1906. Gustav Röttig i 1906—1918. Gustav Röttig i sin. Ljeta 1918. fuzionirane (združene) su obadvi tiskare u tiskaru Röttig-Romwalter A. G.[18]

Izvan u Šopronu tiskane su u 1. polovici 19. stoljeća hrvatske knjige i u Kisegu. Već ljeta 1804. izašao je kod Samuela Ludwiga u Kisegu molitvenik za dicu, s naslovom »Duhovne knisicze po imeni klyucs nebeszki« od Mihe Gallovića, učitelja u Židanu. Dvi daljnje naklade ovoga molitvenika izašle su 1811. i 1832. ljeta u Šopronu. Ljeta 1837. izdao je prisički farnik Jože Ficko svoj drugi molitvenik s naslovom »Novo Marianszko Zvetye«, ko je tiskano u kisečkoj tiskari Reicharda Karla. I od ovoga molitvenika poznata su mnogobrojna kasnija izdanja. Izvan imenovanih tiskar tiskale su se pred ljetom 1859. za Hrvate u zapadnoj Madjarskoj još samo knjige u peštanskoj sveučilišnoj tiskari i to izričito školske knjige (početnice, katekizmi i drugo). Po ljetu 1848. pridružile su se ovim tiskaram, ke su se bavile hrvatskim tiskom, još i druge. Veće značenje u tom je postigla tiskara u Ugarskom Starom Gradu, ku je ljeta 1836. utemeljio Aleksandar Czéh.[19] U ovoj tiskari tiskana su hrvatska djela u času izmed 1854. do 1876. i to u glavnom molitveniki, katekizmi, knjižice za zabav,[20] ke su bile vrlo obljubljene (tako na pr. i Knjiga sanj, Genoveva i druge), kao i pjesmarica za mladinu od koljnofskoga školnika Mihe Nakovića (Narodne jacske za hervatszku mladoszt. 1876). U Sambotelu tiskao je Emmerich Bertalanffy 1851. naslovno izdanje molitvenika »Nova hizsa zlata« (od Jožefa Ficke) za kisečkoga knjigovežu Johann Leitnera i lj. 1869. molitvenik »Angel Cuvar« farnika Jure (Georga) Frideczkoga.[21]

U osmoj desetki 19. stoljeća tiskao je u Kisegu Friedrich Feigl sen. pretiske hrvatskih molitvenikov.

U ljetu 1873. počela je tiskara i naklada Eduard Dick u Željeznu s tiskom i prodajom hrvatskih knjig. Glede sadržaja nij se u ovom tisku čuda prominilo. I na dalje su iznašale školske knjige i molitveniki glavni dio produkcije, k tomu je došla jedna knjiga o perikopi (mašne knjige) ljeta 1880., različni drugi tiski kao letaki s političkim sadržajem ili s pjesmami, knjižice za pobožnost i kalendar. Djelovanje tiskare Dick na sektoru produkcije i rasprodaje hrvatskih knjig trajalo je od početka devete desetke sve slabije nastajeć do početka 20. stoljeća.

S izdanjem jedne vrsti četvrtljetnoga spisa, od koga je izašao samo jedan broj, počelo je ljeta 1891. poslovanje tiskare Horvath u Niuzlju na području hrvatskoga tiska i naklade. Kako se je ovo poduzeće, ko se je početo od devedesetih ljet 19. stoljeća do početka drugoga svitskoga broja, specijaliziralo za

[18] Adalbert Riedl — Karl M. Klier, Lied-Flugblattdrucke aus dem Burgenland Eisenstadt 1958, 21ff.
Attila Környei, A soproni nyomdászat története. (Kiállitas a Liszt Ferenc Múzeumban 1977) (Povijest šopronske knjigotiskare. Izložba u Franz-Liszt-Muzeju) U: Soproni Szemle 1978, 264—267.

[19] Anna Acs, Adalékok a Magyaróvári Czéhnyomda történetéhez. (Podatki k povijesti knjigotiskare Czéh u Ugarskom Starom Gradu.) U: Tanulmányok Mosonmagyaróvár és vidéke történetéhez (Podatki k povijesti Ugarskoga Staroga Grada i okolice), Györ 1979, 107—116.

[20] U glavnom ide za prevod nimških i ugarskih djel, ke je napravio Mate Drobilić.

[21] Tibor Ulreich, Szombathely nyomdai napjainkig, valamint termékek 1787-től 1900 ig. (Die Druckereien von Steinamanger und ihre Druckwerke von 1787—1900) Szombathely 1960, 100 und 120.

izdavanje i rasprodaju hrvatskih knjig, hoću obraditi njegov razvitak malo izdašnije. Već ljeta 1855. počeo je Leopold Rußke kao knjigovezač poslovati u Niuzlju (Neusiedl am See). S knjigoveznicom bila je tada obično povezana i koncepcija za rasprodaj molitvenikov i školskih knjig kao i kalendarov.[22] Kad se je Katarina, jedna kćer Leopolda Rußke, udala (1884.) za Belu Horvatha, nastala je nova tiskara Rußke i Horvath. Prije nego si dalje pogledamo razvitak ove firme, osvrnimo se kratko na životni put Bele Horvatha. Bela Horvath rodjen je 1860. kao sin po rodu iz Vedešina dolazećega kisečkoga sridnjoškolskoga učitelja Jure Horvatha, ki je ljeta 1864. izdao »Kerstjansko-Katolicsanszki Kalendar« (neglededć na kalendar iz ljeta 1805. bio je ovo prvi kalendar za Hrvate u tadašnjoj zapadnoj Madjarskoj). Početo od ljeta 1874. izučio se je u Kisegu kod knjigoveže Štefana Németha i njegovoga nasljednika Leitnera Ferdinanda, knjigovezača i nakladnika hrvatskih molitvenikov, knjigovežu i trgovinu s knjigami. Po učnji prošao je, kako je onda bio običaj, na putovanje, da si kod tudjih majstorov poveća svoje praktično znanje. Zatim, kad se je neko vrime zadržavao u Budimpešti i Trnavi u poduzeći, u ki su se vezali pred svim molitveniki, i specijalizirao se na ovom području, poslovao je dvi ljeta (od 1878. do 1880.) u Niuzlju kod knjigoveže Leopolda Rußke kao specijalist za vezanje molitvenikov. Kako je Bela Horvath imao naminjeno, da kasnije sam tiska molitvenike, iskao si je poduzeće, u kom se knjige tiskaju i vežu. Po dužem putovanju našao je takovo poduzeće u mjestu Topolčany, gde se je tri ljeta dugo učio i štampanje knjig. Po povratku u Niuzalj oženio se je za Katarinu Rußke i dostao dozvolu, da si postavi sam svoju tiskaru. Svoju ideju o tisku vlastitih molitvenikov mogao je Bela Horvath ostvariti ljeta 1887. s izdanjem pjesmarice »Katholisches Gesangbuch« za mošonsku županiju, ka se je brzo raširila i mu dala pogon, da na ovom putu dalje djela. Ljeta 1891. htio je Bela Horvath u suradnji s školnikom Mihom Nakovićem iz Koljnofa početi s izdavanjem jednoga časopisa za seljake. U predgovoru prvoga broja poziva se Bela Horvath kao izdavatelj na iskustvo, da se dica po istupu iz škole vrijeda oduču štati, ar nimaju nikakovih knjig za štanje. Ov manjak htili su nadomjestiti s izdavanjem časopisa. Izašao je — koliko je meni poznato — samo prvi broj. Broj sadržava ozbiljna i humoristička povidanja, pjesme, ganjke, vesele anegdote i praktične savjete. Škoda, da ova »Knjižica za seljačke ljude«, kako je glasio naslov ove publikacije, nije imala većega uspjeha.[23] Prem ovoga neuspjeha tiskao je Bela Horvath i na dalje hrvatske knjige. Jur za ljeto dan kasnije (1892.) izdao je prvi svoj hrvatski molitvenik s imenom »Perva Molitvenica«, koga su mnogobrojni drugi slijedili.[24] Kod Horvatha tiskani i u njegovoj nakladi izdani molitvenik »Nebeska koruna, Molitvene i jačkene knjige za katoličansku ditcu« (1906.) bio je kroz dugi čas najomiljeniji molitvenik hrvatske dice i dijelom najrašireniji molitvenik uopće. Hrvatski molitveniki, kalendari i drugi štampani produkti (knjižice za pobožnosti, nabožna literatura, evandjelja itd.) bili su rašireni ne samo u Austriji i Madjarskoj nego i u Ameriki med ondešnjimi iseljenimi Hrvati.

[22] Iz spomenknjige firme Viktor Horváth u Niuzlju povodom 75. ljeta postojanja. Neusiedl am See 1931, 7.

[23] László Hadrovics, Geschichte der burgenländisch-kroatischen Schriftsprache. Neobjavljeni rukopis, 53f.

[24] Iz spomenknjige firme Viktor Horváth u Niuzlju, povodom 75. ljeta postojanja. Neusiedl am See 1931, 16.

Da kratko spomenem i produkciju hrvatskih školskih knjig po ljetu 1848: Po ljetu 1848. skrbila se je centralna bečka naklada školskih knjig i za izdavanje školskih knjig za zemlje ugarske korune (do ljeta 1860.). Kod Hrvatov u zapadnoj Madjarskoj zapeljane su dijelom opće hrvatske školske knjige, dijelom bez promjene, a dijelom su bile prepisane po lokalnoj jezičnoj tradiciji. Prik opće hrvatskih školskih knjig upoznani su i Hrvati u zapadnoj Madjarskoj s jezičnimi i pravopisnimi reformami u Hrvatskoj, ke su pravoda na početku naišle na velik otpor, stoprv za nekoliko desetljet bile su te reforme pak i od njih dijelom preuzete. S krajem Bachove ere decentralizirana je i produkcija školskih knjig i lokalne tradicije su se opet oživile. Po ljetu 1860. izdalo je najveći dio školskih knjig Društvo sv. Štefana (Szt. István tarsulat) u Budimpešti, izvan toga je bilo i školskih knjig, čije prodajno pravo je sam posjedovao željezanski tiskar i nakladnik Eduard Dick. To valja na pr. za jednu »Bibliu« i jednu »Pocsetnicu«, ka je izašla ljeta 1873. po nalogu djurskoga biškupa Ivana Zalke. Od ljeta 1880. početo izašla je poredica udžbenikov za hrvatske ljudske škole (Horvát népiskolai tankönyvek), izdanih od djurske biskupije, naime ovih sedam školskih knjig: Početnica, Druga štanka, Ugarska slovnica, Zemljopis, Povest Ugarska, Prirodopis i Fizika. Ove knjige su tiskane u tiskari »Athenäum« u Budimpešti. K ovim knjigam su još došli katekizmuši, evandjelja, biblijska pripetenja, Upute za podučavanje ugarskoga jezika za učitelje, školske uredbe i drugo.[25]

3. *Distribucija*

Jedna temeljna pretpostavka ili uvjet za izdavanje knjig je bila ta, odakle zeti potribne novce za tiskanje. U svojem djelu »Croaten und Wenden in Ungarn« (Hrvati i Vendi u Madjarskoj) bavi se Csaplovics[26] i s uzroki literarnoga uboštva Hrvatov u tadašnjoj zapadnoj Madjarskoj i nabraja za to ove točke: 1. Različna ortografija, zbog ke se mnogoputa i najbolje djelo spriči (wegen welcher öfters auch die beste Arbeit hintertrieben wird). Imenovani Laab (Mate Laab, farnik u Novom Selu, umro 7. 8. 1823. Op. pisca) na pr. je potpuno zaman prevodio novi teštamenat i nije ga dao tiskati zbog ličnih napadov (und ließ es wegen der wider ihn gerichteten Anfeindungen ungedruckt). 2. Kad hrvatski rukopisi ne moru najti nakladnika i 3. Kad dobrostojeći ljudi ništa ne pišu, a ubogiji pak nimaju novca, da bi dali svoja djela tiskati.

Najti sredstva za tiskaru i vezanje knjig je za hrvatske duhovnike i učitelje, ki su navadno jedini kao autori ili pisci dolazili u obzir, bio u mnogi slučaji nepremostiv problem. Samo mali broj hrvatskih far je bio tako dobro dotiran, da je farniku izvan toga, ča je tribao za svoje životne potriboće, još ostalo pinez i za tiskanje knjig. A za obično slabo plaćene školnike bio je njihov gospodarstveni i financijski položaj još teži. U mnogi slučaji nije školnikova plaća dosigala niti za životne potriboće, tako da su mnogi učitelji bili silovani mimo škole zaposliti se još i drugde.

Manji riziko je, kako izgleda, bilo tiskanje hrvatskih knjig za redovnike, ar su redi (kod Hrvatov u zapadnoj Madjarskoj bili su to pred svim franjevci)

[25] Hadrovics, Geschichte der burgenländisch-kroatischen Schriftsprache. Neobjavljeni rukopis, 52f.

[26] Johann v. Csaplovics, Croaten und Wenden in Ungarn. Preßburg 1828, 26.

mogli računati ili s imućnim mecenom (na pr. obitelji Esterhazy, Batthyany i druge), a izvan toga je bila prodaja knjig od redovnikov dobro organizirana, tako da riziko financijskoga gubitka nije bio tako velik.

3.1. *Naklada, samonaklada, prenumeracija*

Ako autor nije našao mecena za tisak svojih knjig, morao je sam biti nakladnik i pokusiti, odgovarajući broj prenumerantov (kupcev, ki su unapred platili) najti. Dobra pelda za izdanje jednoga djela putem prenumeracije daje nam Žitak svecev od Matthäusa Vogel SJ (1695—1766.), ko djelo je prevodio Šime Meršić (1864.).[27] Ov »Zsitak sveczev« (1864.) bio je kroz mnoga desetljeća prava obiteljska knjiga. S jednim cirkularom od 1. okt. 1862. bili su hrvatski duhovniki pozvani, nabrati za imenovano u rukopisu gotovo djelo prenumerantov, a zatim poslati dotične liste biskupljevomu ordinarijatu u Djuri. Istodobno se je u okružnici pokazalo na to, da autor more svoje djelo samo onda dati tiskati,[28] ako su financijski troški tiskanja osigurani, to je, ako se najde zadovoljan broj kupac, ki su pripravni unapred platiti cijenu. No izgleda, da ov poziv radi prenumeracije nije bio na početku uspješan, ar se je Ordinarijat za jedan misec kasnije još jednoč obratio hrvatskim duhovnikom i je pozvao za veće osobno zalaganje pri pobiranju prenumerantov, ar da knjiga drugačije neće moći izlaziti.[29] Ov drugi poziv je bio uspješniji, ar kako nam na kraju knjige tiskani zapis prenumerantov kaže, nabralo se je u biskupija Djura i Sambotel prik 1.000 prenumerantov. I kod »Kerstjansko-Katolicsanszkoga Kalendara«, ki je u istom ljetu kao i Meršićev prevod Žitka svecev izašao po prvi put, uspješno su upotribili za pokiranje troškov sistem prenumeracije. I ovde se na kraju kalendara nabrajaju broji prenumerantov u pojedini seli. Samonaklada dakle nije bila usmirena niti na dobitak niti na bilo kakovo uplivisanje na djelo, nego silila ih je na ta korak gola nevolja. Bilo je knjigovežev, knjižarov i tiskarov, ki su dali hrvatske knjige, kod kih financijski rizik nije bio velik, tiskati na svoje vlastite troške, to su bili u glavnom molitveniki, katekizmi i knjižice za zabav.

3.2. *Knjižarstvo*

Početkom 19. stoljeća nije postojalo u Madjarskoj (bez Sedmogradske) i u Hrvatskoj već od jednoga tuceta knjižarov. Tako je postojalo ljeta 1811. u Pešti 6, u Budimu 2, u Požonu 4, a u Kašavi, Šopronu i Zagrebu po jedna jedina knjižara.[30]

Prvi knjižar, ki je imao hrvatske knjige u svom sortimentu, bio je od 1747. do 1754. u Željeznu kao knežev dvorski knjižar imenovani Jakob Wambek (Wanbek), njegova knjižara je ležala u blizini Kalvarije u Željeznu, gde su se nalazili franjevačka crikva i kloštar. Milosni kip Maria Einsiedl, ki je postavljen ljeta 1711. u Željeznu u crikvi na Brigu, pretvorio je Željezno skupa s

[27] Meršić je izdao samo dva sveske (od januara do augusta), treti svezak (septembar-decembar) izašao je 1897. ljeta pod imenom Ivana Čukovića.

[28] Litterae circulares ad venerabilen clerum dioecesis Jaurinensis lj. 1862, 104, Nr. 2692.

[29] Ibidem, 110, Nr. 3019.

[30] Martin von Schwartner, Statistik des Königreichs Ungarn. 2. u. 3. Teil, 2. Auflage, Ofen 1811, 453.

ljeta 1705. dogotovljenom Kalvarijom u jedno hodočasno mjesto, kamo su i Hrvati gusto dohajali. Ovde stojeće kramarske prodavaonice, od kih su neke još za vrime drugoga svitskoga boja stale, pravoda već davno zatvorene, mogle su sigurno računati s dobrom prodajom hrvatskih molitvenikov i kipićev.[31] Po Jakobu Wambeku (Wanbeku), od koga nam nije poznato, kako dugo je po ljetu 17554. u Željeznu poslovao kao knjižar, nije već ovde bilo osebnoga knjižara, nego prodajom knjig bavili su se knjigoveže. Ovi su prodavali katekizme, evandjelja, molitvenike i kalendare, bili su dakle već kramari nego knjižari. Ovo valja i za knjigovezarsku obitelj Wiederkomm (Widerkom), ka je u Željeznu posvidočena prik sto ljet dugo. Ljeta 1748. dostao je Johann Wiederkomm majstorsko pravo kao knjigoveža u Željeznu, od njegovih potomac najdemo Antona Wiederkomma kao knjigovežu med ljeti 1830. i 1849. u Željeznu. Ovi knjigovezari Wiederkomm dali su si od dobro idućih molitvenikov, katekizmov i kalendarov načiniti vlastita takozvana naslovna izdanja (to su knjige, u ki se na naslovnoj strani kaže na distributora, to je razdiljača, kao na pr. »Eisenstadt, zu haben bey A. Wiederkomm, Buchbinder«), ka su pak sami povezali i prodavali. Stoprv u drugoj polovici 19. stoljeća najdemo u Željeznu opet knjižare i to već prije imenovanoga Eduarda Dicka, ki je bio ne samo tiskar nego i knjižar, kao i Davida Pollaka (ov je od ljeta 1878. u Željeznu posvidočen kao knjižar).

U Šopronu ima već ljeta 1811. jednoga knjižara, a ljeta 1848. jur dva, naime jedan se zvao Karl Kilian, a drugi Karl Friedrich Wigand. Ljeta 1878. imamo ovde knjižare Karl Schwarz i Julius Thiering, dokle se je na početku 20. stoljeća Ladislaus Novák specijalizirao za prodaju hrvatskih knjig.[32] I u Šopronu je bilo uz izričite knjižare i knjigovežev, ki su prodavali molitvenike, kalendare itd. kao na pr. A. Jentsch (od 1832. do 1862.) i Josef Printz (od 1850. do 1880.)

U Kisegu bavila se firma Reichard uz tisak i s knjižarstvom. Mimo nje bili su pred svim knjigoveže Putz, Nemeth i Leitner, ki su se specijalizirali na prodaju hrvatskih knjig. Od Leitnera nam povida Fran Kurelac,[33] da mu je ravno prodaja hrvatskih molitvenikov donesla dobrostanje. Od početka 20. stoljeća do kraja prvoga svitskoga boja prodavali su knjižara i papirnica Eugen (Jenö) Roth i knjigoveža Karl Hawrlant hrvatske knjige.

U Ugarskom Starom Gradu imali su tiskar i knjižar Alexander Czéh, ki je i u Djuri imao knjižaru, i knjigoveža Franz Matzke (oko 1856.) hrvatske knjige u sortimentu.

U Niuzlju prodavala je već prije imenovana firma Horvath od devedesetih ljet 19. stoljeća hrvatske knjige, ar je tiskari bila priključena i knjižara.

U Djuri je oko 1848. poslovao samo jedan knjižar, naime Philibert Schwaiger, ali već ljeta 1878. bile su ovde četiri knjižare, naime već prije imenovana filijala Alexandra Czeha iz Ugarskoga Staroga Grada, kao i firme Gustav Gross, Rudolf Hennicke i Franz Klenka.[34] Poslidnje imenovana knjižara bila

[31] Riedl-Klier, a. a. O. 16.

[32] Sándor Varga, A magyar köyvkereskedök egyletének alapitása. (Utemeljenje društva ugarskih knjižarov 1878.) Budapest 1980, 141, 154.

[33] Fran Kurelac, Jačke ili narodne pésme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah Šoprunskoj, Mošonskoj i Željeznoj na Ugrih. Zagreb 1871, Predgovor XVII.

[34] Isto kao bilješka 32.

je specijalizirana na prodaju hrvatskih školskih knjig. Od devedesetih ljet 19. stoljeća prodavali su u Djuri i Franz Maxa i Andor Zechmeister hrvatske školske knjige.

U Sambotelu bio je u drugoj polovici 19. stoljeća (oko 1878.) Emmerich Bertalanffy prodavač hrvatskih knjig. No značenje Sambotela u prodaji hrvatskih knjig nije bilo veliko.

Vrlo dobar sistem u rasprodaji svojih knjig imala je pred ljetom 1848. peštanska sveučilišna tiskara, ka je ljeta 1828. lifrala u 56 općina u Ugarskoj i njoj priključeni zemlja 67 koncesioniranim »prodavačem knjig« svoje produkte, med njimi 28 knjigovežom, 8 gimnazialnim učiteljem i profesorom i trim tiskarom.[35] I za vrime ere Bach (1850—1860), kad su školske knjige bile centralno izdavane u Beču od naklade za školske knjige, raspačavali su školske knjige prodavači s koncesijom. Tako su na pr. u šopronskom upravnom prostoru 43 prodavači imali koncesiju za prodaju školskih knjig, bili su to u većini knjižari, knjigovezari i učitelji.[36] Po ljetu 1860. nij se za prodaju školskih knjig već tribala koncesija, ali knjige su se i na dalje uglavnom prodavale kod knjižarov i knjigovežov.

3.3. *Samoprodaja — Vlastita naklada*

U vlastitoj nakladi ili samoprodaji obavio se je obično cijeli posao med piscem i knjižarom odnosno piscem i štiteljem. Tako je na pr. najznamenitiji autor gradišćansko-zapadnougarskih Hrvatov u prvoj polovici 19. stoljeća, Jože Ficko, izdao sva svoja djela u vlastitoj nakladi i samoprodaji. Kako iz njegove ostavštine vidimo, predao je Ficko svojim duhovnim bratom, prema veličini njihovoga sela, odgovarajući broj svojih knjig, da je prodaju na komisionalni način. Farniki su se pak od časa do časa s Fickom obračunali glede prodaje knjig i mu poslali novce, ke su za knjige primili.[37]

3.4. *Prodaja na sajmi i u hodočasni mjesti*

Hrvatske molitvenike, kalendare i zabavnu literaturu prodavali su knjigoveže i kramari, dijelom trgovci s devocionalijami na sajmi i u hodočasni mjesti, kao ča su to Željezno, Svetica za jezerom, Lovreta, Celje i druga mjesta.

3.5. *Širenje knjig iz Hrvatske*

Iz kanonskih vizitacijov 17. i 18. st. znamo, da su na pr. farniki i učitelji iz Hrvatske poslovali u zapadnoj Ugarskoj. Oni su si sobom donesli i hrvatske knjige iz hrvatskih zemalj.

Knjige iz Hrvatske širile su se kod nas u glavnom na dva načina. Velik dio Hrvatov u zapadnoj Madjarskoj naselio se je na važnoj trgovačkoj cesti, ka je vezala Baltičko morje i Sridnju Evropu sa Jadranskim i Sredozemnim morjem. Ova dobro poznata trgovačka žila peljala je iz Hrvatske preko Čakovca, Varaždina i Nedelišća u zapadnu Madjarsku, a ovde dalje prik hrvatskih sel u Šopron, kada se je razdilila na jednu cestu, ka je peljala u Beč, a druga je išla u Požon i dalje u sjevernu Evropu. Hrvati zapadne Madjarske uključili su se u ov trgovački promet, ki im je bio uz poljodjeostvo, vinogradarstvo, živinogojstvo i rukotvorstvo važan izvor zasluška. Hrvati iz Velikoga Borištofa, Frakanave, Stinjakov i drugih naših sel bili su osebito na konjski sajmi u Čakovcu, Varaždinu, u dolini Drave i u Medjimurju kao trški dobro poznati. Drugi opet su svojimi koli prevažali robu trgovcev u luke na Jadranu, na pr. u Senj, Bakar, Rijeku i Trst.[38]

Tako nam povida poznati kulturni unapredjivač prije zapadnomadjarskih a danas gradišćanskih Hrvatov, Martin Meršić st., čiji stariotac je sâm bio veletrgovac, da je bilo u hrvatski seli već takozvanih »furmanov«, seljačkih trgovcev i prevoznikov, ki su imali do 12 konji i već slug. Ovi »furmani« su na svom putovanju kroz Hrvatsku kupovali i hrvatske knjige i ih širili med Hrvati zapadne Madjarske i Slovačke. Hrvatske knjige su se širile i pri narodni misija, ke su držali hrvatski redovniki kod Hrvatov u zapadnoj Ugarskoj. Ovakove narodne misije držao je poznati hrvatski jezuit i spisatelj Jurij Mulih. U predgovoru k svojim prodikam ističe Mulih posebno, da njegova djela nisu naminjena samo Hrvatom u Hrvatskoj »nego i drugde živećim dragim Hrvatom«.

Još danas se najdu kod farnikov i učiteljev, a još i u privatni stani neki sveski prodik od Štefana Zagrabiensisa, žitka svecev od Gasparottija, takozvani Gazophylacium od Belosteneca (1740.) i »Lexicon« od Jambrešića (1742.) kako i druga djela.

Felix Tobler

ZUSAMMENFASSUNG

Produktion und Vertrieb der burgenländischkroatischen Bücher im 18. und 19. Jh.

Der Verfasser gibt einen Überblick über die Entwicklung der Produktion und des Vertriebs der burgenländischkroatischen Bücher im Laufe von zwei Jahrhunderten, vom Beginn der kontinuierlichen Bücherproduktion in den zwanziger Jahren des 18. Jhs. bis zum Ende des 19. Jhs. Die Schwierigkeiten bei dieser Arbeit ergaben sich vor allem aus der Tatsache, daß es keine kritische Literaturgeschichte oder zumindest eine ausführliche Bibliographie der burgenländischkroatischen Literatur gibt. Deshalb mußte der vom Verfasser gegebene Überblick zwangsläufig ein Abriß bleiben. Zum Glück ist die Arbeit an einer retrospektiven Bibliographie seit dem Beginn der burgenländischkroatischen Literatur im 16. Jh. bis zum Jahr 1921 (Hadrovics-Tobler) im Gange. Die burgenländischkroatische Bibliographie wird auch in der Nationalen und Universitätsbibliothek in Zagreb im Rahmen der allgemeinen retrospektiven kroatischen Bibliographie bearbeitet.

[35] Catalogus librorum scholasticorum. Buda 1828, 3f.
[36] Stadtarchiv Eisenstadt, Zl. 919 ex 1856.
[37] Püspöki levéltár Győr (Biskupski arhiv u Djuri), Testamenta, Fasc. LXXX, Nr. 193.
[38] Die burgenländischen Kroaten vom 16. Jahrhundert bis heute. Katalog za izložbu, Eisenstadt 1971, str. 38.

III

GRADIŠĆANSKOHRVATSKA JEZIČNA KODIFIKACIJA U NIMŠKO-GRADIŠĆANSKOHRVATSKO-HRVATSKOM RJEČNIKU

BOŽIDAR FINKA, Zagreb

1. U svojoj višestoljetnoj izolaciji gradišćanski su Hrvati stvorili vlastiti književnojezični izraz. Zato se ne može ni iz srca ni iz svijesti gradišćanskohrvatskoga puka izbrisati istina, koju i u ovo naše vrijeme naglašava istaknuti gradišćanskohrvatski kulturno-književni povjesničar Nikola Benčić, da su prvi gradišćanskohrvatski pisani spomenici »pisani od ruke jednoga farnika, ki nam je ne samo na korice stare Klimpuške knjige ali već i u naša plašljiva srca gravirao 'na glagolski (tj. glagoljaški — B. F.) način' hrvatski 'Očenaš' i po hrvatski 'Kristuš se je gori vstal', napisani za kmete, ki su se dali na daleki, neizvesni put« (Benčić 1983).

2. Taj književnojezični izraz nastao »na glagolski način« nije nikada stekao jedinstvene norme, pa nije ostvario ni jedinstvene, općeprihvaćene kodifikacije. Uzusna je dakle norma uvijek bila relativno labava (Hadrovics 1974), no i takav je gradišćanskohrvatski književnojezični izraz ipak niz stoljeća funkcionirao kao iznaddijalekatsko sredstvo pismenoga, do neke mjere i usmenoga sporazumijevanja (osobito u školi i crkvi), na relativno visokom stupnju apstrakcije, tj. u polivalentnoj funkciji književnog jezika Hrvata u Gradišću (Hamm 1974).

Današnje prilike osobito pojačano iziskuju da gradišćanski Hrvati stalno izgrađuju svoj književnojezični izraz kao opći i jedinstven standardni jezik, kako bi mogao udovoljiti sve brojnijim i sve složenijim kulturnim potrebama i zahtjevima što se sve snažnije uklapaju u opće kulturne potrebe i zahtjeve suvremenoga čovjeka.

U pristupu normiranju, pa i kodifikaciji gradišćanskohrvatskoga književnojezičnog izraza pri izradi gradišćanskohrvatskog rječnika (Rječnik 1982) trebalo je polaziti od jezične stvarnosti uobličene u gradišćanskohrvatskoj pisanoj riječi i u težnjama samih gradišćanskohrvatskih govornika.

3. Najkraće rečeno, u odnosu se na jezik mogla među gradišćanskim Hrvatima utvrditi ova situacija:

Jedni se autori više oslanjaju na dijalekatsku podlogu i na književnojezičnu tradiciju.

Drugi ne zabacuju ni dijalekatsku podlogu ni tradiciju, ali se sve smjelije okreću prema hrvatskom književnom jeziku u Hrvatskoj i u njemu vide i nalaze glavni oslonac za prinove, bogaćenje i bolje funkcioniranje svojega jezika.

Najdalje pak idu oni koji se, više riječima nego književnom produkcijom, zalažu da se napusti poseban oblik gradišćanskohrvatskoga književnog jezika i da Hrvati u Gradišću za svoje opće kulturne i osobito školske potrebe preuzmu kao svoj književni jezik kakav je u Hrvatskoj (Finka 1977, 31).

Bez obzira na razlike, čini se ipak da glavne narodne snage i njihove težnje idu za tim da se Hrvati u Gradišću ni jezično ni kulturno ne zatvore u sebe, tj. da se ne ograde od kulturnih tokova u Hrvatskoj, posredno i u čitavoj Jugoslaviji, i da im jezik ne postane prepreka za praćenje i prihvaćanje tih tokova (Ibid.). Tako postupno približavanje hrvatskom književnom jeziku uz zadržavanje tipičnih gradišćanskohrvatskih jezičnih posebnosti postaje sve više svakidašnja praksa gradišćanskohrvatske pisane riječi (Ibid. 32). Zato se i u pristupu kodifikaciji gradišćanskohrvatskoga književnog jezika nametnula potreba da se normira ono i onakvo jezično stanje koje održava i gradišćanskohrvatsku jezičnu tradiciju i ujedno stvara čvrste mostove prema normi književnog jezika u Hrvatskoj (Ibid.).

4. Imajući na umu da je »bitan uvjet za standardizaciju svakoga književnog jezika, jezika osposobljenoga za sve priopćajne potrebe u životu suvremenoga čovjeka... *kodifikacija, normiranje* njegovih strukturnih obilježja« (Šojat 1980—1981, 309), prišlo se izradi gradišćanskohrvatskoga rječnika. Dosad je izrađen i objavljen prvi od tri predviđena njegova dijela, i to pod nazivom *Deutsch-burgenländischkroatisch-kroatisches Wörterbuch/Nimško-gradišćansko-hrvatsko-hrvatski rječnik*. Za sav predviđeni rječnik (u tri dijela) kao i za svaki njegov poseban dio, pa tako i za prvi, netom navedeni dio, rabimo »terminus technicus« *gradišćanskohrvatski rječnik*, iako je prvi, objavljen dio, upravo njemački rječnik protumačen gradišćanskohrvatskim i hrvatskim književnim riječima i izrazima. Kao gradišćanskohrvatski Rječnik je obilježen po tome što je to doista prvi »pravi« rječnik s gradišćanskohrvatskim riječima i što je prvenstveno rađen za gradišćanskohrvatske kulturne potrebe. I ako je za gradišćanskohrvatski književnojezični izraz mjerodavno mišljenje jednoga Augustina Blazovića, vodećega suvremenoga gradišćanskohrvatskoga književnoga djelatnika, a svi ćemo se lako složiti da je njegovo mišljenje uistinu mjerodavno, onda zvuče i kao prijekor i kao ohrabrenje njegove riječi, napisane u vezi sa spominjanjem velikoga gradišćanskoga Hrvata Ignaca Horvata: »Jezično smo se udaljili od Ignaca Horvata: a) u negativnom smislu u gramatikalnoj i pravopisnoj nesigurnosti; b) u pozitivnom smislu tiskanjem našega 'Rječnika', komu bi se i on sigurno jako veselio, osobito ako on (tj. Rječnik, B. F.) ostavlja otvoreno mogućnost za zbližavanje književnom jeziku« (Blazović 1983). Gramatičku i pravopisnu nesigurnost o kojoj govori Blazović trebalo je donekle prevladati upravo u Rječniku, o kojem se — barem uvjetno — izražava Blazović s pohvalom. Koliko je u Rječniku doista prevladana ili — još odregovori Blazović vidljivo je iz samoga Rječnika. Ovakva ili onakva jezična kodifikacija u Rječniku, bila ona kraćega ili duljega vijeka, ostaje kao povijesna činjenica, bez obzira na to kako se prema njoj odnosimo i bez obzira na to koliko jest ili koliko je uopće mogla biti u sebi konzistentna.

5. U ovoj prilici možemo baciti tek pogled na rješenja obuhvaćena jezičnom kodifikacijom u Rječniku, no ipak dovoljno da uočimo i njezin doseg i njezino temeljno usmjerenje. Težilo se za tim da se jezik usmjerava i prema razvojnim tendencijama u njemu samom i prema stanju i tendencijama u hrvatskom književnom jeziku, vodeći stalno i odlučno računa o tome da se gradišćanskohrvatski jezik ne sputava i da se u njemu sadrže raznolike vrijednosti trajno nazočne u cjeokupnoj njegovoj pisanoj i govornoj tradiciji. Takav je pristup jezičnoj kodifikaciji osobito bio motiviran nastojanjem urednikâ i autorâ Rječnika da se normativnim zahvatima nijedan gradišćanski Hrvat, koji se u javnoj pisanoj ili usmenoj komunikaciji služi ili želi služiti svojim hrvatskim jezikom, ne dovede u položaj nepismenosti na vlastitom književnom jeziku. Željelo se dakle ponuditi više od specijalističkih jezičnih razmatranja i njihove primjene, odnosno više od onoga što bi mogao pružiti rječnik namijenjen samo specijalistima.

U ovoj ćemo prilici ogledati neka rješenja i dileme u jezičnoj kodifikaciji primijenjenoj u Rječniku, po svojem karakteru zanimljivo ne samo za specijaliste nego i za šire krugove korisnika toga rječnika.

6. Stari glasovni skup *čr*, poznat u nas kao izrazito čakavska (ujedno i kajkavska) osobina, dobro je zastupljen i u gradišćanskohrvatskim govorima, koji su pretežno čakavski, pa je ušao i u književnu uporabu i kodificiran u Rječniku, no istovremeno je u Rječniku kodificiran i modificirani glasovni skup. *cr*. Glasovni skup *čr* nalazimo u Rječniku u osnovama koje su u riječi *črep, črivo, črljen, črn, črpiti, črta, črv* (ukupno sedam osnova), a glasovni skup *cr*. Glasovni skup *čr* nalazimo u Rječniku u osnovama koje su u riječi kodificiran paralelizam skupova *čr/cr*, čak u riječi od iste osnove, postupak koji bi u uvjetima pune tradicije književnog jezika bio neprovediv, kao što nije proveden ni u književnom jeziku u Hrvatskoj.

7. Slični su odnosi i na području nekih drugih glasova i glasovnih skupova. Tako se u Rječniku paralelno javljaju primjeri s prefiksom i prijedlogom *v(-)* i njegovom varijantom *va(-)*, zatim primjeri u kojima je taj prefiks odnosno prijedlog posve reduciran, ali i primjeri gdje je zamijenjen s *u(-)*, kao i u hrvatskom književnom jeziku, odnosno u svim književnojezičnim izrazima nastalim na osnovi hrvatskosrpskoga jezičnoga dijasistema. Iz Rječnika izlazi da su primjeri od osnova koje su u riječi *vagnati, važgati, vkaniti* uglavnom leksikalizirani s prefiksom *v(a)-*; isto tako izlazi da su se primjeri od osnova koje su u riječi *nukić, stati se, zdignuti, zeti, zrast* pretežno leksikalizirali bez prefiksa *v(a)-*, dok su primjeri u kojima je prefiks *v(a)-* zamijenjen prefiksom *u-* obični od svih osnova (npr. *učiniti, ukrasti, unuk, upametzeti, uzao, uzeti*). Moglo bi se dakako reći da je prefiks *u-* danas u prodoru, odnosno da potiskuje prefiks *v(a)-*. Kao prijedlog *v(a)* je još rjeđe, pa ili posve izostaje (npr. *nedilju* 'u nedilju' < v nedilju) ili je nadomješten prijedlogom *u* (npr. *u nepriliki*, ostaviti *u jerb/jerbinstvo*). Sve su te mogućnosti potvrđene, dakle i kodificirane u Rječniku, iako se radi o vrlo razrožnim pojavama. Nije se ni u ovoj prilici mogla zanemariti činjenica da je ta razrožnost nazočna i prihvaćena u književnojezičnoj tradiciji i u dnevnoj jezičnoj iznaddijalekatskoj komunikaciji gradišćanskohrvatskih govornika.

8. Kao izrazit primjer povođenja za razrožnom književnojezičnom i govornom praksom na svoj su način kodificirani, s genetskoga i sustavno-klasifi-

kacijskoga gledišta takvi ikavsko-ekavsko-(i)jekavski odnosi koji uvelike izmiču očekivanim rezultatima refleksâ staroga glasa »jata« u organskim govorima hrvatskosrpskoga jezičnoga dijasistema. Sustavno je dijalekatsko polazište ikavsko-ekavski refleks, no ekavski se refleks često u govorima diftongizirao, a diftonška je izgovorna varijanta često shvaćena kao (i)jekavski refleks. Otuda je u Rječniku kodificirano trojako stanje, ikavsko, ekavsko i (i)jekavsko, od kojih je, barem kako se čini, ipak najučestalije ikavsko. Tako u Rječniku nalazimo primjere s glasom *i* (npr. *bil, bižati, cipaljka, cvit, črip, pina, ripica, sime, sitva, vrića*), primjere s glasom *e* (npr. *lepak, mehur, presika, retkost, vreti*) i primjere s glasovnim skupom *(i)je* (npr. *bijel, cvijet, črijeda, dijel, gusjenica, krijes, lijes, ljeto, Željezno*). Odstupanja su od zakonitosti ikavsko-ekavskog refleksa tolika i takva da, barem što se tiče književnojezične prakse, pa i one koja je primijenjena i tako kodificirana u Rječniku, možemo i u ovoj prilici prije pratiti leksikalizaciju odgovarajućih riječi sad s glasom *i*, sad s glasom *e*, sad s glasovnim skupom *(i)je* kao i u drugim riječima s takvim glasovima nego potvrditi ili otkriti pravilnost kada bi koji od tih glasova morao biti. Jedino se može reći da je u novije vrijeme sve jači utjecaj pisane i govorne riječi na književnom jeziku u Hrvatskoj, pa se povećava i frekvencija s glasovnim slijedom *(i)je*, što je došlo do izražaja i u Rječniku.

9. Među sustavnim pitanjima pri kodifikaciji gradišćanskohrvatskoga književnojezičnog izraza pojavilo se i pitanje odnosa glasova *j* i *đ*, pa i glasovnoga skupa *jd*, sve ostvaraji na mjestu istoga staroga (palataliziranoga) *d'*. Stara je čakavska pravilnost s glasom *j* dobro zastupljena u govornoj i književnoj praksi, pa je tako i u većini primjera u Rječniku (npr. *dohajati, graja, meja, preja, sajav, zahajati, žaja*), ali se ni tu nisu mogle zanemariti ni druge prakse u pisanom i govornom jeziku te su relativno frekventno nazočni i primjeri s glasom *đ*, pisani dvoslovom *dj* (npr. *medja, moždjani, rodjak, svadja, tudji, ugodjati, zbudjati*). U nekim je prilikama, kao što su oblici glagola *dojti/doći*, zadržan inače veoma proširen glasovni skup *jd* (npr. *dojdem, dojdeš*). Zadržana je i uvedena u Rječnik tradicijska grafija dvoslova *dj* za glas *đ*, ali treba imati na umu i to da dvoslov *dj* nije uvijek jednoznačan, jer ima primjera gdje taj dvoslov označava dva glasa: *d* + *j* (npr. *djelo, djelati, podjedno, pradjed, pridjev*). Nije, nadalje, unaprijed sigurno kakva je glasovna vrijednost dvoslova *dj* u primjera kao *sadje*, tj. je li dvoslov *dj* treba u takvim primjerima izgovarati kao *đ* ili kao *d* + *j*, pa se neupućeni korisnik Rječnika mora o tome obavijestiti iz drugoga (pismenoga ili usmenoga) izvora.

10. U primjera koji su u osnovi imali staro sonantno *l* (*ł*) u načelu je refleks *u* (*puž, sunce, vuk*). U likova glagola *vući* u Rječniku se osim ostvaraja *u* (*vući, odvući*) javljaju još dva druga ostvaraja: *li* i *lu* (*vlići, vlući*, a tako je i u njihovih izvedenica, npr. *odvlići, odvlući*). S obzirom na njihovu veliku frekvenciju te su razlike vrlo uočljive. I u tome se dakle ogleda sva složenost jezične prakse i nastojanje autora i uredništva Rječnika da se očuva tradicija, ali bi postupno ipak trebalo težiti za tim da se prevladaju ta i takva raznolika rješenja za iste pojave u jezičnoj kodifikaciji.

11. Što se tiče odnosa glasovnoga skupa *čt* i *št*, u završetku je *-čtvo* odreda sustavno kodificiran samo glasovni skup *čt* (npr. *človičtvo, djelačtvo, duhovničtvo, kotričtvo, peljačtvo, razbojničtvo, seljačtvo, skrbničtvo, seljačtvo, stanovničtvo, vračtvo*). Kodificiran je i glasovni skup *št*, koji se međutim ostvaruje na dva osnovna načina:

a) Posebnom gradišćanskohrvatskom asimilacijom u jednim se primjerima ostvaruje *ž* (npr. *nižvridan, nižvridnjak, nižvridnost*) ili se, često u istim primjerima, zadržava *št*, tj. navedena se asimilacija ne provodi (npr. *ništvridan, ništvridnjak, ništvridnost*, tako i *neuništljiv*).

b) U tuđicama i posuđenicama načelno se preuzima izgovorni lik, pa otuda česta pojava sekundarnoga skupa *št* (npr. *apoštol, pošta, štacija, štatistika, študent, študio* i sve njihove izvedenice).

12. Tipično čakavski glasovni skup *šć* zadržan je u Rječniku bez izuzetka (npr. *Gradišće, gušćer, namješćenik, nazvišćavati, nazvišćenje, prepušćati, sirotišće, šćucati, vlašći*). Navedeni primjeri kao *nižvridan/ništvridan* i srodni izvode se od osnove koja je u liku *ništ(a)* (s glasovnim skupom *št*), a ne od osnove koja je u liku *nišće* (s glasovnim skupom *šć*), pa se ne može ni govoriti o tome da bi glasovni skup *šć* imao paralelni ostvaraj *št*.

13. Zbog isticanih razloga, koji se svode na poštovanje različite književnojezične tradicije i prakse, nejednako su u Rječniku kodificirane i mnoge druge glasovne pojave, od kojih su neke već i u ovoj fazi mogle biti prevladane. Tako se u Rječniku nalaze skupovi *sč* i *šč* (npr. *rasčenuti, rasčihati, rasčihnuti* prema *raščihati* i *raščihivati*); *slj* i *šlj* (npr. *nepodnosljiv* i *nepodnošljiv*); *zlj* i *žlj* (npr. *pazljiv, pazljivost, nepazljiv*, ali i *nepažljiv*); međutim prema *žnj* nema *znj* (npr. samo *pažnja*). Gotovo je sigurno da će u daljim fazama normiranja i kodifikacije, pogotovu ako se »ostavlja otvoreno mogućnost za zbližavanje književnom jeziku« u Hrvatskoj (Blazović 1983), trebati drukčije riješiti i mnoge druge, osobito završetne konsonantske skupove, kao u primjerima *bicikl, musl, ogrozl, partl, štancl, šupetl, vergl; fraklj, fuksenglj, kiplj, krumplj, kuklj, lajblj, niklj, pinklj* itd. Potvrđena u Rječniku i varijanta *nikalj* (uz *niklj*) svakako odražava mogući put prema prihvatljivijim rješenjima u tom pitanju.

14. Među završecima je zanimljiv i odnos završetnoga *-l* i njegove vokalne zamjene. Bez ostatka je provedeno, kao i u hrvatskom književnom jeziku i kao u svim književnojezičnim izrazima nastalim na osnovi hrvatskosrpskog jezičnog dijasistema, da je u glagolskom pridjevu radnom muškog roda uvijek *-o* (npr. *rekao, uzeo, vidio*). U svim drugim prilikama javljaju se dvojaki završeci, sad *-l*, sad njegova vokalna zamjena *-o*, često i u istih riječi ili oblika. Prema jezičnim intencijama, za gradišćanskohrvatski treba smatrati normalnim, prema tomu i sustavnim one likove koji imaju završetak *-o* (npr. *cio, mrzao, svitao, tepao/topao, zao, zreo* — sve pridjevi; *arkandjeo, dio, kotao, nugao, pakao, pepeo, posao, trougao* — sve imenice). Odstupanja od toga ima mnogo, kao što ih ima podosta i u književnom jeziku u Hrvatskoj. Većinom su to ustaljeni, leksikalizirani primjeri, najčešće imenice, domaćega i stranoga podrijetla, muškoga i ženskoga roda (npr. *alkohol, dijel, dol, facol, moral, obol, pogibel, rasol, sol, stol, tabernakel*), rjeđe pridjevi (npr. *cijel, gol, ohol*), pa objektivno nema mnogo šansi da se reproduciraju drugi, novi primjeri s tom osobinom (tj. sa završetnim *-l*), osim dakako onih koji se prihvaćaju leksički.

15. U pogledu glasa *h* može se reći da je gradišćanskohrvatski književnojezični izraz čvrsto prihvatio taj glas u izgovoru i u pismu (npr. *ishoditi, odhititi, zahajati; alkohol, duha, gliha, mih, Miholja, mrhunac, odmah, pazuh, plaho;*

od svih stran). Ipak ima pozicija gdje se glas *h* nikako ne prihvaća (npr. L pl. sklonivih riječi), pa je takvo stanje kodificirano i u Rječniku, ali su u Rječniku registrirani neki leksički primjeri s izostavljenim *h* (npr. *splanjivati, sraniti*) ili s dvojakom mogućnošću, tj. s glasom *h* i bez njega (npr. *splahnuti* i *splanuti*). Tu će također trebati nastojati provesti jednoliku kodifikaciju, onu sa sustavno opravdanim glasom *h*.

16. U gradišćanskohrvatskoj pisanoj riječi općenito supostoji paralelizam glasovnih sljedova *-li-/-lji-* i *-ni-/-nji-* (u unutarnjim slogovima), često i u istim riječima ili u riječima od istih osnova, dakle u izvedenicama, pa se ta situacija prenijela i u Rječnik, a ona je bez ikakve značenjske ili gramatičke razlike. Usp. npr.:

a) potvrde za sljedove *-li-/-lji-*: *cviliti* i *kviliti, izobličiti, podiliti* prema *cviljiti* i *kviljiti, poljivanje, preljivati, prestriljiti, proljivati, razljivati, strelјica, ustriljiti, željiti* itd.

b) potvrde za sljedove *-ni-/-nji-*: *činiti, gusjenica, izminiti, preminiti, učiniti* prema *činjiti, gumbašnjica, izminjiti, načinjiti, opčinjiti, prehinjiti, preminjiti, prenačinjiti, splinjiti, zaplinjiti, zminjiti* itd.

Slična je dvojakost u književnojezičnoj praksi, kodificirana i u Rječniku, alterniranje sljedova *-Vj-* (= vokal + *j*) i *-Vlj-* (= vokal + *lj*) ispred završetka *-ka*, kao u primjera: *fuzajka, klepetajka, povidajka* (potvrđena više puta) prema *cipaljka, dubaljka, hitaljka, klizaljka, štrcaljka* itd.

U oba je ta slučaja lako prepoznati različite dijalekatske poticaje, jedan čakavski, drugi štokavski odnosno »štojski«, koji se nameću pisanoj riječi, svaki razmjerno snazi i značenju svojih kulturnojezičnih vrijednosti.

17. Bit će još korisno da se među ovim razmatranjima obuhvate i neka pitanja izrazitije obilježena kao jezična, isključivo dakako s gledišta norme i kodifikacije primijenjene u Rječniku. Među inim tu je pitanje potvrđivanja likova nekih riječi, odnosno njihovih zajedničkih osnova sad s jednim sad s drugim vokalnim glasom. Tako se u Rječniku paralelno nalaze likovi riječi od osnove koja je u *tepal/tepao*, s vokalom *e* (npr. *stepliti (se), teplina, tepliti, teplokrvan*) i od osnove koja je u *topal/topao*, s vokalom *o* (npr. *stopliti (se), toplina, topliti, toplokrvan*). Isto tako, osobito u inicijalnom položaju, često alterniraju vokali *o* i *u* kao u primjera *obisiti/ubisiti, obojak/ubojak, opiti (se)/upiti (se), oslabljenje/uslabljenje, oprašiti/uprašiti, oždribiti se/uždribiti se, otopliti se/utopliti se* i mnogo drugih, nerijetko s tendencijom da likovi s inicijalnim vokalom *u* imaju stanovitu prednost. Potvrđeno je, na primjer, *uciditi, uštucati, ubiskati, upeći* bez odgovarajućih parnjaka s vokalom *o*. Nema sumnje da su sve te i takve pojave neobične za normirane jezike, ali su i te kako razumljive u kontekstu gradišćanskohrvatske književnojezične tradicije. Bilo bi u skladu s intencijama jezičnoga razvitka kad bi se i tu jezična praksa usmjeravala k većoj sustavnosti.

18. U jezičnom je pogledu dosta uočljiva nedosljedna uporaba perfektivno-imperfektivnih glagolskih parnjaka, pa i glagolskih imenica od njih izvedenih. Dok se u narodnim govorima glagolski vid (perfektivnost i imperfektivnost, odnosno svršenost i nesvršenost) relativno dobro čuva, u pisanom se jeziku provlači stanovita nesigurnost u uporabi vidskih parnjaka. Često se upotrebljava samo jedan glagolski vidski lik, običnije perfektivni nego imperfektivni, očito pod utjecajem njemačkog i mađarskog jezika koji ne poznaju vidske razlike kao slavenski jezici. Tako na više mjesta nije u gradišćanskohrvatskom stupcu Rječnika nikako registriran lik imperfektivnoga glagolskoga vida, premda je na istim mjestima u hrvatskom književnom stupcu vidska razlika navedena. Usp. gradišćanskohrvatski (GH) *odjelati* (s. v. abarbeiten) — hrvatski književno (HK) *odraditi, odrađivati;* GH *skrenuti* (s. v. abbiegen) — HK *skrenuti, skretati, svinuti;* GH *požgati, pogoriti, popaliti* (s. v. abbrennen) — HK *spaliti, izgorjeti, pogorjeti, izgarati;* GH *otpeljati, otpremiti* (s. v. abführen) — HK *odvesti, odvoziti, otpremiti, otpremati, odnositi;* GH *oučiti (se), odviknuti (se)* (s. v. abgewöhnen (sich)) — HK *oučiti (se), odviknuti (se), odvikavati (se);* GH *razmejiti, razmedjiti, zagraditi* (s. v. abgrenzen) — HK *omeđiti, omeđivati, ograditi, ograđivati, razgraničiti, razgraničavati;* GH *dojti, zabluditi* (s. v. abkommen) — HK *skrenuti, udaljiti se, udaljivati se, odustati, odustajati;* GH *omrzliti, ohladiti* (s. v. abkühlen) — HK *rashladiti, rashladivati, ohladiti, ohlađivati;* GH *otpustiti, prestati, odliti* (s. v. ablassen) — HK *otpustiti, otpuštati, odliti, odlijevati, odustati, odustajati, oprostiti, opraštati;* GH *odvrnuti* (s. v. ablenken) — HK *odvratiti, odvraćati, skrenuti, otkloniti, otklanjati;* GH *predati, naprikdati/dati naprik* (s. v. abliefern) — HK *predati, predavati, dostaviti, dostavljati, isporučiti, isporučivati;* GH *zneti smanjiti, zmlednіti* (s. v. abnehmen) — HK *skinuti, skidati, oduzeti, oduzimati, smršavjeti;* GH *zasunuti, opkoliti* (s. v. abriegeln) — HK *zatvoriti, zatvarati, zaključati, zaključavati, zakračunati.* Itd. Itd. Kao što se vidi iz primjera, ta je jezična situacija dobrano došla do izražaja u Rječniku, iako su autori nastojali da se ona već sada što više prevlada.

19. Uporaba glagolskih imenica izvedenih od likova perfektivnih glagola, kao što su *izmišljenje, javljenje, otputovanje, pokazanje, prehlađenje, prominjenje* itd., također rječito pokazuje da je glagolski vid kategorijski narušen. U jezičnom idiomu koji dobro čuva vidsku razliku mjesto svih bi navedenih (i, dakako, mnogih nenavedenih) glagolskih imenica izvedenih od perfektivnih glagola stajale glagolske imenice izvedene od imperfektivnih glagola. Očito je da će vidskom razlikovanju trebati sve više težiti i gradišćanskohrvatski književnojezični idiom, nalazeći za to uporište i poticaj prvenstveno u vlastitoj dijalekatskoj (govornoj) bazi, dok književnojezični uzor i oslonac ima ne samo u hrvatskosrpskom nego i u svim slavenskim jezicima.

20. Dvojstva ili višestrukosti ima i među izrazito pravopisnim rješenjima, od kojih se ovdje navodi samo jedan slučaj. U načelu se u Rječniku grafijski registrira asimilacija po zvučnosti (npr. *ishoditi, otkositi, otpadnik, otpiliti, otpisati, otpustiti, otputovati, pretplatiti,* pa i u primjera kao *otčenuti se, otcuriti*). Jedino se u pravilu ne registrira ispred konsonanata *s* i *š* (npr. *odseliti se, odskočiti, odskok, odstati, odstranjenje, odstupanje, odsuditi,* pa *podšav*). Odstupanja su od pravila u Rječniku ipak znatna, pretežno na morfemskoj granici složenica (npr. *nadpartijski, najzadplatiti, najzadpojti, naprikdati, obpiliti, odhititi, podtaknuti, štepdeka*). U primjera kao *spadca* (G sg. od *spadac*) zadržano je neasimilirano *d* ispred *c* (za razliku od primjera *otcuriti* s provedenom asimilacijom) zato da bi se osigurala razumljivost oblika i da bi bilo jasnije njegovo postanje. I tu će trebati težiti za tim da se primijeni rješenje koje izlazi iz sustava.

NIMŠKO-GRADIŠĆANSKOHRVATSKO-HRVATSKI RJEČNIK

Izdjelali

Nikolaus Bencsics, Božidar Finka, Antun Šojat,
Josef Vlasits, Stefan Zvonarich

Izdavači:

Ured Gradišćanske Zemaljske Vlade,
Zemaljski arhiv — Zemaljska biblioteka

Komisija za kulturne veze s inozemstvom SR Hrvatske,
Zavod za jezik IFF

EISENSTADT — ZAGREB

1982

DEUTSCH-BURGENLÄNDISCHKROATISCH-KROATISCHES WÖRTERBUCH

Bearbeitet

von

Nikolaus Bencsics, Božidar Finka, Antun Šojat,
Josef Vlasits, Stefan Zvonarich

Herausgeber:

Amt der Burgenländischen Landesregierung,
Landesarchiv — Landesbibliothek

Kommission für kulturelle Auslandsbeziehungen der SR Kroatien,
Institut für Sprachwissenschaft IFF

EISENSTADT — ZAGREB

1982

ZAKLJUČAK

21. Uključivanjem u ovo razmatranje nekih otvorenih pitanja norme i kodifikacije gradišćanskohrvatskoga književnojezičnog izraza pokazalo se, između ostaloga, i ovo:

— da proces normiranja u gradišćanskohrvatskom književnojezičnom idiomu nije ni približno zaokružen;

— da taj proces u svemu ne slijedi i da ne treba slijediti, štoviše, da ne može slijediti analogne procese u jezicima s punom tradicijom i s mogućnošću nesuzdržane, dnevne kulturne općedruštvene primjene;

— da podaci i zaključci obavljene analize mogu poslužiti kao poticaj za usmjeravanje normiranja i primjereniju kodifikaciju.

Može se također smatrati utemeljenim mišljenje da bi se barem neke neujednačenosti u Rječniku vjerojatno bile izbjegle da je prvo rađena verzija Rječnika s gradišćanskohrvatskim riječima na prvom mjestu, jer bi tako bilo mnogo lakše pratiti, uspoređivati i selekcionirati podatke. Za književnojezični idiom kakav je gradišćanskohrvatski, u kojem su tek izradom Rječnika prvi put u njegovoj povijesti obavljeni stvarni kompleksni normativni zahvati i ujedno paralelno kodificirani, takav je postupak sam po sebi očekivan i razumljiv. Što tako nije postupljeno, ustupak je određenim društveno-političkim prilikama, a ne stav autora ili uredništva Rječnika. Zato je izrada druge verzije Rječnika, s gradišćanskohrvatskim riječima u prvom stupcu, neodloživa i prijeka potreba, ne samo zbog rječničkih nego i zbog općejezičnih razloga.

Izvori i literatura
(abecednim redom)

[1] Benčić 1983. N(ikolaus) B(encsics), 450 ljet — Hrvatski staliži (farniki). Hrvatske novine, ljeto 74/broj 19, str. 4, 29. aprila 1983, Eisenstadt.

[2] Blazović 1983. Augustin Blazović, More li se odgovoriti na pitanje »Obračuna«. Hrvatske novine, ljeto 74/broj 19, str. 2, 29. aprila 1983, Eisenstadt.

[3] Finka 1977. Božidar Finka, Gradišćanskohrvatski književni jezik — problemi i rješenja, Prilozi — VIII kongres jugoslavenskih slavista — Zagreb 21—25. V. 1975, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1977, str. 29—34.

[4] Hadrovics 1974. László Hadrovics, Schriftum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 1974.

[5] Hamm 1974. Josip Hamm, Položaj i značenje gradišćanskohrvatskoga jezika u slavenskoj jezičnoj grupi. Symposin croaticon, Beč 1974, str. 45—52. na hrvatskom jeziku Gradišća i str. 169—177. u njemačkom prijevodu.

[6] Rječnik 1982. Deutsch-burgenländischkroatisch-kroatisches Wörterbuch/Nimško-gradišćanskohrvatsko-hrvatski rječnik. Izdjelali/Bearbeitet von Nikolaus Bencsics, Božidar Finka, Antun Šojat, Josef Vlasits, Stefan Zvonarich. Glavni urednik/Redaktionsleitung: dr. Josip Hamm. Uredništvo/Redaktionsausschuss: dr. Nikolaus Bencsics, dr. Božidar Finka, dr. Gerhard Neweklowski, dr. Johann Seedoch, dr. Antun Šojat, mag. Josef Vlasits, Stefan Zvonarich. Izdavači/Herausgeber: Ured Gradišćanske Zemaljske Vlade, Zemaljski arhiv — Zemaljska biblioteka/Komisija za kulturne veze s inozemstvom SR Hrvatske, Zavod za jezik, Eisenstadt — Zagreb 1982, str. 1—637.

[7] Šojat 1980—1981. Antun Šojat, O jeziku i rječniku gradišćanskih Hrvata. Rasprave Zavoda za jezik, knjiga 6—7, Zagreb 1980—1981, str. 305—317.

Božidar Finka

ZUSAMMENFASSUNG

Die burgenländischkroatische sprachliche Normierung im Deutsch-burgenländischkroatisch-kroatischen Wörterbuch

In ihrer mehrere Jahrhunderte dauernden nationalen Isolation haben die burgenländischen Kroaten eine eigene Schriftsprache geschaffen. Obwohl sich einheitliche, allgemein anerkannte Normierungen nie durchgesetzt haben, so daß auch die verwendeten Normen verhältnismäßig locker gehandhabt wurden, hat diese Form dennoch mehrere Jahrhunderte hindurch als Mittel der über den Dialekten stehenden Form des schriftlichen Ausdrucks funktioniert, ja bis zu einem gewissen Maß auch der mündlichen Kommunikation (vor allem in Schule und Kirche) gedient, d. h. sie hatte die polivalente Funktion der Schriftsprache bei den Kroaten im Burgenland. Vor kurzer Zeit wurde nun ein dreisprachiges Wörterbuch der deutschen, burgenländischkroatischen und der kroatischen Schriftsprache herausgegeben. Der Verfasser der vorliegenden Arbeit analysiert die burgenländischkroatische Normierung, die in diesem Wörterbuch angewendet wurde. Er informiert über ihre Reichweite und die grundlegende Ausrichtung.

PODRIJETLO GRADIŠĆANSKIH KAJKAVACA

MIJO LONČARIĆ, Zagreb

Među Hrvatima koji se nazivaju gradišćanskima u širem, jezično-kulturološko-povijesnom smislu, u koje ubrajamo ne samo Hrvate u austrijskoj pokrajini Gradišće (Burgenland) već i Hrvate u Donjoj Austriji, u zapadnoj Mađarskoj i zapadnoj Slovačkoj, kajkavske govore, odnosno govore koji se nazivaju kajkavskima, ne nalazimo u samom Gradišću. Kajkavski je govor dvaju sela u zapadnoj Mađarskoj, i to Vedešina i Umoka (Hidegség i Fertőhomok). Kajkavskim se naziva i govor Hrvatskoga Groba (Chorvátsky Grob) nedaleko Bratislave, u kojemu se upotrebljava upitna zamjenica *kaj*, ali je to govor zapravo čakavskokajkavskoštokavski (Važný, Ivšić 1971, Neweklowsky). Međutim, i u drugim gradišćanskim govorima, čakavskima i štokavskim, također ima kajkavskih osobina, o čemu će još biti govora.

U literaturi, povijesnoj i lingvističkoj, upravo dijalektološkoj, raspravljano je u više navrata o podrijetlu pojedinih skupina gradišćanskih Hrvata (Mohl, Pavičić, Ivšić, Neweklowsky i dr.). Postoje i pisani povijesni izvori koji svjedoče o seljenju iz pojedinih mjesta iz Hrvatske, pa tako i o seljenju iz kajkavskih krajeva, kako iz onih koji su i danas kajkavski, tako i iz onih koji su to sigurno bili u prošlosti, kao i iz onih krajeva koji su također vjerojatno bili kajkavski, ali o čemu se još uvijek ne može sa sigurnošću donijeti sud. Međutim, često se pisane potvrde i lingvistički podaci ne slažu ili više ni nema hrvatskoga življa u mjestima koja su bila naseljena Hrvatima. To je posljedica asimilacije, s jedne strane, kasnijeg preseljivanja, o čemu ima također podataka, s druge strane, te igre slučaja da su ponekad sačuvani povijesni podaci o manjim, možda kasnijim doseljivanjima, a nisu sačuvani o većim ranijima. U formiranju lokalnih govora ti su odnosi veoma važni. Ako je neko mjesto u početku naseljeno većim brojem žitelja iz jednoga istoga mjesta ili kraja, tj. koji imaju isti govor, onda se i u mjestu doseljenja formira taj isti govor, tj. on je preseljen. Kasnija doseljenja ako su izvedena u manjim grupama i kroz duže vrijeme ne igraju s obzirom na govor veliku ulogu, makar je ukupan broj doseljenih veći od prvih doseljenika koji su preselili svoj govor. Kasniji doseljenici u načelu prihvaćaju idiom koji zatječu u mjestu, dodavajući mu koju svoju govornu crtu, osobito ako je u tom idiomu postojala latentna mogućnost razvoja u smjeru onih govornih osobina koje imaju novi doseljenici. Najlakše se prihvaćaju novi leksemi, i to pojedinačne riječi, osobito nazivi za predmete

koje nisu poznavali »starosjedioci«. Naravno, ako je koje mjesto naseljeno odmah ili u kraćem vremenskom razmaku istim brojem govornika više-manje različitih idioma a kasnije dolazi val s istim brojem nosilaca drukčijega idioma, onda se stvara miješani govor, rezultanta dvaju ili više vrijednosti. Ako su noviji doseljenici brojniji, a stigli su kao kompaktna grupa, oni novom govoru u mjestu daju osnovna obilježja svojega idioma. Treba, dakle, razlikovati podrijetlo stanovništva i podrijetlo govora.

Tako je, na primjer, posvjedočeno da je Erdödy preselio svoje podložnike od Rovišta i Moslavine (Dijanovca) u kraj oko Eberaua. Polazna su mjesta bila kajkavska, kajkavskija nego danas, a područje doseljenja danas je germanizirano, osim Petrova Sela (Szentpéterfa) u Mađarskoj, sa štokavsko-čakavskim govorom. Bathyany je preselio svoje kmetove od Koprivnice u okolicu Güssinga i Rohunca (Rechnitz). U literaturi se ne navodi o kojoj je Koprivnici riječ, o onoj u Podravini ili u Slavoniji, Požeškoj Koprivnici, ali će to biti svakako ova druga. Uz Koprivnicu se spominje također Krešteloveac (Kristolovecz; Biricz 96). Za kajkavsku Podravinu ne bi imalo većeg značenja osim zaključka da je broj preseljenih bio malen, ali za Slavoniju bi to mogao biti značajan podatak jer bi se moglo zaključivati o jezičnom stanju u srednjoj Slavoniji ako se utvrdi da su doseljenici u to područje samo iz Slavonije ili ako se utvrdi otkuda je još bilo naseljivanja u to područje i u kojem omjeru. Oko Ebergena ima govora s izrazitim kajkavskim crtama (Čajta).

Područje oko Krešteloveca sigurno je bilo kajkavsko, jer se kajkavština, zaključujući na temelju toponomastičke građe, prostirala otprilike dotle dokle je sezala i Križevačka županija, odnosno Zagrebačka biskupija (čije su se granice uglavnom poklapale), dakle na jugu do Požeškoga gorja, a na sjeveru još nešto istočnije. Na zemljištu iza toga, gdje se u Požeškoj kotlini nalazila i navedena Koprivnica, govor sigurno nije odmah bio posve drukčiji. Zakonitosti su dijalektnoga pejzaža, kontinuiteta djelomično sličnih i djelomično različitih idioma, da su rijetke oštre jezične granice, s veoma različitim susjednim idiomima, rijetki su snopovi izoglosa (a gdje jest tako, to je uvjetovano izvanjezičnim činiteljima), već su izoglose obično paralelne, križaju se itd. Između dvaju polova, dvaju jasno razgraničenih različitih dijalektnih tipova (što su u Slavoniji bile na zapadu kajkavština i na istoku štokavština) obično se nalaze tzv. prijelazni govori, koje je ponekad teško svrstati u jedan ili drugi nadređeni tip, dijasistem — ovdje narječje — kao što je to, na primjer, s govorima ozaljskoga kraja. Prema tome, vjerojatno su i u srednjoj Slavoniji bili takvi prijelazni kajkavskoštokavski govori, kojih je razvoj krenuo u štokavskom smjeru kasnije, pod utjecajem novoštokavaca s jugoistoka. S obzirom na sudbinu starih glasova stražnjega nazala *ǫ* i slogotvornoga *ļ* te bi govore mogli smatrati kajkavskima. Naime, ti su glasovi u Slavoniji izjednačeni i dugo čuvaju samostalnost, a to je jedna od bitnih značajki kajkavštine, nasuprot štokavštini gdje je sudbina tih dvaju glasova drukčija (različita opet u staroj zapadnoj od one u staroj istočnoj štokavštini; Brozović 1963). Akcentuacija tih govora opet, sudeći na temelju današnjih slavonskih staroštokavskih govora, bila je štokavska.

Poluglas i jat dugo čuvaju posebne vrijednosti, većinom do početka 16. stoljeća (Pavičić, Ivić 1958), a i danas se nalaze govori u kojima se čuva posebna vrijednost za kontinuantu jata, npr. u Gradištu kod Županje i oko Našica (Finka/Šojat, Sekereš). U velikoj većini kajkavskih govora izjednačeni su jat

i poluglas, ali ima i takvih u kojima nisu izjednačeni (jaskansko-plješivički govori). Prema tome, hrvatski govori u kojima su jat i poluglas izjednačeni sigurno su kajkavski ,ali ako u nekom govoru nisu izjednačeni, ne znači da on nije bliži kajkavštini nego drugomu hrvatskomu narječju.

Južno od Šoprona imao je posjede Nadaždy, među kojima su bili Vedešin i Umok, a on je imao također posjede i oko Kraljeve Velike i Međurića. Potvrđeno je da je on svoje kmetove s posjeda u Slavoniji preseljavao u zapadnu Mađarsku godine 1537/38. Pavičić pretpostavlja da kajkavci iz Vedešina i Umoka mogu biti od Velike i Međurića u Posavini, tu mogućnost dozvoljava i Ivšić (Pavičić 207 i d., Ivšić 1938, 100).

Prije nego se priđe razmatranju lingvističke građe koja se odnosi na Vedešin i Umok, evo osvrta na kajkavske elemente u drugim gradišćanskohrvatskim govorima.

Od kajkavskih osobina u drugim gradišćanskim govorima neke su veoma karakteristične. Takve su duljine u nekim kategorijama karakterističnim za kajkavštinu, npr. duljina osnove u množini imenica srednjeg roda, prema kračini u jednini u čakavskim govorima srednjeg Gradišća. Te duljine odgovaraju i novom praslavenskom akutu i praslavenskom metatonijskom cirkumfleksu u toj kategoriji, npr. *sȅlo* — mn. *siẽla, lẽto* — *liẽta* (Neweklowsky 1982, 260). Neweklowsky navodi dalje: »Nalazimo akut i u većini drugih Ivšićevih kategorija na iskonski kratkim slogovima, npr. *ziẽļe*, instr. i lok. mn. *kuõńi* nom. mn. *kòńi, zeliẽni (zẽleno), triẽti,* osim toga i u riječi *vuôļa, kuõra.*« U sjevernom i srednjem Gradišću čuva se i relikt supina u obliku *spȃt* prema inf. *spȃt.*

Akcenatske podudarnosti između govora Bajngroba u srednjem Gradišću i podravskih govora s ograničenjem mjesta naglaska na zadnja dva sloga riječi možda neće biti u vezi, možda je to u Gradišću samostalan razvoj (jer u Bajngrobu nije kajkavski govor), kao što je to bio i u izumrlom polapskom jeziku (Trubetzkoy, Olesch). Međutim, podudarnost je između bajngropskoga i tih podravskih govora u akcentuaciji toliko specifična da upućuje na povezivanje, iako je zasad neobjašnjiva. Je li moguće da je manji broj kajkavaca iz Podravine u tom mjestu mogao ostaviti traga u akcentuaciji, a gotovo ni u čemu drugom? Pretpostavka je realna jer je drukčije teško objasniti da se samo u jednom mjestu razvija specifična akcentuacija, a u drugima ne.

Gubitak zanaglasnih duljina, što je karakteristika svih gradišćanskih govora, mogao se također samostalno razviti, ali to će ipak biti kajkavska crta, bilo da su ti govori u staroj domovini bili obuhvaćeni tom izoglosom, što je najvjerojatnije za većinu govora, bilo da je to kasniji utjecaj kajkavskih govora, koji su bili u manjini, ali su ostavili tu crtu.

Druge su kajkavske osobine protetsko *h* ispred slogotvornoga *ŗ* na cijelom području Gradišća, npr. *hrž*, prijelaz *tl, dl* u *kl, gl* u nekim leksemim, npr. *glito, smekļie.* U Štoja južnoga Gradišća nalazimo *št* u *štil, štije*, protezu *v* ispred *u*, npr. *vugal, vuglen* (Čemba), »kajkavsko punoglasje« u *čerip* i *čerišńa* te povratno *e* uz starije slogotvorno *ŗ*, npr. *serce* (Čajta).

Posebno je važan kajkavski elemenat u leksiku. Neweklowsky kaže: »Ali ipak, upravo u leksici ima možda najviše podudaranja s kajkavskim dijalektom. (...) Ako malo prelistamo najstarije kajkavske rječnike (...) onda ćemo vidjeti da je i dobar dio osnovnog leksičkog fonda zajednički i kajkavštini i gradišćanskim Hrvatima.« (Neweklowsky 1982, 261 i d.).

Navedene se crte mogu shvatiti na dva načina. Prvo, možemo ih najvećim dijelom dovesti u vezu s podrijetlom gradišćanskih Hrvata nekajkavaca, tj. s područja između Kupe, Save i Une te iz srednje Slavonije, dakle iz kajkavskoga susjedstva, koje su zahvaćale neke kajkavske izoglose. Drugo, utjecajem kajkavskih emigranata iz zapadne Slavonije koji su se u manjem broju naseljavali po Gradišću s naseljenicima iz drugih krajeva, kojih je govor prevladao, dok su od kajkavaca ostale pojedine crte. Naravno, u nekim mjestima moguće je djelovanje obaju činitelja.

U sažetku predavanja S. Ivšića, koji je istraživao te govore 1932. i 1933. godine, iznesen je ovaj zaključak: »Za kajkavski govor u Hrv. Grobu misli i prof. Ivšić da je potekao iz kraja, gdje se čakavski dijalekat dodirivao s kajkavskim, a možda i sa štokavskim; sa čakavskim govorima veže taj govor i jednaki refleks staroga jata, jer takav refleks nemaju nigdje pravi kajkavci. No kajkavski govor u Vedešinu i Umoku doista je pravi kajkavski s nekim osobinama sjeveroistočnih kajkavskih govora, pa je prema tome, ako su današnji stanovnici tih sela doista potomci nekadašnjih bjegunaca iz novskoga sreza zapadno od Gradiške, njihov govor dragocjen dokaz za nekadašnje granice kajkavskog govora u Slavoniji.« (Ivšić 1938, 100). Sva njegova građa i rezultati objavljeni su tek 1971. Prije objavljivanja toga rada osvrnuo se na taj govor P. Ivić, koji je, uz ogradu o malo podataka, iznio drugu tezu: »U selima Vedešin (Hidegség) i Umok (Fertőhomok) kod Soprona, stanovništvo se smatra hrvatskim, ali govor, koliko se može razabrati iz iskudnih obavještenja kojim raspolažem, čini se da pripada nekom istočnoslovenačkom tipu.« (Ivić 1961/62, 122). Polazeći od te Ivićeve bilješke, R. Kolarić istražuje te govore uzimajući da su slovenski. Međutim, sličnosti koje on nalazi između tih kajkavaca i slovenskih govora ne određuje te govore slovenskima. Ivšić je donio ovakav sud: »Po mojoj akcenatskoj sistemi pripadao bi taj govor grupi I-7, tj. onoj u kojoj nema dugouzlaznog akcenta (ispor. *pîšete*), a po refleksu glasa *ě* i *ē ō* naslanja se na neke međimurske i prekomurske govore.« Ovdje nije jasno misli li Ivšić pod »prekomurske« na današnje slovenske prekomurske govore ili na kajkavske govore uz Međimurje u Mađarskoj. Međutim, bez obzira na to može se reći da on ne dovodi u pitanje kajkavnost tih govora. Osim toga, današnji su slovenski prekomurski govori najvjerojatnije iz iste matice kao i sjeverozapadni kajkavski govori.

Ivan Brabec iznio je ovo mišljenje: »Za njih se tvrdi da potječu iz kajkavske Slavonije. Međutim, govor im je takav da je iz njega teško odrediti odakle potječu. Nisu kajkavci, nego smjesa. U vedešinskom govoru ima dosta čakavskih elemenata. (...) Iz te mješavine moramo zaključiti da su se u Vedešinu sastale dvije struje naših iseljenika: jedni — kao oni oko Željeznog — iz Like i Pokuplja, a drugi iz kajkavske Slavonije.« (Brabec 1973, 61—65).

Gerhardt Neweklowsky u radu koji je najzadnji govorio o tim govorima donosi ovaj sud: »Na cjelokupnom području koje se uzima kao »gradišćansko« u dijalektološkom smislu postoji samo jedan govor dvaju sela Vedešin i Umok (Hidegség i Fertőhomok) u zapadnoj Madžarskoj blizu Soprona, koji bi se mogao smatrati kajkavskim, iako ni on nije tipično kajkavski.« (Neweklowsky 1982, 257).

Nakon navedenih radova i mišljenja ispitao je Ivan Mokuter govor Umoka za Općeslavenski lingvistički atlas, a na temelju toga ispitivanja Dalibor Brozović i Josip Lisac napisali su fonološki opis govora Umoka (OLA 153). Na

žalost, nisam se mogao poslužiti građom s istraživanja, po upitniku, već samo tiskanim opisom. Uspoređujući građu koju su donijeli Ivić, Kolarič te Brozović i Lisac, vidi se da treba donijeti nešto drukčije zaključke o tom govoru nego što su bila dosadašnja.

Neweklowsky iznosi da jat nije izjednačen s poluglasom i da »daje u nenaglašenim slogovima i«. Pregledavši sve primjere koji se odnose na te stare vokale, došao sam do drukčijega zaključka. Za *i* od jata ove su potvrde:

ditètu, dicî prema *dẹ̑ite, dẹ̑ca* (Ivšić 1971, 762),

prêtọlîtję, -a n »pomlad«, afr. prleško *sprȍtlitję* (tisk. *sprȍtltiję* M. L.), (po analogiji) *na skàli, na vòdi, v lẹ̑si* (v gozdu); *lẹtit, lêtijo* (...) *vìditi, tẹ̑rpiti -im, ȍri«* (Kolarič 393/374);

»*i* ← *ě* sporadično ('pina, pos'lidńi, si'nokoša, vì:šajo, crì:kva//crì:kfa), zatim u sufiksalnim morfemima ('živit//žī:vit, 'vidil, glȁ:vi Dsg i sl.) i ispred *j* ('sijem, s'mijemsą, o'rija »orah« Gsg)« (OLA 153, 356).

U drugim primjerima na mjestu jata u nenaglašenom položaju dolazi *e* ili otvoreno *ę* kao i za poluglas i staro *e: se'kira//są'kira, bežì:, svetl'ina: od'nąsal//od'nąsel* (OLA 153, 351 i d.), *gòrę, dòlę, brežûjek, ọ̀bed, smęjàti se* (Kolarić 373). Takvo izjednačenje kontinuante jata i poluglasa sa starim *e* u nenaglašenom položaju susrećemo također u (istočnom) Međimurju (D. Dubrava, Kotoriba i dr.) i u nekim podravsko-bilogorskim govorima (Otrovanec, Vrbica)

Vrijednost *i* od jata u gramatičkim morfemima nije potrebno razmatrati jer su takvi primjeri česti u različitim govorima istoga ili različitih narječja našega jezika. Drugu skupinu čine primjeri kao *sinokoša, ori, sijem*, koji su i na kajkavskom području danas različiti. To osobito vrijedi za *sinokoša*, koji je oblik vrlo čest u južnim kajkavskim govorima, npr. oko Siska (Šojat/Zečević). Oblici kao *crìkva* nesumnjivo su utjecaj drugih gradišćanskohrvatskih govora i književnoga, odnosno crkvenoga jezika.

Ima nekoliko primjera gdje je u OLA 153, 353 *e*, a u drugih autora *i*, npr. *decè:ị* prema *diceị* kod Ivšića, *de'vičica* prema *divičica* kod Neweklowskoga (Neweklowsky 1978, 191). Tu je, vjerojatno, riječ o dubletama, od kojih je jedna, i to ona s *e*, autohtona, a ona s *i* iz književnoga jezika, kao i u primjerima s *a* na mjestu poluglasa, npr. *maša, kade*. Međutim, i u kajkavskim ekavskim govorima ima sličnih ikavizama, npr. *divojčica* u Međimurju (Bartolić 103).

Kako pod naglaskom za jat i poluglas dolazi isti refleks, npr. *žą:'lezo// //žą'lịezo//že'leịzo* prema *'kesno, s'tieza*, a za staro *e* stoji drugi fonem, tj. otvoreno *ę*, nameće se zaključak da su u umočkom govoru jat i poluglas izjednačeni, a da su ikavizmi na mjestu jata došli ili morfološkim putem, analogijom, ili je riječ o pojedinačnim leksemima poznatim i u drugim kajkavskim govorima u Hrvatskoj, ili su kasniji utjecaj iz drugih govora i književnoga jezika.

Ovdje se također može spomenuti pojava da svako dugo *eị* može prijeći u *i*, kakvu pojavu susrećemo i u Međimurju, npr. *'vi:nęc* i *'ve:nec* u Prelogu (Neweklowsky 1981, 190, OLA 31, 331).

Za razvoj *ǫ* i *ǫ̀*, veoma značajan za kajkavštinu, može se zaključiti da je i on tipično kajkavski, bez obzira na razlike u podacima koje postoje kod pojedinih autora. Naime, prema OLA 153 i Kolariču zaključuje se da kon-

tinuanta tih izjednačenih fenomena u kajkavštini čuva posebnu vrijednost u Umoku, a prema Ivšiću (a što bi prema formulaciji vrijedilo i za Vedešin i za Umok), njihova je kontinuanta izjednačena sa starim *o*. Međutim, razlikuju se također i podaci u OLA i Kolaričevi između sebe, i to kada je u pitanju staro *o*. Za kontinuantu *ǫ* i *ǫ̨* u OLA se navodi kao najčešća vrijednost *o:u̯*, u dugom slogu, odnosno *ou̯* u kratkom, i rjeđe zatvoreno *ǫ(:)*, npr. *rǫ̂:ka //rǫ̂:u̯ka*, a Kolarič ima *ǫ̂u*, *ǫ̂*, npr. *zǫ̂ub* i *zǫ̂bi*. Za etimološko *o* OLA kao redovnu vrijednost donosi *u̯o*, npr. *kuò:nec*, a Kolarič *ǫ* npr. *mǫ̂rem*. Jedan i drugi izvor, kao i Neweklowsky donose i pokoji primjer s *u*, ali OLA izražava sumnju u zapis: »samo *žù:č* i *sù:za*, *sù:z*, što je možda slučajno bez dublete s */ǫ:/*« (OLA 153, 357). Također ima primjera da stoje suprotne vrijednosti.

Prema navedenome, u Umoku bi postojao jedan od tipičnih kajkavskih vokalizama sa sedam jedinica u položaju maksimalne razlikovnosti, što je u tim govorima kratki naglašeni slog. U nenaglašenom slogu i u dugom slogu dolazi do neutralizacije vokala e-tipa. Neutralizacija u nenaglašenom slogu obično je i najčešća, ali su neutralizacije u dugom slogu rjeđe, međutim susrećemo ih u nekim kajkavskim govorima, npr. u Podravini i na Bilo-gori.

Slične reflekse za *ǫ* i *ǫ̨* te *o* imaju danas neki govori oko Zeline, Novoga Marofa i Varaždinskih Toplica itd., dakle na područjima s kojih nije bilo velikih migracija. Međutim, u govorima u kojima dolaze vokalizmi s navedenim vrijednostima redovno se kontinuanta *ǫ* i *ǫ̨* realizira otvorenije od etimološkoga *o*, dok su na jugu, gdje se čuvaju posebne njihove vrijednosti, odnosi obrnuti. U južnijim se govorima kontinuanta *ǫ* i *ǫ̨* jednači s *u*, a u sjevernijim, npr. u Međimurju i Podravini s *o*, a što, po Ivšiću, imamo i kod Gradišćanaca kajkavaca. Zbog toga se može pretpostaviti da se kontinuanta *ǫ* i *ǫ̨* jednači s *u* kada je bila zatvorenija od vrijednosti etimološkoga *o*, a jednači se s *o* kada je bila otvorenija od te vrijednosti.

Prema Ivšiću, kontinuanta *ǫ* i *ǫ̨* izjednačena je sa starim *o* kao u nekim međimurskim govorima. Navedeno je da je Ivšić nalazio i druge sličnosti u vokalizmu s međimurskim govorima. Zbog stvarno velike sličnosti njegovih podataka i stanja u jednom međimurskom govoru, navode se u cijelosti njegovi podaci:

Glas *ẹ́* reflektira se različno:

a) *ę̣i* pod dugim akcentom *dę̣́ite, sę̣́inu, srę̣́ida, bę̣́il dę̣́il, drę̣́ivu, ję̣́ist, nę̣́isu, tę̣́ilo*;

b) *ję* u kratkim naglašenim slogovima: *dję́ca, dję́tič, dję́lam, srję́dńi (srę́dni)*;

c) *i* nenaglašeno: *dię́tu* (daj *dię́tu ję̣́ist*), *dicî* (: daj dicî ~)

Prema kajk. *dę̣́kla* (npr. u Trebarjevu) govore *dę̣́ikla*. Za *ę̣* bude

a) *ẹ* u nenaglašenom slogu: *stę̣́zîca, dę̣́neṣ // dǫ̂n*;

b) *ię̣* sa prenesenim akc. *snię̣́ha, stię̣́za*.

I dugo *e* bude *ę̣i*: *pę̣́itek vę̣́izemo, vę̣́izat, rę̣́idi, pę̣́irjem, mę̣́iso* i dr.

Dugo *ō* bude *ou̯*: *drǫ̂u̯k, mǫ̂u̯ka, gǫ̂u̯ska, nǫ̂u̯f, nǫ̂u̯š* i dr.[81])

Sekundarno ili kratko naglašeno *o* bude *uo*: *vuǒda, nuǒgu, nuǒsit.*

U Mariji na Muri (prije Sv. Marija) kod Donje Dubrave po mojim podacima nalazimo, osim dviju pojedinosti, danas upravo takvo stanje: kontinuanta *ǫ* i *ǫ̨* izjednačena je s *o* (u čemu se drugi autori razlikuju od Ivšića),

a dalji razvoj toga vokala paralelan je s razvojem kontinuante izjednačenih jata i poluglasa: u starom kratkom slogu uzlazni diftong, *ję* i *uo*, a u starom dugom slogu silazni diftong: *eị* i *ou̯*. (Danas opreka u kvantiteti više ne postoji). Razlika je između Ivšićevih podataka i govora Marije u ikavizmima u Gradišću, za koje će vrijediti ono što je o tome već rečeno, i u sudbini poluglasa u nenaglašenom položaju. U Mariji je stanje kakvo daju drugi autori za Vedešin i Umok, tj. poluglas i jat izjednačeni su s *e*, a realizira se otvoreno *ẹ* (*ạ* u OLA). Treba pretpostaviti da je u naglašenom položaju stanje najvjerojatnije onakvo kakvo daje Ivšić, a u nenaglašenom kakvo zapisuju drugi autori i kakvo je danas u Mariji. (Vjerojatno takvo stanje postoji i u kojem drugom govoru u Međimurju. U selima istočno od Marije, npr. u D. Dubravi, vrijednosti u starijem dugom i kratkom slogu obratne su). To bi onda značilo da u novije vrijeme, zbog nestajanja hrvatskoga idioma, zbog sve manjeg služenja hrvatskim jezikom, dolazi do nesigurnosti u realizacijama, a moguća je, iako manje vjerojatna, i nesigurnost zapisivača.

U nenaglašenom slogu, čini se, moglo bi se po nekim podacima zaključiti da su kontinuante *ǫ̨* = *ǫ* i staroga *o* izjednačene s *u*, također kao u Međimurju, odnosno da je razvoj išao u tom smjeru (tako se navodi »mlâtidu poleg mlâtido ... sękîrum poleg sekîrǫm«), da je *o* u nenaglašenom položaju »redno ozek vokal (ǫ)« (Kolarič 375, 376) te da *o* može biti reducirano u *u* (Neweklowsky 1978, 191).

Iduća je važna crta vokalizma da se silabičko *r̥* razvilo u sekvenciju *ẹr*, npr. *zạ:rne, kè:rči, 'sạrp // 'serp* (OLA 153, 356). Takav razvoj u suvremenim kajkavskim govorima nalazimo također u sjevernijem dijelu kajkavskoga područja; npr. u Začretju (OLA 29) manje u Međimurju, npr. *krv*, ali *kervavi* (Bartolić 105). Nema ga u Turopolju, Posavini oko Siska, Podravini. Zanimljivo je da sekvenciju *er* na mjestu staroga silabičkoga *r̥* ima govor Čajte, koji bi, kako je naprijed spomenuto, mogao potjecati iz Požeške kotline.

S obzirom na akcentuaciju, Ivšić je te govore svrstao u svoju skupinu I,7 kajkavskih govora, kakva bi akcentuacija trebala biti zastupljena u nekim međimurskim govorima. To je akcentuacija bez opreka po tonu, a postoji opreka po kvantiteti. Ta akcentuacija u Vedešinu i Umoku mogla bi biti rezultat kasnijega samostalnoga razvoja u mađarskom okruženju, kao što se u Hrvatskom Grobu razvila također, u slovačkom okružju, nova samosvojna akcentuacija, ali bi mogla biti i donesena. Treća Ivšićeva skupina kajkavskih govora, i to posavskih, ne bi došla u obzir kao osnovica gradišćanskokajkavskih govora, osim ako u toj skupini razvoj nije mlađi od 16. stoljeća.

Već je Ivšić ukazao na činjenicu da se u Umoku umjesto duljine u nekim riječima i oblicima, koja bi stajala za praslavenski metatonijski cirkumfleks u položajima karakterističnim za kajkavštinu, nalazi kračina, npr. *dịelam, zdignula, mîslila* (Ivšić 1971, 763), čemu se može dodati *gov'edina*.

U svojim istraživanjima utvrdio sam da je slična pojava zastupljena u krajnjim sjeveroistočnim kajkavskim govorima. Vjerojatno je tako i u istočnijim kajkavskim govorima. Svakako, takvo stanje u Umoku ukazuje na istočno podrijetlo. Neće biti sjeveroistočno zbog toga što nema regresivne metatakse s kratkoga sloga, a pretpostavljamo da je taj pomak, kao i podravska akcentuacija s ograničenjem mjesta naglaska, stariji od 16. st. (Lončarić 1978). (U građi sam naišao na dva primjera progresivne metatakse, i to *možžò:u̯ni*, *ždre'bạta*, ali se na temelju dvaju osamljenih primjera ne može ništa reći.).

U morfologiji značajan je nastavak -i u Lsg o-osnova, koji susrećemo u suvremenim kajkavskim govorima u Međimurju, gdje ga imaju imenice srednjega roda i relikti u muškom rodu. U 16. stoljeću taj je nastavak mogao biti mnogo prošireniji u kajkavskim govorima, o čemu svjedoče pisani tekstovi (Fancev 1909, Junković 1973).

Tvorba futura na štokavsko-čakavski način i sufiks *ni* u glagola II. vrste također se mogu protumačiti istočnom proveniencijom, tj. najistočniji kajkavski govori mogli su imati drukčiju tvorbu futura od ostale kajkavštine, ali se može tumačiti također pokupskim adstratom i naknadnim utjecajem.

Rezimirajući, može se reći da od jezičnih podataka akcentuacija i vokalizam ukazuju na Međimurje, što je uočio već Ivšić, akcentuacija na istok, futur i II. vrsta glagola također na istok, ali i na južnu kajkavsku periferiju.

Od antroponimije dostupni su mi bili samo podaci dalje od 17. stoljeća. Ako je točna tvrdnja da su ta mjesta naseljena pretežno u tom stoljeću (Kolarič, 370), onda su zabilježena prezimena relevantna. Međutim, ako su naselja formirana već u 16. stoljeću (Pavičić 1953, 207/208), onda ni znatan broj doseljenika ali pojedinačnih ili u manjim skupinama i u razmacima — ne znači mnogo. Naime, ako su naselja formirana u 16. st., tada je formiran i govor, a kasniji ga doseljenici prihvaćaju, dajući mu pokoju pojedinačnu crtu. Veliki kasniji val s istim govorom mogao je promijeniti govor. Od prezimena doseljenika u 17. st. velika većina susreće se danas u Slavoniji, i to u znatnom broju, a naročito je karakteristično da se često pojavljuju prezimena iz Belog Manastira npr. *Babić, Molnar, Hunjak, Janković, Nemec* i *Nemet, Orban* (samo u Belom Manastiru) itd., gdje je to također import s juga. Naravno, neka se prezimena susreću i u zapadnim krajevima, ali su ona tamo mogla biti donesena također iz Slavonije. Zanimljivo je da se tri prezimena susreću samo u po jednom mjestu, odnosno kraju, na zapadu. To su *Jurinak* kod Jastrebarskoga, što je važno zbog toga što su doseljenici s toga područja potvrđeni i drugdje u Gradišću — ali usamljeni primjeri mnogo ne govore. Drugo je prezime *Pivarić*, koje je potvrđeno samo kod Zeline i Vrbovca, ali to prezime može upućivati na slavonsko ikavsko područje. Treće je *Krajčić*, danas potvrđeno samo kod Čakovca. Oko Čakovca nalazi se i više drugih prezimena koja susrećemo u Gradišću, ali i u Slavoniji. Prema tome, prezimena doseljenika iz 17. st. pokazuju najčešće doseljavanje iz Slavonije. Isto vrijedi i za 18. stoljeće, ali tadašnji doseljenici sigurno više nemaju većeg utjecaja na jezik.

Zaključno se može reći, a što je pomalo paradoksalno, da je najvjerojatnije većina Hrvata u Vedešinu i Umoku podrijetlom iz srednje Slavonije, ali da njihova kajkavština samo djelomično nastavlja predmigracijsko stanje u srednjoj Slavoniji, gdje su se vjerojatno nalazili kajkavskoštokavski govori. Ona je formirana interferencijom više kajkavskih idioma, a vidljiv je i utjecaj nekajkavskoga idioma. Svakako treba računati s jakom strujom iz zapadne Slavonije, dakle s istočnoga kajkavskoga područja. Značajan je međimurski utjecaj. U 16. stoljeću val migracija išao je preko Međimurja, gdje je između Legrada i Donje Dubrave bio uređen prijelaz preko Drave (Pavičić 1920, 219). Slavoncima su se u migracijama mogli pridružiti Međimurci, odnosno kajkavci uz Muru u Mađarskoj. Neki su se Slavonci mogli u 16. stoljeću zadržati u

Međimurju, a u 17. stoljeću, kada je nakon zrinsko-frankopanske bune 1671. godine Međimurje opustošeno, novi je val Međimuraca, među kojima je moglo biti i potomaka Slavonaca koji su u 16. stoljeću ostali u Međimurju, mogao zapljusnuti zapadnu Mađarsku. Evidentan je također utjecaj južne kajkavske periferije, kao i utjecaj gradišćanskoga književnoga jezika.

Literatura

BARTOLIĆ, Zvonimir: Hrvatski kajkavski govori Međimurja. Nacrt za studiju. Popevka zemlji. Čakovec 1971, 87—117.

BIRICZ, Anton: Geschichte der Einwanderung der burgenländischen Kroaten. Dissertation. Wien 1949.

BRABEC, Ivan 1970: Hrvati uz Muru i Dravu te u Vedešinu. Ljetopis Jugoslavenske akademije 74. Zagreb.

- - - 1973: Hrvatski govori u Gradišću. Gradišćanski Hrvati. Zagreb, 61—95.

BREU, Johan: Kroatensiedlung im Burgenland und den anschliessenden Gebieten. Wien 1970.

BROZOVIĆ, Dalibor 1963: O rekonstrukciji predmigracionog mozaika hrvatskosrpskih dijalekata. Filologija IV, Zagreb, 45—55.

- - - 1970: Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora. Radovi Filozofskog fakulteta — Zadar 8 (5), 5—32.

CASUS conscientale item brevis notitiae historicae et biographicae parochiam Hidegség respicientes anno 1771. (Rukopis u arhivu župe Hidegség).

FANCEV, Franjo 1907: Beiträge zur serbokroatischen Dialektologie. Archiv für slavische Philologie 29. Berlin.

- - - 1909: Beiträge zur historischen serbokroatischen Dialektologie. Archiv für sl. Philologie 31, 32, 33.

FIALKA, Moritz: Horvati w šopronske stolici kralowstwa uherskeho. Kwety IX. Prag 1842.

FINKA, Božidar v. Ivšić.

FINKA/ŠOJAT: Božidar Finka i Antun Šojat, Hrvatski ekavski govori jugozapadno od Vinkovaca. Radovi Centra za znanstveni rad, Vinkovci 3. Zagreb 1975, 5—129.

HAZI, Jenö: Kirchenvisitation des Archidiakons Peter Tormasy im Jahre 1647.

IVIĆ, Pavle 1955/56: O nekim problemima naše istoriske dijalektologije. Južnoslovenski filolog XXI, Beograd, 97—129.

- - - 1958: Die serbokroatischen Dialekte. 'S-Gravenhage.

- - - 1961/62: Prilog rekonstrukciji predmigracione slike srpskohrvatske jezične oblasti. Zbornik za filologiju i lingvistiku IV—V. Novi Sad.

IVŠIĆ, Stjepan 1936: Jezik Hrvata kajkavaca. Ljetopis JAZU 48. Zagreb, 47—88.

- - - 1938: Hrvatska dijaspora u XVI vijeku. Ljetopis JAZU 50, Zagreb, 99—102.

- - - 1971: Hrvatska dijaspora u 16. stoljeću i jezik Hrvata gradišćanaca. Priredio i dijelom obradio Božidar Finka. Izabrana djela iz slavenske akcentuacije. München 1971.

JUNKOVIĆ, Zvonimir: Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta. Hrvatski dijal. zb. 363, 1972.

KALINSKI/ŠOJAT: Ivan Kalinski i Antun Šojat: Zelinski tip govora. Rasprave Zavoda za jezik 2 (1973). Zagreb, 21—36.

KOLARIČ, Rudolf: Govor dveh slovenskih vasi na Madžarskem ob Nežiderskem jezeru. Južnoslovenski filolog 30 (1973), 369—381.

LONČARIĆ, Mijo 1982[a]: Prilog podjeli kajkavskog narječja. Hrvatski dijalektološki zbornik 6, Zagreb, 237—246.

- - - 1982[b]: Sjevernomoslavački kajkavski govori (s kartom sjeveroistočnih kajkavskih govora. Rasprave Zavoda za jezik 6—7, Zagreb, 55—120.

MOHL, Adolf 1913: Die Einwanderung der Kroaten 1533. Budimpešta.

- - - 1933: Die Burgenländischen Kroaten 1533—1933. Burgenländische Heimatblätter 2, 189—191.

MOKUTER, Ivan: Nekoliko zapisa o Umoku. Narodne Novine, 36/1974.

NEWEKLOWSKY, Gerhard 1978: Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete. Schriften der Balkankommission der Östereichischen Akademie der Wissenschaften, 25. Wien.

- - - 1982: O kajkavskim osobinama u »nekajkavskim govorima« Gradišća. Hrvatski dijalektološki zbornik 6, 257—263.

OLA 29: Dalibor Brozović i Josip Lisac: Začretje (OLA 29). Fondološki opisi... 315—324.

OLA 31: Antun Šojat, Prelog. Fonološki opisi... srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom. Sarajevo 1981. 331—336.

OLA 147[a]: Gerhard Neweklowsky, Čemba (Schandorf), Fonološki opisi... 287—288.

OLA 153: Dalibor Brozović i Josip Lisac, Homok (Fertőhomok). Fonološki opisi..., 349—358.

PAVIČIĆ, Stjepan 1920: O govoru u Slavoniji do turskih ratova i velikih seoba u 16. i 17. stoljeću. Rad Jugoslavenske akademije 222, 194—269.

- - - 1953: Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji. Zagreb.

OLESCH, R.: Der dravänopolabische Wortakzent. I. Slavistische Studien zum VII. Internationalen Slavistenkongreß in Warschau 1973. München 1973, 389—418.

SEKEREŠ, Stjepan: Referat na Skupu »Dijalekatska geografija i dijalektološka leksikografija i leksikologija«. (Rukopis).

ŠOJAT, Antun: Turopoljski govori. Hrvatski dijalektološki zbornik 6, 317—493. V. Finka/Šojat i OLA.

ŠOJAT/ZEČEVIĆ 1968: Antun Šojat i Vesna Zečević, Kajkavski govori u području između Trebarjeva, Lekenika i Siska. Ljetopis Jugoslavenske akademije 72, 455—463.

- - - 1969: Istraživanje kajkavskih govora u Hrvatskom zagorju. Ljetopis Jugoslavenske akademije 73, 437—444.

TEŽAK, Stjepko 1981[a]:Dokle je *kaj* prodro na čakavsko područje? Hrvatski dijalektološki zbornik 5. Zagreb, 169—200.

- - - 1981[b]: Ozaljski govor. Hrvatski dijalektološki zbornik 5. 203—428.

VALENTIĆ, Mirko: Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas. Zagreb 1970.

VAŽNY, Vaclav 1925[a]: O chorvátském »kajkavském« nářeči Horvatského Gróbu. U: A. Václavík, Podunajska dedina v Československu. Bratislava.

- - - 1925[b]: Príspevky k štúdiu západnieho Slovenska. Sbornik Matice slovenskej 3.

- - - 1926[a]: Ikavismy a ekavismy v kajkavském charvátském nářeči Horvatského Gróbu na Slovensku. Sbornik Matice slovenskej 4.

- - - 1926[b]: O dnešním jazykovém stavu v charvátských kolonií v republice Československe. Sbornik Matice slovenskej 4.

- - - 1927: Čakavské nářeči v slovenském Podunají. Sbornik Fil. fak. univ. Komenského v Bratislavě. V/47 (2).

VIDMARIĆ, Đuro: Kajkavci iz Slavonije među gradišćanskim Hrvatima u Mađarskoj (Prilog toponimiji i onomatologiji). Zagorski godišnjak 1978. Zagreb.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Ursprung der burgenländischen 'Kajkawer'

Die bis jetzt erhaltenen geschichtlichen Daten über die Migrationen müssen nicht mit der jetzigen sprachlichen Situation in dem besiedelten Gebiet übereinstimmen. Die Sprache wird von der erstgekommenen oder zahlreichsten Gruppe, die in einer Migrationswelle gekommen ist, bestimmt. Die linguistische Analyse zeigt, daß die Sprache im Grunde von zwei Sprachgruppen gebildet wurde, und zwar in erster Linie von den Migranten aus den Gegenden genannt 'Međimurje' und 'Prekomurje' (der Gegend um Mur und Drau) und in geringerem Maße von der Gruppe, die an das Gebiet des kajkawischen Dialekts angrenzte (das Štokawische aus Slawonien oder Bosnien, bzw. das Čakawische aus der Gegend Gorski Kotar oder der Lika). Die Analyse der Familiennamen zeigt, daß ein Großteil der Einwanderer aus Slawonien stammt, jedenfalls ist die Zahl der aus Slawonien Stammenden größer als es der sprachliche Anteil aus jener Gegend vermuten ließe. Die Einwohner von Slawonien müssen also entweder in kleineren Gruppen ausgewandert sein, oder sie sind erst durch ein starkes Filter der Elemente aus 'Međimurje' bzw. 'Prekomurje' passiert.

ODNOS GRADIŠĆANSKOHRVATSKE ŠKOLSKE TERMINOLOGIJE PREMA HRVATSKOJ KNJIŽEVNOJ

MARKO LUKENDA i MILE MAMIĆ, Zagreb

Radi pojmovne jasnoće moramo odmah raščistiti pojam hrvatski književni jezik i gradišćanskohrvatski književni jezik i njihov međusobni odnos, promatran s lingvističkog i nacionalnog gledišta. Budući da su Hrvati u Hrvatskoj kao i Hrvati u Gradišću i bilo gdje jedan narod, bilo bi normalno da imaju i svoj standardni jezik (autonoman, normiran i polivalentan) radi uključivanja u internacionalnu civilizaciju. Hrvati u Gradišću, živeći u dijaspori, odvojeni od hrvatskog državnog teritorija, razvili su za svoje kulturne potrebe specifični pisani jezični izraz, svojevrsnu gradišćanskohrvatsku koine. Taj je izraz već donekle leksički normiran (izišao je iz tiska Deutsch-burgenländische-kroatisches Wörterbuch), a radi se i na gramatičkoj kodifikaciji, koja bi imala biti kao gradišćanskohrvatska norma. Neuključenost Gradišćanskih Hrvata u hrvatsko književnojezično jedinstvo Brozović gleda kao retardacionu pojavu sličnu pokrajinskim književnostima.[1] I Gradišćanski Hrvati, posebno njihova inteligencija, neprestano teže da održe što čvršću vezu s matičnom zemljom na općekulturnoj pa i jezičnoj razini. Tako je već 1929. godine Mate Meršić-Miloradić konstatirao: »Svaka narodna manjina naslanja se u pravilima svoga Društva i u svojem kulturnom radu na kulturne veze s domovinom odakle dotična manjina potiče... Vi ćete nas ovako razlučiti od naše braće i tako sebi nehoteć naškoditi«.[2] Slično je ponovio i književnik Ignjac Horvat 1933. godine u svojem programskom spisu »Naše kulturne zadaće«, poručivši Gradišćanskim Hrvatima ovako: »Moramo mi Gradišćanski Hrvati stupiti u uže kulturne veze, u kulturni kolektiv s Hrvatskim narodom u staroj domovini i od njega uzimati ono, ča smo već izgubili, s njim si izmjenjivati naša kulturna dobra, kot je to v sih civiliziranih narodov običaj i potreba, ali uz to hoćemo očuvati, kot Gradišćanski Hrvati, našu kulturnu individualnost.«[3] To su doduše pojedinačni istupi, ali oni 1957. godine postaju kulturnim programom Gradišćanskih Hrvata. Tada više dolazi do izražaja svijest o potrebi preuzimanja hrvatskoga književnog jezika i njegova prilagođavanja potrebama Gra-

[1] D. Brozović, Standardni jezik, Zagreb 1970, Matica Hrvatska, str. 135.
[2] Gradišćanski Hrvati, Čakavski sabor, Zagreb 1973, str. 29.
[3] N. dj., str. 30.

dišćanskih Hrvata. Mlada inteligencija Gradišćanskih Hrvata okupljena oko časopisa »Glas« postavila je problem književnoga jezika u središte pažnje, a 1959. godine ovako je iznijela svoj program: »... naš cilj, pa ako hoćete, da to nazovemo i program, jeste, da polako sprovodimo hrvatski književni jezik u naš gradišćanskohrvatski prostor. Zadaća naše nove generacije mora se sastojati u tome, da mi evolucionim putem prihvatimo hrvatski jezik svih danas živućih Hrvata. Ako mi radimo na tome, to ne znači, da se i književnici, pisci drama i novela, i pjesnici, moraju ravnati prema nama. Znamo da svaki pisac može pisati dijalektom svojega zavičaja.«[4] Za postupno primanje hrvatskoga književnog jezika posebno se zalagao Nikola Benčić svojim znanstveno utemeljenim člancima u »Glasu«. Kako je položaj Gradišćanskih Hrvata specifičan (moraju se neprestano boriti za svoju kulturu, materinsku riječ, svoje običaje, ukratko, svoje nacionalno biće), oni su ipak *ad hoc* morali stvoriti takav književni izraz koji bi bio većini njih najrazumljiviji i najprihvatljiviji, a otvorenost prema hrvatskom književnom jeziku ostaje njegovo trajno obilježje. Vrijedno je ovdje napomenuti kako bi poželjno bilo da i hrvatski književni jezik pokaže svoju otvorenost prema utjecaju gradišćanskohrvatske koine, barem na leksičkoj razini, kao što to pokazuje prema čakavskom i kajkavskom dijalektu gotovo na svim razinama, pogotovo prema kajkavskom zbog njegova prestiža, i na taj se način neprestano mijenja i obogaćuje. Uzevši sve to u obzir, mislimo da gradišćanskohrvatsku koine valja uzeti kao zaseban podsustav kao što je to npr. bila kajkavska koine dok je bila književni jezik. Stoga ćemo ih i promatrati kao dva različita sustava, koliko god to sa svih gledišta i ne bilo sasvim opravdano.

Jezik ima svoju osnovicu i nadgradnju. Budući da istražujemo gradišćanskohrvatsku i hrvatsku književnu školsku terminologiju, a termini manjim dijelom pripadaju općem leksiku a većim su dijelom stručni, mi ćemo se ovdje uglavnom baviti pitanjem jezične nadgradnje. Kako nismo mogli doći do odgovarajućih školskih knjiga iz Gradišća, uzeli smo termine iz Deutsch--burgenländischkroatisch-kroatisches Wörterbuch, Eisenstadt — Zagreb 1982, za koje mislimo da ulaze u gradivo osnovne škole (osam razreda). Kritički smo se poslužili i veoma vrijednom knjigom, koja je imala veliku ulogu u gradišćanskohrvatskom školstvu, a to je Treta Štanka (Štanka i naučna knjiga) za V.—VIII. razred hrvatskih narodnih škol Gradišća (Burgenlanda) od Ivana Dobrovića iz 1929. godine. Obuhvaćeni su termini iz različitih struka, i to od najjednostavnijih, koji su ujedno i dio općeg leksika, do veoma stručnih, koji ga nadilaze. Uglavnom uzimamo njemački naziv kao pokazatelj značenja za ono što nam taj rječnik nudi u gradišćanskohrvatskom i u hrvatskom dijelu. Radi bolje preglednosti odnosa gradišćanskohrvatske i hrvatske terminologije napravili smo nekoliko relevantnih skupina koje smo osvijetlili odgovarajućim primjerima. Broj primjera posljedica je slučajnosti izbora, te nema statističke vrijednosti. To posebno vrijedi za prvu skupinu, koja bi bila apsolutno najbrojnija, jer u nju ulazi velik broj termina iz zoologije, botanike, zemljopisa, kemije, gramatike i sl., a što je najčešće jednako u gradišćanskohrvatskom i u hrvatskom književnom jeziku.

[4] N. dj., str. 37.

1. Nazivi koji su jednaki u gradišćanskohrvatskom i u hrvatskom književnom jeziku

njemački — gradišćanskohrvatski — hrvatski književni jezik

Thermometer — *toplomjer, termometar* — *toplomjer, termometar*
Gefrierpunkt — *ledišće* — *ledište*
Siedepunkt — *ledišće* — *ledište*
Telegramm — *brzojav, telegram* — *brzojav, telegram*
Strafanzeige — *krivična prijava* — *krivična prijava*
Hai — *morski pas* — *morski pas*
Seehund — *tuljan* — *tuljan*
Asphalt — *asfalt* — *asfalt*
Prozent — *procent, postotak* — *postotak, procent*
Fragezeichen — *upitnik* — *upitnik*
Demokratie — *demokracija* — *demokracija*
Hochhaus — *neboder* — *neboder*
Budget — *budžet, proračun* — *proračun, budžet*

2. Nazivi koji su slični u gradišćanskohrvatskom i u hrvatskom književnom jeziku (razlika samo u prefiksu ili sufiksu, pa katkad i u rodu)

Abendstern — Večernj*ica* — Večernj*ača*, Venera
Abhängigkeit — *od*visnost, zavisnost — *ov*isnost, zavisnost
Maschine — mašin, stroj — stroj, mašin*a*
Kuckuck — kukov*ača* — kukav*ica*
Zelle — cel*a* — *ćelija*
Diplom — diplom — diplom*a*

3. Sinonimni nazivi u kojima je barem jedan naziv jednak u gradišćanskohrvatskom i u hrvatskom književnom jeziku

Bauer — *seljak*, paor, *poljodjelac* — *seljak*, ratar, *poljodjelac*
Artzt — vračitelj, *doktor*, padar — liječnik, *doktor*
Bohne — *grah*, fržon, pažon — *grah*, bob
Apotheke — *apoteka*, patika — *apoteka*, ljekarnica
Punkt — *točka*, pikica; bod — *točka*; glavna stvar; okolnost, mjesto
Kran — *kran, dizalica* — *dizalica*, vitao, *kran*
Zylinder — *cilindar, valjak* — *cilindar, valjak*
Auto — *auto, automobil* — *automobil, auto*
Strahl — trak, *blisak* — zraka, mlaz, *blijesak*
Kassa — *kasa, blagajna* — *blagajna, kasa*
Kredit — *zajam, kredit* — *zajam, kredit*, vjeresija
Insekt — *insekt*, puze, -eta — kukac, *insekt*
Kuplung — *spojka*, kuplunga — *spojka*, kvačilo
Tuberkulose — *tuberkuloza, sušica*, suha nevolja — *tuberkuloza, sušica*
Krankenanstalt — *bolnica*, špitalj — *bolnica*, klinika
Forst — loza, *lug, šuma* — *šuma*, gaj, *lug*
Ernte — *žetva*, žatva, trgadba (sadja) — *žetva*, berba
Flugzeug — eroplan, *zrakoplov, avion* — *zrakoplov, avion*
Regen — godina, *kiša* — *kiša*, dažd

4. Sinonimni nazivi u kojima je barem jedan naziv različit u gradišćanskohrvatskom i u hrvatskom književnom jeziku

Bauer — seljak, *paor*, poljodjelac — seljak, *ratar*, poljodjelac
Artzt — *vračitelj*, doktor, *padar* — *liječnik*, doktor
Bohne — grah, *fržon*, *pažon* — grah, *bob*
Küste — *ubrov f*, *ubrova* — *obala*, *žal*
Apotheke — apoteka, *patika* — apoteka, *ljekarnica*
Strahl — *trak*, blisak — *zraka*, *mlaz*, blijesak
Quittung — *kvitunga*, priznanica, *potvrda* — *namira*, priznanica, *račun*
Zinsen — *činž*, *činži pl*; *ožura* — *kamati*, *kamate*
Insekt — insekt, *puze*, *-eta* — *kukac*, insekt
Kuplung — spojka, *kuplunga* — spojka, *kvačilo*
Krankenanstalt — bolnica, *špitalj* — bolnica, *klinika*
Forst — *loza*, lug, šuma — šuma, *gaj*, lug
Ernte — žetva, *žatva*, *trgadba (sadja)* — žetva, *berba*
Flughafen — *letilišće*, *erodrom* — *zračna luka*, *aerodrom*, *uzletište*
Regen — *godina*, kiša — kiša, *dažd*

5. Primjeri u kojima je gradišćanskohrvatski obilniji sinonimima

Affe — *opica*, *opičar* — majmun
Angel — udica, *ribalo* — udica
Anker — sidro, *mačka* — sidro
Artzt — *vračitelj*, doktor, padar — liječnik, doktor
Bahnhof — *štacija*, kolodvor — kolodvor
Baumwolle — *bumbak*, pamuk — pamuk
Blaustein — plavi kamen, *galica* — modra galica
Bleistift — olovka, *plajvas* — olovka
Bohne — grah, *fržon*, pažon — grah, bob
Hund — kucak, *cucak* — pas
Gesetzbuch — zakonik, *zakonska knjiga* — zakonik
Gas — *gaz*, plin — plin
Firmament — *firmamenat*, nebo — nebeski svod
Tuberkulose — tuberkuloza, sušica, *suha nevolja* — tuberkuloza, sušica
Kranke — *betežnik*, bolesnik, *nemoćnik* — bolesnik
Krankenhaus — bolnica, *špitalj* — bolnica
Krankheit — *beteg*, bolest, *nemoć* — bolest
Förster — *lozar*, lugar — šumar
Forstwesen — *lozarstvo*, lugarstvo — šumarstvo
Butter — *putor*, maslac — maslac
Regenbogen — *pasac*, *kanica*, duga, *Marijin pas* — duga
Regenwasser — *godina*, kišnica — kišnica
Regenschirm — kišobran, *paraple* — kišobran
Weinberg — *gora*, vinograd — vinograd
Weingarten — *trsje*, vinograd — vinograd
Ölbaum — *uljevno drivo*, maslina — maslina

6. Primjeri u kojima je hrvatski književni jezik obilniji sinonimima

Acker — lapat — oranica, *njiva*
Anlasser — štarter — *pokretalo*, starter
Augenartzt — vračitelj za oči — očni liječnik, *okulist*
Barometer — barometar — *tlakomjer*, barometar
Bevollmächtigter — punomoćnik — opunomoćenik, *poslanik*, *zastupnik*
Schlange — kača — zmija, *guja*
Geschmacksinn — ćutilo ukusa — *okus*, *osjetilo okusa*, čulo okusa
Unterricht — podučavanje — obuka, *nastava*, *predavanje*
Unterrichtswesen — školstvo — školstvo, *prosvjeta*, *nastava*
Ufer — obrov f — obala, *brijeg*, *žal*
Proberöhre — eproveta — epruveta, *kušalica*
Hebel — poluga — poluga; *dizalica*
Kran — kran, dizalica — dizalica, *vitao*, kran, *koloturnik*, *čekrk*
Schiene — šina — *tračnica*, šinja
Autobushaltestelle — autobusna štacija — autobusna stanica, *autobusno stajalište*
Strahl — trak, blisak — zraka, *mlaz*, blijesak
Strahlung — zračenje — zračenje, *radijacija*
Sträfling — uznik — *kažnjenik*, uznik
Volumen — volumen — *obujam*, *zapremnina*; *svezak*, volumen
Bestätigung — potvrda — potvrda, *priznanica*
Kredit — zajam, kredit — zajam, kredit, *vjeresija*
Dokument — dokument — *isprava*, dokumen(a)t; *dokaz*
Quecksilber — živo srebro — *živa*, živo srebro
Berghang — rebro — obronak, *padina*
Flughafen — letilišće, erodrom — *zračna luka*, aerodrom, uzletište
Weinbau — vinogradarstvo — *vinarstvo*, vinogradarstvo
Feuer — oganj — *vatra*, oganj, *požar*
feuerfest — negoriv — neupaljiv, *otporan protiv vatre*
Brand — oganj — *požar*, *vatra*, oganj

7. Primjeri u kojima u gradišćanskohrvatskom stoji (i) tuđica a u hrvatskom književnom ga nema

Bahnhof — *štacija*, kolodvor — kolodvor
Bauer — seljak, *paor*, poljodjelac — seljak, ratar, poljodjelac
Bauführer — *palir* — građevinski nadzornik, građevinski poslovođa
Bestrafung — *kaštigavanje*, *kaštiganje*, *kaštiga* — kazna, kažnjavanje
Bleistift — olovka, *plajvajs* — olovka
Firmament — *firmamenat*, nebo — nebeski svod
Strafe — *kaštiga* — kazna
Quittung — *kvitunga*, priznanica, potvrda — namira, priznanica, račun
Esel — *osal*, *oslica*, *somar* — magarac
Kuplung — spojka, *kuplunga* — spojka, kvačilo
Krankenhaus — bolnica, *špitalj* — bolnica
Krankheit — *beteg*, bolest, nemoć — bolest
Butter — *putor*, maslac — maslac
Regenschirm — kišobran, *paraple* — kišobran
Gas — *gaz*, plin — plin

8. Primjeri u kojima je u gradišćanskohrvatskom neki arhaizam, dijalektizam ili neologizam s gledišta hrvatskoga književnog jezika

Acker — *lapat* — oranica, njiva. *Lapat* je stara riječ. Značila je prvotno dio, komad, a zatim dio zemlje, polja.

Affe — *opica, opičar* — majmun. *Opica* je u hrvatskom književnom dijalektizam prema njem. Affe.

Angel — udica, *ribalo* — udica. *Ribalo* je sasvim jasna, motivirana riječ prema glagolu ribati. Vjerojatno je i u gradišćanskohrvatskom neologizam.

Anker — sidro, *mačka* — sidro. *Mačka* je metalna motka u zapregnih kola koja se spusti kad kola idu uz brijeg, a kad stanu, ona se odupre da kola ne idu nizbrdo. Sličnu funkciju ima i sidro.

Artzt — *vračitelj*, doktor, padar — liječnik, doktor. *Vračitelj* je kajkavizam koji pomalo iščezava.

Krankheit — *beteg*, bolest, nemoć — bolest. Taj mađarizam koji je proširen po čitavom hrvatskom prostoru stoji u gradišćanskohrvatskom čak na prvom mjestu.

Diplom — *diplom* — diploma. Riječ *diplom* je bila m. roda i u hrvatskom književnom jeziku, a tek od Daničića nadalje pojavljuje se *diploma*.

Schlange — *kača* — zmija, guja. Riječ *kača* sačuvana je u kajkavskom, ali je ona sigurno bila proširena i na nekajkavskom prostoru.

Küste — *ubrov* f, *ubrova* — obala, žal.

Ufer — *obrov* f, — obala, brijeg, žal. Gradišćanskohrvatski ne pozna riječ *obala* a ona je novija i u hrvatskom književnom jeziku.

Esel — *osal*, oslica, somar — magarac. Riječ *osal* dosta je stara. Načinjena je od lat. dem. *asellus*. Dosta je bila proširena, o čemu svjedoče mnogi toponimi.

Berghang — *rebro* — obronak, padina. Ta stara riječ u tom značenju sačuvala se u brojnim mikrotoponimima, a danas se gubi kao opća riječ.

Zinsen — *činž*, činži pl; *ožura* — kamati, kamate. Riječ *činž* dolazi od lat. *census* i veoma je stara. Riječ *ožura* dolazi od lat. pravnog termina *usura*.

Feuer — *oganj* — vatra, oganj, požar. U hrvatskom književnom jeziku riječ *vatra* potiskuje riječ *oganj* u stilistički rezervoar. To se vidi i po tome što su novije izvedenice prema *vatra: vatrogasni, vatrogasac*, a u gradišćanskohrvatskom imamo i tu *ognjogasac*.

Strafenanstalt — *uza* — kaznionica. Gradišćanskohrvatski čuva tu staru hrvatsku riječ, ali nije ona ni u hrvatskom nestala bez traga. Tako za njem. Sträfling nalazimo u gradišćanskohrvatskom *uznik*, a u hrvatskom književnom dijelu *kažnjenik, uznik*.

Pogledamo li strane riječi u gradišćanskohrvatskim nazivima, vidimo da su to najčešće međunarodne riječi, internacionalizmi. Oni doduše imaju i svoj hrvatski adekvat. Zatim ima nekoliko germanizama (*gaz, šina* i sl.), nekoliko iskrivljenih stranih riječi (*patika, špitalj, paor*), te nekih općehrvatskih latinizama (*kaštiga* i sl.) ili mađarizama (*beteg* i sl.). U nekih gradišćanskohrvatskih naziva krije se ponekad i uzorak po kojemu su tvoreni, na primjer:

uljeno drivo za Ölbaum, *parna mašina* za Dampfmaschine, *zakonska knjiga* za Gesetzbuch, *dužno pismo* za Schuldschein. Ima doduše i u hrvatskom *zračna luka* prema njem. Flughafen.

U gradišćanskohrvatskom često nalazimo konstrukciju imenica + za + imenica gdje u hrvatskom književnom jeziku stoji pridjev + imenica, što je teminološki bolje, jer je kraće, pa je već time postignut veći stupanj terminologizacije. Tako u gradišćanskohrvatskom imamo *vračitelj za oči, pipa za gaz* a u hrvatskom književnom jeziku *očni liječnik, plinska pipa*. Imamo i obrnuto, da u gradišćanskohrvatskom stoji jedna riječ a u hrvatskom tri: *gasilo* — *sprava za gašenje*.

Zanimljivo je da Gradišćanski Hrvati imaju riječ *godina* i *kiša* za njem. Regen, ali je *godina* normalna riječ, stilistički neutralna, a kiša je stilski obilježena, ali za Regenshirm imaju ipak *kišobran*.

Naši se stručnjaci još prepiru kakav termin uzeti za njem. feuerfest, feuerständig. Neki hoće *vatrostalan*, neki *vatrootporan, otporan na vatru, otporan protiv vatre* ili pak *ognjootporan, otporan na oganj, otporan protiv ognja*, a gradišćanskohrvatski ima jednostavno i jasno *negoriv*.

Sad ćemo navesti neke nazive u Dobrovićevoj Tretoj Štanki i usporediti ih s današnjim nazivima u gradišćanskohrvatskom i u hrvatskom književnom jeziku na temelju spomenutoga rječnika.

Dobrović	Rječnik
kušalica	eproveta — epruveta, kušalica
ljekarnica	apoteka, patika — apoteka, ljekarnica
tlakomer ili barometar	barometar — tlakomjer, barometar
obzor (das Firmament)	firmamenat, nebo — nebeski svod
poluga	poluga — poluga; dizalica
teplomer	toplomjer, termometar — toplomjer, termometar
smrzlišće	ledišće — ledište
vrelišće	vrelišće — vrelište
telegraf ili brzojav	brzojav, telegram — brzojav, telegram
šina (kolotečina, pruga)	šina — tračnica, šinja
trak	trak, blisak — zraka, mlaz, blijesak
mašina (stroj)	mašin, stroj — stroj, mašina
namirnica (Quittung)	kvitunga, priznanica, potvrda — namira, priznanica, račun
primnica (Bestätigung)	potvrda — potvrda, priznanica
blagajnica (Kasse)	kasa, blagajna — blagajna, kasa
zadužnica (Schuldschein)	dužno pismo — obveznica
veresija, posudba, zajam	zajam, kredit — zajam, kredit, vjeresija
kamat (Zinsen)	činž; činži pl; ožura — kamati, kamate
postotak	procent, postotak — postotak, procent
dokaz (Dokument)	dokumenat — isprava, dokumen(a)t; dokaz
živo srebro	živo srebro — živa, živo srebro
morski kucak	morski pas — morski pas
kukci ili insekti	insekt, puze, -eta — kukac, insekt
paklina (Asphalt)	asfalt — asfalt
cin, kositer (das Zinn)	cin — kositar
upitnica (Fragezeichen)	upitnik — upitnik

Vidi se jasno da su neki Dobrovićevi nazivi prihvaćeni, negdje primljeni internacionalizmi, a negdje drukčiji hrvatski naziv nego je bio u Dobrovića. U Dobrovića je očita puristička težnja koja se čvrsto oslanjala o hrvatski purizam u Hrvatskoj. Znademo ipak da je dosta ostalo od Šulekovih i šulekovskih zahvata i do danas, pa se neki naši nazivi navode uz svoju internacionalnu usporednicu, a što se u gradišćanskohrvatskom za neke internacionalizme ne nalazi i hrvatska riječ, to ponekad može biti slučajnost, jednostavno propust leksikografa.

Ako temeljito analiziramo sve navedene skupine i sve što smo dosad rekli, nameću nam se ovi zaključci:

1. Ako je za neki pojam u gradišćanskohrvatskom i u hrvatskom književnom jedan naziv, onda su ti nazivi najčešće jednaki, često slični a rijetko različiti.

2. Ako je taj odnos 1 : 2, 2 : 1 ili 2 : 2, najčešće se onda radi o upotrebi stranoga naziva ili njegove prevedenice na jednoj ili drugoj strani.

3. Ako pak na obje strane ima po više naziva za isti pojam, onda je najviše jednakih naziva, nešto malo sličnih i veoma malo različitih. Naravno da terminološka sinonimija pokazuje nesavršenost terminološkog sustava. Stoga mora doći do stanovite značenjske diferencijacije u kojoj bi se svi nazivi mogli nekako zaposliti, ili do uklanjanja nekih naziva. A kako će se taj proces odvijati u gradišćanskohrvatskom i u hrvatskom književnom jeziku i koliko će u tom biti važna svijest o pripadnosti istom narodu, pokazat će budućnost. Tu su velike mogućnosti približavanja a i postojeće konvergentne tendencije to obećavaju.

Moguće je da se u standardnim jezicima koji su nastali na istoj osnovici javljaju veće razlike u jezičnoj nadgradnji, a ovdje se pak radi o donekle različitoj osnovici i o manje različitoj nadgradnji, što je uvjetovano i svjesnim nastojanjem oko približavanja dvaju standarda. To upućuje na specifičnost odnosa između gradišćanskohrvatske koine i hrvatskoga književnog jezika.

Marko Lukenda und Mile Mamić

ZUSAMMENFASSUNG

Das Verhältnis der burgenländisch-kroatischen Schulterminologie zur schriftsprachlich kroatischen

In der vorliegenden Arbeit vergleichen die Verfasser das Verhältnis der burgenländischkroatischen Schulfachausdrücke mit der entsprechenden Terminologie in der kroatischen Schriftsprache. Um eine bessere Übersichtlichkeit zu schaffen, wurde das Wortmaterial in mehrere relevante Gruppen unterteilt, die durch entsprechende Beispiele aus Zoologie, Botanik, Erdkunde, Chemie und Grammatik erläutert werden.

Diese Arbeit weist auch auf die Besonderheiten der Beziehung zwischen der burgenländischkroatischen Koine und der kroatischen Schriftsprache hin.

ROMANIZMI U LEKSIKU HRVATSKIH DIJALEKATA U GRADIŠĆU
(nacrt problema)

VALENTIN PUTANEC, Zagreb

1. Da bismo mogli govoriti o romanizmima na Balkanu i s Balkana, potrebno je podsjetiti se da je Ilirik nakon dvjestogodišnje borbe s Rimljanima potpuno osvojen i djelomično romaniziran. Godine 10. p. Chr. n., za bune protiv cara u Panoniji, pisac Velleius Paterculus za Panonce kaže: »... in omnibus Pannoniis non disciplinae tantummodo sed linguae quoque notitia romanae plerisque etiam literarum usus et familiaris animorum erat exercitatio« (II, 110, cf. Paribeni, *Italia e Croazia*, Rim 1942, str. 100). To prevodim: »... u jednoj i drugoj Panoniji obično je ne samo učenje nego znaju i italski jezik i većina zna i čitati i vježbaju se rado u književnosti«. Romanizacija Balkana izvršena je uglavnom u urbanim centrima i uz njih, a za posljedicu je imala stvaranje jezične istočne Romanije, gdje nastaju rumunjski i starodalmatski (s istroromanskim), kao i prodor na adstratnom planu romanizama u neromanizirane jezike Kelta, Besa, Tračana, Ilira, Albanaca, te u slavenske jezike koji nakon doseljenja Slavena u 6. st. na Balkan preuzimaju romanizme iz supstrata, a kasnije i iz mletačkog adstrata.

2. U trajanju od 1000 godina, upravo od 6. st. p. Chr. n. do 16. st., u hrvatskom se jeziku talože romanizmi raznog porijekla: a) iz starodalmatskoga, b) iz rumunjskoga (vlaškoga), c) iz mletačkoga, d) iz talijanskoga, e) iz latinskoga (direktno). Kada u 16. st. tursko osvajanje hrvatskih krajeva i Bosne prouzrokuje eksodus Hrvata u nehrvatske krajeve, u današnju Austriju i Madžarsku te u današnju Čehoslovačku, jezik se tih Hrvata, okružen neslavenskim germanskim i madžarskim dijalektima, našao u enklavi, u izolaciji prema matičnim dijalektima. Zbog toga za lingvistiku proučavanje romanizama koji se nalaze u hrvatskim dijalektima Gradišća predstavlja poseban problem, a u isto su vrijeme ti romanizmi dragocjen materijal, na temelju kojega se mogu donositi razni zaključci.

3. Budući da se nalazimo u 20. stoljeću, problem se komplicira činjenicom da postoji ne samo teoretska mogućnost da je u međuvremenu došlo do još jednog sloja romanizama, do neoromanizama, koji po porijeklu mogu biti iz talijanskog, francuskog, rumunjskoga jezika, s jezicima posrednicima njemačkim i madžarskim, a možda i matičnim hrvatskim književnim i ne samo književnim jezikom. Dakako, ovako postavljen problem sadržava u sebi i neke

teoretske pretpostavke koje u stvarnosti neće biti ostvarene, ali i o tim pretpostavkama moramo voditi računa želimo li problem proučiti u potpunosti. Kad se npr. govori o neoromanizmima talijanskog porijekla, sigurno je da i u Gradišće mogu prodirati talijanski termini bankarsko-trgovačke struke kojih ima u njemačkom jeziku. Što se tiče galicizama, u Gradišću nalazim dva galicizma za koje se sigurno može reći da su u Gradišće došli poslije preseljenja Hrvata iz domovine. To su ove riječi:

a) lâbūr »umivaonik«, koja je poznata u Hrvatskoj kao galicizam *lavôr* (od fr. *lavoir*) a govori se u Panjgrtu-Baumgartenu (cf. Koschat, 225).

b) naziv za vrstu stočne repe *bregùnda / brekùnda / bùrgendija / burgênda* (cf. Koschat, 192 i Neweklowsky, 318), koja se i u nas javlja kao *borûnda* a dolazi od njem. *Burgunder = Burgunderrübe* »Beta vulgaris, var. rapacea alba«. U madžarskom imamo za istu biljku likove *burgendija* i *burgendi* (cf. Mntesz, I, 391), što nas upućuje na to da je jedan dio navedenih gradišćanskih naziva dobiven preko madžarskoga kao jezika posrednika. U nas se ta repa zove još *stočna repa*, pa *turska repa*, pa i *švedska repa*. Sama pak naša riječ *borûnda*, kao i spomenuti gradišćanski likovi dolaze od imena kraja i naroda prema kojima nastaje i naziv za vino *burgundac*. Za oblik *borûnda* moramo pretpostaviti da dolazi od *burgunda*, s gubitkom konzonanta *g*.

4. Mnogo su, dakako, zanimljiviji stari romanizmi koji se sada nalaze u jeziku Hrvata Gradišćanaca. Osim toga što su sami po sebi problem za lingvistiku (etimologija, posredništvo, supstrat), oni su i za balkanistiku važni kao fond romanizama koji je u hrvatskim stranama postojao sigurno prije 16. st. Dakako, dosadašnji obrađivači gradišćanskohrvatskih dijalekata u svoje rječnike i obradu dijalekata stavljaju i romanizme, kao uostalom i druge alogloteme, a neki od tih obrađivača imaju i posebno poglavlje gdje etimološki tumače alogloteme, pa i romanizme među njima. Tako Helene Koschat, (str. 134—143) u posebnom poglavlju tumači romanizme, hungarizme, germanizme, slovakizme, pa i slovenizme i kajkavizme. Gerhard pak Neweklowsky (str. 255—263) posebno govori o germanizmima, hungarizmima, romanizmima i turcizmima. Kad smo već spomenuli turcizme, dobro je da i o njima nešto kažemo. Pitanje je, naime, je li bilo koji turcizam mogao iz krajeva koje su Turci tek osvajali biti donesen u Gradišće kao dijalektalno jezično blago. Za *bubreg* (u Gradišću *bubrik*) znamo da je iz doba veza Slavena s Obrima (Avarima), a nalaz te riječi u Gradišću upravo je još jedan dokaz za to; *čižma* i *džep* (*žep*) sigurno su u gradišćanski hrvatski došli iz madžarskoga. Riječ *ćorav* u Čembi možda ukazuje na naknadno doseljavanje, ali postoji i mogućnost da je i ta riječ porijeklom iz istog izvora kao i *bubreg:* u Krašiću se normalno govori *ćorav* za »slijep na jedno oko«, s pejorativnim značenjem, a riječ je zabilježio i kajkavac, Samoborac, Gašparoti u 18. st. Šteta je što *AR* riječ potvrđuje tek od 18. st. Preostaje nam samo još riječ *tâmal / tâman*, koju bilježi za Cikljin i Čembu Neweklowsky (str. 262, passim). Riječ znači »lijen« i autor je dovodi u vezu s tur. *tembel* »lijen«, koja se u obliku *timbél* nalazi još u arumunjskom, a u obliku *tembél* u albanskom. Neweklowsky (173, 177, 180) bilježi i kose oblike za određeni oblik pridjeva u Cikljinu *tomlâ, tamlî*, kao i izvedenicu *tamnjâk* »lijenčina«. Njegovo se tumačenje i etimologija od tur. *tembel* ne da fonetski izvoditi: tur. *tembel* > *tâman*, ž. r. *tâmna*, te *tâmal*, ž. r. *tâmla*, te izvedenica *tamnjâk*. Polazeći sa stajališta da je semantem »spor = = lijen« mogao nastati od semantema »sustao = lijen«, ja pridjev *tâman /*

/ tâmal vežem s glagolom *utomiti se* »sustati« (ima i rus. *utomit'sja* »sustati«). Prema tome »onaj koji se *utomio*« je *tôman* kao što je »onaj koji se *ulomio* i *slomio*« *lôman*. S disimilacijom od *tôman* u ž. r. *tômna* po tipu *mn* > *ml* (kao *mnogo* > *mlogo*) dobivamo *tômla*, pa zatim i m. r. *tômal*. Akanjem *o* > *a* dobivamo *tâman* i *tâmal*. Prvotni oblik s *to-* donosi i Neweklowsky (str. 172, 173). U prilog naše etimologije govori i drugi neobični sinonim za *lijen* koji se govori u Kataleni (Neweklowsky, karta 45) kao *manjî* a dolazi od *hmanji*. Taj *hmanji* i u slov. i u kajk. uz »zao, pakostan« znači i »lijen« (u slov. potvrđen i oblik *hmanjâk* »lijenčina«, *hmanjêvati* »ljenčariti«), a osnovno *hman* znači i »uzalud«, pa je tvoren kao i *tôman* od osnove koja još danas u žumberačkom dijalektu (čakavci) u adverbu *ùtomā* znači »uzalud«. Prema tome ni *taman / tamel* ne bi bio turcizam u gradišćanskim govorima, pa bi se teško moglo tvrditi da u tim govorima ima neposrednih turcizama donesenih iz domovine u 16. stoljeću.

5. Zadatak da se prouče romanizmi u Gradišću najlakše bi se izvršio metodom lingvističke geografije, pri čemu bi, dakako, bilo najpovoljnije da upitnik za istraživanje bude što detaljniji, a suradnja s etnolozima kod sastavljanja upitnika što kompletnija. Ja ću se ovdje zadržati na dvama romanizmima starijeg vremena, da bih pokazao što bismo mogli očekivati od proučavanja takve vrste. Bavit ću se riječju *prvidan* u značenju »ponedjeljak« i prezimenom *Parapatić*, koje već dulje vrijeme na sebe skreće pažnju učenjaka.

6. Termin *prvidan* (javlja se i složenica *prvidan)* susrećemo u najjužnijih čakavaca u Gradišću. Nema ga u »pravih« Štoja, kao ni u Vlahiji, pa ni u ostalom dijelu Gradišća. Gerhard Neweklowsky u svom radu donosi i lingvističku geografsku kartu (br. 43), na temelju koje se može vidjeti gdje se u Gradišću govori *prvi dan* a gdje *pondiljak/pandiljak*. Termin *prvi dan* nalazimo na uskom području, u ovim mjestima: Heugraben, Eisenhüttl, Rehgraben (im B.), Neuburg (im B.), Güttenbach, Kroatisch-Tschantschendorf, Hasendorf (im B.). Taj termin predstavlja kalk za romanizam *primus dies*, koji se nalazi u Furlaniji kao *prìndi* (danas i *lùnis*). Kod nas u Hrvatskoj taj kalk susrećemo na velikom potezu uz obalu od Prčnja do Istre (cf. ERHSJ s. v. *dan, djelo, vazam, prvi*), na Kvarneru i na zadarskim otocima. Skok citira i primjer iz Ranjine: *prvi dan prije Uzma = ponedjeljak prije Uskrsa*. Mišljenja sam da kalk *prvi dan* za ponedjeljak ukazuje na porijeklo tih južnih čakavaca u Gradišću: oni su mogli doći iz Dalmacije budući da termin *prvi dan* susrećemo samo uz obalu.

7. Prezime *Parapatić* susrećemo u Gradišćanaca »Vlaha«, tj. u Vlahiji: *Parapatić* ili *Poropatić* spominje se već 1613. u urbaru općine Kohfindisch, 1688. u Weidenu i Podgorju. Danas se nalazi još kao prezime u Oberpodgorju, Podberu i Althodisu (of. Tornow, 50). Postoji u Gradišću i mjesto *Parapatitsch* (spominje se od 1697) = *Parapaticz-Berek = Parapatić-Brig*. Mjesto je, dakako, prozvano po nosiocima prezimena *Parapatić* (cf. Tornow, str. 31). Prezime se ovo tumačilo zaista na razne načine (v. niže citiranu radnju J. Ribarića). U tumačenje toga prezimena daje svoj prilog i S. Ivšić, koji u svojoj krasnoj raspravi *Hrvatska dijaspora u 16. stoljeću i jezik Hrvata Gradišćanaca* (definitivno objavljeno u redakciji B. Finke u zborniku Ivšićevih radova pod naslovom *Izabrana djela iz slavenske akcentuacije*, München 1971. na str. 723—798) veli: »po svoj prilici« od *Parapetić* prema *parapet* (od tal. *parapetto* 'ograda

od kamena, kolobran')«. Ivšićeva bi se etimologija dala braniti semantički kao nadimak, a fonetski bi se moglo protumačiti prijelazom *-petić* u *-patić* kao neke vrste vokalne asimilacije i harmonije (*parapet: parapat*). No baš je povijest termina *parapet* dosta tamna. To je tipični fortifikacijski termin. Pojavljuje se najprije u francuskom (1546). Kako su Talijani graditelji po čitavoj Evropi, jasno je da je prema tal. *parapetto* < *para-* »protiv« + *petto* »prsa«, sa značenjem, u prvo doba, »prsobran, Brustwehr«, koje je kasnije preneseno na arhitekturu. Slabo je potvrđen u talijanskom (nema ga Battisti-Alessio) i u njemačkom (nema ni Grimm, ni Weigand-Hirt). Možemo dakle sa sigurnošću tvrditi da taj fortifikacijski termin nije poslužio za nadimak našim ljudima u tako rano vrijeme, osobito kada se uzme u obzir razmještaj toga prezimena u Hrvatskoj, na koji je upozorio Josip Ribarić. On je naime u raspravi *Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri* (cf. Ribarić, 179—182) napisao prvi članak o ovom prezimenu. Kako on u tom članku govori i o prostiranju toga prezimena i o pokušajima njegova tumačenja do njegova vremena, ja ga ovdje gotovo u cijelosti citiran:

»*Poropät*, gen. Poropäta, prezime porodice, koje zaslužuje osobitu pažnju, jer je vrlo obično u selima štokavsko-čakavske oaze na visoravni i jer je historijski važno. U Trsteniku od 43 porodice godine 1931. bile su *33* toga prezimena — kako je javio dekan Ellner, župnik u Brestu; prema alfabetskom popisu župe Laništa [lanišće], kojoj je Trstenik pripadao prije godine 1902., bijaše pred 36 godina od sviju 51 porodice *47* porodica Poropat [minus je u sadašnje vrijeme nastao iseljavanjem mnogih porodica] prema obavijesti Josipa Vrbke, župnika u Lanišću, u Rasporu od 33 porodice 6 Poropata, u Danama [župa Vodice] bilo je prema matičnim knjigama godine 1911. od 73 porodice *33* Poropat, u Vodicama od 88 porodica *14* Poropata, u Jelovicama od 55 porodica *4* Poropata. Izvan štokavsko-čakavske oaze bijaše prema spomenutom indeksu iz Lanišća u samom Lanišću od 91 porodice *6* Poropata, u Klenovšćaku (u Vodicama: Klenoštak) od 27 porodica samo *1* Poropat. Inače ne rijaše Poropata ni u sadašnjoj župi Golac ni u župi Mune pa ni u ostalim župama. Ta je pojava zanimljiva, jer znamo, da se u Frati kod Poreča na jednom »torchio« nalazi grb nekoga capitano Marco Poropat s oznakom godine 1590. Ova je porodica imala nadimak »Cernogoraz«, a sada je izumrla (Cf. De Franceschi Carlo: L'Istria, Poreč 1879. str. 358.). Godine 1594. izvešćuje kapetan Raspora u Mletke o svađi među porečkim kaptolom i morlacima, a spor je nastao, jer Morlaci nijesu htjeli plaćati desetinu. U ovom izvještaju kaže se doslovno: ... Ancorchè avanti settanta ed ottanta anni i loro progenitori siano venuti scalzi, nudi, poveri e mendichi in questo paese, sono al presente in tanta ricchezza, che non cedono ai Vasalli ricchissimi di questo Serenissimo Dominio, perchè il capo Giorgio *Poropatich*, come dal clarissimo Signor Pietro Gradenigo, e da altri si potra sapere, ha fatti mille Ducati d'entrata, altrettanti, più o meno, ne ha Filippino, Casalaz, Florich, Cernizar...« (Cf. De Franceschi o. c. str. 370—371.). Kako se vidi, mletački kapetan postavlja dolazak ovih porodica u Fratu u prvu četvrt XVI. vijeka. Po prilici u isto vrijeme pojavljuju se porodice s prezimenom Poropatić u Sv. Vitalu kod Vižinade (cf. Bernardo Schiavuzzi: Cenni storici sull etnografia dell Istria u Atti e memorie, Poreč, XVIII. str. 94.). Čini se, da danas nema više nijedne porodice Poropatić na porečkom krasu; ima još samo *nekoliko* porodica toga prezimena u kraćem obliku Poropat, što je dakako jedno isto. *Vjerojatno* je došlo do promjene boravišta: ljudi navikli na pastirski život, malo poslije

svoga dolaska u donju Istru, preseliše se u nova naselja na visoravni u gornjoj Istri, gdje su za sebe i svoju stoku našli podesnije tlo. Samo se tako može razumjeti, da se mnoge porodice Ćićarije, koje više stoljeća stanuju ovdje, spominju među došljacima XVI. vijeka u donjoj Istri; to su naročito porodice Rupčna — Rupčnovich, Brâjković, Miljević — Milovich, Vrâtović, Grdević i Poropat (cf. o došljacima ovih prezimena u donjoj Istri Schiavuzzi o. c. str. 78. sq.). Podrijetlo imena Poropat je tamna postanja; pojavljuje se također u obliku Parapat, a to bi moglo biti stariji oblik...

Mislim, da bi se u srednjoj Dalmaciji još danas našlo porodica prezimena Parapat ili Parapatić. Sjećam se posve dobro, da sam pred nekoliko godina u novinama čitao dopis iz Omiša, u kojemu se spominjalo prezime *Parapat*... Prof Ivan Koštial pisao je o porodičnom imenu Parapat u ljubljanskom »Slovenskom narodu« (14. X. 1910.)... On misli, kako mi je dobrohotno javio, da je Parapat alpinsko-njemački izgovor riječi Parabat (kao pirnpaum, turchtrücken). Slaveni su uzeli ovu riječ od alpiskih Nijemaca. U njemački je jezik došla iz starogrčkoga παραβάτης (vojnik pješak, koji se bori među konjaništvom i sl.). On spominje, što kaže Karl Lamprecht u svojoj Deutsche Geschichte I. sv., 2 izd. Berlin 1894. str. 134.: »Neben dem Fussvolk bestand auch bei den westlichen Germanen eine Reiterei, sogar in doppelter, sehr eigentümlicher Ausbildung. Es war 1) die Parabatenreiterei und es war 2) das berittene Gefolge der Häuptlinge. Die Parabatenreiterei wurde zu je 50 Reitern aus jeder Hundertschaft formiert, dadurch aber auf das Doppelte der Manschaft gebracht, dass es jedem Reiter freigestellt war, sich aus den kräftigsten Kriegern der Hunderschaft einen *Fussgänger* als *Beigänger* (Parabaten) zu wählen. Die Parabaten bildeten, leicht bewaffnet, die Aufnahmstellung für die Reiterei im Kampfe: führten die Reiter grössere Bewegungen aus, so schlossen sie sich ihnen an, indem sie sich, jeder *neben* seinem *Reiter laufend*, an den Mähnen der Rosse festhielten«. To je jedno s filološkoga gledišta prihvatljivo tumačenje riječi Parapat, ali se mora pitati: da li je alpskonjemački kulturni uticaj u XIII. i XIV. vijeku doista dopirao do srednje Dalmacije i još dalje...

Svakako pokazuju barem *neke* porodice Poropat u Trsteniku i Vodicama posve tuđi tip, koji kao da nije kavkaski, a podudara se s onim, što ga je Weigand u svom djelu »Wlacho-Meglen« Leipzig 1892., str. XXIX. i 56. kod Vlaha iz Moglena konstatirao i ovako opisao: »ein Auge ohne Feuer, ja sogar häufig *Schlitzaugen*, hervorstehende Backenknochen, etwas aufgeworfene Lippen, spärlicher Bartwuchs, ein gelbschmutziger Teint, bei den Weibern plumpe Gesichter und straffe Haare«; »ich konnte mich des Gedanken nicht erwähren, dass anderes als kaukasisches Blut in ihren Adern fliessen müsse.« Jireček je mnijenja, da u ovom tipu Weigandovu treba tražiti potomke vojničkih kolonista Pečenega (cf. Jireček, Über die Wlachen von Moglena u Kritischer Anzeiger ASPh sv. 15, 1893., str. 94., 95.). Etimologija riječi Poropat ostaje dakle uza sav Koštiálov pokus tamna. Još navodim samo radi kurioziteta, da u macedorumunjskom jeziku ima riječ pârpódz »čarape« iz grčkoga παραπόδια (Weigang o. c. str. 56.)...«

Svi podaci koje je iznio J. Ribarić vrlo su važni. Naročito podatak da se prezime u Frati *Poropat* javlja već 1590. i da nosilac ima nadimak *Cernogoraz*, te da se radi o Morlacima i Ćićima, koji stižu u Istru odmah u početku 16. st. Prema tome možemo sa sigurnošću tražiti u prezimenu *Poropat, Poropatić,*

Parapat, *Parapatić* rumunjsku etimologiju i napustiti Koštialovo domišljanje o kojem nas izvješćuje J. Ribarić, koji je i sam izrazio sumnju u Koštialovu etimologiju, naglasivši da je nevjerojatno da bi spomenuta njemačka riječ stigla već u 13. st. do srednje Dalmacije. Napustit ćemo i Ribarićevo upućivanje na grč. παραπόδια > macedorum. pârpódz »vrsta čarape«. Budući da se sigurno radi o Morlacima i Ćićima, dakle o selilačkom i pastirskom pučanstvu Balkana koje se s vremenom pohrvatilo, najbolja je etimologija koju je dao P. Skok u ERHSJ s. v. *patos*[1], *fora*[1], *-ić* i *Ćiribiri*. Njemu su poznati svi oblici toga prezimena, kao i Kurelčev *Parapatićev Brig* u »Vlahiji«. Prezime je rumunjski nadimak čovjeku koji u kući nema kreveta, tj. koji živi na tako primitivnom standardu da nema ni kreveta nego mu obitelj i on spavaju na podu, prostrtom steljom i sl.: *Parapat* znači rum. *fără pat* »bez kreveta«, slično kao što u Istri postoji i prezime *Faraguna* < rum. *fără gună* »bez gubera«. Što se tiče nadimka koji pokazuje da netko »nema kreveta u kući«, upozoravam da sam osobno 1937. u jednom selu u istočnoj Makedoniji u brdima normalno nalazio kuća u kojima se spavalo na podu, bez kreveta kao što ga pozna naša današnja civilizacija. Dakle, nadimak je dala sredina koja se htjela narugati čovjeku koji živi na tako niskom standardu da u kući nema ni kreveta. Ako se uzme da je taj nadimak dan u »morlačkoj« sredini, treba uzeti kao premisu da je jedan dio tih *Morlaka* imao u kući krevet, tj. da je jedan dio njih već živio na višem standardu. P. Skok je u našim stranama i inače među našim prezimenima nalazio dosta prezimena koja su jezično rumunjsko-vlaškog porijekla: *Vorkapić / Forkapić* (»*fără cap* = bez glave«), *Smantara* (»smetana, grušalina, te pavlaka«), *Kurepa / Zenzerović*. Dakle, i gradišćanskohrvatsko prezime *Parapatić* predstavlja rumunjsko-vlaški romanizam, koji ukazuje na to da se u času eksodusa Hrvata u Austriju među iseljenim Hrvatima nalaze uz Hrvate i oni koji čine i jedan dio pohrvaćenog balkanskog romaniziranog pučanstva. Mislim da se ne bi moglo tvrditi da se radi samo o nadimku koji nosi neki Hrvat, nego se radi o pravim »Morlacima«, kao što se radi i u slučaju istarskih *Poropatića* kako je dosta uvjerljivo dokazao J. Ribarić. Što se tiče ubikacije prvotne postojbine doseljenika u Vlahiji, prezime *Parapatić* neće nam naročito pomoći da je odredimo: toga prezimena ima danas, prema *Leksiku prezimena SRH*, gotovo po čitavoj Hrvatskoj, naročito u sjevernoj Hrvatskoj, Lici, Gorskom Kotaru, Istri, a postojalo je sigurno prije 16. st. i u *»Morlakiji«*.

8. Ipak ćemo pokušati odgovoriti na pitanje u kojem su stanju pohrvaćivanja bili preci današnjih Hrvata-»Vlaha« u Gradišću u času iseljavanja iz Hrvatske. Budući da u današnjim govorima »Vlahije« nema nijedne rumunjske riječi, možemo za sigurno reći da su ti preci bili potpuno pohrvaćeni, čak se može tvrditi da nisu bili ni dvojezičnjaci (bilingvi). Od onomastike na rumunjsko-vlaško stanovništvo jedino još podsjećaju prezime *Poropatić* i, eventualno, *Pektinović*, ako je od lat. *pecten*, rum. *piepten*, veljotski *piakno*, s očuvanom grupom *CT*. Sva ostala prezimena potpuno su hrvatska, kao što je i slučaj s istarskim »Morlacima«. U »Vlahiji« to su prezimena: *Adamović, Babić, Balašković, Benčić, Bendeković, Bilaković, Bosniak, Bunterić, Burić, Nuršić* itd. Ima li ipak i među tim prezimenima pokoje tipično hrvatsko prezime koje se inače susreće i u »Morlaka«, to treba tek istražiti. Pitanje je sada kako onda tumačiti uglavnom pejorativni naziv koji je dan tim Hrvatima u času iseljenja ili prije. Moje je mišljenje da su oni taj naziv mogli ponijeti iz domovine. Koliko mi je poznato, stanovnike »Vlahije« do sada smještavaju u

srednju Dalmaciju i negdje gdje su bili u blizini kajkavaca (cf. Neweklowsky[2], Brabec[1/2] ,Hraste[1/2], Tornow). Najvjerojatnije će biti da se radi o Lici i Krbavi. O prisutnosti »Vlaha« na istočnoj granici Krbave u 14. st. postoji dokumenat iz g. 1337, gdje se kaže »maiorem Vlachiam circa metam Bosnae in Absan (!) et Corbavia (cf. Alerić 159). Dakle, u tim je krajevima bilo pohrvaćenog romaniziranog pučanstva koje je moglo ponijeti u Gradišće denominaciju »Vlah«. Radi li se o Dalmaciji, i tu otočko pučanstvo naziva obalno »Vlasima«, a za Splićane su sve od Solina dalje »Vlasi«. U jednom i drugom slučaju radilo bi se o »morlačkom« pučanstvu.

9. Ovdje sam pokušao dati nacrt problema proučavanja romanizama i svega što je s time u vezi koliko se to odnosi na hrvatske dijalekte u Gradišću. Pokušao sam riješiti i neke probleme onako kako bi se oni mogli rješavati s romanističke strane. Dakle, sada treba u detalje proučiti leksik, antroponimiju i toponimiju Gradišća, pa će se onda moći pristupiti analizi s jezične strane, koja može dati zaista dobre rezultate.

Literatura i kratice

Alerić = D. Alerić, *Problem desnoga i lijevoga u jugoslavenskoj toponimiji.* Rasprave Zavoda za jezik 4—5, 1979, 135—212.

Brabec[1] = I. Brabec, *Vlahijski govor.* Ljetopis JAZU 67, 277—288.

Brabec[2] = I. Brabec, *Hrvatski govori u Gradišću.* Gradišćanski Hrvati, Čakavski sabor, ERHSJ, v. Skok, ERHSJ.

Hraste[1] = M. Hraste, *Govori jugozapadne Istre.* Hrvatski dijalektološki zbornik 2, 5—28.

Hraste[2] = M. Hraste, *Ikavski govori sjeverozapadne Istre.* Filologija 6, 61—74.

S. Ivšić, *Hrvatska dijaspora u 16. stoljeću i jezik Hrvata Gradišćanaca.* U: S. Ivšić, Izabrana djela iz slavenske akcentuacije, München 1971.

Koschat = H. Koschat, *Die čakavische Mundart von Baumgarten in Burgenland.* Beč 1978.

MNTESZ = Magyar nyelv történeti etimológiai szótára, I-III. Budimpešta 1967—1976. Leksik prezimena SRH. Zagreb 1976.

Neweklowsky[1] = G. Neweklowsky, *Iz leksičkog blaga Gradišćanskih Hrvata.* Posebna izdanja SANUBIH, knj. 34, Odeljenje društvenih nauka, knj. 6, 295—300.

Neweklowsky[2] = G. Neweklowsky, *Die kroatischen Dialekte des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete.* Beč 1978.

Ribarić = J. Ribarić, *Razmještaj južnoslavenskih dijalekata na poluotoku Istri.* Srpski dijalektološki zbornik 9, 179—182.

Skok, ERHSJ = P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika,* I—IV, Zagreb 1971—1974.

Tornow = S. Tornow, *Die Herkunft der kroatischen Vlahen des südlichen Burgenlands.* Berlin 1971.

ZUSAMMENFASSUNG

Romanismen im Wortschatz der kroatischen Dialekte im Burgenland

Aufgrund der diachronischen Einteilung der Romanismen auf dem Balkan zeigt es sich deutlich, daß die Isolierung der im 16. Jh. aus Kroatien ausgewanderten Menschen eine gute Gelegenheit bieten würde, alle Arten von Romanismen in der kroatischen oder serbischen Sprache zu erforschen. Der Verfasser betont, daß es unter diesen Romanismen auch ganz junge gibt, wie beispielsweise 'labur' = Waschschüssel (von fr. 'lavoir'), 'bregunda' = Bezeichnung für eine Rübenart (zur deutschen Bezeichnung 'Burgunderrübe'. In dem vorliegenden Artikel, der eine Skizze für die Erforschung der Romanismen im Burgenland ist, studiert der Verfasser nur zwei Romanismen: 1. 'prvi dan', 'prvidan' = Montag, was eigentlich dem friaulischen 'prindi' entspricht, eine Bezeichnung, die man längs der kroatischen und montenegrinischen Küste finden kann und 2. den Familiennamen 'Poropatić', 'Parapatić', der eine Entlehnung aus dem Rumänischen 'fara pat' = 'ohne Bett' ist. Der Familienname 'Poropatić' ist in der Walachei im Burgenland zum erstenmal im Jahre 1613 belegt. Das ist der Beweis, daß es unter den Auswanderern aus Kroatien auch Menschen gab, eine Schicht von Morlacken, ehemalige rumänisierte Illyren, die zum Zeitpunkt des Exodus völlig kroatisiert waren. Unter den Kroaten in der Walachei gibt es sonst neben dem Familiennamen 'Poropatić' keine Spuren von Lehnwörtern aus dem Rumänischen außer vielleicht dem Familiennamen 'Pektinović' (von rumän, 'piepten' = 'Kamm').

MADŽARSKI KNJIŽEVNI UTJECAJ U PJESNIŠTVU MATE MERŠIĆA-MILORADIĆA

NATALIJA BOJNICKY-VIDMAROVIĆ, Zagreb

Stvaralaštvo MATE MERŠIĆA MILORADIĆA (Frakanava, 1850. — Hrvatska Kemlja, 1928) predstavlja široko područje za istraživače. Njegovo sveobuhvatno književno i znanstveno nasljeđe nije proučeno do kraja.

Miloradić je pjesnik hrvatske narodne manjine u zapadnoj Ugarskoj, poznatoj pod etnonimom gradišćanski Hrvati. Dakle, on je dio *mosta* koji povezuje kulturu i život dvaju ili čak tri naroda. U tom smislu Miloradić pripada književnosti i Hrvata i Madžara. Iako je pripadao duhovnoj eliti jedne relativno malene narodne manjine, po zvanju rimokatolički svećenik, on je, kako ispravno zaključuje Zvane Črnja, »natkrilio vidokruge svoje male seljačke zemlje i svoga životnog poziva . . .«.

Na žalost raspolažemo s odviše malo materijala koji bi nam dopustili da temeljitije razradimo naznačeni problem. Postoji samo manji broj članaka i eseja objavljenih u različitim časopisima, te knjiga izabranih pjesama pod naslovom »Jačke« (Željezno, Austrija, 1978). Osim toga do sadašnjeg vremena još nisu objavljeni na hrvatskom jeziku svi radovi Miloradića iz područja njegovih znanstvenih istraživanja. Taj bi materijal bio vrlo koristan, jer bi mogao rasvijetliti formiranje njegova poetskog »creda«, njegovih životnih i estetskih nazora. Prilično je važno i to što je veći dio Miloradićevih tekstova pisan madžarskim jezikom. Hrvatskim, odnosno gradišćanskohrvatskim jezikom Miloradić počinje pisati dosta kasno, u pedeset i trećoj godini života, makar je osjećaj pripadnosti hrvatskom narodu bio kod njega kroz čitav život razvijen neobično duboko.

Svestrano obrazovan, pjesnik, filozof, matematičar, teolog i publicist, Miloradić je upijao u sebe sve najbolje što je stvorio hrvatski i madžarski narod. To mu je dopustilo da prekorači nacionalne okvire i osiguralo polet njegova građanskog revolucionarnog patosa.

Živeći i stvarajući u madžarskoj kulturnoj sredini, Miloradić nije mogao ne osjećati utjecaj madžarske književnosti. Teško je govoriti o neposrednom kontaktu, jer podaci o tome, ukoliko postoje, nisu nam dostupni. Zbog toga je umjesno naznačiti neke opće dodirne točke. Obraćamo se Sándoru Petőfiju, a izbor nije slučajan.

Na »elemente nacionalne romantike zmajjovinsko-petöfijevske fakture« u književnom djelu Mate Meršića Miloradića ukazao je i Zvane Črnja, a revolucionarnost i građansku aktualnost njegova pjesništva istakao je i Mijo Karagić. Osim toga, Miloradić je vrlo dobro poznavao pjesništvo Petöfija.

Dva na prvi pogled različita pjesnika, ljude s toliko različitim sudbinama (Miloradić — svećenik koji je velik dio života proživio u Hrvatskoj Kemlji i umro u dobi od 78 godina; Petöfi — živio je kratak, ali buran i događajima bogat život: mnogo je putovao po Madžarskoj, bio je student, glumac, vojnik i napokon revolucionar koji je izgubio život u borbi za nezavisnost domovine), povezuje ipak mnogo toga. Ponajprije to što obojica bijahu istinski narodni pjesnici, u najdubljem smislu te riječi. Svaki je na svoj način, kroz prizmu svoga vremena, izrazio stremljenja svoga naroda, svaki od njih bio je svojevrsno zrcalo narodnog duha.

Osnova stvaralaštva Petöfija i Miloradića postala je u prvom redu narodna poezija. Snagom svog talenta oni su upravo kroz taj žanr uzdigli problematiku života naroda do nivoa književnog interesa, učinili ga glavnim objektom svoga stvaralaštva. Plebejski pogledi, osjećaj krvnog jedinstva sa svojim narodom, prožimaju skoro sve njihove pjesme, počinjući od opisa prirode, žanrovskih scena, do političke lirike. Miloradić — slijedeći Petöfija — prikazujući zbilju ne izdiže se iznad nje, ne odvaja se od svojih korijena, već postaje bestrasan promatrač i fiksator događaja. On ide u svojim opisima »odozdo«, stojeći na točki zora svoga naroda. Time se postiže uvjerljivost i ljepota lirike, živost i svježina poetskog jezika. To u mnogome zbližava ta dva pjesnika.

Poetske mogućnosti jezika obojice pjesnika neiscrpne su. Začuđuje mnogoličnost tipova koje su stvorili. Razmišljanja o smislu i prolaznosti života odigravaju se na podlozi umiruće prirode — jesenskog ili zimskog pejzaža.

Petöfi:

Búsulnak a virágok,
Szegénykék betegek.
Nincs messze már halálok,
Mert a tél közeleg.
- - -
Miként az aggastyánnak
Megöszült fürtei,
Úgy hullanak a fáknak
Sárgult levelei.
(Búsulnak a virágok)[1]

[1] Tužno je cvijeće,
Bolesno je, jadno.
Skoro ću umrijeti,
Jer zima je blizu.
- - -
Kao kod starca
Posijedile lokne,
Tako opada s drveća
Požutjelo lišće.
(Tužno je cvijeće)

Miloradić:

Sunce gine, lišće pada,
Rosu zminja sjedi mraz,
Trudna zemlja spat bi rada,
Rasti, rasti, noćni čas!
Dol, planinu, brig,
Krit će bijeli snig . . .!
Ah, pod snigom sve prestane,
Ljetna radost, ljetne rane!
Mladost gine, želja pada,
Žare srca gaša mraz;
Trudna duša spat bi rada,
Pridi, pridi, smrtni čas.
(Sunce gine)

Noćni pejzaž, uspomene na mladost i bliske ljude, odvijaju se obično u formi lirskog monologa.

Petöfi:

Fürdik a holdvilág az ég tengerében,
Méláz a haramja erdö közepében:
Sürü a füvön az éj harmatozása,
De sürübb két szeme könnyének hullása.
(Fürdik a holdvilág
az ég tengerében . . .)[2]

Miloradić:

Noć se je nagnula, škuro je nastalo,
Laku noć, travice, idemo na spalo!
Od Dunaja, čujte, još zakrikne ptica,
A kot straža straži javlja se družica . . .
(Ljetni večer)

Osjećaj stapanja s narodnom pjesmom daje nam ciklus Miloradićevih pjesama »Malim«, posvećenih djeci.

Miloradić:

Teci, teci, vodica,
Po zeleni lozica,
Goni, goni veselo
Naše mlince okolo!
Na grot ćemo zasipati,

[2] Mjesečina se kupa u moru neba,
Mašta razbojnik usred šume.
Obilje noćne rose na travi,
Ali još obilnije padaju suze iz očiju.
(Mjesečina se kupa u moru neba)

Kabliće napunjevati,
Bijele muke samliti,
Mama ćedu zamisiti:
Dajte sito i metlicu,
Noste naćve, kopanjicu,
Krušna driva i nožice
Ter misače, a i sice
I cidiljku i korice
I drožice za kvasnice;
- - -
(Mlinci)

Petöfi:

Mi foly ott a mezön?
Patakvíznek gyöngye —
Hát szeretöm arcán?
A búbánat könnye.

Hadd folyjon a patak!
Habjai mentében
Piros rózsa fejlik
A zöld mezöségen.

(Mi foly ott a mezön . . .)[3]

Priroda u pjesmama Miloradića i Petöfija organski se stapa sa životom čovjeka, ili se isprepliće s njegovim osjećajima, ili nastupa kao kontrast pred njim. To spašava pjesme od patetične beživotnosti.

Moguće bi bilo navesti još mnoge motive koji se javljaju u pjesmama Miloradića i Petöfija, ali treba odmah naglasiti jednu bitnu razliku u njihovu stvaralaštvu: Petöfi je prije svega romantik koji »a népdalt védte meg a színpadszerüségtöl, a provincializmustöl«[4], a Miloradić »je narodni prosvjetitelj i preporoditelj«. Njegovi su ideali »vjera, dom i rod«, a narodnoj pjesmi on se namjerno obraća, s jedne strane zbog toga što je kroz tu formu lakše komunicirati s čitateljima — ona mu pomaže »jačati . . . narodni ponos i ljubav prema narodnom jeziku«, a s druge strane, njegove su pjesme »budnice ke moćno grabu za hrvatsko srce, a pjesnikom, piscem i učiteljem naroda su one najbogatiji ričnik hrvatskog jezika.« Evo zbog čega se u Miloradićevim

[3] Što teče to na proplanku?
Biser vode potočića —
Zar na licu moje voljene?
Suza žalosti.

Nek teče potok!
Na putu pjene
Crvena ruža cvjeta
U zelenilu proplanka.
(Što teče to na proplanku)

[4] ». . . on je obranio narodnu pjesmu od teatralnosti i provincijalizma.«

pjesmama, za razliku od Petöfija, jako osjeća didaktičan element, premda pjesnik učeći druge ostaje samokritičan prema samome sebi. Za to je svaka njegova pjesma »cio zdenac mudrosti«.

Miloradić, slično Petöfiju, na nov način izražava i svijet ljudskih osjećaja. Novost u njegovim pjesmama sastoji se u tome da se u lirskom izražavanju duhovnog svijeta stapa glas narodnog života sa životnim iskustvom samoga pjesnika. Dijalozi i opisi grade se s najvećom jednostavnošću, ponekad stvaraju dojam da se radi o prozi, ali ujedno osjećamo i vrhunac lirizma. U tome se sastoji tajna privlačnosti pjesama Miloradića i Petöfija.

Miloradić:

Dan premine, va doline
Pada noć i noćni mrak,
Stane djelo, trudno tjelo
Išće slatki spočivak.
(Večer)

Petöfi:

Csend volt; méláza a természet
Nagy ünnepélyesen,
Csak a békák
Kuruttyolának
A szomszéd réteken.
(Elsö szerelem)[5]

Iz gore navedenog vidi se da se Petöfi, slično i Miloradić, nastavljajući najbolje tradicije svjetske poezije, javlja kao izuzetan majstor lakonizma, sposoban da s dvije-tri strofe, ne samo oblo predstavi sliku nego da izazove kod čitatelja i čitavu seriju asocijacija. »Ő a lírát, a költészetet az életben, a valóságban érzi, ő nem kellékekkel, a hanem éppen azzal a lírai, közvetlenséggel hat, amellyel a témát — legyen az szubjektív vagy tárgyiasabb jellegű — költeménnyé lobbantja.«[6]

Ono što je ovdje rečeno o poeziji Petöfija u potpunosti se odnosi i na Miloradića. Njegova lirska neposrednost, stil pisanja, obogaćuju prirodni pristup događajima i karakterima koje ocrtava, pomažu jednostavnosti izražaja.

Potrebno je naglasiti karakter lirskog heroja, koji se javlja kod oba pjesnika: kod njih je lirski heroj sam pjesnik, koji ne stilizira svoju individualnost nego neposredno sudjeluje u sadržaju.

[5] Bila je tišina; mašta priroda
Veoma svečano.
Samo žabe
Krekeću
Na susjednom polju.
(Prva ljubav)

[6] »On vlastitu poeziju doživljava u životu, u stvarnosti, djelujući ne s predmetima nego s onom lirskom neposrednošću koja temu — bilo subjektivnog, bilo predmetnog karaktera — pretvara u pjesmu.«

Mate Meršić Miloradić svakako je velika pjesnička individualnost. Potrebno je nastaviti istraživanjem njegova djela u svim kompleksnim međuutjecajima u kojima je živio i stvarao, kako bi se cjelovito osvijetlio njegov umjetnički i znanstveni rad. Taj rad predstavlja most između madžarskog i hrvatskog naroda i zbog toga zaslužuje daleko veću pažnju nego što mu se do sada posvećivalo.

Natalija Bojnicky-Vidmarović

ZUSAMMENFASSUNG

Der Einfluß der ungarischen Literatur auf das dichterische Werk von Mate Meršić-Miloradić

Das Werk von Mate Meršić-Miloradić bildet ein weites Forschungsfeld, denn sein literarisches und wissenschaftliches Opus ist weder ausreichend bekannt noch erforscht.

Da Meršić-Miloradić in dem ungarischen Kulturkreis lebte, konnte er sich zwangsläufig dem Einfluß der ungarischen Literatur nicht entziehen. Daß wir uns bei der Analyse des dichterischen Werkes von Meršić-Miloradić in erster Linie mit dem Einfluß Petöfis auf sein Werk befassen, ist bestimmt kein Zufall, was in dem Referat zu beweisen sein wird.

Bei der Analyse des dichterischen Werkes von Meršić-Miloradić und S. Petöfi lag die Schlußfolgerung auf der Hand, daß diese zwei Schriftsteller eine ganze Reihe von Berührungspunkten aufweisen.

Die Grundlage des poetischen Schaffens sowohl bei Meršić-Miloradić als auch bei Petöfi bildet in ihren Anfängen die Volksdichtung. Kraft ihres Talents ist es ihnen gelungen, in Anlehnung an dieses Genre die Lebensprobleme des Volks literaturfähig zu machen, ja sie zum Hauptthema ihres Schaffens zu erheben.

IV

MOGUĆNOSTI ETNOLOŠKOG PRISTUPA PROUČAVANJU POVIJESTI GRADIŠĆANSKIH HRVATA

VITOMIR BELAJ, Zagreb

Jedno od ključnih pitanja u povijesti Gradišćanskih Hrvata svakako je utvrđivanje područja iz kojih su se njihovi preci pred oko 450 godina iselili i krenuli na sjever preko Dunava i Mure u ondašnje ugarske i austrijske zemlje. To su pitanje do sada pokušavale rješavati historija i lingvistika, svaka pomoću svojih izvora i vlastitih pomagala. Polazeći sa svojih (različitih) ishodišta, svaka struka ipak ima ograničen domet te može pridonijeti spoznavanju samo jednoga dijela, jednoga aspekta povijesne istine.

Prosuđujući spoznaje do kojih su do sada došle historijska i lingvistička istraživanja podrijetla Gradišćanskih Hrvata, mora se s jedne strane priznati da je već uloženo dosta truda u rješavanje toga pitanja, no s druge se strane mora zaključiti da su rezultati zbog raznih poteškoća (prije svega zbog pomanjkanja iscrpnih historijskih i jezičnih izvora s početka 16. stoljeća) u prilično mjeri uopćeni, nesigurni, prepuni raznih »ako«, »kad bi« i sličnih izlaza iz nevolje.

Stoga će biti potrebno da se u multidisciplinarni projekt proučavanja povijesti Gradišćanskih Hrvata uključi i etnologija kao ravnopravna znanost, i to upravo na rješavanju pitanja o njihovim ishodišnim područjima u staroj domovini. S rješavanjem toga pitanja usko je povezana mogućnost rekonstrukcije kulturnoga inventara koji je taj dio hrvatskoga naroda posjedovao još u starim domovima, te ga prenio u nova sela, gdje ga je dijelom (dakako različito promijenjena i prilagođena novim životnim prilikama i usklađena s kulturom novih susjeda) očuvao do naših dana.

Ovdje mi sad valja objasniti neke činjenice, čini se slabo poznate izvan etnoloških krugova, kako ne bi došlo do nepotrebnih nesporazuma. Prije svega, etnologija (i etnolozi) uklopljena je doista već od samoga početka u ovaj projekt. Etnologija je, međutim, danas u svijetu jedna od najnedefiniranijih znanosti, struka u kojoj vlada nepregledna šarolikost nazora o predmetu, metodi, cilju, pače i o samome njenu imenu. To se lijepo ogleda već i u činjenici da je na ovome znanstvenom skupu moj prilog uvršten u skupinu »Povijest Gradišćanskih Hrvata«, dok će se prilozi ostalih etnologa iznijeti u skupini »Čuvanje pučke, materijalne i duhovne kulture Gradišćanskih Hrvata«.

Prilike u etnologiji, bremenite nesporazumima, nerazumijevanjem i osporavanjima, ponukale su Bratanića da iznese zahtjev za razjašnjavanjem »ob

und inwiefern verschiedene jetzige Zweige der Ethnologie (»cultural anthropology« usw.) wirklich zusammengehören oder ob sie (und in welchem Masse) von demselben Grundmaterial — Mensch, Völker und ihre Kulturen — ausgehend verschiedene Aspekte der Realität behandeln, demnach vielleicht ihre eigene wissenschaftliche Gegenständlichkeit haben und folglich als besondere (eigenständige) Disziplinen oder Wissenschaften zu betrachten sind.« (BRATANIĆ 1970:81).

Ovdje i sada ipak nije ni prigoda ni mjesto na kojemu bi trebalo dublje ulaziti u prosudbu značajki ove vrlo kompleksne, čak heterogene znanosti koju danas u nas zovemo etnologijom.

Dovoljno će biti podsjetiti da je etnologija od samih svojih početaka bila konstituirana kao historijska znanost. Tako je na primjer Švicarac Alex. César Chavannes, koji je (koliko nam je poznato) 1787. prvi put upotrijebio riječ »etnologija«, nju kao granu antropologije (»la science générale de l'homme«) odredio tako da je Paul TOPINARD tu njegovu etnologiju (»qui . . . nous l'appelons Ethnologie«) označio kao »l'histoire des progrés des peuples dans la civilisation« (BRATANIĆ 1976:8/9). Premda su se već krajem prošloga stoljeća u okviru etnologije pojavila ahistorijska (pa čak i antihistorijska) gledanja na njen predmet, onaj njezin dio koji i dalje njeguje historijsku misao, koji je i dalje shvaća kao »l'histoire des progrés des peuples«, razvio je svoju posebnu metodu i vlastite tehnike istraživanja, definirao je svoj predmet znanstvenoga istraživanja, svoju »predmetnost« (»njem. Gegenständlichkeit, engl. subject matter, tj. specifični, uži, *znanstveni* predmet, *aspekt* realnoga predmeta, ono što je predmet određenoga konkretnoga proučavanja, dakle predmet mišljenja«, BRATANIĆ 1976:21; u etnologiji je na distinkciju »predmet«–»predmetnost« prvi, izgleda, upozorio BRATANIĆ još 1970:81), svoje zadatke i ciljeve.

Taj se dio etnologije u pojedinim, dosta bitnim crtama znatno razlikuje od drugih etnoloških »pravaca«, tako da se u novije vrijeme za nj počinje upotrebljavati ime »historijska etnologija«, čime mu se prešutno doista priznaje status samostalne znanosti, onako kako je to Bratanić naslutio već na navedenom mjestu iz 1970. godine. (Zapravo se tu radi o nekoj vrsti pleonazma, jer je etnologija još od svojih početaka u biti historijska znanost). Takva etnologija »can be defined as an empirical, phenomenological, comparative and historical humanistic science« (BRATANIĆ 1982:3).

Etnologija je osposobljena da pomoću svojih tehnika i svoje metode utvrđuje povijest naroda, ili dijela naroda, ili pojedinih kulturnih pojava o kojima nema pisanih podataka (to jest klasičnih pisanih historijskih izvora). Ona to radi na temelju proučavanja recentnih oblika tradicijske kulture (etnografske građe), i to, kako je to Julijan BROMLEJ zgodno rekao, »putjom retrospektivnoj rekonstrukcii (razumeetsja, privlekaja vse istočniki, v tom čisle arheologičeskie) vossozdat istoriju narodov, ne obladajuščih pis'mennoj tradiciej« (1973:210/211; isto to 1977:195).

Pri »retrospektivnom rekonstruiranju povijesti« etnologija može, na temelju analize prikupljene građe te prostornog razmještaja pojedinih pojava i njihovih oblika izvoditi relativnu kronologiju tih oblika i pojava i uočavati historijske i genetičke veze (npr. migracije) koje nisu dokumentirane u pisanim

izvorima. »Učenije« rečeno, etnologija iz prostornih koordinata recentnih kulturnih fenomena očitava njihovu vremensku dimenziju i konjekcije u dubljim temporalnim stratima.

U konkretnom slučaju imamo pred sobom donekle osebujnu, inverznu situaciju: migracija je nedvosmisleno postojala, znade se i vrijeme njena odvijanja, a mi sada tragamo za »dokazima« o njenu postojanju, točnije za očuvanim svjedočanstvima, etnografskim dokumentima o izvorištima.

Uspoređujući kulturni inventar Gradišćanskih Hrvata s onime kod ostaloga dijela hrvatskoga naroda, mogu se uočiti podudaranja u pojedinim oblicima s jedne strane u Gradišću, a s druge ponegdje u hrvatskim krajevima. Na temelju tih podudaranja mogu se izvoditi zaključci o tome koje su elemente (oblike) preci današnjih Gradišćanskih Hrvata donijeli sa sobom iz Hrvatske, što ujedno znači da su ti elementi morali biti poznati Hrvatima u krajevima iz kojih su se iseljavali, barem u vrijeme neposredno pred seobu. Rekonstruirajući tako »starohrvatski« inventar kulture Gradišćanskih Hrvata mogu se izvoditi neki zaključci o kulturnoj slici u Hrvatskoj početkom 16. stoljeća. No još i više, u onim slučajevima kad je pojedini element u Hrvata poznat u više različitih oblika, usporedbom tih oblika (tipova, varijanti) može se ukazati na manji ili već stupanj srodnosti između pojedinih skupina Gradišćanskih Hrvata i određenih skupina hrvatskoga naroda u staroj domovini. Postupak je poznat u neetnološkim krugovima zahvaljujući analognom načinu rada dijalektologa.

O vrijednosti etnografske građe tih na sjever preseljenih Hrvata (konkretno Hrvata u Moravskoj) za rekonstrukciju njihove povijesti, a bez pomoći pisanih izvora, pisao je već 1898. Antun RADIĆ: »Koliko i jest naše zanimanje za ove Hrvate bez praktične vrijednosti za cjelinu narodnu, toliko je proučavanje života njihova doista vrijedno za znanost. No građa će se o njima moći za naše narodoznanstvo uspješno upotrebiti tek onda, kad proučimo cjelinu narodnu. Otkuda su došli ti Hrvati, što su izgubili od svoga itd., — to će se moći i bez pomoći povjestnih izvora pouzdano kazati tek onda, kad nam bude potanko poznat čitav naš narod. Po rukopisnoj gradji, što je ima naš »Zbornik«, slutim npr. već sada, da su Moravski Hrvati doselili iz kraja izmedju Brinja i Ogulina (gdje su sela Jezerane, Munjava, Skradnik i dr.).« (RADIĆ 1898:308—309.)

Do prvih konkretnih znanstvenih (etnoloških) rezultata pri proučavanju Gradišćanskih Hrvata ovim je putem došao Milovan GAVAZZI. Dok je 1934. u Hrvatskim Novinama, na primjeru jedne pripovijesti koju je zapisao u Trajštofu, tek obrazlagao mogućnosti i potrebu usporednoga proučavanja hrvatskih i hrvatskogradišćanskih kulturnih pojava, iduće je godine u sarajevskom »Napretku« u zgusnutom obliku pobrojao odabrane paralele iz raznih segmenata tradicijske kulture. Uspoređivao je pojave u dječjem folkloru, paljenje panja na Badnju večer, koledanje između Božića i Nove godine (i tekstove pjesama, npr. Narodi se kralj nebeski), dožanjke, uskršnja jaja, svadbene običaje (osobito se osvrnuo na pojavu »staćila«), pogrebne običaje, oboravanje sela u slučaju kuge, vjerovanja o vilama, urocima, bajanje, poslovice, uzrečice, poeziju (1935). Tom je prilikom samo nabrojao pojave o kojima će valjati povesti više računa u kasnijim istraživanjima, a sam je kasnije u minuciozno izvedenoj studiji ponovno obradio neke motive iz folklorne baštine (1951).

Dakako da za uspoređivanje u etnologiji nisu sve pojave jednako podobne. Za tu svrhu treba uzeti tradicijske elemente, koji nisu nužno u jačoj funkcionalnoj i strukturnoj vezi s drugim elementima ili s kulturom kao cjelinom. To su često sitni, skoro slučajni, nefunkcionalni detalji, koji međutim mogu biti od velike važnosti za povijesnu rekonstrukciju. U tom će konkretnom etnološkom radu veliku ulogu moći odigrati nazivi koji označavaju pojedine manje upotrebljavane predmete, postupke, pojmove, ili pak toponimi (osobito nazivi polja, livada, šuma, potoka), dakle riječi s jedne strane čvrsto usidrene u predaju Gradišćanskih Hrvata, a s druge strane komunikacijski što manje frekventirane. U tom slučaju lingvistički objekt (naziv) ima karakter elementa tradicijske kulture, pa je ravnopravni predmet (građa) etnološkoga proučavanja. U tom se pogledu etnologija dobrim dijelom poklapa s tzv. lingvističkom geografijom.

Pri izboru riječi trebat će posebno tražiti one — da upotrijebim kriterij znamenitoga donjoaustrijskog Hrvata iz Cimova, preteče komparativne indoeuropeistike, Ivana Filipa Vezdina — koje pripadaju »prvobitnoj vezi uzajamnog općenja koje je postojalo prije nego što su se narodi raspršili, jer te iste riječi ne označuju umijeća niti međusobne trgovačke poslove, niti neobične stvari, nego ono što je ljudskoj potrebi osnovno.« (BELAJ 1976:92).

Radi lakšeg predočavanja prostornoga rasporeda pojedinih elemenata i njihovih oblika etnologija se već skoro stotinu godina koristi kartama. S vremenom su karte prerasle svoju ilustrativnu funkciju i postale posebnim tehničkim pomagalom, istraživačkim instrumentom koji etnologu vizualno pruža sređene skupove poznatih podataka te olakšava, ili čak uopće i omogućava uočavanje etnoloških problema. Značenje kartografskih prikaza u historijskoj je etnologiji toliko da mnogi tu tehniku (pogrešno) nazivaju kartografskom ili geografskom metodom.

Prvi je na etnološkoj karti koristio gradišćansko gradivo BRATANIĆ u svojoj studiji o oraćim spravama u Hrvata (1939), i to podatke iz Trajštofa i Nove Gore (iz samoga Gradišća) te iz Horvatskoga Groba (u Slovačkoj). Za primjer izabrat ću karte IV (»Nazivi za ručice«) i V (»Nazivi za lemeš«).

Dok je u Horvatskom Grobu za ručice pluga zabilježen naziv »ručice«, koji se na Bratanićevim kartama ponavlja sporadično, ali posvuda u hrvatskim krajevima, u Trajštofu i Novoj Gori pribilježen je naziv »stegna«, koji je u Hrvatskoj utvrđen na vrlo zaokruženom, danas kajkavskom području između Medvednice i Kupe, te samo četiri puta izvan toga područja.

Za lemeš je pak u svim gradišćanskim selima zabilježen naziv »železo, želizo«, naziv koji je poznat svim kajkavskim Hrvatima, ali i čakavcima u Lici, dok mu izvan toga područja po smislu odgovara naziv »gvoždje« (rijetko u Lici, Dalmaciji, Bosni, više u istočnoj Slavoniji).

Usporede li se obje karte (ovdje su ti podaci unijeti na kartu 1), lako je uočiti da se naziv »stegna« nalazi, uz nekoliko izuzetaka, samo na području naziva »*železo*«.

Danas se u nas etnološkom kartografijom bavi posebni Centar za etnološku kartografiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Najveći projekt, koji se radi u tom centru, svakako je Etnološki atlas Jugoslavije. Taj se atlas radi na temelju podataka skupljenih u zadnjih četvrt stoljeća u čitavoj Jugoslaviji. U pokusnoj fazi rada (1960—1962) prikupljeni su pomoću male Pokusne upitnice podaci iz 1656 mjesta (sela) iz čitave Jugoslavije (ali vrlo neravnomjerno

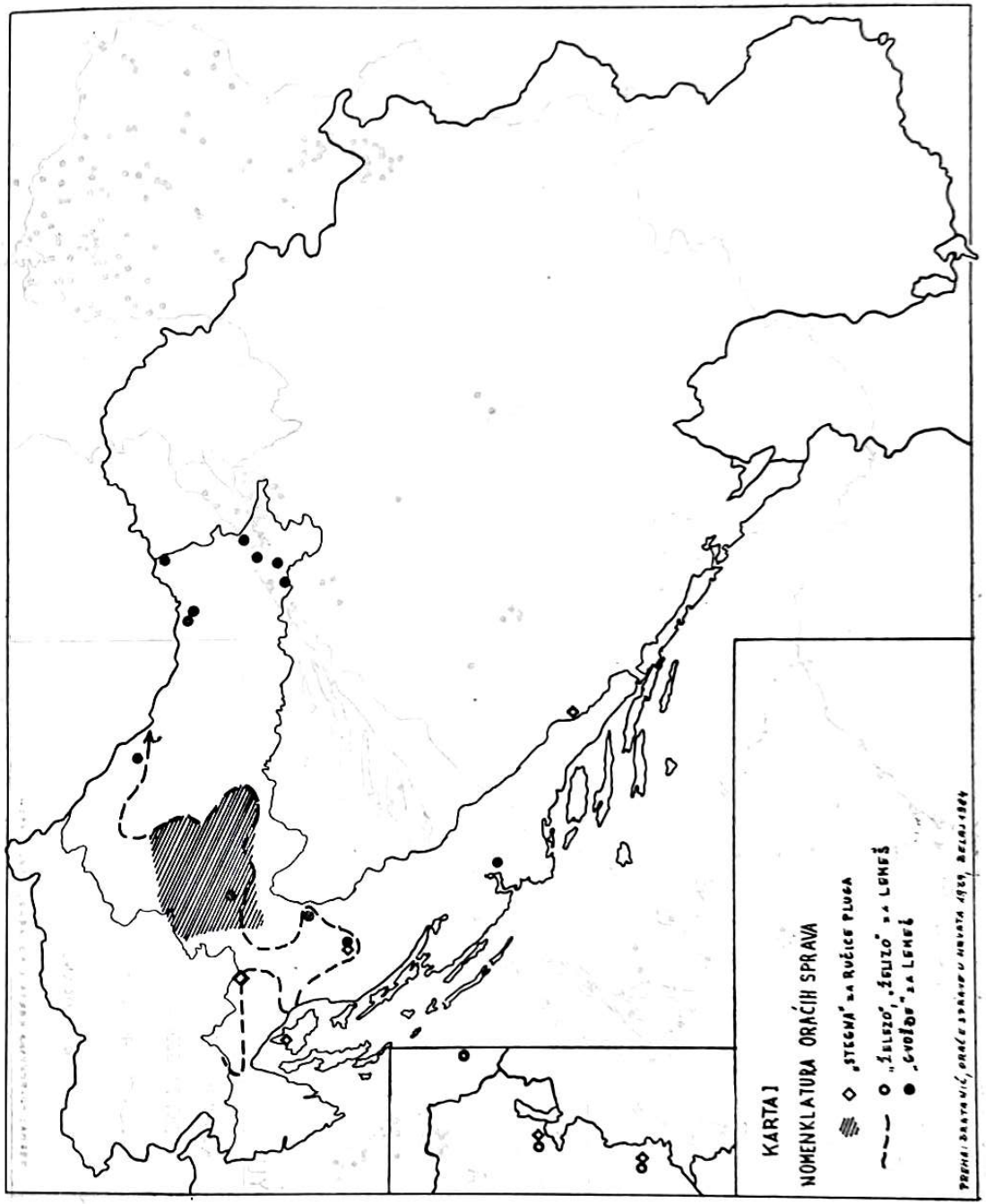

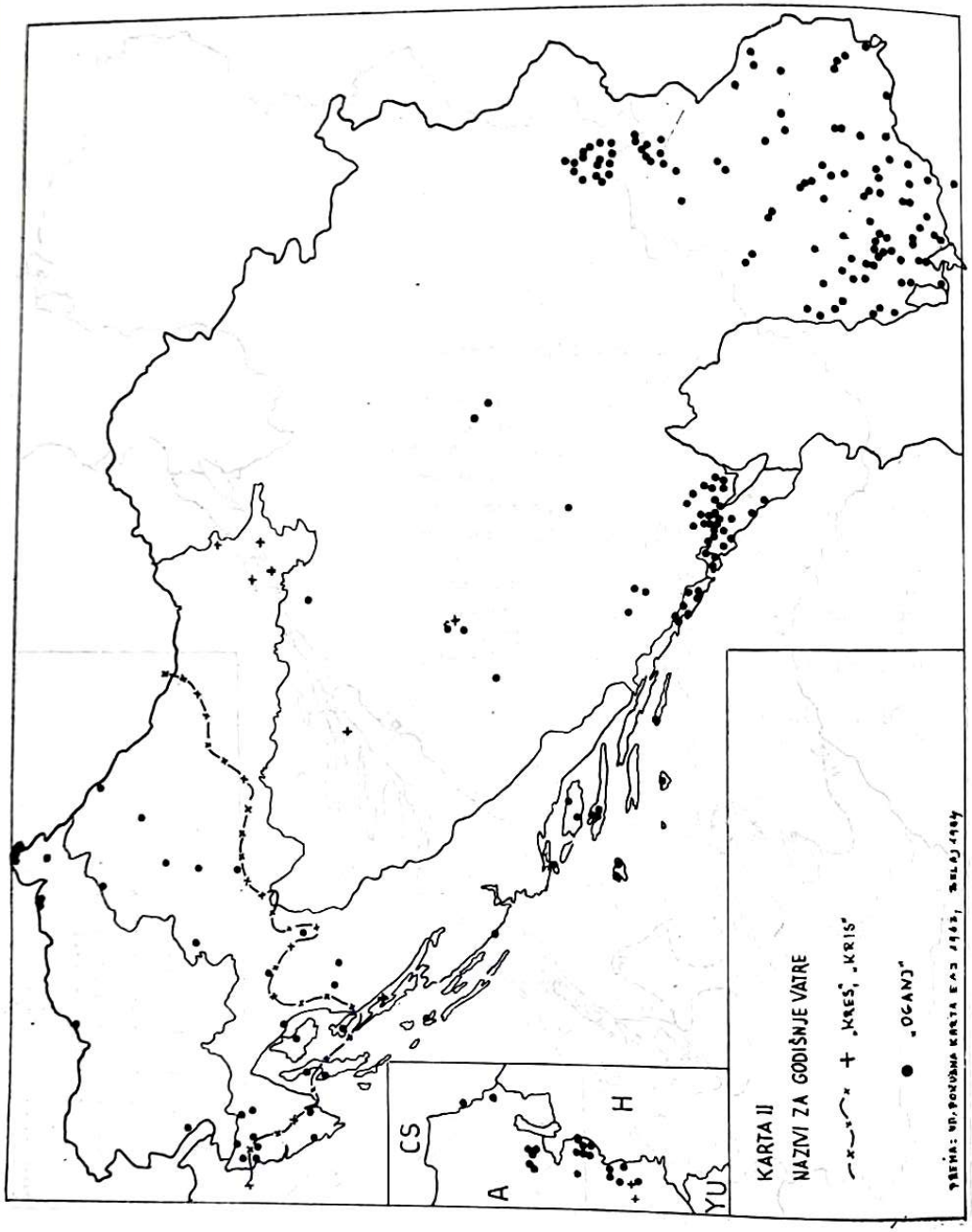
KARTA II
NAZIVI ZA GODIŠNJE VATRE
+ „KREŠ", „KRIS"
● „OGANJ"
CS
A
H
YU

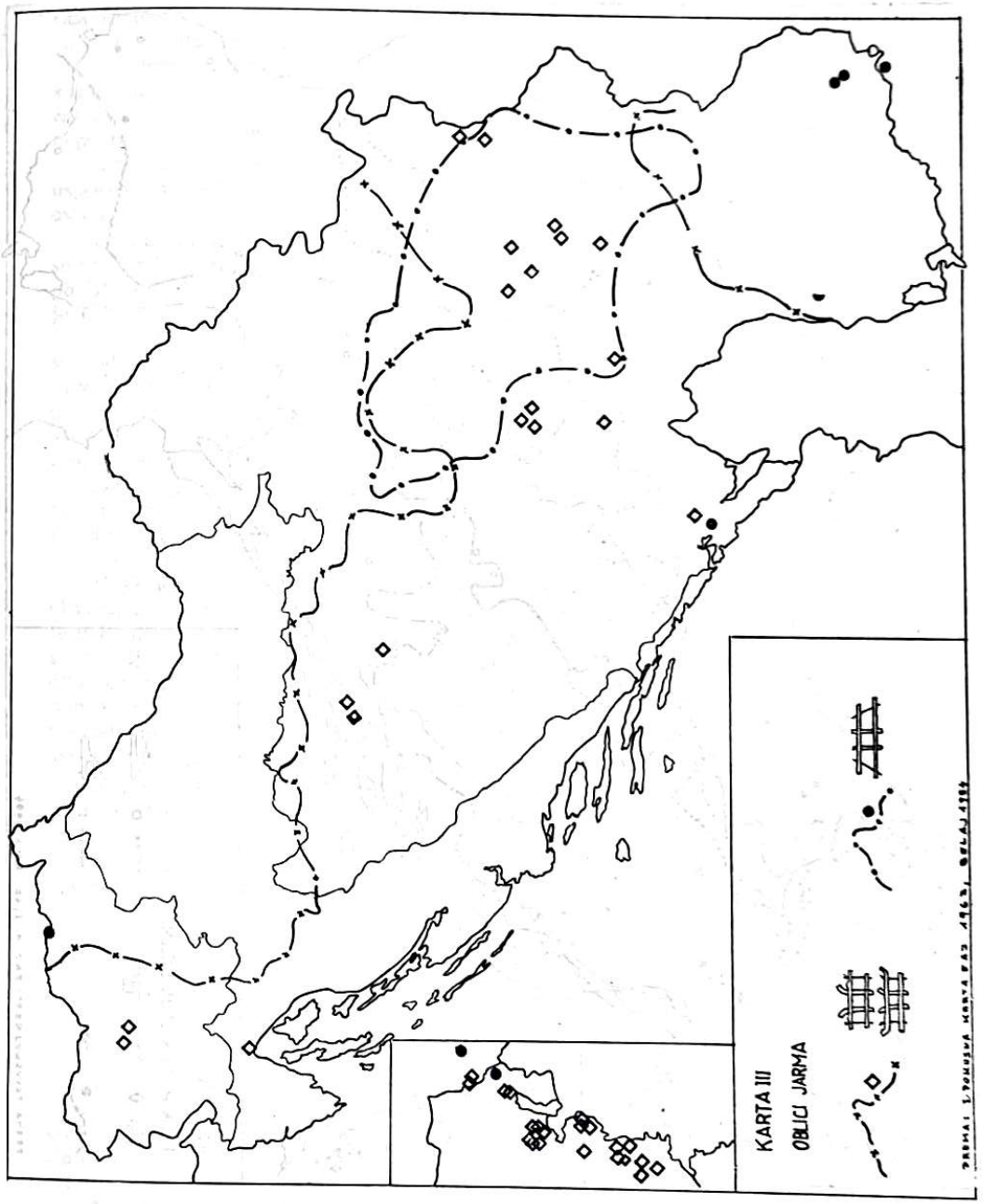
KARTA III
OBLICI JARMA

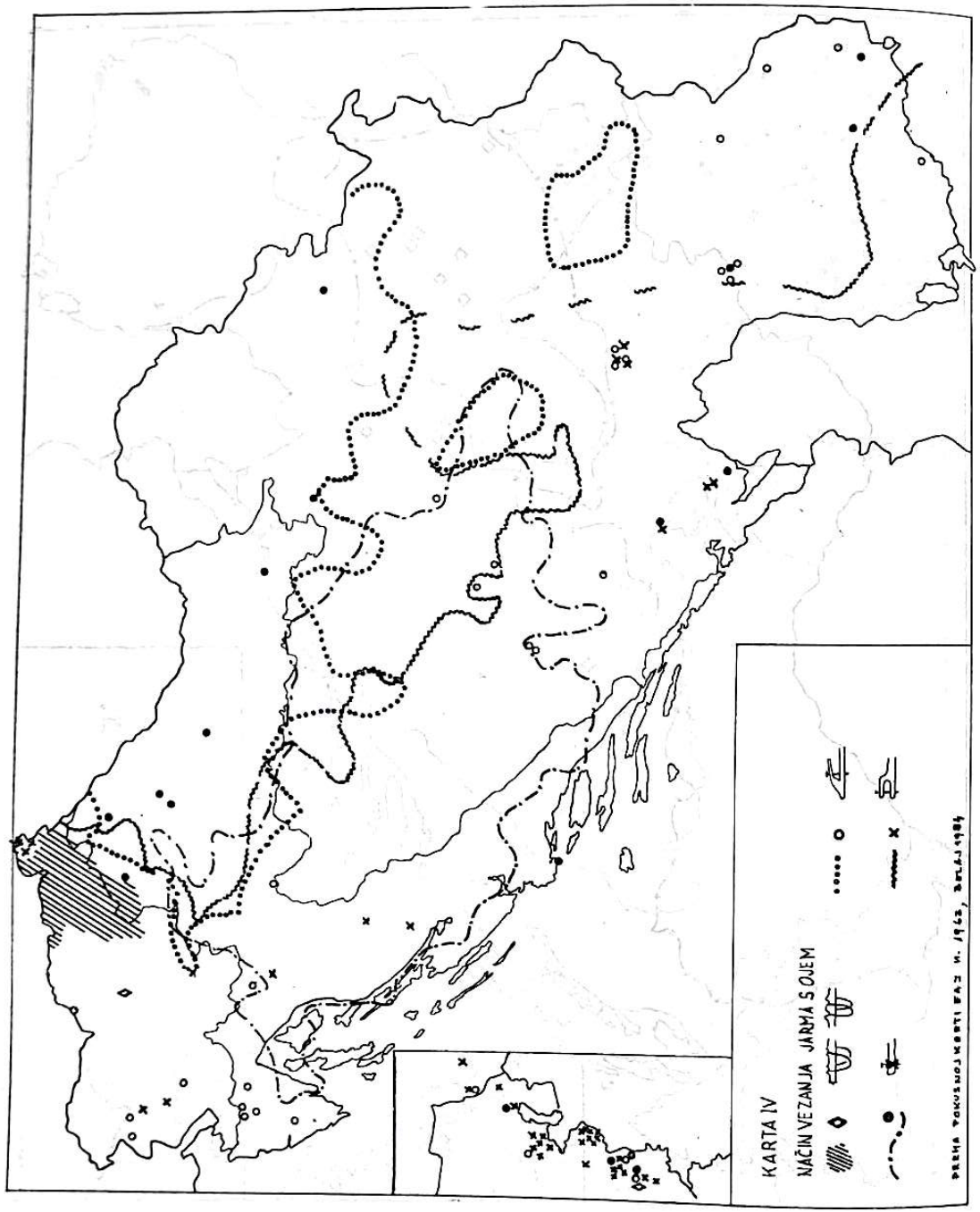

raspoređeno — od navedenog broja čak 648 otpada na SR Hrvatsku). Uz to su bile prikupljene upitnice iz 34 gradišćanska hrvatska sela.

Na temelju skupljenoga gradiva objavljene su 1963. Pokusne karte (8 karata za 5 tema), no gotovo čitava naklada propala je u poplavi koja je zatekla Zagreb u studenom 1964., pa su zato te karte ostale praktično nepoznate.

Veći dio podataka na objavljenim kartama nije prikladan za pravljenje usporedbi između Gradišća i matičnih hrvatskih krajeva. Neki se ipak mogu ovom prilikom spomenuti. Izdvojit ću tri karte.

Jedna obrađuje *nazive za godišnje vatre* (karta VII, ovdje 2). U Gradišću se na karti mogu naći tri naziva: »kres« (Stinjaki, Nova Gora), »oganj« (19 puta po čitavom Gradišću) i »svitnjak« (Horvatski Grob). Naziv »kres« i sl. poznat je u Jugoslaviji gotovo na istom području, na kome već spomenuto »železo« (s varijantom »gvoždje«): Slovenija, kajkavska Hrvatska, sjeverni čakavci, sporadično istočna Slavonija i Bosna. Naziv »oganj« poznat je u Makedoniji, jugoistočnoj Srbiji, te uz obalu od Albanije sve do u Istru, a zatim sporadično u Lici, sjeverozapadnoj Hrvatskoj i sjeveroistočnoj Sloveniji. Treći pak naziv, »svitnjak«, ucrtan je na kartu zabunom: u ispunjenoj upitnici iz Horvatskog Groba tom nazivu nema ni traga.

Druge dvije karte obrađuju jarmove. Na prvoj (I, ovdje 3) prikazani su tipovi jarmova, a na drugoj (II, ovdje 4) načini pričvršćivanja jarma na oje ili rudo (to je jedan od onih »skoro slučajnih, nefunkcionalnih detalja« o kojima sam ranije govorio).

U Gradišću je zabilježen samo jedan tip jarma. To je tzv. podgrlični, okvirni ili »slavenski« jaram, poznat u čitavom panonskom dijelu Jugoslavije, te u Pomoravlju i Povardarju, a izvan toga područja samo iznimno. U Gradišću su zabilježene tri varijante toga tipa jarma, od kojih je jedan poznat na čitavom naprijed opisanom području Jugoslavije, drugi samo u njenom panonskom dijelu, a treći u tzv. »užoj« Srbiji i na Kosovu u velikom broju, te sporadično još u Makedoniji (4 slučaja), Crnoj Gori (1), na slovensko-austrijskoj granici (1), te spomenuta dva u Gradišću (Belo Selo i Horvatski Grob).

Karta koja prikazuje načine vezanja jarma s ojem ili rudom najpreglednija je. Pojedini tipovi i varijante prikazani su pomoću 47 znakova. U Gradišću su pribilježena tri načina (s podvrstama).

U Stinjakima se jaram pričvršćivao uz rudo pomoću željezne omče, koja oponaša gužvu. Taj je način poznat dalje na zapadu u Austriji i u sjeveroistočnoj Sloveniji.

Drugi način pričvršćivanja provodi se pomoću klina i gužve (umjesto gužve može se opet upotrijebiti željezna omča). Taj je način češći, zabilježen je u Pandorfu, Novom Selu, Celindrofu, Starom Hodasu, Čembi, Novoj Gori i Pinkovcu. Jednak način povezivanja s gužvom i klinom dobro je poznat u čitavoj Bosni, zapadnoj Hercegovini, Dalmatinskoj Zagori te u zapadnoj Hrvatskoj, gdje s jedne strane dopire do Istre, a s druge na sjever do Mure. Sporadično se taj način pričvršćivanja može naći i drugdje. Nasuprot tome, zamjena gužve željeznom omčom, zabilježeno kao alternativna varijanta u Gradišću (Novo Selo, Celindrof, Pinkovac) u Jugoslaviji je gotovo nepoznata. Zabilježena je tek u nekoliko mjesta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i jednom na Hvaru.

Najčešći je u Gradišću treći način, a to je pričvršćivanje pomoću kuke na rudu i klina, u više varijanti. U Gradišću je taj način zabilježen četiri puta

s kukom otvorenom sprijeda i 31 put s kukom otvorenom prema nazad. Rasprostranjenje tih dviju varijanti u osnovi se poklapa s rasprostranjenjem podgrličnog jarma. Njihovo je rasprostranjenje međusobno vrlo isprepleteno i tek se može nazrijeti da se varijanta s kukom otvorenom prema naprijed nešto češće može naći u zapadnim krajevima, dok je ona druga zastupljenija na istoku.

Ovih nekoliko primjera, dakako, još ne nudi dovoljno mogućnosti za neku dublju etnološku interpretaciju. Gradivo nije bilo dovoljno sustavno prikupljeno, pojedina su područja ostala posve neispitana, manjka nam trenutno mogućnost usporedbe s oblicima analognih pojava kod današnjih susjeda Gradišćanskih Hrvata — Austrijanaca, Slovaka, Mađara. No primjeri su ipak bili, nadam se, dovoljno jasni da se mogu uočiti mogućnosti koje pruža takav način rada. Već sad se može vidjeti da je dio spomenutih pojava kod Gradišćanskih Hrvata zapravo zajednički inventar naroda panonskog areala, te da su se s njime oni vjerojatno upoznali tek u novoj domovini (npr. dva tipa podgrličnog jarma, pričvršćivanje jarma pomoću kuke i klina). Neke su pojave (ovdje je primjer način pričvršćivanja jarma u Stinjakima) bez sumnje preuzete od zapadnih susjeda. Zagonetna je za sada ona treća varijanta jarma (iz Horvatskog Groba). Većina je pak elemenata koje sam ovdje naveo poznata kojegdje u zapadnoj Hrvatskoj, pri čemu posebno upada u oči veće podudaranje s današnjim kajkavskim krajevima (napose sa širim zagrebačkim područjem!) negoli s današnjim čakavskima. Dovoljno je pogledati na kartama podatke za »stegna«, »železo« i »kres«.

Dakako, konkretniji rezultati moći će se dobivati kad bude jednom (nadamo se uskoro) gotova druga faza rada na Etnološkom atlasu Jugoslavije. Predviđeno je, naime, da se u toj fazi sustavno ispita 157 raznih tema (4 upitnice sa skoro 600 stranica) u ukupno 3248 sela u Jugoslaviji (od toga u Hrvatskoj 860). Do danas je posve dovršeno preko 77,5% (u Hrvatskoj 92%). Velika gustoća podataka na kartama jamčit će za njihovu zaista veliku izričajnost. Predviđeno je da se građa skuplja i kod manjina u inozemstvu, no do danas je učinjeno vrlo malo. U Gradišću su do danas obrađena samo dva sela (Mali Borištof i Šuševo). Ako to sad usporedimo s pokusnom fazom . . .

Da bi Etnološki atlas Jugoslavije doista mogao pomoći pri otkrivanju etnoloških problema i da bi mogao pružiti mogućnosti za njihova rješavanja na području koje nas ovdje zaokuplja, bit će nužno potrebno ozbiljno se prihvatiti posla i prikupljati građu u Gradišću i drugdje gdje žive Hrvati izvan domovine.

Kad bude taj uvjet ispunjen, onda će historijska etnologija moći ravnopravno surađivati s ostalim historijskim znanostima u traganju za historijskom istinom, svaka za se samostalno, a ipak nadopunjujući se i pomažući si na ovoj prvoj, istraživačkoj, heurističkoj razini, da bi nam viđenje zajedničkoga cilja bila sinteza rezultata pojedinačnih disciplina, pri čemu bi došlo (na idućoj, eksplikativnoj razini) do njihove reintegracije u jednu sveopću Historiju.

LITERATURA

1963. *Etnološki atlas Jugoslavije. Pokusne karte.* Zagreb.

BELAJ, Vitomir

1976. Etnološki aspekt znanstvenoga djelovanja hrvatskoga misionara i indologa Ivana Filipa Vezdina. *Etnološki pregled* 14. Beograd. Str. 89—92.

BRATANIĆ, Branimir

1939. *Oraće sprave u Hrvata.* Zagreb.

1970. Allgemeine und europäische Ethnologie heute. Einige Bemerkungen. *Ethnologia Europaea* II—III (1968—69). (= Erixoniana I). Arnhem. Str. 80—85.

1976. Pogled na 200 godina etnološke znanosti. *Izvješća* Hrvatskoga etnološkoga društva V i VI, Zagreb. Str. 5—54.

1982. *Concerning the Work on the Ethnological Atlas of Europe and Its Bordering Countries* (izlaganje na plenarnoj sjednici Kongresa SIEF u Suzdalju, 1. X. 1982). Neobjavljeno, 11 str.

BROMLEJ, Julijan

1973. *Etnos i etnografija.* Moskva, »Nauka«.

1977. *Ethnos und Ethnographie.* (= Veröffentlichungen des Museums für Völkerkunde zu Leipzig, Heft 28). Berlin, Akademie-Verlag.

GAVAZZI, Milovan

1934. Sabirajmo gradišćanske narodne pripovisti! *Hrvatske Novine* br. 44 (3. 11.), str. 1. i br. 45 (10. 11.), str. 2.

1935. Stara hrvatska baština u narodnom blagu Gradišćanskih Hrvata. *»Napredak«*, kalendar za 1936. Sarajevo.

1951. Dva motiva iz narodne poezije Gradišćanskih Hrvata. *Zbornik radova.* Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu (knj. I.) Str. 203—220.

RADIĆ, Antun

1898. Český Lid, VII. godište (1897—1898) br. 1—6. Recenzija u *Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena* III. Str.

Vitomir Belaj

ZUSAMMENFASSUNG

Möglichkeiten der ethnologischen Methode in der Erforschung der Geschichte der burgenländischen Kroaten

In der kroatischen Ethnologie wurde bislang bei den komparativen und synthetisierenden Arbeiten dem ethnographischen Stoff der burgenländischen Kroaten sehr wenig Aufmerksamkeit gewidmet. Aus diesem Grund wurde in der vorliegenden Arbeit anhand der Versuchskarten des völkerkundlichen Atlasses von Jugoslawien gezeigt, auf welche Weise, in welchem Maße und auf welchem Gebiet die Ethnologie mit Hilfe ihrer spezifischen Methode zur Lösung des Problems, vor das die Wissenschaft durch die Geschichte der burgenländischen Kroaten gestellt wird, beitragen könnte.

Es wäre sehr nützlich, wenn in das Projekt des völkerkundlichen Atlasses von Jugoslawien auch die kroatischen Siedlungen außerhalb Jugoslawiens miteinbezogen werden könnten. Bisher sind nur zwei burgenländische Dörfer erfaßt, was im Vergleich mit den 3250 Siedlungen in Jugoslawien fast gar nichts bedeutet.

TRAJANJE USMENE KNJIŽEVNOSTI U GRADIŠĆANSKIH HRVATA

NIVES RITIG-BELJAK, Zagreb

Etnolozi i folkloristi oduvijek su rado zalazili u sela čije stanovnike mogu ubrojiti u jasnu, čistu homogenu zajednicu. Danas zalazimo s više opreza jer nam je jasno da etnički identitet nije trajna i nepromjenjiva kategorija.[1] Možemo li dakle Gradišćanske Hrvate smatrati etnički homogenom skupinom? Znamo da je to zajednica vrlo rano izdvojenog identiteta, no kakvo je novije stanje (mislim ovdje na vrijeme iza II. svjetskog rata)?

Slijedimo li političku granicu, valja reći da oni danas obitavaju austrijsku pokrajinu Burgenland (Gradišće), no neka je sela 1921. državna granica odsjekla u Madžarsku i Slovačku. Ta se izdvojena sela uključuju u manjinsku kulturnu politiku i skrb svojih zemalja kao »Hrvati« ili kao dio »Južnih Slavena«, a ne kao Gradišćanci. Politički su i u prošlosti bili razdijeljeni (u 4 županije), no to su diobe koje etnolozi »uzimaju na znanje« jer nisu odlučujuće u trajanju etnokulturnog identiteta.

U dijalektološkom pogledu oni također nisu jedinstveni, premda se u novije vrijeme opaža njihovo dijalektalno približavanje, a standardizacija jezika sigurno će bitno pridonijeti tom jedinstvu. Novija je, ali isto tako i opća pojava u Gradišćanskih Hrvata naših dana bilingvalnost i diglosija.

Kako je sa samoidentifikacijom? Bitno je da se danas Gradišćanski Hrvati osjećaju kao jedinstvena narodnost. Etnici: Poljanci, Haci, Gornji i Donji Hrvati, kojima se baratalo u Csaplovicsevo vrijeme, danas su sasvim izobičajeni. Prošlosti pripadaju i etnici Wasserkroaten ili Kroboten, kojima je većinska grupa označavala manjinu.

Regionalne i lokalne razlike koje zapažamo među pojedinim selima ili grupama gradišćanskih sela posve su očekivane i »prirodne« (postoje i među selima u Hrvatskoj), pa Gradišćanske Hrvate, napose njihovu glavninu u Austriji, u naše vrijeme treba smatrati homogenom grupom. To nadalje znači da pri istraživanju valja pretpostaviti zajedništvo kulturnih elemenata i znakova koji u ovom otvorenom interetničkom rasadištu, a često i bikulturnom pojasu čine vrlo zanimljiv zbir.

Folklorno djelo ostvaruje se u materinskom idiomu. Stariji i noviji zapisi folklorne građe, kao i najnovije snimke kazivača, odreda su na zavičajnom dijalektu, pa ako na foklor gledamo kao na umjetničku komunikaciju i istražujemo književni aspekt folklornog djela koji počiva na riječi, razumljivo je

[1] Rihtman-Auguštin D., Etnos kao proces. *Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov, Rogaška Slatina 5—9. 10. 1983,* Ljubljana 1983/2, str. 807.

da ćemo usmenu književnost Gradišćanskih Hrvata promatrati u kontekstu hrvatske narodne književnosti. Valja dakle pretpostaviti da su se i s gradišćanskom književnosti zbivali slični historijski procesi koje bilježi i hrvatska narodna književnost.

Osnovni historijski procesi

Uvodno treba raščistiti dilemu oko tobožnje kulturne retardiranosti hrvatskih naseljenika: doseljeni Hrvati nisu prešli u kulturno razvijeniji ambijent iz zaostale sredine, kao što to drže neki autori.[2]

Kostajnica ili Jastrebarsko, koji se spominju u najranijim dokumentima Gradišćanskih Hrvata, kulturna su središta, čiji duhovnici slijede i prate hrvatske preseljenike šesnaestog stoljeća. Tragove njihova djelovanja i rada tek u novije vrijeme otkrivamo.

Najstarijim jezičnim spomenikom Gradišćanskih Hrvata danas smatramo tekst molitve Očenaš i uskrsnu pjesmu Kristuš je gori ustal, dopisane bosančicom i glagoljicom na praznu stranicu Klimpuškog misala 1564. godine. Da je taj klimpuški zapis prije slučajno rijedak nalaz negoli iznimka, potvrđuje i madžarski luteranski kanonik Sándor Payr, koji je u jednom hrvatskom selu u okolici Šoprona (Endrišće — Endréa) 1631. naišao na oltarski ubrus s izvezenim zapovijedima božjim »starim slovima«. Meršić pravilno pretpostavlja da je tu riječ o glagoljici ili bosančici, jer nas dalje vizitator obavještava da su ubrus hrvatski stanovnici sela ponijeli iz stare domovine Velike.[3] (Danas je to selo potpuno madžarizirano, no Velika je povijesno potvrđen iseljenički centar. Predaju o Velikoj kao domovini u Hrvatskoj zabilježila sam u Hrv. Cikljinu 1972.)

Luteranski gradišćanski svećenik Grgur Mekinić (Pythiraeus) objavljuje davne 1609. DUSEVNE PESZNE PSALMI TER HVALE VZDANIA DIACHKE... Bez solidnog poznavanja starije hrvatske, madžarske i njemačke nabožne literature sigurno ne bi mogao sastaviti svoj izbor i »v hervatski jezik preobernuti« ga. Poznavao je očito i hrvatsko pučko crkveno pjevanje, jer daje naputke o napjevu, pozivajući se na starije, dobro poznate crkvene pjesme (ad notam: Otac nebeski obrani, Na Vazam rano Marije tri). Ta potonja sastavljena je u glagoljaškom duhu, pa navodim njezin početak:

Na Vazam rano Marije tri
grobu dojdoše s pomastmi,
rano kad se dan zabili
i sunce nebo prosviti.
(Bogu hvala)[4]

[2] Breu J., *Die Kroatensiedlung im Burgenland und den anschliessenden Gebieten*, Wien 1970, str. 144.
Thiele P., Untersuchung zur Akkulturation bei den Kroaten des österreichischen Burgenlandes (dizertacija), Berlin-Freie Universität, Berlin 1968, str. 200.

[3] Meršić M., *Znameniti i zaslužni gradišćanski Hrvati*, Čakavski sabor, Zagreb 1972. (»régi batükkel tötül«, riječ je o totskim slovima).

[4] Kao bilj. 3 (odlomak: Novo otkriće lutorskog književnika Hrvata Grgura Mekinića (Pythireusa)).
O varijantama:
Bošković-Stulli M., Usmena književnost (Povijest hrvatske književnosti, I), Zagreb 1978, str. 135—136.

Pojava te pjesmarice daje nam naslutiti historijski proces poznat i u drugim hrvatskim regijama: pjesništvo medijevalnog porijekla dobiva priliku da postane usmeno — ili pak narodno, usmeno biva inspiracijom nabožne lirike. Posrednici te interakcije nisu bila samo duhovna lica. Sudeći prema biskupskim vizitacijama, mnogo je učitelja iz Hrvatskog zagorja službovalo u današnjem Gradišću.

Usmena književnost Gradišćanskih Hrvata ostavila je traga u lijepoj književnosti, već kako je to bivalo s povijesnim tragovima u hrvatskoj književnosti. Usmenoknjiževni trag pronalazimo u madžarskoj književnoj historiografiji. Anoniman pisac iz Semptea tiskao je g. 1570. pučku pjesmu Az Béla királyrul való és az Bankó leányárul széphistória (Pripovijetka u stihovima o kralju Beli i djevojci Banko). Na kraju teksta autor priopćava: »S hrvatskog na madžarski nisu tako davno preveli, u gradu Sempte, blizu brze rijeke Vág.«[5]

Martin Meršić, a i Ivan Horvat u novije vrijeme, smatraju da je tu baladu o preodjevenoj djevojci u vojnika, madžarski anonimus pronašao i čuo upravo od Gradišćanskih Hrvata. Zaista je jedna varijanta te širom svijeta vrlo rasprostranjene balade neobično slična madžarskom prijevodu. Tu je varijantu 1846. zabilježio Fran Kurelac u Mučindrofu.

Zapovidal mlad kraljičac
Starom 'mladom' na vojnicu,
I onomu starom ćaći,
Ki je imal devet kćeri:
Najstariju Rozalinku,
A najmlaju Vidovinku.

Ivan Horvat zabilježio je 1956. jednu varijantu te balade u Hrvatskom Židanju, no ona je mnogo srodnija drugom Kurelčevu zapisu, iz Hrvatske Šice (1848).[6]

Narativne cjeline Kurelčeva zapisa i madžarskog prijevoda podudaraju se, kao i odabir detalja, pa je Horvatova pretpostavka dosta realna.

Csaplovicseva mala etnografija Gradišćanskih Hrvata, pisana njemački, donosi i usputne podatke o načinu svetkovanja, svirci i plesu Gradišćanskih Hrvata.[7] Izgleda da je u njegovo vrijeme lokalna različitost Gradišćanskih Hrvata bila naglašenija i uočljivija negoli desetak godina poslije, kad su te krajeve obilazili Ilirci, pa nešto kasnije i Kuhač.

U zamahu romantizma lirika je bila povlaštena vrsta, pa ni pjesme, jačke, Gradišćanskih Hrvata nisu ostale nepoznate.

Od 1830—1878. započinje period vrlo intenzivnog bavljenja narodnim životom u Hrvatskoj, pa u tom ranom žaru ni Gradišćanski Hrvati nisu mimoideni.

Moritz Fialka, slučajni otkrivač (zaljubljenik slavenstva), tiskao je nekoliko lijepih hrvatskih pjesama iz Gradišća. Svoje zabilješke pjesama pokazao je

[5] Meršić M., Narodne pjesme gradišćanskih Hrvatov, *Gradišće kalendar* 1961, str. 58.

[6] Horvat I., Narodna balada o djevojci i vojniku, *Etnografija južnih Slavena u Madjarskoj*, 1979, str. 60—71.

[7] Csaplovics J., Croaten und Wenden in Ungarn (etnographisch geschildert), Pressburg 1828.

i Kurelcu. Fran Kurelac, usmjeren ilirskim težnjama, krenuo je u sistematsku potragu za hrvatskim gradišćanskim jačkama. Terenski rad završio je 1848, ali je sredstva za tisak svojega kapitalnog djela, 700 gradišćanskih jački, našao tek 1871.[8]

Nešto prije Kurelca, sasvim slučajno, Ivan Kukuljević Sakcinski otkriva preko svoga sluge, koji je bio austrijski Hrvat, da u nekim austrijskim selima govore hrvatski. Veći dio Kukuljevićevih pjesama iz Austrije i danas je u rukopisu ,a tek je nekolicinu štampao sam Kukuljević, u Dodatku svojim pjesmama g. 1847.[9]

Svakako nije za pohvalu, ali valja priznati da je i Vrazova zbirka gradišćanskih hrvatskih pjesama do danas neobjavljena.[10] Manji dio, tek 7 pjesama, objavio je Vraz u trećoj knjizi KOLA (1843). Za razliku od Kukuljevića, Vraz nije bilježio točno porijeklo pjesama, pa s nekim njegovim atribucijama treba s oprezom postupiti, jer je pjesme dobivao od raznih darovatelja.

Franjo Kuhač, kao pravi suvremeni znanstvenik, obilazio je gradišćanski teren s Kurelčevom knjigom pod rukom i provjeravao koliko se pjevači prisjećaju zapisanih jački (taj je podatak prema njegovoj putopisnoj izjavi iz Vijenca 1878. g.).[11]

I dok smo se kod oduševljenih iliraca susretali s predsustavnim istraživanjem usmene poezije, s Kuhačem, kasnije Meršićem i Žgancem[12] usmena poezija dobiva i znanstvene proučavatelje, premda je u žarištu njihova zanimanja napjev.

Svi ti, rekli bismo, kontinuirani poticaji bili su važni da bi se domaći ljudi prihvatili bilježenja i objavljivanja folklornih djela. Mislim ovdje na Vukovića, Nakovića, Sučića, Meršića i dr.[13]

Prozni folklorni oblici nisu bili te sreće da ih zapišu zajedno s pjesmama, no na male oblike, poslovice i zagonetke često nailazimo i u najranijim kalendarima Gradišćanskih Hrvata.

Kurelčeva, Kuhačeva, pa i Kukuljevićeva zbirka postaju izvori kasnijim sastavljačima antologija, pa tako gradišćanske jačke stoje uz bok pjesmama iz raznih krajeva Hrvatske. Nekim zapisima danas bismo dali »arheološki« značaj, jer potječu iz sela koja odavno ne govore hrvatski (to vrijedi napose za Kukuljevićeve zapise).

G. 1938. Aleksandar Isačenko objavljuje svoj vrlo istančan izbor gradišćanskih jački na njemačkom.[14]

U poslijeratno vrijeme sve je više studija o gradišćanskim pjesmama (M. Gavazzi, M. Bošković-Stulli, N. Benčić, M. Meršić), a mnogi se, poput Olinka Delorka, zalažu da ta izvanredna literatura zadobije svoj javni ugled.

[8] Kurelac F., Jačke ili narodne pěsme prostoga ili neprostoga puka hrvatskoga po župah šoprunskoj, mošonjskoj i želěznoj na Ugrih, Zagreb 1971.

[9] Kukuljević Sakcinski, I., Pěsme. S dodatkom narodnih pěsmah puka hàrvatskoga, Zagreb 1847.

[10] Rukopis u: Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, br. R-4031/2—I.

[11] Kuhač F. Š., Južno-slovjenske narodne popievke, 1—5. Zagreb 1878—1941. (Šesta knjiga tek se ovih dana priprema za tisak).

[12] Meršić M. — Žganec V., Jačkar, hrvatske narodne jačke iz Gradišća, Čakovec 1964.

[13] Kao bilj. 12 (bibliografija), str. 196.

[14] Issatschenko A., Vidovinka, kroatische Gesänge aus dem Burgenland, Graz 1938.

Ovi, tek nabačeni podaci, nadam se, dovoljno jasno kazuju da hrvatska usmenoknjiževna građa iz Gradišća nije sasvim »zanemareno blago« (da parafraziram Delorka), odnosno zanemarena je u istoj mjeri koliko su zanemarene i pojedine književne vrste u drugim regijama Hrvatske.

No što je s djelima usmene književnosti u naše dane?

Trajanje

Gotovo svaki posjet terenu započinje danas istraživač s onom kobnom mišlju, usađenom u podsvijest, koju je Stanislaus Hafner oblikovao ovim riječima: »Kao što sigurno znate, danas postoje u Evropi samo vrlo rijetka područja gdje se još može sresti živa usmena književnost u svom čistom obliku. U Evropi su narodnom usmenom predanju uglavnom odbrojeni dani.«[15] Tu sliku prenosi Hafner u daljem tekstu na Gradišće.

Ne dijelim u potpunosti njegovo mišljenje, premda bi se pojam »čisti oblik« mogao shvatiti na različite načine.

Usmena je književnost fenomen društvenog života koji se promijenio od vremena kad je Kurelac 1846. posjetio Gradišće i bilježio jačke. Ta će se promjena odraziti u prvom redu na repertoaru, ali daleko je od toga da su narodnoj tradiciji »odbrojani dani«.

Prirodni oblici usmenog književnog izražavanja traju i danas, samo žive izmijenjenim životom, pa ću to trajanje pokušati označiti. Pojam *trajanje* ne shvaćam ovdje globalno, u smislu kontinuiteta koji je ne jednom izazvao polemiku u folkloristici,[16] već kao trajanje u konotaciji s pojmom narodna manjina.[17] Da se razumijemo: fenomen manjine, manjinska stigma, ne opterećuje ni sudionike folklornog procesa ni komunikacijski proces u kojem je dolazilo ili dolazi do nastanka folklornog djela. Ipak, to je premisa koju valja predvidjeti u znanstvenom razmišljanju.

Možda nije potrebno naglasiti da Gradišćanski Hrvati uz usmenu tradiciju posjeduju i umjetničku i pučku književnu tradiciju. Činim to ipak zbog važnih međuodnosa. Vraćam se zbog toga slijedećoj misli S. Hafnera: »Dok su s jedne strane etnički homogena sela nudila ugodnije uvjete za održavanje usmene književnosti, s druge je strane odsutnost komunikacije s matičnom zemljom i između pojedinačnih jezičnih otoka bila zaista velika zapreka za razvoj vlastite literarne tradicije.«[18]

Ta izoliranost zaista nije pogodovala razvoju *pisane* književnosti, premda ovdje valja pretpostaviti i zamisliti razvoj tipa regionalne književnosti Podravine ili Međimurja. Homogenost sela, da ne bude zabune, nije neka specijalnost manjinskog sela. Trajala je ona ovdje koliko i u široj panonskoj regiji,

[15] Hafner S., Usmena i pisana tradicija u literaturama Gradišćanskih Hrvata i Koruških Slovenaca, *Narodna umjetnost* 16 (1979), str. 25.

[16] Više o tome problemu kod M. Bošković-Stulli, Usmena književnost (Povijest hrvatske književnosti, knj. I) Zagreb 1978, str. 41 i dalje.

[17] O odabiru pojma manjina, narodnost ili jezična grupa, u članku Ritig-Beljak N., Das Forschungsprojekt »Burgenländische Kroaten, Probleme und Lösungen«, *Minderheiten und Regionalkultur* (Vorträge des 4. Internationalen Symposiums »Ethnographia Pannonica«, Bernstein 1978), Wien 1981, str. 55—61.

[18] Kao bilj. 15, str. 27.

a vanjsku komunikaciju održavali su kao i drugdje — pojedinci ili male grupe. Sastajali bi se s matičnim Hrvatima na nekom međuprostoru: na sajmu u Madžarskoj, Sloveniji ili Međimurju; u vojnom logoru, u zarobljeništvu, na sezonskom radu a najčešće na proštenju — »shodištu«.

Što nam pruža današnji repertoar usmenog kazivača? Sami kazivači obično poznaju dvije osnovne distinkcije:

— jačke (pjesme)

— povidajke (proza, priče, ono što se kazuje, a ne pjeva).

O suvrsticama, koje kazivači ipak razlučuju (crikvena jačka, nujna jačka, rajn hrvatska jačka, zdihtana jačka, peldica, šalna štorica) bit će još govora u tekstu.

Možda iz pregleda usmene književnosti neće biti jasno, pa zato posebno ističem da se bitno promijenila frekvencija izvođenja folklornog djela. Kurelca su polovinom devetnaestog stoljeća salijetali i mladi i stari s »nastupima«, a danas se već ipak mora organizirati snimanje i pronaći dobre kazivače među »našim naseljenicima« (kako ih je Kurelac znao osloviti).

... A teta Dore je sad zgrabi i vuče sobom po negaženih stazah, kuda viške začaraju ljudem, med poljem, kada bele vile mutu zakašnjenog putnika, u lozu, vse dalje, vse diblje — divojkam jur dušak sfaljuje — med borje, u škuro grmlje, kade jauču zakljete duše, kot črne sove, uz mlake, oko kih se Ognjeni kolovraču, med skaline na kih Goli čuču, u utline, kade se gnjazdu pozoji, ki divice žeru ... Ignac Horvat, pisac s istančanim sluhom za »narodni život« ovako opisuje seansu vrsne kazivačice Dore pri »perječihanju«.[19] Zanimljivo je da on kao kazivačice (a i slušateljice) navodi žene. Ovdje je opisan ženski skup, no i danas pretežu ženske kazivačice. One ne posjeduju samo ženski, specijalizirani repertoar, već su preuzele pripovijetke svojih muških srodnika, pa će znati i priče o razbojnicima, Bočkaju, Barabašu, Bakonjskoj šumi, ali i prave bajke.[20]

Bajke, pripovijetke, vjerovanja, legende

Narodni nazivi za suvrstice usmene proze jesu: povidajka, peldа, štorica, šalna štorica. Te sam izraze zapisala u Velikom Borištofu, no potvrdili su ih i kazivači iz drugih hrvatskih sela.

Austrijsku pokrajinu Burgenland često nazivaju riznicom usmenog pripovijedanja. Hrvati iz Gradišća ne umanjuju, već uvelike pridonose tom ugledu. Premda je danas već teško pronaći one prave, »rasne« kazivače, koji su poluprofesionalno satima pričali bajke (»Prvo su išli jako skupa — stari med stare, mladi med mlade, pa kej su stari bili, tu su si povidaljke rado povidali.« (Bandol).[21] Ti su pripovjedači bili često siromašniji od svog slušateljstva, pa je

[19] Horvat I., Gradišćanke, Zagreb 1938, str. 44.

[20] Istu pojavu opisuje i K. Gaál u selu Stinjaki: *Erzählgut der Kroaten aus Stinatz (im südlichen Burgenland)*, izdali K. Gaál i G. Neweklowsky, Wien 1983, str. XXXV.

[21] Ovi, kao i drugi primjeri u tekstu nalaze se u rkp. zbirci N. Ritig-Beljak: Folklor i tradicija Gradišćanskih Hrvata, ZIF br. 973 (1972—1980).

trebalo skupiti nekoliko krajcara za »pentrel« (petrolej) i »tubak« (duhan) da bi se pripovjedački kružok mogao održati. Danas su uobičajenije ženske pripovjedačice. Od njih sam čula i žanrovsku distinkciju: »direkt za dicu povidajke«. Ovdje se misli na pripovijetke i bajke, koje i dandanas kazivačice izlažu svojim unucima i njihovim prijateljima u uskom obiteljskom krugu. Zahvalno su slušateljstvo, napose za »šalne štorice«, i mlade žene pri čihanju perja, nešto manje pri runjenju kukuruza.

Omiljene su bajke o djetetu koje je siromašan otac prodao još prije rođenja (vragu, smrti), o ribaru i zlatnoj ribici, željeznom mužu u pivnici, čarobnom staklenom brijegu, djevojci koja dobiva zaručnika na »gusinjim nogama«, pripovijetke o momku koji se oženio vilom, ali joj to ne smije spomenuti, o momku koji je oslobodio kraljevstvo od zmaja i mnoge druge. Najkompletniji repertoar usmene proze skupio je Károly Gaál u selu Stinjaki.[22] Može se reći da gotovo svako selo ima ponekog pripovjedača koji će rado ispričati »svoje« pripovijetke. Oni nezaustavljivi pripovjedači koji ne barataju samo s 3 do 5 priča, poput Marije Kirišić, Gaálova Jakova Ribarića, stare Julijane Grillberger (danas svi pokojni), ipak su rijetkost.

Peldice (izraz za legende i pričice, usporedi srednjovjekovno *pelda*). Omiljene su legende o prolasku Isusa i svetog Petra ovim našim griješnim svijetom, o bijegu Svete obitelji, lijenom svetom Petru, o popu i ciganinu, ciganinu i vragu, o kralju Jožefu, čije znakove razumije pametan seljak, o nespretnom djedu na sajmu, o kralju Matijašu kojega podučava stari čovjek. Naravno, to su rasprostranjene varijante.

Omiljene su »šalne štorice« — o griješnoj ženi koja ljubaka s popom i kovačem, o kipu sv. Florijana načinjenom od ljudskog izmeta, o mužu i ženi koji tuku sjenu misleći da je duh.

Poznate su etiološke priče o nastanku nekog izvora, zašto su Frakanavci »Tukavci«, o zavjetnim crkvama, o preseljenju sela.

Usmenom historijskom naracijom bavila se u srednjem Gradišću Ivona Lockwood.[23] Ta suvrstica usmene proze obuhvaća povijesne legende, pričanja o osobnim iskustvima, mitovima i anegdotama. Pripovijedaju se legende o kmetstvu, robotanju, grofovima koji, premda i dobri, uvijek bolje prolaze od seljaka, o banu Jelačiću i njegovim vojnicima koji se nisu dolično ponašali, o Esterházyju, Hitleru, o životu »pred bojem« i »po boju«. To je građa koja najočitije vezuje Gradišćanske Hrvate uz austrijsko i madžarsko susjedstvo.

Ono što kazivači vole pripovijedati, a da ih na to i ne treba navoditi, iskazi su o čudnovatim *sanjama:* tako o bijegu iz ruskog logora (s elementima bajke), o mrtvom mužu čija se smrt tek kasnije potvrdila.

Vjerovanja je moguće i danas zapisati, tako reći na svakom koraku: priče o vještицama *(viškama, coprnjicama), vukodlacima, belim vilama* (bijele vile mogu biti i kćeri vukodlaka), o *ognjenom človiku, mračnjaku, vidovini.* Moguće je registrirati da je bilo i *bajanja* protiv zlih bića. Većina tih molitava poznata je i u austrijskom i madžarskom susjedstvu.[24]

[22] Kao bilj. 20.

[23] Lockwood I. R., The Burgenland Croats Oral Tradition and Historical process, Dizertacija, The Univ. of Michigan 1979.

[24] Paralele u: Gaál K., Angaben zu den aberglaubischen Erzählungen aus dem südlichen Burgenland, Eisenstadt 1968.
Haiding K., Märchen und Schwänke aus dem Burgenlande, Graz 1977.

Mali oblici — zagonetke, poslovice

Zagonetke *(ganjke)*, poslovice *(poslovice, pravice)*, termin *poslovice*, poznat iz Gradišćanskog kalendara, koji ih naveliko objavljuje, vezan je uz svijet autarktičnog sela, uz svijet u odlasku. Svakodnevni će se govor još uvijek često označiti nekom izrekom:

— Mi som si rod, kot stari plot.
— Sit ko torba.
— Ki se smiša med mekinje, tog požeru svinje.
— Lačan da b' si se lase požerao.

(Sve »skinuto« sa snimke samo jednog razgovora u Hrv. Cirkljinu). Ne znam hoće li omladina i dalje citirati poslovice tipa:

— Hajdenica, hajdov kruh, malo djideš, put trbuh. (Hrv. Cikljin),
— Kamo se vrag ne segura, pošalje žensku. (Frakanava),

kao ni zagonetke slijedećega tipa:

— Što ide na tri noglje na put? *(heljda)*
— Što ide na nebo na put? *(dim)*
— Što djagaru ostane kad zeca ustrili? *(prazna puška)*
— Što nema gubca ni želuca i još žere? *(hrdja)*
— Što je to: črna kapica, crljena haljica, puna rit kamenjica? *(šipak)*
— Što po potoku tanjire redja? *(krava balegu)*
— Zašto zec biži uz brig van? *(kad ne more kroz brig »durh«)*

(sve snimljeno u Hrv. Cikljinu).

Ne znam, velim, hoće li to omladina i dalje pamtiti, ali 1972. znali su to 20-godišnjaci.

Scenski izraz

Ostvarenje teatarskog čina gradišćanska publika vrlo rado i angažirano prima (domaći igrokazi, prijevodi, gostovanja iz Hrvatske). To nas mora navesti na misao da je i gledalac sklon dramskom izražavanju. Moram priznati da nisam posebice tragala za narodnim scenskim oblicima. Vjerujem da bi vrstan istraživač otkrio i igrokaze, jer, kako kaže I. Schmidt, »pučko kazalište u Gradišću ne samo da postoji već je i vrlo raznovrsno«.[25] Univerzalni preporoditelji i pisci poput Martina Meršića st. ili Ignaca Horvata najlakše bi okupili mase stanovnika pučkim igrokazima (»Zaviškani ormar«, »Hudoban junak«, »Cigan«, »Školnik zvonar«). Tako je to do u novije vrijeme; pučki nabožni igrokaz »Lurdska gospa« okupio je u Klimpuhu god. 1970. čak 5.000 gledalaca.[26]

Teatrabilni elementi otkrivaju se pri bilježenju običaja. Hrvatska s v a d b a iz Gradišća danas ima zaokružen i strukturiran koncept, koji je možda u naše vrijeme nešto pojednostavljen. Na štetu svih onih sitnih lokalnih varijanti (negdje mladenka ne smije na oglašavanje u crkvu, negdje mora često plakati,

[25] Schmidt L., Volksschauspiel im Burgenland, Wien 1980. s. 11.

[26] Volksschauspiel im Burgenland (Katalog), Sonderaustellung, Mattesburg 1982. Kurz R., Das Theater der Kroaten im Burgenland, str. 125—128.

negdje joj »staćilo« skida vijenac vilicom, drugdje štapom, negdje svatovi izvode »borbu« metlama, drugdje plešu oko ognja) danas nastupa stereotipno fotografiranje, stereotipni svadbeni »bend«, torte za izložbu. Te lokalne osobitosti polako se niveliraju, tako da je hrvatska gradišćanska svadba upravo onda kad je prošlo vrijeme oskudice zadobila svoj trajni oblik. Utvrđena je scenografija, podjela rada, uloge i dijalozi, trajanje svadbe, jelovnik i spisak gostiju (danas opširniji). Izgleda mi da svadba postaje jedan od simbola narodnog identiteta. U susjednim madžarskim i njemačkim selima poznat je pojam raskošne hrvatske svadbe. Čak ima primjera da njemački susjed pozove iskusnog staćila iz hrvatskog sela da mu bude »Brautführer« (tako se tim »poslom« bavi već nekoliko generacija obitelji Kovač iz Nove Gore. Oni su preveli ceremonijal na njemački, no u prijevodu zvuči oskudnije; bez onih crkveno-mitoloških metafora i parabola koje ga u originalu čine bombastičnim, majestetičnim). Eto dokle seže utjecaj propovijednog jezika: sve do dramskog stvaralaštva. Donosim ovdje dio običaja »isprošenje zaručnje«, koja nas neminovno mora podsjetiti na slične tekstove iz Međimurja, pa, zapravo, i cijele sjeverozapadne Hrvatske. Ovdje treba naglasiti riječi t e k s t o v e, jer davno utvrđena faktura tog običaja ima svoja sjedišta širom cijelog panonskog prostora.

Isprošenje

Staćilo:
Muoj knez, hižni gospodar N. N., je nam dopušćeno s našom poštenom vojskom k vašem poštienom stanu pristupiti?

Otac:
Oš ne, ar vas ne poznamo!

Staćilo:
Kad je gospodin Buog išal po polju š njegovom zlatom čižmom, srebrnom potkovom, iskrhnul je jedan kusić črne zemljice, iz kie je stvoril prvuoga človika po imenu Adama. Njiega je Buog postavil va paradižomski vrt, kade je Adam mnogo liet stanoval i stugival. Pristupi k njemu višnji oče nebeski: »Adam, Adam, zač stuguješ?« »Kako nieču stugivat kad vidim se stvari stojieće, bižieće i letieće, puzieće i plujuće, par na par, neg ja ga nimam«. »Adam, Adam, učinji neg jedan mali sanj po buožjoj vuolji«. Učinjil je Adam tako sanj po buožjoj volji, pristupi k njiemu višnji oče i zname mu livo rebro, iz kuoga je stvoril prvuoga para po imenu Evu. »Adam, Adam, stani gori što si hoćeš viditi«. »Hvala tebi višnji oče, sada si vidim mojiega para, po imenu Evu, s kuom ja hoću živiti i vas okrugli svit napunit«. Muoj knez, hižni gospodar, ste zadovuoljni s mojimi riči?

Otac:
Sad vas jur bolje poznamo.

Staćilo:
Ptica leti u zraku široko i daleko dokljeg si najde svojega para tovaruša. Mrvunac puzi po črnoj zemlji, po zelenoj travi, široko i daleko dokljeg si najde svojega para tovaruša. Riba plujie po dibokom morlju široko i daleko dokljeg si najde svojega para tovaruša.
Po tuom namenku je uov mladi junak išal, po imenu Bartol Simpatić od varoša do varoša, od sela do sela, od ulice do ulice, od hiže do hiže,

dokljeg je došal k ovomu poštenomu stanu, poštenomu gospodaru po imenu Dominiku Herceg i njegovoj hižnoj družici Ireni Herceg i njegovomu rodjenomu ditetu Veri, ka je njemu od ljudi odibrana i od Boga dana.

Muoj knez, hižni gospodar, ste li zadovuoljni s našimi riči?

Otac:

Po čiem ćete si ju poznat?

Stačilo:

Zeleni vienac na glavu, zlatni prstanj na ruku i diesnu ruku na pozdravljienje!

(Nova Gora, 1972)

Danas ima sve manje improvizacija u svadbenom ceremonijalu, jer su tekstovi fiksirani, zapisani. I Daniel Kovač držao je predložak pred sobom. Premda je i čitanje teatrabilni moment, neke svatovske tekstove danas stvarno čitaju.

Poneka dramska zbivanja u selu uživaju trajnu podršku crkve: tako obilazak Triju kraljeva. Uz stariji tekst čuje se i noviji, a o »osvježenju« svetog običaja brine crkva, odnosno župnik. Učinilo mi se da su sve te kolekte u novije vrijeme više dječja igra nego ritual, pa ih spominjem u slijedećem odjeljku.

Dječje igre, brojalice

Vjerojatno danas ne zatječemo djecu u igrama koje se igraju kod nas (na primjer u Podsusedu — što je zapazio Kuhač) — ali još uvijek možemo *zabilježiti* dječje igre, i to kod djece kazivača. Život je drukčiji, više nema čuvanja stoke, u matične škole odlazi se autobusom, brojna su sportska i crkvena udruženja koja okupljaju i seosku omladinu. Dječje igre uče se u vrtićima, a odgojiteljice najčešće govore njemački. U Filežu je Zorica Rajković snimila dosta tradicijskih dječjih igara u školskom dvorištu, a god. 1974. organizirala sam i snimila »igraonicu« s prvim razredom u Uzlopu.

Od brojalica tipa »Moja guska ima devet jaj, zem si jedno pa puoj van« (Uzlop), preko onih nejasna sadržaja:

Ana dvorana
tri kuka cesara
enda penda solva diks
eda me, peda me
cuka mi je. (Pinkovac),

dolazimo i do mnoštva njemačkih, tipa:

In einer Badewanne
sass eine dicke Dame
die dicke Dame lacht
und die Badewanne kracht. (Pinkovac).

Pri brojalicama se jasno zapaža stagnacija tradicijskog razvoja materijala i nastavak razvoja u njemačkom idiomu.

Dio brojalica posve liči na pjesme rugalice odraslih. Te pjesme su tu omiljene kao i na kajkavskom jezičnom području.

Imala sam muža kod i godar spuža,
ahaha, ahaha, kod i godar spuža. (Hrv. Cikljin)

A sad dječja:

»Aj, jaj, sekulaj,
Stari nosi putnu jaj,
Margaretu na prodaj.
Trajštofi se j' podfuznul,
ter je jaja razmoaznul.
Stara j' došla zis pinjaču,
Hustila jaj va kikljaču. (Uzlop)

Cigan Đure
piplje fure
na kamenji skače
lib kru(h)a požerače. (Hrv. Cikljin)

Poznate su i igre »Raja i pakla«, »Vuka i koze«, »Povi ti meni, sito«, no pretežan broj novih igara dolazi danas preko organizirane austrijske skrbi za predškolski odgoj djece. Hrvatske »čuvarnice« (vrtići) rijetke su u selima, pa su dječje društvene igre danas pretežno njemačke.

Kao što sam navela, djeca su sudionici, a pokatkad i nosioci nekih običaja: oni su *koledari* u božićno vrijeme, *škrebari* u uskršnje vrijeme, Tri kralja, *tepeškari* na Mladence (*tepeškat* — *šubrat* — udarati pletenim bičem na Mladence). Svoje pohode i danas prate izrekama i pjesmicama.

Frižece, frižece,
na zdravlje,
da budete
se lito zdravi,
i su zimu. (Bandol).

U njemačkim selima taj se običaj zove »frisch und gsund schlagen«. To je jedan od primjera jednostavnog prilagođivanja kulturi iz susjedstva. Koledanje (»bienčanje«) nije pod direktnim patronatom crkve, pa je zanimljivo da je tu vrstu pjesmica moguće pratiti od zapisa ilirica pa sve do naših dana.

Poznavanje kulturnog izraza susjeda, svoj bikulturizam, znali su Gradišćanski Hrvati pretvoriti u novu kvalitetu, pa bi tako nastajale »mišane jačke«[28]: stih ili strofa hrvatska, pa zatim njemačka verzija. To je igrarija duha koju poznaju i druge manjine.

---

[27] Svirac M., Škrebari u Frakanavi, *Đakovački vezovi* (Prigodna revija) Đakovo 1983, str. 20—21.

[28] Dobrović J., Mišane jačke iz Gradišća, *Gradišće kalendar* 1962, str. 96—98.

Mislim da je potrebno posvetiti nekoliko stranica dvojezičnim kazivačima kakvim obiluje ovo interetničko područje. Svoja zapažanja donijet ću na temelju građe iz Gradišća, odakle su i raniji primjeri, premda određeni regionalni usmenoknjiževni sud ne bi trebalo donositi bez građe iz onih »gradišćanskih« sela koja su stjecajem okolnosti izvan austrijskih granica.

Tipovi gradišćanskohrvatskih višejezičnih pripovjedača

Na područjima koja se prostiru duž tzv. lingvističkih granica uvijek je bilo bilingvalnih stanovnika; tek su vanjske okolnosti uvjetovale njihov razmještaj i brojnost.

Bilingvalni pripovjedač čuo bi pripovijetku ili koji drugi žanr usmene proze na materinskom jeziku i, kad bi se za to pružila prilika, interpretirao ju je u stranom jeziku kojim vlada. Ili bi ipak put te pripovijetke tekao obrnutim smjerom: čuo bi je na nekom od stranih jezika i prebacio u materinski.

To je pojednostavljena slika bilingvalnog ili multilingvalnog pripovjedača, jer upravo namjeravam podastrijeti tipove gradišćanskohrvatkih višejezičnih pripovjedača.

Kakav je to prevoditeljski čin koji vrši usmeni kazivač? Prevoditelj ovdje nema ulogu transponenta-tehničara, on je mnogo više od toga, on je, kao što je to jednom naveo Josef Farago, »lingvistički kolporter duhovnih dobara«.[29] Svojim radom on ne obogaćuje samo svoj nacionalni repertoar, već i onaj susjednog jezičnog područja, kojem uzvraća nekim umotvorom iz svojega domaćeg repertoara. Bilingvalni se pripovjedač razlikuje i od književnog prevoditelja: književni prevoditelj ima pisani tekstovni predložak, znanje obaju jezičnih idioma s kojima radi, a poželjno je i poznavanje dvaju kulturnih izraza.

Bilingvalni usmeni pripovjedač-prevoditelj najčešće je i sam vrstan pripovjedač, jer je prije transportiranja djela potrebno da ga dobro poznaje (pamti) u jednom jezičnom idiomu, da uz solidno znanje jezika na koji prevodi poznaje i svoje slušateljstvo, njegove navike i želje. Usmena književnost zrači emisijskim elementima. Dobar ih pripovjedač osjeća, posjeduje. Treba ih samo odabrati i pretočiti u drugi jezični izraz bez razmišljanja i oklijevanja, jer je pripovijedanje improvizacija bez generalne probe.

No, vratit ćemo se na trenutak jezičnoj realizaciji toga čina.

Istražujemo li bilo koju interetničku mikroregiju, opazit ćemo da pripovijetke istoga tipa podosta kolaju raznorodnim jezičnim područjem. Ta je pojava navela Károlya Gaála na misao da ne treba prenaglasiti ulogu jezika pri odabiranju kriterija kulture. Jezik, kaže, daje izraz kulturi, ali ne odlučuje o njezinoj e g z i s t e n c i j i (potcrtao K. G.)[30] Teško da bismo danas našli zamjerku toj tvrdnji. Danas se usmena književnost najčešće promatra u svom društvenom kontekstu kao oblik neposrednog umjetničkog komuniciranja u grupi ili zajednici. Dakle naglasak je upravo na egzistenciji, na kvaliteti te egzistencije. No kad se bavimo usmenom književnosti, valja naglasiti da je

[29] Farago J., Sur la répartion linguistique du repertoire des conteurs bilingues, *Makedonski folklor*, VIII, br. 13, Skopje 1974, str. 15.

[30] Gaál K., Monographische Erzählforschung und kleinregionale Kultur, *Minderheiten und Regionalkultur*, Bernstein 1978, Wien 1981, str. 17.

izraz također bitna odrednica folklora, jer druga značajka usmene književnosti, ona koja je veže uz pisanu književnost, pretpostavlja da i folklorno djelo pripada području jezičnih umjetnina.

Prethodno izlaganje i veza s hrvatskom usmenom književnosti temeljena je na jeziku (hrvatskom zapisu) i na činjenici da su kazivačice i kazivači na materinskom jeziku izgovorili tekst. No istraživač tu ne treba stati. Folklorno djelo treba slijediti.

Premda se višejezičnost Gradišćanaca istražuje i u drugim znanstvenim centrima, napose u Beču i Grazu, mislim da i u Zagrebu raspolažemo s dovoljno materijala za namjeravanu tipizaciju.[31]

1. Klasični bilingvalni pripovjedač kazuje velik dio svog repertoara na dva jezika, već kako to situacija zahtijeva. Takvo jezično transponiranje traži aktivnog bilingvalnog pripovjedača. On će pripovijetku koju je čuo na materinskom jeziku s lakoćom prevesti na svoj drugi govorni jezik, a jednako i preuzeti priču u materinski jezik. No kvaliteta »prijevoda« varira (pri tom mislim na mjerila pri ocjeni književnog prevođenja proze, jer su ta etablirana u znanosti o književnosti). Rijetki su naime pripovjedači koji oba folklorna izraza toliko znaju da s lakoćom prebacuju pripovijetku istog sadržaja iz jezika u jezik a da bi se moglo otkriti koju su verziju prvu usvojili. Primjer Marije Kirišić, vrlo dobre »dvosmjerne« kazivačice iz Stinjaka, ilustrirat će ovu tvrdnju. Premda vješto pripovijeda i hrvatski i njemački, u njemačkoj verziji potkrada joj se početnička greška. Smrt ne naziva »der Tod« već neispravno »die Tod«. Očito ju je zanijela vizualna predodžba lika o kom govori, sitan simbolić folklornog identiteta koji se razlikuje u hrvatskom i njemačkom kontekstu. U hrvatskom kontekstu smrt je žena, čak i onda kad na košćatom ramenu prti mušku alatljiku: kosu. Dodajmo još neke detalje koji češće otkrivaju prvu verziju pripovijetke (primjer je također iz Stinjaka). Kazivačica nije umjela prevesti detalje nošnje, pa ih ostavlja u originalu (aljica, kićak).

Vrlo često se događa da je radnja u matičnoj verziji lokalizirana, pa treba pažljivo postupiti s novom verzijom: kralj postaje Kaiser, a onaj detalj u pričanju o tome kako se radnja desila u tursko vrijeme, kazivačica jednostavno preskače (Marija Kirišić — Stinjaki).

Vrhunski majstori — pripovjedači iz ove grupe ipak uspijevaju i lokalizirati radnju i ubaciti nove lingvističke fraze, tako da i ne posumnjate da se radi o prijevodu. Gotovo da se u takvu slučaju i ne treba govoriti o transpoziciji ili prevođenju teksta. Kazivač je tu i autor i kreator dvaju oblika usmene proze.

Upravo najvještiji pripovjedači zadaju brige folkloristima i etnolozima sklonim klasificiranju. Kojem kulturnom izrazu prikloniti takvog izvrsnika? I dok K. Gaál iskusne pripovjedače poput Johana Jelušića voli »raspoloviti«, pa je tako jednim (prvim) dijelom svoje karijere zadužio hrvatsku usmenu

[31] Pri određivanju tipova gradišćanskohrvatskih višejezičnih pripovjedača koristila sam arhivski materijal Zavoda za istraživanje folklora (ZIF), i to:
— rukopisne i tonske zbirke (do 1970. g.)
— vlastitu terensku građu (od g. 1970. do 1980)
— tiskanu građu.

književnost, a zatim postao njemački kazivač,[32] ja sam sklona takve pojedince razumjeti kao izrazite pripadnike »dvojne kulture«, kao što su u visokoj književnosti stari pisci jednako dobro pisali latinski i njemački ili madžarski. To je uostalom značajka istočne Evrope.

Karakteristično je upravo za Gradišćanske Hrvate da poneki kazivač svoje priče prevodi na književni njemački, a poneki će se pri »prebacivanju« priče poslužiti burgenlandskim dijalektom. O tome ne odlučuje samo stupanj obrazovanja pojedinog kazivača, već i njegova osobna jezična sudbina. Neki su pripovjedači prvi put njemački čuli u školi, drugi ga po sluhu naučili tek u kasnijim životnim godinama, u vrijeme odlaska u službu, nadničarenje, vojsku.

Ponekad pripovjedač hini neznanje hrvatskog i tako postiže novi efekt u pripovijedanju. Velika većina bajki posjeduje formulativna mjesta na njemačkom (sličan slučaj opisuje i Maja Bošković Stulli s talijanskim formulama na Braču).[33] U interpretaciji Julijane Grillberger iz Uzlopa to bi zvučalo ovako: »Na to ona izrekne 'behitaj got', a kako bi se tom reklo po rvacki?« Na tu repliku publika, slušatelji odgovaraju »Odčuvaj vas Bog«! Formulativno mjesto je zadržano na njemačkom, premda kazivačica u svojoj 96. godini života nikada tu bajku o bijeloj vili kojoj je domaći momak oteo prsten i tako je prisilio da se za njega uda, nije pričala njemački.[34] Taj prevodilački upit češće bi uskliknula za vrijeme pričanja, da potakne slušatelje na pažnju i sudjelovanje.

Često sam susretala i stariju djecu koja bi vrlo uspješno, no ipak mehanički, prevodila pokoju priču svojim drugovima koji ne razumiju hrvatski.

2. Drugi tip kazivača i pripovjedača kazuje pripovijetku uvijek na onom jeziku na kojem ju je čuo. On je također aktivni bilingvist, ali se ne umara transponiranjem teksta. Ono što je čuo, kazivač dalje kazuje na umjetničkom i jezičnom nivou prema svojim mogućnostima. Nazvali bismo to jednosmjernim transponiranjem usmenog teksta.

3. Treća grupa kazivača ne prevodi usmena kazivanja. Ta je pojava vezana s pojavom diglosije u Gradišću. Takav kazivač, kao i kazivač u prethodnoj grupi, interpretira tekst u onom govoru kako ga je čuo, no nije više u stanju stilski izjednačiti priču, pa će pojedini dijelovi biti izrečeni hrvatski a pojedini njemački. Te miješane pričice nemaju istu funkciju kao miješane pjesme, koje autor namjerno pjeva na dva jezika i tako postiže dodatni efekt (često komičan).

Ovo je pokušaj lingvističke diobe usmenih pripovjedača, no sve disproporcije nisu ovom grubom podjelom obuhvaćene: bit će o njima dovoljno govora pri objavljivanju njihovih tekstova, kao što je to npr. K. Gaál vrlo temeljito uradio pri tiskanju stinjačkih priča.

[32] Kao bilj. 30, str. 23.

[33] Bošković Stulli M., Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača, *Narodna umjetnost*, 11—12, 1975, str. 11.

[34] Ovaj podatak o proznom obliku toga motiva mala je dopuna M. Gavazziju (v. Dva motiva iz narodne poezije Gradišćanskih Hrvata, u zborniku Usmena književnost, uredila M. Bošković-Stulli, Zagreb 1971, str. 113—122).

O repertoaru hrvatskih jački (pjesama) iz Gradišća

Na osnovi male bilješke Lászla Hadrovicsa zatičem u Sveučilišnoj i nacionalnoj biblioteci u Zagrebu rukopis pod brojem R. 6601, slijedećeg naslova: Szvitcke Jacske — fse va vi knyiga nahajaju kesze rado va Sopronizkoj varmegyi yacsu iliti popivaju. Szpiszane va letu 1840. Nadala sam se da je to neki zalutali gradišćanski (prema govoru sudeći) zapisivač, možda vojno lice poput Moritza Fialka, koji je Kurelca upozorio na Hrvate u Gradišću i objelodanio 10 pjesama u Pragu (kasnije ih pretiskava Jahrbuch des östereichischen Volksliedwerkes XII/1983).

Dok među Fialkovim pjesmama (skupio ih je iste godine kad i spomenuti zagrebački darivatelj) zatičemo vrlo lijepe narodne pjesme (o njima govore M. Bošković Stulli i M. Gavazzi u svojim raspravama),[36] ovaj anonimni sakupljač imao je sluha samo za tzv. pučke pjesme. Među njima je i jačka Salaškog polja (kod Kurelca pod br. 496), koju i Divna Zečević, donoseći Kurelčevu verziju, smatra pučkom pjesmom:[37]

Čudno pripečenje na Salaškom polji
ko se je godalo doli v turskom boji.

Premda se u pjesmi spominju narodni junaci, junak Novak i Staniša Ive, bit će da je riječ o pjesmi spjevanoj »na narodnu«,[38] da bi zatim prešla put folklorizacije, tj. vratila se u repertoar narodnog usmenog pjevača.[39]

Ta je pjesma zanimljiva jer je Žganec dobiva 1963. od Meršića, koji ju je zabilježio u Frakanavi. Ja sam je pak 1974. čula u izvođenju Polonke Lovričine iz Uzlopa. Pjevala je bez tekstovnog predloška. To posebno naglašavam, jer pri višeglasnom pjevanju gradišćanski pjevači znadu posegnuti za kakvom priručnom, domaćom pjesmaricom, da se lakše usklade.

Sudeći prema lokalitetima gdje je zatečena, ta je pjesma kolala prilično širokim prostorom (sadrži je i zbirka Jandre Berlakovića).

Ako se složimo s tezom da pjesma uzmiče proporcionalno s opadanjem svoje funkcionalnosti, onda će nas u Gradišću začuditi takvi primjeri »preživjelih« pjesama, koje se zateknu i u repertoaru mlađih pjevača.

Ipak naše čuđenje neka bude kratkotrajno. O. Sirovátka ovo smatra svojevrsnim *mehanizmom* manjinske situacije. S jedne strane, opazit ćemo petrifikaciju relikta nekih starijih fenomena i, s druge strane, dinamiku nekih žanrova.[40]

[35] O izrazu j a č k a, j a č i t i v. Latković V., Utjecaj dijaka na stvaranje narodne poezije, Usmena književnost, ŠK Zagreb 1971, s. 211—217.

[36] M. Gavazzi (kao bilj. 34) i M. Bošković Stulli, Balada o Marku Kraljeviću i bratu mu Andrijašu, Usmena književnost kao umjetnost riječi, Zagreb 1975, str. 7—31.

[37] Zečević D., Pučka književnost (Povijest hrvatske književnosti, knj. 1) Zagreb 1978, str. 385, u odjeljku: Prisutnost pučkog književnog fenomena u književnosti Gradišćanskih Hrvata.

[38] O terminu »na narodnu« v. Kekez J., Poezija »na narodnu« i dvojica starijih pjesnika, *Forum* 4—5, Zagreb 1981, str. 713—745.

[39] Voigt, V., Adaptation and Interaction of Professional and Folk Literature, *Studia Fenica* 26(1981), str. 53.

[40] Sirovátka O., Die vergleichende Volksprosaforschung, *Artes populares* 4—5, Budapest 1979, str. 240.

Tako ovdje neće biti govora o produženom trajanju jedne bugarštice (točnije, »Hektorovićeve« bugarštice) koju je zabilježio Kurelac, a na temelju koje J. Kekez sudi da bugarštice u 16. stoljeću nisu bile rijetkost.[41] O tom trajanju piše naime Sándor Horváth, koji je u madžarskom hrvatskom selu uspio nedavno naći zanimljivu verziju o tom tragičnom bratskom obračunu.[42]

Spomenut ću samo da je u novije vrijeme moguće čuti romarske pjesme koje se pjevaju »na shodištu«, a odaju veliku starinu.[43] Tu je također ponegdje još živa i pojava »jafkanja« (Ko je duo umer, onda je namo mogla pojt takova žena, onda je mogla se z j a č i t, z b r o j i t, n a r i k o v a t —Vincet).

Zaustavit ću se samo na repertoaru jački, koji samo naoko nije propustljiv, kao npr. repertoar pripovjedaka. U istom selu čut ćete romansu tipa:

Turak jaše uz potok,
mojoj miloj pod oblok,
dala mu je jabuku,
ugrizla ga j' za ruku.
Vie vaše jabuke,
one grizu za ruke
(je rekal Turak). (J. Grillberger — Uzlop)

i druge, importirane iz starog kraja, tipa »O, jesenske duge noći« ili »Kopa cura vinograd«.

U jednoj od boljih obiteljskih pjesmarica na koje sam naišla u Gradišću, u selu Vel. Borištof, nabrojala sam 162 zapisa pjesama na 149 stranica velikog formata. (Pjesme su od 1936. zapisivali pripadnici dviju generacija Berlakovića, a podatke sam registrirala 1972.)

Zbirka Jandre Berlakovića gotovo da i ne sadrži varijante, a većinom su to pjesme koje se i u današnje vrijeme mogu *pjevati*.

Preteže širok spektar *ljubavnih pjesama*, od onih iz Kurelčevih dana (Moja mila u malinu melje, Šurlali su se junaki) do sladunjavih polušlagera (Zavolj čega ljubim, Sunce se za brige sranja), pa do onih »rajn hrvackih«, a to su, da vas ne zavara ova žanrovska distinkcija kazivača Joška Vukovića iz Bandola, pjesme čije je porijeklo poznato i kazivačima (»Cura kopa vinograd« ili »Tiha noć je, moje zlato spava«, »Ljubiš li me ti«). Mnogo je manji broj *vojničkih pjesama* (Odvezli su me med vošćane, Zbogom ostaj Borištof selo, Kad projdem na Rusko, Na vojnu se spravljam i dr.). Pjesmarica Berlaković donosi i nekoliko *rodoljubnih* pjesama (Lipa nam je domovina, Hrvat su moj otac). Osam je lijepih klasičnih *balada* tipa Oganj gori v čarnoj gori, Na sred sela križ. Na posljetku, tu se našlo i nekoliko *napitnica* i nekoliko »zalutalih« pjesama: jedna crkvena, nešto prepjeva, »zdihtanih« pjesama, tipa Na krajini Volge rijeke. Procentualno, premda se radi o muškoj pjesmarici (zapisivači su muškarci), najviše je ljubavnih pjesama, a zatim svatovskih i napitnica.

[41] Kekez J., Bugaršćice, starinske hrvatske narodne pjesme, Split 1978, str. 23.

[42] Horváth S., A »Szilágyi és Hajmási« ballada nyugatmagyarországi horvát változata (*Etnografija Južnih Slavena u Madžarskoj* — u tisku).

[43] Tako sam pjesmu o Marijinu čudu (»Marija i kovač« motiv: dijete — djevojka bez ruku) zabilježila u Stinjacima. Poznata je i u Nardi (znade je otpjevati i Horváth Sándor, etnolog, porijeklom iz Narde).

V.

Ditelinaj dobro pokošena ditelinaj dobro pokošena,
A moja rožica ljubav moga srcaj zaručena.

VI.

Domi juj zaručil tovaruš moj domi juj
zaručil tovaruš moj. Ja mu željini sričnu
i laku noćicu uz rožicu. Konac.

16. Jačka

I.

Smetljiva pčenica teško se prodaje,
Uboga rožica teško se odaje.

II.

Smetljivoj čenici saki pregovara,
Ubogoj rožici saki razgovara.

3.

Čami hasni vertljac ako nima plota,
Čami hasni klinčac kise sakoj spota.

4.

Kise sakoj špota taćese i meni,
Zato takov klincac meni povolji nin.

5.

Kad grem po ulici vsaki vamo gleda,
Zač sam mlada roža tako jako bleda

6.

Kako neću biti rožica ja bleda.
~~Kako~~ Kad sam ja zgubila klinčaca prevreda

7.

Mišec i zvezdice svitite veselo,
Mojemu klinčacu kad knan ide selo.

8.

Akad ide drugoj kose zaškurite,
Čer do one hiže kamo nunk ide,

9

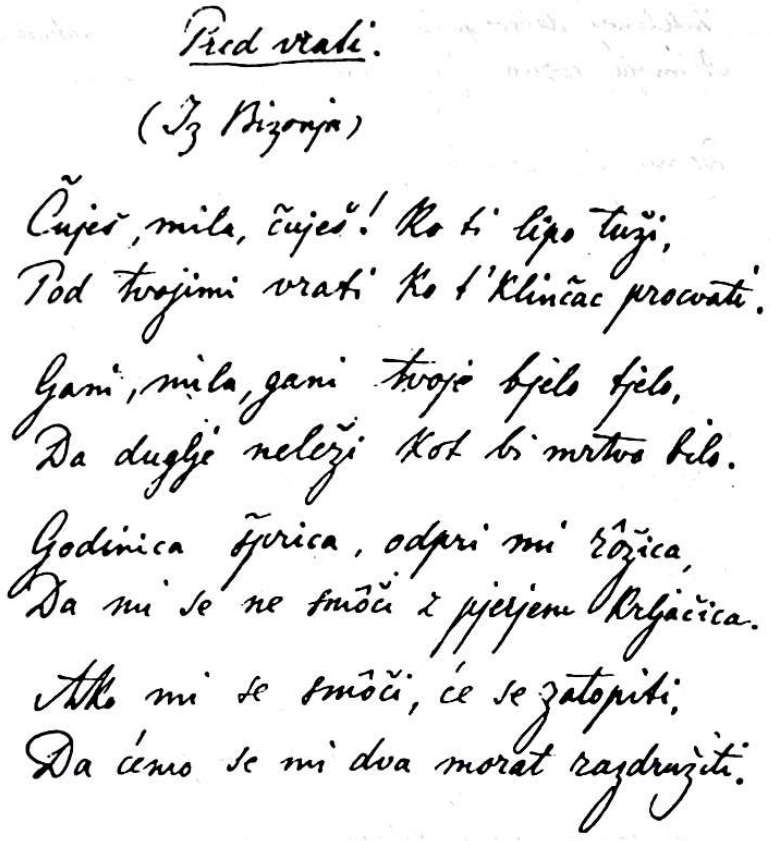

Pred vrati.

(Iz Bizonja)

Čuješ, mila, čuješ! Ko ti' lipo tuži,
Pod tvojimi vrati ko t'Kličac procvati.

Gani, mila, gani tvoje bjelo tjelo,
Da dugje neleži kot bi mrtvo bilo.

Godinica tjurica, odpri mi rožica,
Da mi se ne smoči z pjejem Krjačica.

Ako mi se smoči, će se zatopiti,
Da ćemo se mi dva morat razdružiti.

Zorka Berlaković smatra da su se pjesme zapisivale zbog svadbi, jer ta vrsta pjesama odgovara svatovskoj situaciji.[44] U prijepisu Jandre Berlakovića ne nalazimo pjesme starijega sloja, poput onih o Kraljeviću Marku, Ivanu Karloviću i Vidovinki, ali zato ima pučkih pjesama (Pripetenje od Alexandra i Juliane, Pripetenje od Nadaždija Grofa, Pripetenje od svete Terezije, Pripetenje od dvi sestar, Kad je Turak pod Bečom ležal i Pripetenje Szalaškog polja). To je selektivna zbirka, jer ne bilježi madžarske pjesme, a one se i danas rado pjevaju.[45] Tekst pjesama stabilan je — kao da je davno dosegao svoj iscizelirani

[44] **Berlaković Z., Analiza repertoara gradišćanskohrvatskih pjesama na primjeru Velikog Borištofa (Seminarski rad na Filozofskom fakultetu u Zagrebu) Zagreb 1983, ZIF rkp. 1099.**

[45] **Koliko je meni poznato, tek je 1972. Jerko Bezić započeo skupljati sveukupan repertoar (uz hrvatske — i madžarske i njemačke jačke).**

oblik, dok se napjev češće mijenja i preuzima od okoline. Što bi Ingeborg Weber-Kellermann rekla, to je tipičan repertoar devetnaestog stoljeća.[46] Taj repertoar nije neočekivan, nije nadetnički, može se dobro nadovezati na slične zbirke iz zapadne Hrvatske, no ponajprije bi ga trebalo usporediti sa sličnim zbirkama Hrvata iz Madžarske i Slovačke.

Putujući gradišćanskim selom, pustim preko tjedna a živahnim o vikendu. može se lako steći dojam da taj radišan svijet ne pjeva osim u crkvi. Prigode za pjesmu promijenile su se i prorijedile, no ekonomsko blagostanje dovelo je do češćih obiteljskih zabavica (proslava imendana, mature), ili do organiziranih zabava: Katoličke omladine, Sportskog udruženja, gdje se uz tradicijske prigode (pir, fašnjak, kirtof) mogu čuti i snimiti pjesme. Teško da možemo povjerovati kazivaču Vukoviću iz Bandola koji je Jerku Beziću i meni otpjevao nekoliko »staroverskih« (po njegovoj ocjeni) pjesama, a zatim uzdahnuo: »Denas je vo slabo — malo neg vi mladi djaču, denas nimamo interes.« (Bandol 1971).

Taj je »interes« danas malo drugačiji. Pjesme se sve više zapisuju, zadobivaju svoj fiksni oblik. Ne sastaju se više klape koje vježbaju i uvježbano pjevaju, pa ad hoc sastavljene klape djeluju manje neuvježbano ako pred očima drže jedinstveni tekst.

Pjesma je produžila svoj vijek trajanja našavši svoj modus vivendi i u organiziranim pjevačkim ili folklornim društvima (u Gradišću su to najčešće tamburaška društva). Tamo pjesme ne prolaze ni bolje ni lošije negoli na našim folklornim estradama: tekstovi se skraćuju, preslaguju, kompiliraju.[47] Taj je proces imitacija procesa koje je pjesma doživjela u svojem tzv. pravom, autentičnom životu. I u to vrijeme vršile su se kompilacije, no prije po nekoj unutarnjoj intenciji, a manje prema nekom vanjskom zahtjevu režisera, kompozitora, dirigenta, aranžera.

Ipak valja reći da je u takvoj pjesmi izvođač našao svoj »interes«. Našli su ga, dapače, i oni izvođači koji više ne vladaju gradišćanskim hrvatkim.

Usmene priče i pjesme nisu izmakle izvornoj sredini — one su se samo prilagodile.

Jednom sam u južnom Gradišću povezla autom poznatu kazivačicu do Oberwarta. U vožnji sam se raspitivala znade li ovu ili onu jačku i najposlije je upitala za baladu: U toj črnoj gori žarki oganj gori, mimo njega jaše trideset vojakov, trideset vojakov, po izbor junaka. Nije znala, no upozorila me da se dio šume kojom prolazimo zove »Črna gora«. Ovdje se njezinu »gornjem susedu«, pričala je dalje tišim glasom, desila strašna zgoda. Upravo na Črnoj gori zaustavila je njegov auto neka opatica i zamolila ga da je poveze dio puta. Začudio se opatici usred šume, no sasvim slučajno bacio je pogled na njezinu ruku koja je izvirila iz halje. Bila je to dlakava muška ruka. Jurnuo je punom brzinom s tog mjesta, ne osvrnuvši se. Od policije u Borti saznao je da je to vjerojatno bio odbjegli kažnjenik.

[46] Weber Kellermann, I., Der Volksliedbestand in einem deutsch-ungarischen Dorf (Versuch zur einer Charakteristik der Donauschwaben) *Jahrbuch des österreichischen Volksliedwerkes*, 13) 1964, str. 98—130.

[47] **XVIII. međunarodna smotra folklora — Prezentacija folklora danas (prilozi s okruglog stola), 28. 7. 1982.**

Bilo mi je žao što u vožnji nisam mogla snimiti njezino sugestivno pričanje, koje mi se načas učinilo kao autentičan događaj. Ipak, to je poznata anegdota, koja se mogla čuti (u nešto drugačijem obliku) i u Zagrebu.[48]

Kazivač će odabrati svoj žanr i oblik kazivanja koje često odudara i od našeg nagovora i očekivanja. Navedena priča pripada našem vremenu, izvanredno se prilagodila pripovjedačkoj situaciji i s punim pravom zamijenila baladu koja se više ne nalazi u živom sjećanju kazivačice.

Nives Ritig-Beljak

ZUSAMMENFASSUNG

Die Tradition der mündlich überlieferten Literatur bei den burgenländischen Kroaten

Die Verfasserin vertritt die Meinung, daß die burgenländischen Kroaten eine homogene Gruppe in ethnokultureller Hinsicht darstellen. Zu dieser Gruppe müßten bei wissenschaftlichen Überlegungen auch jene Dörfer gezählt werden, die 1921 außerhalb der österreichischen Grenzen blieben, obwohl sie früher zusammen mit den in Österreich verbliebenen Dörfern eine Einheit bildeten. Die Verfasserin betrachtet die mündlich überlieferte Volksdichtung der burgenländischen Kroaten im Kontext der kroatischen Volksdichtung, weil sie im Dialekt der ursprünglichen engeren Heimat abgefaßt ist, und sie versucht die grundlegenden historischen Prozesse herauszuarbeiten, die diese Literatur durchlaufen hat und die denjenigen in der kroatischen Volksdichtung ähnlich sind. Sie kommt zur Feststellung, daß die traditionellen Formen der mündlich überlieferten Literatur auch heute noch lebendig sind, allerdings in veränderter Form (die Häufigkeit der Vorführung hat sich geändert, sie wird häufiger von Frauen vorgetragen u. ä.). Dann geht sie zur Erörterung jener Gattungen der mündlich tradiierten Literatur über, die auch heute noch vor Ort zu finden sind (Märchen, Erzählungen, Zaubersprüche, Sagen, Kinderabzählreime, Volksstücke, Spottverse u. ä.). Ein Charakteristikum des Alltags der burgenländischen Kroaten is auch die Zweisprachigkeit und die Diglossie, und die Verfasserin führt als Folge davon 3 Typen der mehrsprachigen Erzähler aus dem Burgenland an. Ein besonderes Kapitel ist dem Repertoire der burgenländischen Lieder gewidmet.

Die Verfasserin weist darauf hin, daß auch bei der kroatischen Minderheit ein bestimmter Mechanismus der Minderheitensituation anzutreffen ist (neben sehr alten Formen, wie es beispielsweise die Relikte der Langzeilenklagelieder = 'bugarštice' sind, findet man auch jüngste Folklorewerke übernommene Schlager, Anekdoten).

[48] Bošković-Stulli M., Usmena književnost nekad i danas, Zagreb 1983. Odjeljak: Zagrebačka usmena pričanja u preplitanju s novinama i televizijom, s. 278.

PRIHVAĆANJE NOVIH OBLIKA U POVIJESNOM RAZVOJU GLAZBENOG IZRAŽAVANJA GRADIŠĆANSKIH HRVATA

JERKO BEZIĆ, Zagreb

Glazbeno izražavanje Gradišćanskih Hrvata zahvaća većim dijelom njihovu folklornu glazbu. Napjevi koje su slagali njihovi prosvjetni radnici u proteklih sto i pedeset godina i svjesna stvaranja novih melodija, kompozicija pretežno budničkog i zabavnog karaktera, za vrlo širok krug interesenata sredinom našeg stoljeća — ne udaljuju se mnogo od vladajućih stilova u većem dijelu živog pjevanja i svirke u tom vremenskom razdoblju. Takvi napjevi i svirka žive pretežno u slobodnoj (često i javnoj) glazbenoj djelatnosti, koja se slobodnim izborom zainteresiranih pripadnika određene društvene zajednice prihvaća i dalje slobodno širi u neposrednom komuniciranju. Valja odmah reći da uz takve oblike paralelno žive i stariji oblici mjesne ili pokrajinske glazbene tradicije, koji se polako povlače iz žive (i javne) glazbene prakse. Istaknuto individualni glazbeni stvaraoci, kompozitori tzv. ozbiljne glazbe — poput Štefana Kočiša (Kocsis, 1930.—) (Andrić, 1974, 2) — toliko su još izuzetne pojave u Gradišću da bitno ne mijenjaju osnovno stanje o kojem govori uvodna rečenica.

Prema podacima iz sredine sedamdesetih godina našeg stoljeća istraživačima i proučavateljima folklorne glazbe Gradišćanskih Hrvata stoji na raspolaganje oko tisuću objavljenih notnih zapisa napjeva, većim dijelom bez instrumentalne pratnje. U toj građi autor ovog rada razlikuje četiri vrste zbirki.

U prvoj je vrsti zbirka u koju sastavljač, odnosno autor nastoji unijeti prvenstveno samo one primjere vokalne (i instrumentalne) folklorne glazbe za koje smatra da predstavljaju tradicijske, dugom praksom potvrđene napjeve, posebno svojstvene Gradišćanskim Hrvatima. Takav je npr. *Jačkar* kojemu je građu prikupio Martin Meršić, a redigirao i komentirao tu građu Vinko Žganec (Meršić-Žganec 1964); istoj kategoriji pripada i većina notnih zapisa Franje Š. Kuhača iz Gradišća (Kuhač, 1878—1881, 1941).

U drugoj vrsti nalazimo širi izbor — od primjera iz starijih slojeva do novijih (i novih) napjeva kojima su se pjevači služili u vrijeme istraživačeva, odnosno skupljačeva terenskog istraživanja i bilježenja. Primjeri takvih zbirki jesu dvije Pjesmarice Jakoba Dobrovića (Dobrovich, 1950. i 1964). Druga pjesmarica djelomice ulazi u treću vrstu jer sadrži »... jedan posebni dio za školsku dicu i mladinu« (Dobrovich 1964, III i 153—192). Očigledniji primjer zbirke treće vrste jesu školske pjesmarice Ivana Vukovića (Vuković 1924. i 1954), koje samo jednim dijelom donose i napjeve narodnih pjesama.

Četvrtoj vrsti pripadaju zbirke napjeva uz instrumentalnu pratnju, koje uz gradišćansku folklornu građu sadrže i primjere iz drugih zemalja (posebno hrvatske dalmatinske pjesme iz Jugoslavije), kao i jednostavnije kompozicije sastavljača zbirke — pretežno zabavnog karaktera. Tu treba u prvom redu navesti zbirke Ferija Sučića (npr. 1958. i 1967) i Jakoba Dobrovića (1968). Zbirke te vrste veoma su tražene i poznate su u svakom hrvatskom selu u Gradišću. Kompozicije sastavljača zbirke pripadaju uglavnom istoj vrsti glazbenog izražavanja kao i objavljeni noviji napjevi, domaći i uneseni strani.

Mnogo notnih zapisa nalazi se u rukopisnim zbirkama i drugim rukopisima. Stariji rukopisni zapisi, pretežno iz prve polovice 19. stoljeća, sadrže ponajviše hrvatske pučke crkvene pjesme, od kojih su mnoge prijevodi ili prerade stranih, ponajviše njemačkih pjesama; među napjevima uz starinske domaće ima i njemačkih i mađarskih. Jedan dio takve građe bio je predstavljen na izložbi »Gradišćanski Hrvati od 16. stoljeća do danas« u Zagrebu 1970. godine (Valentić, 1970, 118—119, Rukopisi br. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 19 — posuđeni iz biblioteke kanonika Martina Meršića u Željeznom). Mnogo zapisanih napjeva Gradišćanskih Hrvata posjeduje Burgenländisches Volksliedarchiv u Željeznom (Eisenstadt), npr. 42 notna zapisa Antona Sučića iz Velikog Medveša (Grossmürbisch) u južnom Gradišću. Valja također istaći da Zavod za istraživanje folklora u Institutu za filologiju i folkloristiku u Zagrebu (ZIF) čuva 350 zapisanih napjeva iz građe što ju je prikupio M. Meršić. Za drugu zbirku Meršićeve građe V. Žganec je kao redaktor prve zbirke (1964) izlučio 50 napjeva crkvenih pjesama i 200 napjeva svjetovnih pjesama, među kojima ima melodija tuđeg porijekla, nepotpunih napjeva, kao i melodija koje su iz Jugoslavije prenijete u Gradišće u novije vrijeme.

Posebnu vrijednost imaju neposredni dokumenti o folklornoj glazbi — magnetofonski snimci pjevanja i svirke iz Gradišća (Burgenlanda u Austriji) te hrvatskih naselja u Mađarskoj i Slovačkoj. S toga širokog područja suradnici ZIF-a u vremenu od 1966. do 1974. godine prikupili su oko 1700 magnetofonskih snimaka, pretežno vokalne glazbe. Ima i snimaka svirke na pojedinim instrumentima, kao i izvedbi instrumentalnih sastava. Istraživači ZIF-a prisustvovali su i pravim svadbama, snimali pjevanje na sprovodima, stoga jedan dio tako prikupljene građe sadrži izravna svjedočanstva o folklornom glazbenom izražavanju Gradišćanskih Hrvata.

Iz tolike građe izabrao sam za temu ovoga rada *pojave prihvaćanja novih elemenata u glazbenom izražavanju Gradišćanskih Hrvata.* Razlog je za takav postupak dvojak. S jedne se strane odabrana uža tematika može obraditi u relativno kratkom izlaganju (prema propozicijama ovoga znanstvenog skupa). S druge strane želim upozoriti da pojave višeslojnosti i prihvaćanja novih elemenata nisu karakteristične samo za 20. stoljeće. Takvih je pojava bilo i u prvoj polovici 17. stoljeća, krajem 18. i početkom 19. stoljeća.

Argumente za prvu tvrdnju, za pojave novih glazbenih elemenata početkom 17. stoljeća sadrži pjesmarica

DUŠEVNE PESNE, PSALMI TER HVALEVZDANJA

Djačke od bogabojećih učenih muži *v nimškom i nikoliko vugerskom jaziku spraune, a sada pak v hrvatcki jazik preobrnute* (potcrtao J. B.) po Grguru

Pythiraeusu alit hrvatcki Mekiniću
Pri S. Križi kol Šoprona plebanušu . . . 1609.

Prepisao sam taj naslov prema snimku originala u radu Marijana Smolika (1969, 248) jer jasno govori o njemačkim i dijelom madžarskim izvorima tekstova pjesama u toj Mekinićevoj zbirci. U tekstu naslova zbirke ne spominju se, naravno, napjevi, tzv. *note* — prema latinskoj uputi *ad notam* što znači da se određeni tekst ima pjevati napjevom određene druge pjesme čiji se tekst navodi. Mekinić ni u svom predgovoru »Bogoljubnom štalcu« (Smolik, 1969, 262—263) ne piše ništa o napjevima, premda uz tekstove pjesama u toj svojoj zbirci u uputama o napjevu navodi početne retke tekstova pjesama na njemačkom, latinskom i poneke na madžarskom jeziku. Samo iznimno donosi početak teksta pjesme i na hrvatskom jeziku, i to stihom koji nije prethodno, na drugom mjestu u pjesmarici preveden iz njemačkog ili drugog stranog predloška.

Već uspoređivanje samo početnih stihova pjesama na njemačkom jeziku i u Mekinićevu hrvatskom prijevodu ukazuje na česte razlike u metroritamskim strukturama originala i prijevoda. Takve su razlike vrlo vjerojatno stvarale određene poteškoće u prihvaćanju napjeva stranih tekstova pjesama. Pokazat ću dva karakteristična primjera. Podatke o njihovu mjestu u Mekinićevoj pjesmarici navodim prema Smoliku (1969, 264—267). Metričke stope u pjevanom tekstu označujem tako da naglašene i nenaglašene slogove grupiram onako kako bi se našli u taktovima i metroritamskoj potpodjeli u notnim zapisima napjeva, tj. da grupa, odnosno takva stopa počinje uvijek naglašenim slogom. Razumljivo je da je za potanju metroritamsku analizu tekstova pjesama nužna suradnja filologa i proučavanje kompletnih tekstova originala i Mekinićevih prijevoda. U prikazivanju metroritamskih struktura crtica označuje naglašeni, a malo slovo v nenaglašeni slog.

Tako na listu 20 b (f. 20 v) nalazimo

njemački početni stih pjesme

Es giengen (!) drey heilige Frauen v -vv -vv -v

kao predložak za hrvatski prijevod

Na vazam rano Marie tri v -v -vv -vv
ili: v -v -v -vv -

Na listu 91 b

njemački

Herr Gott nun sei gepreiset v -v -v -v

hrvatski

Gospon Bog, budi dičen -v - -v -v

U oba slučaja samo je broj slogova jednak. Metroritamske strukture njemačkih i hrvatskih tekstova veoma su različite. Navedene metroritamske razlike očigledno su mogle dovoditi

— ili do promjena u metroritamskoj strukturi prihvaćenog novog napjeva (*note*) kad se pjevalo hrvatskim tekstom

— ili se hrvatski tekst pjevao uz krive akcente, povodeći se za metroritamskom strukturom napjeva njemačkog teksta
— ili su se tijekom višegodišnjeg izvođenja postepeno izoblikovali tekstovi s napjevima kojima su Mekinićevi prijevodi bili početni predlošci.

Samo je ponekad Mekinić uspio u hrvatskom prijevodu zadržati istu metroritamsku strukturu kao u originalu na stranom jeziku. Tako je to na listu 47 b, možda i zato što je tu njemački tekst u simetričkom osmercu (4,4). Imamo ad notam

Jesus Christus unser Heiland -v -v -v -v

hrvatski tekst

Jezuš Kristuš zveličitel -v -v -v -v

U traganju za mogućim pojavama pjesama iz Mekinićeve prve pjesmarice u kasnijim rukopisnim zbirkama crkvenih pjesama Gradišćanskih Hrvata naišao sam na uskrsnu pjesmu

Na Wazam rano Marie tri, Aleluja, Allelya (!)
Grobu idos⌠e z pomaszti, Alleluja, Alleluja

pod naslovom »Na Wazmenu Nedilyi« (!), uz notni zapis napjeva s tim tekstom. Pjesma je zabilježena u rukopisnoj pjesmarici s notama koju je pisao Ivan Salaj, oko 1840. učitelj u selu Bizonja (danas Bezenye u sjeverozapadnoj Madžarskoj, nedaleko graničnog prijelaza prema Bratislavi) — na listovima 6a i 6b. U svom popisu rukopisa na izložbi »Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas« Valentić (1970, 118—119) navodi tu pjesmaricu pod br. 7.

U prvoj od Mekinićevih pjesama »od vstanutja Kristuševa od mertvih & c.« (1609, list 20b) nalazimo isti početni stih

Na vazam rano Marie tri

Tekst te uskrsne pjesme može se dovoditi u vezu s poznatom starom hrvatskom uskrsnom pjesmom

Tri Marie hojahu,
dragu pomast nošahu,

istog osnovnog sadržaja, zabilježenom u glagoljicom pisanom Tkonskom zborniku iz prvih decenija 16. stoljeća, s tekstom u kojem se spominje modruški knez Bernardin Frankopan (Fancev 1939, 241—244, 285—286; vidi i Strohal 1916, 65—68).

Uz samo malo izmijenjen napjev pjesme »Na vazam rano Marie tri« navedena Salajeva zbirka donosi još tri druge uskrsne pjesme. Na listu 6b pod naslovom »Na Wazmeni Pandilyak (!)«

Na dena⌠snyi Wazmeni dan, Alleluja, Alleluja
Budnam (!) Jesu⌠ milosztivan, Alleluja, Alleluja

Na listu 7a pod naslovom »Druga«

Weszelisze (!) Dan dena⌠snyi, Alleluja, Alleluja
Nebo Zemlya ⌠zvit, ⌠zadasnyi, Alleluja, Alleluja

Na listu 7b pod naslovom »Na 1^{vu} Nedilyu po Wazmi«

Kad na Wecser Ucseniki, Alleluja, Al -
Bili, va Hizsi zaperti, Alleluja, All -

Uz tekst četvrte uskrsne pjesme iz Salajeve zbirke potrebno je upozoriti na osmu uskrsnu pjesmu u Mekinićevoj pjesmarici (1609, 1. 24b), koja počinje

Kad na vazam učenici

što ukazuje na mogućnost srodnosti Mekinićeva teksta s tekstom četvrte uskrsne u Salajevoj pjesmarici. Druga je važna zanimljivost da se Mekinićeva uputa o napjevu te pjesme poziva na pjesmu »Na vazam rano Marie tri« — kao što kod Salaja nalazimo gotovo neizmijenjen napjev pjesme »Na vazam rano Marie tri« kao melodiju kojom se izvode tri ostale uskrsne pjesme Salajeve zbirke. Mekinićeva latinska uputa na listu 24b glasi »Alia in eadem melodia«. Odnosi se, naime, na upute uz prethodnu pjesmu na listu 23b, a uz tu pjesmu Mekinić piše »Alia ad Notam: Na vazam rano Marie (!)«.

Što pokazuju notni zapisi uz navedene uskrsne pjesme u Salajevoj pjesmarici? Notni primjer br. 1 (u posebnom prilogu) prikazuje notni zapis napjeva uz pjesmu »Na vazam rano Marie tri«. Notni primjer br. 2 donosi pokušaj autora ovog rada da malim metroritamskim izmjenama u notnom zapisu uskladi metroritamsku strukturu napjeva i teksta u tom primjeru. U tom je notnom zapisu stalno 4/4 mjera, bez obzira na to što zato ponegdje dolazi do neskalda između akcenta teksta i napjeva. Notni primjer br. 3 izlaže male razlike koje se pojavljuju samo u prvim taktovima napjeva uz navedene ostale tri uskrsne pjesme u Salajevoj zbirci.

U kakvu su odnosu notni zapisi napjevâ navedenih uskrsnih pjesama u Salajevoj zbirci prema notnim zapisima srodnih napjeva iz 17. stoljeća? U napjevima za uskrsne pjesme iz Salajeve pjesmarice mogao sam bez poteškoća prepoznati osnovne osobine drugog napjeva za latinsku uskrsnu pjesmu »Surrexit Christus hodie, Alleluia«, tj. napjeva koji je zabilježen u hrvatskoj pavlinskoj pjesmarici iz 1644. godine — i koji je uz male promjene objavljen u sva tri izdanja poznate zbirke hrvatskih crkvenih pjesama s napjevima, Cithare Octochorde iz prve polovice 18. stoljeća — kako je to utvrdio Janko Barlè (1917, 48—49) (vidi notni primjer br. 4). U osnovi isti napjev pjeva se još i danas (1983) u uskrsno vrijeme na području zagrebačke nadbiskupije — vidi notni primjer br. 5, objavljen u zbirci Pjevajte Gospodu pjesmu novu — Hrvatska liturgijska pjesmarica, Zagreb 1983, 535—536, napjev br. 555. Prema rezultatima istraživanja Wilhelma Bäumkera (1886, I, 511) Barlè piše da je spomenuti napjev »... uglavnom zajednički s njemačkim (napjevom za pjesmu): »Am Sabath früh Marien drey« (Pjesmarica iz Andernacha 1608. B. I.

1 (oko 1840)

Na Wa-zam ra-no Ma - ri - e tri, A - le - lu-ja, Al-le-ly-a(!)

2 (rekonstrukcija)

Na Va-zam ra-no Ma - ri - je tri, a - le - lu-ja, a - le-lu-ja

Gro - bu i - do - s/e z po-ma-szti, Al - le - lu - ja, Al - le - lu - ja

gro-bu i - do-še z po-ma-sti, a - le - lu - ja, a - le - lu - ja.

3

l. 6 a

Na Vazam ra-no

l. 6 b

Na de - na-šnji

l. 7 a

Ve-se - li se

l. 7 b

Kad na ve-čer

1 (oko 1840)

Na Wa-zam ra - no Ma - ri - e tri, A - le - lu - ja, Al-le-ly-ja(!)

4 (1644)

Sur-re-xit Chri-stus ho — di - e Al-le-lu — ia

5 (1983)

Go-spo-din slav - no u — skr-snu. A - le - lu - ja, a - le - lu-ja.

Gro — bu i - do - s/e z po - ma - szti, Al — le - lu - ja, Al - le - lu - ja

hu-ma-no pro so - la - mi - ne Al — le - lu — ia.

Na ljud-sku sre-ću be-skraj-nu. A — le, a — le - lu — ja.

6 Meršić-Žganec (143), Frakanava

Andante

Pre-bu-di — te se va sr-cu, dra-gi hiž - ni go - spo-dar,

ziz va-šom go - spo-da-ri - com, ter pri-mi — te naš po - zdrav.

7 Dobrovich (49), Štikapron

Vrlo polako

Do-bar ve - čer mla-den-ki — nja i sva hiž — na dru - ži - na,

i sva hiž — na dru — ži — na.

8 Meršić-Žganec (253) Menovo

Andante

No-vo lje - to, dra-ga bra-ća, o-pet smo do — ži — vi — li,
k to-mu nam je svo-ju mi-lost u-de-lil sam Bog mi - li.

Ar ñek on — da ho — će za nas bit srićno no — vo lje - to.

a-ko sva - ki čas sla-vi - mo i - me nje — go — vo sve — to.

511.)« (Barlè, 1917, 49). Strohal (1916, 68) donosi i drugi redak te njemačke pjesme, koja u prva dva stiha zajedno glasi

Am Sabath früh Marien drey

kamen zum Grab mit Specerey.

To su gotovo iste riječi kao u početku hrvatskog teksta te uskrsne pjesme u Salajevoj zbirci

Na Wazam rano Marie tri, Aleluja, Allelya

Grobu idoſe z pomaszti, Alleluja, Alleluja

Kako u prikupljanju gradiva za ovaj rad nisam pravovremeno potražio kompletne tekstove pjesama iz Mekinićeve prve zbirke, ne znam kako se razvija tekst pjesme »Na vazam rano Marie tri« u njegovoj verziji. Početak njemačkog predloška »Es giengen drey heilige frauen & c.« (list 20b) mogao bi se uz malo prilagođivanja u melodiji pjevati prije spomenutim napjevom uskrsne pjesme iz pavlinske pjesmarice — ali o tome sada ne mogu ništa pouzdano reći. U svakom je slučaju zanimljivo da se Mekinić služio istim početnim stihom kao otprilike dvije stotine godina kasniji zapis teksta (i napjeva) u navedenoj Salajevoj zbirci.

Mekinićeva prva pjesmarica bila je — prema Marijanu Smoliku (1969, 253) — službena protestantska pjesmarica, namijenjena bogoslužju u prilično razvijenoj crkvenoj zajednici. Poznato je da se protestantizam nije učvrstio kod Gradišćanskih Hrvata i da su oni ostali katolici. Možda je u tome i razlog da Mekinićeva pjesmarica nije ostavila većih tragova u kasnijim crkvenim pjesmaricama Gradišćanskih Hrvata. S druge strane Mekinić je — poput drugih protestantskih pisaca — u svoju zbirku uključio i starije predreformacijske pjesme (i indirektno upozorio i na njihove napjeve), mnoge i na latinskom jeziku, naročito kao indikatore napjeva. Već samo uvid u gradivo (bez proučavanja kompletnih tekstova pjesama) Mekinićeve zbirke pruža valjane osnove za pretpostavku da su Gradišćanski Hrvati početkom 17. stoljeća preko protestantizma bili upoznati s novim napjevima za tada njima nove tekstove crkvenih pjesama njemačkog porijekla. U isto vrijeme u Mekinićevu izboru tekstova pjesama — te indirektno i napjeva — njegova zbirka pokazuje da su se početkom 17. stoljeća Gradišćanski Hrvati služili i tada opće poznatim predreformacijskim napjevima kršćanskog crkvenog pjevanja srednje Evrope, napjevima među kojima smo našli i primjer melodije koju su Gradišćanski Hrvati poznavali možda i prije selidbe u svoju novu, današnju postojbinu.

Neposredni dokazi za drugu tvrdnju, za konstataciju da u 19. stoljeću u folklornu glazbu Gradišćanskih Hrvata ulaze novi glazbeni elementi — i to elementi stila bečke klasike i posebno austrijske katoličke crkvene glazbe s kraja 18. i početka 19. stoljeća — jesu neki napjevi za hrvatske gradišćanske koledarske pjesme koje se izvode o Božiću, na Staru i na Novu godinu. Polazimo najprije od objavljenih napjeva.

Napjev iz Frakanave (Frankenau) za tekst božićne koledarske pjesme »Prebudite se va srcu, dragi hižni gospodar« (Meršić-Žganec 1964, 33 br. 143) i napjev novogodišnje »Željimo vam va veselji novo leto začeti« (Dobrović 1950, 119) iz Štikaprona (Steinbrunn, nekadašnji Stinkenbrunn) — moduliraju iz toničkog tonaliteta u dominantu (notni primjeri br. 6 i 7). Drugi primjeri

napjeva koledarskih pjesama pokazuju da su prije navedeni primjeri modulacija iz tonike u dominantu zapravo samo prvi i drugi dio veće, trodijelne cjeline, u kojoj je prvi dio u toničkom, drugi u dominantnom i treći opet u toničkom tonalitetu, a to je tipično za bečku klasiku i za austrijsku katoličku crkvenu glazbu toga vremena. Primjeri koji prikazuju takvu trodijelnost jesu koledarska pjesma za Novu godinu iz Mjenova (Kroatisch Minihof) »Novo ljeto, draga braća, opet smo doživili« (Meršić-Žganec 1964, 64 br. 253) i božićna koleda bez navedbe lokaliteta zapisa u drugoj pjesmarici Jakoba Dobrovića (»Prebudite se va srcu, dragi hižni gospodar« (Dobrovich 1964, 185) — (notni primjeri br. 8 i 9).

Na svom terenskom istraživanju i magnetofonskom snimanju folklorne glazbe Gradišćanskih Hrvata u listopadu 1972. snimio je autor ovoga rada u Mjenovu božićnu (»Probudite se va srcu«) i novogodišnju koledarsku pjesmu (»Novo ljeto, draga braća«). U napjevu božićne pjevačica Johanna Prikosović (1926) nije napuštala polazni tonalitet, stalno je pjevala samo dva glazbena retka (A B) u istom tonalitetu. Pratio ju je sasvim tiho njen suprug Petar Prikosović (1926). U izvedbi novogodišnje koledarske pjesme pjevanje je vodio Petar Prikosović i svojom vodećom dionicom u srednjem dijelu napjeva modulirao u dominantu, dok mu je treći dio napjeva bio ponavljanje prvog — opet u toničkom tonalitetu. Johanna ga je pratila pretežno u sekstama iznad vodećeg glasa, ali u svojoj pratećoj dionici nije modulirala u dominantu. Takav način dvoglasja koji ne podržava modulaciju u vodećem glasu poznat je u pučkom crkvenom pjevanju 20. stoljeća i u Austriji, i u Hrvatskoj (vidi notne primjere br. 10 i 11).

U dva snimljena napjeva očigledna su dva elementa bečke klasike: naglašena središnja uloga tonike u kadenci I (VIII) — VII — I (VIII) u prvom primjeru — i modulacija tonika — dominanta — tonika u drugom primjeru. Kadencu I (VIII) — VII — I (VIII) nalazimo i u 4. i 8. taktu notnog zapisa napjeva uz pjesmu »Odpri Razum Cslovik griſsni, razumi denaſsnyi Dan« pod naslovom »Na Dan Nazvischenya, 25g Martiusa« — na listu 1b u drugoj rukopisnoj pjesmarici Ivana Salaja (Valentić 1970, 118 — Rukopisi br. 8), koja sadrži marijanske pjesme (notni primjer br. 12). Ta Salajeva zbirka mogla bi biti prijepis rukopisne pjesmarice učitelja Đure Vejkovića iz 1816. godine (usporedi Barlè 1917 (a), 152: »... spominjemo zbirku *Marijanskih pjesama*, koje je za svoju porabu god. 1816. zapisao učitelj u Bezonji u mošonjskoj županiji *Gjuro Vejković*, kako svjedoči napis na prvoj strani: *'Za me Gyuru Vejkovitscha va Leti 1816. Praeceptor Bezonyi'*. Rukopis broji 52 stranice (...) Sve su melodije pisane u c ključu ...«). Spomenuta druga Salajeva zbirka ima isto 52 stranice, notni zapisi su u c ključu, ima isti način pisanja predznaka za harmonski mol (tj. npr. za harmonski a-mol piše samo gis). Valja istaći da je Barlè za obadvije rukopisne Vejkovićeve zbirke — iz 1816. i 1807. — utvrdio da sadrže i dosta njemačkih ili »u njemačkom duhu onoga vremena« (tj. klasike) sastavljenih napjeva crkvenih pučkih pjesama. Za pjesmaricu iz 1816. navodi 11, za onu iz 1807. 29 napjeva (Barlè 1917 (a), 156 i 181).

U odnosu na napjeve iz 17. stoljeća izneseni primjeri bili su novine u glazbenom izražavanju Gradišćanskih Hrvata. Potrebno je upozoriti da nam do sada nisu poznati notni zapisi ni iz 18. ni iz početka ili sredine 19. stoljeća koji bi u folklornoj glazbi Hrvatske potvrđivali napjeve s modulacijom tonika — dominanta — tonika.

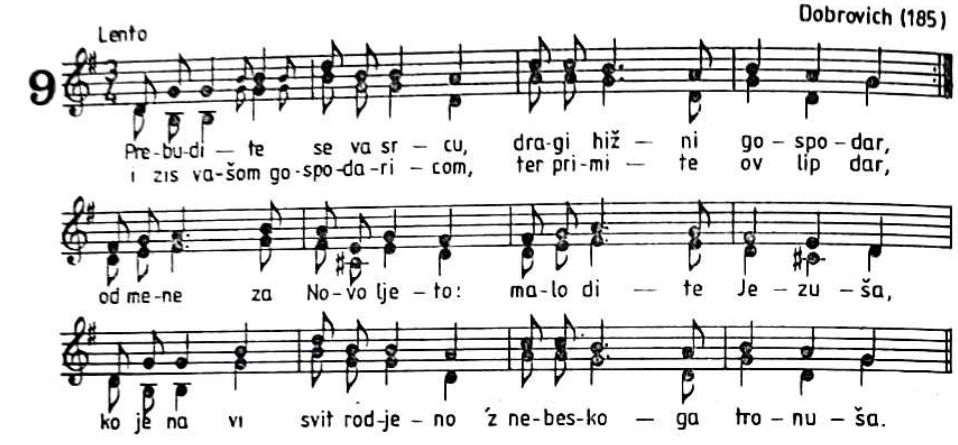

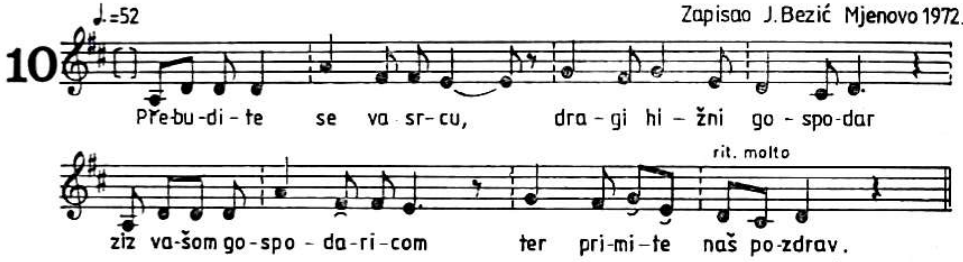

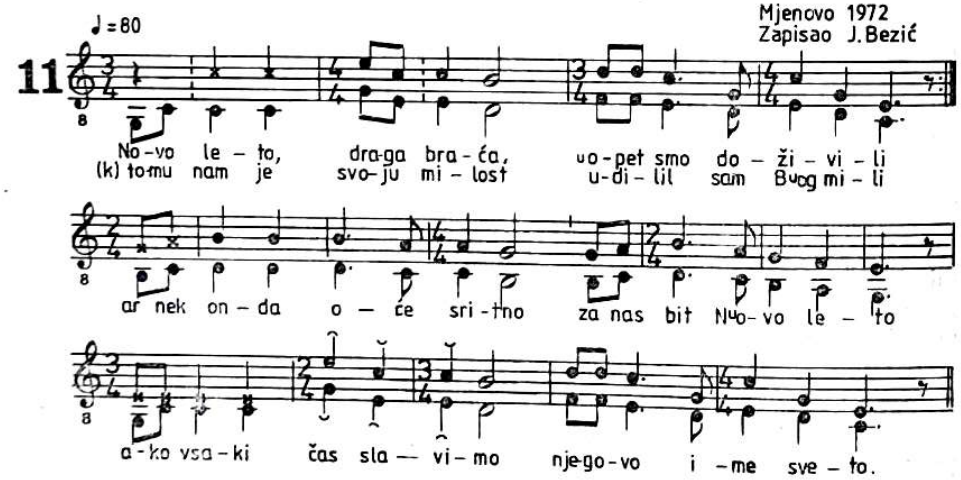

Što se tiče drugih elemenata bečke klasike, odnosno austrijske crkvene pučke glazbe, utvrđena je njihova prisutnost u Hrvatskoj u 19. stoljeću. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća zagrebački su cecilijanci strogo osuđivali pojave takvih napjeva. Franjo Dugan je, na primjer, izričito upozorio na nje-

mački, tuđinski karakter te »loše tradicije nedavno minuloga doba« (Dugan 1917, 157—158). Činjenica je, međutim, da su istraživanja suradnika Instituta za narodnu umjetnost (danas ZIF) u proteklih dvadesetak godina u sjeverozapadnoj Hrvatskoj još nailazila na takve napjeve crkvenih i nabožnih pjesama, koje cecilijanci u prvoj polovici 20. stoljeća nisu mogli zatrti.

Prihvaćanjem glazbenih elemenata šire shvaćene bečke klasike Gradišćanski su Hrvati u svoje glazbeno izražavanje prihvatili i elemente stila koji je u 19. stoljeću vladao velikim dijelom srednje Evrope. Gradišćanski Hrvati su pored prihvaćanja novih oblika glazbenog izražavanja istovremeno još izvodili i starije oblike svog užeg lokalnog glazbenog izražavanja. Takvu višeslojnost u glazbenom izražavanju možemo s pravom smatrati povećanjem mogućnosti glazbenog izražavanja, prema tome njoj se nikako ne bi smjelo pridavati negativnu oznaku.

Nakon izlaganja o glazbenim elementima bečke klasike kao novim pojavama u glazbenom izražavanju Gradišćanskih Hrvata u 19. stoljeću otvara se novi sklop pitanja, nova problematika. Ako, naime, za kadenciranje I (VIII) — VII — I (VIII) i modulaciju napjeva tonika — dominanta — tonika nemamo potvrda u starijim slojevima folklorne glazbe u Hrvatskoj — i ako te glazbene pojave nisu tipična starina ni u folklornoj glazbi Gradišćanskih Hrvata — kako onda, na primjer, objasniti tvrdnju Franje Ksavera Kuhača da je Joseph Haydn finale svoje »londonske« simfonije u Es-duru (br. 103) započeo temom koja je izgrađena na temelju napjeva za pjesmu »Divojčica potok gazi« što ga je Kuhač zapisao 1878. u Koljnofu (Kópháza kraj Šoprona) i objavio u 3. knjizi svoje velike zbirke pod brojem 891 (Kuhač 1880, 82—83)? (Notni primjeri br. 13 i 14).

Kuhač je taj napjev zapisao osamdesetak godina *nakon* praizvedbe navedene Haydnove simfonije. U vrijeme Kuhačeva zapisivanja navedeni napjev bio je (ili barem mogao je biti) sastavni dio folklorne glazbe Gradišćanskih Hrvata, pitanje je samo jesu li Hrvati u Koljnofu pjevali taj i takav napjev i stotinjak godina *prije*? Pitanje postavljam zato jer smo prije vidjeli da modulacija u dominantu — koju nalazimo u Kuhačevu primjeru br. 891 — nije osobina starijih slojeva u folklornoj glazbi Hrvatske, a očito nije ni tipično obilježje starijih slojeva folklorne glazbe Gradišćanskih Hrvata. Stoga se *uz navedeni primjer može* postaviti pitanje: nisu li *u tom primjeru* (napjeva s modulacijom u dominantu) Gradišćanski Hrvati tijekom prve polovice 19. stoljeća, bilo zaslugom svojih glazbeno školovanih seoskih učitelja i svećenika, bilo nekim drugim putem čuli i prihvatili navedenu Haydnovu melodiju kao napjev za hrvatski tekst svoje gore navedene narodne pjesme?

Kuhačeva otkrića napjeva Gradišćanskih Hrvata u djelima bečkih klasika u pojedinim su primjerima popraćena i većim brojem notnih zapisa napjeva i iz Gradišća i iz Hrvatske. U takvim primjerima traže posebno pažljiv i temeljit pristup istraživača koji želi provjeriti argumente Kuhačevih tvrdnji. Postavljanjem pitanja o opravdanosti Kuhačeve tvrdnje uz njegov zapis napjeva iz Koljnofa br. 891 autor ovoga rada nagovještа mogućnost provjeravanja i ponekih drugih takvih primjera iz velike Kuhačeve zbirke. Ovom prilikom ne ulazi u rješavanje te problematike.

Na završetku ovog izlaganja potrebno je upozoriti i na primjere folklorne glazbe Gradišćanskih Hrvata koji pokazuju osebujnosti užeg vlastitog lokalnog glazbenog izražavanja. To su npr. napjevi za danas već uglavnom zaboravljene pripovjedne pjesme koje smo dijelom još uspjeli snimiti na magnetofonske

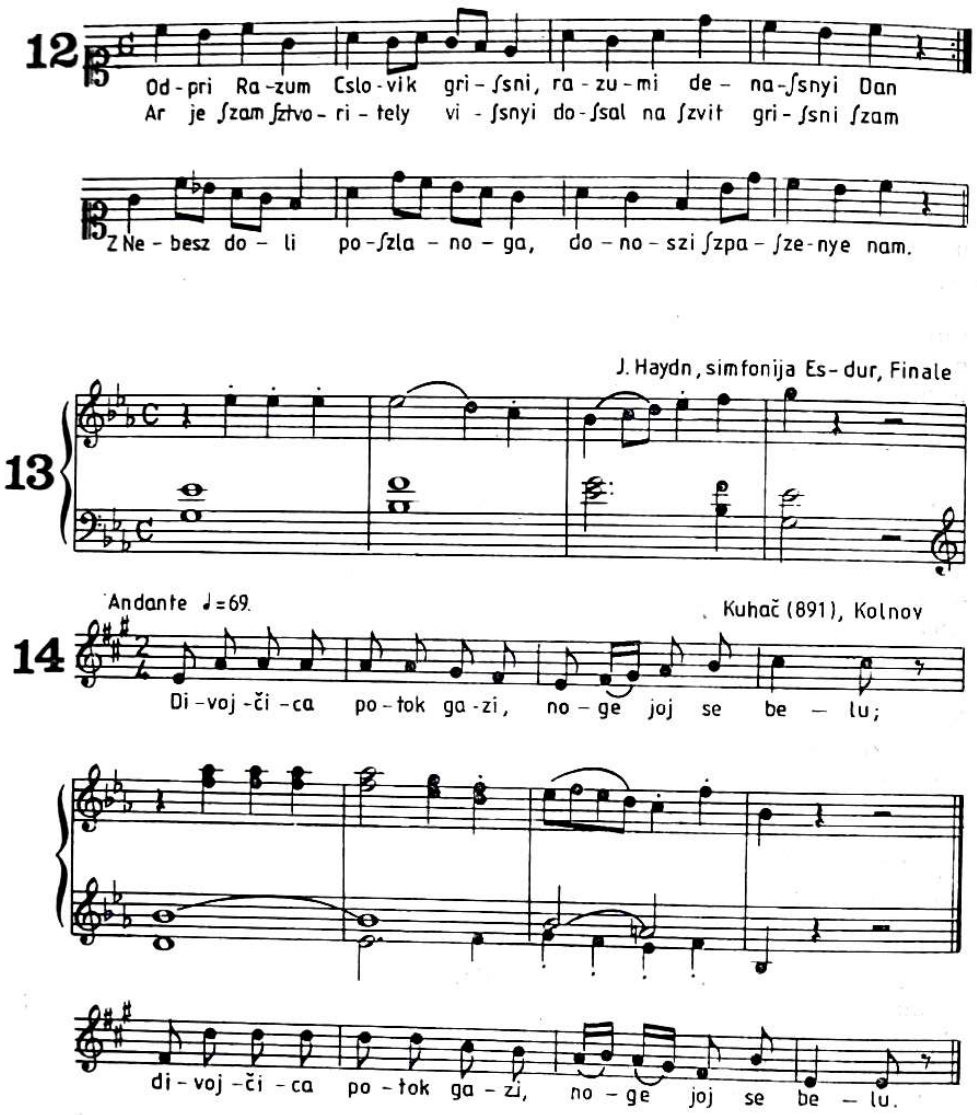

vrpce i pohraniti u dokumentaciji ZIF-a. Za poneke takve primjere mogu se nazirati i srodne pojave u folklornoj glazbi sjeverozapadne Hrvatske. Takvim se pojavama autor u ovom izlaganju nije bavio jer je htio upozoriti na probleme novog, unesenog i prihvaćenog u glazbenom izražavanju Gradišćanskih Hrvata, na tematiku o kojoj — koliko nam je poznato — u Hrvatskoj još nemamo objavljenih radova. Bilo bi posebno potrebno da se s tim u vezi kritički, ali i s mnogo razumijevanja na osnovi poznavanja prilika — temeljito razmotri pitanje sadašnjeg trenutka u glazbenom izražavanju Gradišćanskih Hrvata (uključujući i sedamdesete godine našeg stoljeća) — i to u međusobnoj suradnji svih zainteresiranih činilaca.

NAVEDENA LITERATURA

Andrić, 1974 — Josip Andrić, *Gradišćanskohrvatska muzika*, Muzička enciklopedija 2 Gr-Op, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1974, 2.

Barlè, 1917 — Janko Barlè, *Pavlinska pjesmarica iz god. 1644.* Sveta Cecilija XI/1917, Zagreb, 8—10, 45—49, 88—90, 122—126, 158—160, 191—195 (nastavak iz god. X/1916).

Barlè, 1917 (a) — Janko Barlè, *Nešto o crkvenim jačkama ugarskih Hrvata*, Sv. Cecilija XI/1917, Zagreb, 149—156 i 181—187.

Bäumker, 1886 — Wilhelm Bäumker, *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen von den frühesten Zeiten bis gegen Ende des siebzehnten Jahrhunderts*, B. I, Freiburg 1886.

Dobrovich, 1950 — Jakob Dobrovich, *Pjesmarica — Narodne jačke gradiščanskih Hrvatov*, Štikapron 1950.

Dobrovich, 1964 — Jakob Dobrovich, *Druga Pjesmarica — Narodne jačke gradiščanskih Hrvatov*, Štikapron — Steinbrunn 1964.

Dobrović, 1968 — *Prva naša zbirka — Gradiščanske narodne i druge jačke* Zabilježio, pobrao, obradio i komponirao za gradiščanske tamburaške zbore ŠNS Jakob Dobrović, Željezno — Eisenstadt 1968.

Dugan, 1917 — Franjo Dugan, *»Crkvene popijevke«*, Sv. Cecilija XI/1917, Zagreb, 157—158.

Fancev, 1939 — Franjo Fancev, *Muka Spasitelja našega i Uskrsnuće Isukrstovo — dva hrvatska prikazanja 15. vijeka*, Građa za povijest književnosti hrvatske, knjiga XIV, Zagreb 1939, 241—287.

Kuhač, 1878—1881, 1941 — Franjo Š. Kuhač, *Južno-slovjenske narodne popievke*, 1. knjiga, Zagreb 1878; 2. knj. Zagreb 1879; 3. knj. Zagreb 1880; 4. knj. Zagreb 1881; 5. knj. Zagreb 1941 — u redakciji B. Širole i V. Dukata.

Meršić-Žganec, 1964 — *Jačkar — Hrvatske narodne jačke iz Gradišća* Sabrao Martin Meršić, redakcija i komentar Vinko Žganec, Čakovec 1964.

Smolik, 1969 — Marijan Smolik, *Grgur Mekinić in njegovi pesmarici 1609 in 1611*, Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta 5 (40) 1969.

Strohal, 1916 — Rudolf Strohal, *Tri uskrsne pjesme iz godine 1492.* Sv. Cecilija X/1916, Zagreb, 65—68.

Sučić, 1958 — Feri Sučić, *Narodne, dalmatinske i Sučićeve pjesme*, Željezno 1958.

Sučić, 1967 — *2. zbirka najpoznatijih narodnih, Sučićevih, dalmatinskih i drugih pjesama za tamburaške zbore.* Pobrao i obradio Feri Sučić, Željezno — Eisenstadt 1967.

Valentić, 1970 — Mirko Valentić, *Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas*, Zagreb 1970.

Vuković, 1924 — I. Vukovich, *Jačkar za hervatske škole Gradišća*, Beč 1924.

Vuković, 1954 — Ivan Vuković, *Pjesmarica za hrvatske škole Gradišća*, Beč 1954.

Jerko Bezić

ZUSAMMENFASSUNG

Übernahme neuer Formen in der geschichtlichen Entwicklung des musikalischen Schaffens der burgenländischen Kroaten

Das Kirchenliederbuch »Duševne pesne . . .« (»Geistliche Lieder . . .«) von G. Mekinić-Pythiraeus (1609) erlaubt, vergleicht man es mit den Notenniederschriften in den handgeschriebenen Liederbüchern der burgenländischen Kroaten aus der ersten Hälfte des 19. Jhs. die Annahme, daß die burgenländi-

schen Kroaten zu Beginn des 17. Jhs. neue Melodien und Texte von Kirchenliedern deutscher Abstammung kennengelernt haben. Einige Melodien, die im 20. Jh. notiert wurden, weisen Stilelemente der frühen Wiener Klassik und der österreichischen Kirchenmusik Ende des 18. Jhs. auf, mit Charakteristika, die in den älteren Schichten der Folkloremusik im Burgenland und Kroatien nicht enthalten waren. Deshalb stellt sich die Frage, ob die Kroaten einzelne Melodien mit solchen musikalischen Eigenschaften vielleicht von Haydn übernommen haben und nicht umgekehrt? Von Melodien mit anderen Eigenschaften, die ebenfalls in den Werken der Wiener Klassiker zu finden sind, hat bereits F. Kuhač anhand eines sehr umfangreichen Materials aus Kroatien und dem Burgenland (1878—1881) mit Recht darauf hingewiesen, daß die großen Meister sie von den Kroaten hatten hören und in ihre Werke aufnehmen können.

PLESOVI I PLESNI OBIČAJI GRADIŠĆANSKIH HRVATA

IVAN IVANČAN, Zagreb

Nazivi plesova pronađenih u Gradišću:

besntonc; bezentanc
boloton
čardaš friški
čardaš lagani
englišvojcer
furman bi se vozio
gusinje
hodi čirke hođ; hodi čube hoš
hohštajriš
hop, skočit ne morem
jegermarš
kočinto; kočingotovo
krancltonc; vienac tancat
kolo; kuolo
kupte mi, mamenka
landler; landlja; lendler; landlar
mazurka
po hrvatsku; hrvatski tanac
polka; pulka; polkar; puljker
polstertanc; poljstrtonc; pojstertanc; pujstertanc
račko kolo; radsko kolo
radaš
ritka buza; ritka buda
sesltonc
smetljije toncat
s rupcom
sibnšrijet; šimsred; šimsret; sedam koraka; šimšered
sova sidi na panji
spala je rosa
šotiš; šoderić
špigeltanc

štancltanc
štrošnajder; štrohšnajdertanc
šupladler
tanac kuharice
tanac s flašom
tanac za zaručnjake
tanac za mladu neviestu
tange
valjcer; vojcar; voljcer
vorgošit; Varga, Varga šic
vuonsep
žub tancat

Plesove Gradišćanskih Hrvata istraživao sam u više navrata, a posebice i najtemeljitije 1972. godine. Pri terenskom ispitivanju veliku su mi pomoć pružili Alfons Kornfeind, Jure Pum i Mirko Berlaković. U ovom, veoma skraćenom radu izostat će mnogo podataka koji bi zavrijedili veću pažnju i možda poseban temeljit osvrt, jer se radi o bogatoj građi snimljenoj magnetofonom, koja osim etnološko-folklorističkog ima i osobito dijalektološko značenje.

Plesove i plesne običaje obradit ćemo bez obzira na razlike što ih pokazuju južno, srednje i dva različita dijela sjevernoga Gradišća. Isto tako nećemo imati dovoljno prostora da pokušamo temeljitije objasniti podrijetlo i veze plesova Gradišćanskih Hrvata s plesovima njihovih susjeda.

Istraživanja sam vršio u slijedećim lokalitetima: Veliki Borištof, Novo Selo, Vulkaprodrštof, Trajštof, Klimpuh, Vorištan, Pandrof, Cogrštof, Uzlop, Šuševo, Frakanava, Donja Puja, Filež, Sabara, Vincjet, Čajta, Stari Hodas, Bjelo selo, Čemba, Pinkovac, Stinjaki, Bandol i Rupišće. U nekim sam mjestima radio u više navrata. Prisustvovao sam raznim zabavama, smotrama, te jednoj svadbi i na taj način dopunjavao osnovne podatke. Sva je građa, zahvaljujući naročito Anici Palatin i Mirku Berlakoviću, transkribirana s magnetofonskih vrpci i pohranjena u Institutu za narodnu umjetnost u Zagrebu u obliku dviju rukopisnih zbirki pod naslovom: »Plesovi i plesni običaji Gradišćanskih Hrvata«, svezak 1. i 2.[1] Kazivači su najvećim dijelom bili veoma stari ljudi, pa su pretežno govorili o zbivanjima između prvog i drugog svjetskog rata.

* * *

Glavne prilike za kles bili su kiritovi — blagdani crkvenog patrona, mesopusne zabave i svadbe. Svadbe su se nakada i priređivale gotovo isključivo o poklade, pa je tako vrijeme mesopusta bilo najveselije.

Povodom *kiritova (kiritof, kiriton)* u selo praznovanja dolazili bi gosti iz susjednih, pa i udaljenijih mjesta. Osim toga, nisu se međusobno posjećivala samo hrvatska sela, već se odlazilo i u njemačka (misli se na austrijske Nijemce) i u mađarska sela. Plesovi bi obično započeli poslije objeda, a trajali bi i do zore. Poslije drugog svjetskog rata plesovi počinju tek uveče. Na te kiritofske zabave dolazili su pretežno momci i djevojke ili mladi bračni parovi. Od starijih bi eventualno dolazio muškarac, a žena bi ostajala kod kuće. Na kiritofu je znao biti ples istovremeno na više mjesta.

[1] U arhivu Instituta za narodnu umjetnost zbirke su pohranjene pod brojem 896/1973.

Kod pokladnih plesova *(fašinjki)* važni su u prvom redu oni što ih izvode *mesopusni dedi* (diedi, fajšoni), postavljajući se u kolo i skačući s noge na nogu izvan određenog ritma. »Oni su skakali, tancali, norili«. Sa sobom su gdjekad vodili i svirače. U rukama bi imali štapove ili metle. Tu su zatim i pokladne zabave, koje su se vršile od pet zadnjih dana karnevala pa do samo dva ili tri. Najčešće su ipak bile u subotu i nedjelju te na sam pokladni utorak. Na taj bi se dan ples prekidao točno u pola noći. Zabave bi priređivali gostioničari ili grupe mladića,[2] pa i neka organizirana društva, npr. vatrogasci. U posljednjih dvadesetak godina sve se više primjećuje i politička polarizacija stanovništva, pa i pojedine stranke priređuju svoje zabave. Plesovi su stranaka ili vatrogasaca tzv. svečani plesovi ili bali, uz koje se tiskaju i posebne, ponekad iznenađujući lijepe pozivnice. Svi ti plesovi, pa i oni što ih priređuju gostioničari ili grupe mladića, uobičajene su i u vrijeme kiritofa, a ponekad i u subotu ili nedjelju pred kiritof.

Određeni problem predstavlja nabava sredstava i prostorija za ples te za glazbenike kad zabavu priređuje grupa mladića. Zakupili bi neku privatnu kuću, pogotovo u ranije doba, kad svećenici ili roditelji nisu omladini dopuštali odlazak u krčmu na ples. Za sredstva su se snalazili svakako. Jednom bi skupljali slaninu, jaja i priloge po kućama, ali dešavale bi se i krađe. Ukrali bi npr. kokoš, duhan, pšenicu, sukno ili štogod drugo i prodali bi krčmaru uz manju cijenu. To se reklo: »Znali bi fratre pokrast«.[3] Bio je to dogovor *braće, fratrije.*

Osim kiritofa i pokladnih plesova, plesalo se na još neke blagdane, ali ne u svim selima jednako. Najčešće se spominju dani oko Božića, zatim Silvestrovo, Uskrsni ponedjeljak, Bijela nedjelja te Duhovski ponedjeljak.

Pri čehanju perja ili kukuruze (gulenje kukorice) također bi se zaplesalo uz pratnju svirke na češlju.

Posebno je zadovoljstvo u nekim selima bilo postavljanje novog zemljanog poda u škadnju (ambaru), jer bi se pozvala omladina da dođe plesati i dobro izgaziti ilovaču pomiješanu raženim posijama, slamom, balegom i govedom krvlju. Djevojke bi pile rasol od kisela zelja iz specijalne kace, u koju bi se stavljalo i crvenoga zelja. Smatralo se da će djevojka biti ljepša bude li pila taj crveni sok.

Svoje plesove priređivali bi i regruti kad bi se više njih spremalo za odlazak u vojsku.

Naročito je pak veseo ples bio na tzv. *tancanu Jandrinju,* tj. na Andrijino, i to svake četvrte, prijestupne godine, kada se — po riječima kazivača — taj blagdan nije uklapao u advent.

U nekim selima slavio se plesom na otvorenom i završetak žetve. To su bili veoma omiljeni julski plesovi, tzv. *žietvene zahvalnice.* Ništa manje važne nisu bile ni berbe grožđa i *tergadbene svečanosti.*

Pa ipak, najviše i najživlje plesalo se o svadbi. Osim uobičajenoga plesa za zabavljanje bilo je tu i podosta obrednih plesova, praćenih određenim

[2] Ivan Ivančan, Narodni plesovi Dalmacije 1, izdanje Instituta za narodnu umjetnost u Zagrebu, 1973, str. 67, 202, 203 itd.

[3] Sličan naziv pribavljanja sredstava zabilježio sam u više dalmatinskih sela, a posebice na otocima.

ritualom. U prvom redu tu je *vienac*, prigoda u kojoj se sastaju djevojke i mladići da bi proslavili kićenje mladenke. Pri tom, relativno rijetkom obredu, prisutan je bio i mladoženja, kojega bi stavili u kut, posjeli na stolac i svečano darivali lulom, šeširom i pijetlom. Češće se plesom obilježavalo skidanje vijenca mladoj — tzv. *vienac (ras)tancat* ili *krancltanc*, pri čemu se obred mogao izvoditi na razne načine. U jednom bi se slučaju ponovno stavila mladoženji lula u usta i nabio šešir na glavu, a mladenki bacio vijenac s glave — negdje čak i spalio. Mladoženja pri tome kleči kraj peći i moli, sve dok vijenac ne izgori. Mladoj zatim stavljaju rubac. Tako opremljeni mladenci najprije sami plešu. »Po tom je nastala ona stopr prava žena«. Pri tome plesu kradu svatovi dijelove mladenkine opreme ili nju samu. Odvode je čak do drugoga sela, a mladoženja je novcem otkupljuje. Ponegdje mladenka mora sama otkupiti ukradeni vijenac. U nekim selima, nakon što su mladenci otplesali svoj ples, mladenka mora plesati sa svim muškarcima, a mladoženja sa svim ženskama u piru. Negdje ona pleše pod vijencem, pa je zatim posjedaju na stolicu, stavljaju joj lončić i kuhaču u ruku i polijevaju je vodom. Zatim opet mladenci plešu sami. Drugdje istovremeno skidaju mladoj vijenac, a mladoženji kapu. Potom plešu redom očevi i majke zaručnika, krsni kumovi, firmani kumovi, tete, ujaci, a potom susjedi.[4] Na *viencu* se i pjevalo:

»Jigrači, jigrači, veselo na tanac
Sad ćemo razveazat zaručnici veanac
Veanac, a njemu kiticu
Sad ćemo začeati drugaču pravicu.«

Inače, termin *vienac* upotrebljava se i pri običnim plesovima, a odnosi se na momačku solidarnost da podjednako i organizirano plešu sa svim ženskama na zabavi.

Druga je plesna prigoda pri piru običaj od tri plesa, pred crkvom, odnosno pred župnim uredom, oko kipa crkvenog patrona ili pred raspelom. Najčešće je prvi ples za *staćila*, drugi za *posnažnice*, a treći za *zaručnjake* (mladence, o. I. I.) Redoslijed je mogao biti i drugačiji. Slična su se tri plesa izvodila kad se odlazilo na zdenac. To se zvalo *pojt na vodu*. Mlada je nosila *vrtanj* i bacala ga preko glave, a plesalo se po vodi rasipanoj na zemlji.[5] Vodu su prosipavali momci, a zatim trčali koji će uhvatiti vrtanj. Tri plesa odobravana su i plesačima koji su dolazili sa strane u svatove, a ponekad bili i maskirani. Plesali su na dvorištu. Inače, plesanje mladeži na dvorištu mladenke nazivalo se *smetljije*. *Smetljije* zvao se koji put i naprijed spomenuti ples pred crkvom, a u rijetkim slučajevima izvodila ga je i mladenka sama. Mladenka je imala u kućnoj zabavi još i zadatak plesati sa svim muškima i ženskama. Posebne su i veoma lijepe pjesme kako sveci *speljavaju zaručnicu* i *kuharice*.

Za *kuharice* vršio se poseban ples. One bi si vezale jednu ruku kao da su povrijeđene — pofurene— te njome i drugom rukom, u kojoj je bila kuhača,

[4] Pjesma koja naročito veže Gradišće s Dalmacijom, posebice južnom, jeste:
Prostrla se zlatna žica od stola do vrat,
po njoj teče kaplja krvi, lip zelen vinčac.

[5] Ivan Ivančan, Narodni plesovi Hrvatske 2, Savez muzičkih društava Hrvatske, Zagreb 1963, str. 23. Odlazak svatova »na vodu«.

mahale i plesale ne bi li izmamile priznanje za svoje umijeće. Poseban je bio i *tanac za posnašice*, kojom su se prilikom njih četiri do šest hvatale u kolo i plesale s čašama vina na glavi.

Jedan od najvažnijih obrednih plesova u svadbi bilo je *žup tancati*.[6] U ranu zoru palila se u dvorištu slama i oko te slame izvodili plesovi.

* * *

Već smo u dosadašnjem toku rasprave mogli zaključiti da se plesalo i u zatvorenim prostorijama, ali i napolju. Prvotno privatne stanove zamijenile su gostionice, koje su zimi osiguravale veću toplu prostoriju, a ljeti bi gostioničari pravili posebnu sjenicu u svojem dvorištu, okićenu zelenilom. U njoj je bio solidan pod od dasaka *(trepa, tancboden, podijum, trepn)*, pa je takva sjenica *(sinjba, sinba, cimba, cinba, huta, šufa, lopa, kića, kuća, hiknja, brizje, hlad)* mogla pod svoje okrilje primiti relativno velik broj plesača. Interesantno je i to da su se takve sjenice znale napraviti i u samoj gostionici, pogotovo malene, zvane *hobaš*, koje su služile sviračima. U Stinjacima se plesalo isključivo u zatvorenom prostoru.

* * *

Dakako da je pri učenju plesova izbor pogodnog prostora bio znatno veći. U šumi na praznom prostoru sastajali su se dječaci i djevojčice i vježbali. Neki put bi i odrasli tamo priređivali svoje zabave. Rjeđe su dječacima dozvoljavali da prisustvuju zabavama u krčmi i da se miješaju među odrasle. Zaplesali bi oni zbog toga u školskom razredu, dvorištu ili, naročito, u škadnju, koji je bio njihovo omiljeno sastajalište. Učila bi sestra sestru ili brata u kući uz pjevušenje ili svirku na češalj. U ranije doba, kad se išlo na pašu, učili bi i na sjenokoši, uz pratnju usne harmonike ili fućkanje. Pogodan prostor bio je i *cimitr* ispred crkve. Djevojčice su lakše i brže učile ples. Vježbale bi jedna drugu. No, pogodan partner mogla je biti i metla u sobi i škadnju ili lopata u štali. Dječacima su također bile učiteljice djevojke, katkada i 3—4 godine starije od njih. Dosta rijetko skupljala bi se veća grupa djece i plesala na vrtu ili ulici pred kućom. To su bila već starija djeca i plesanje na ulici kao da je bio prijelaz konačnoj dozvoli za ples u krčmi. Oni bi također plesali pred kućom u kojoj su bili svatovi, a prema glazbi što je dopirala kroz otvoreni prozor.

Nove plesove naročito su širili vojnici, koji bi ih naučili po vojničkim kantinama od Beča do Pešte, pa i dalje. To su bili posebni veliki lokali, u kojima su svirali mađarski cigani, a dolazilo mnogo djevojaka na zabavu.

* * *

Bilo je raznih zabrana i smetnji pri zabavljanju, posebice pri plesanju. Korizma i advent, postovi uopće, bili su razdoblja u kojima se Gradišćanci, veoma pobožni ljudi, nisu zabavljali. Neki su svećenici bili protiv plesa, slu-

[6] Ivan Ivančan, Narodni plesovi u Gupčevu kraju, Narodna umjetnost br. 10, Zagreb 1973, izdanje Instituta za narodnu umjetnost, str. 277. Plesanje »zorje«.

žeći se propovijedima i tiskom da bi postigli svoj cilj. Štoviše, iz pismenih dokumenata vidimo da su se služili izrekama poznatih mislilaca i svetaca.[7] Spomenuli smo zabranu mladima ulazak u krčmu na ples. Često bi ih iz nje istjerivali *žilom*. Slično se događalo i u školskom dvorištu ako je učitelj bio protivnik plesa. Žandari, naročito mađarski, sprečavali bi nerede pri plesu. Ako bi strani ili možda domaći momak htio *mužiku presikat*,[8] tj. tražiti drugi ples, dolazilo bi do tučnjave, pa i krvi. Dobar dio tučnjava pri plesu događao se i zbog djevojaka. Bilo je tučnjava ne samo momaka raznih sela već i pojedinih dijelova istoga sela. Neki bi roditelji zabranjivali kćerima da idu na ples, pogotovo ako su simpatizirale siromašnijeg momka ili momka na slabu glasu. Dešavalo bi se da se zabrana koji put odnosila i na sina, ukoliko je gledao djevojku koja roditeljima nije bila po volji. Šesnaest godina bila je otprilike granica kad se smatralo da djevojka može poći na ples. Neprilike su nastale i uvođenjem mode plaćanja solo-plesa. Taj tzv. *ekstra štiklj* bio je česti kamen smutnje, a uvodili su ga svirači radi veće zarade. Siromašni su momci tu bili u neravnopravnom položaju, jer su se bogatiji ponekad nadmetali koji će dati više. Pogotovo bi nastajala svađa ako bi netko plaćao više solo-plesova zaredom. Prekomjerno uživanje vina imalo je također određenu ulogu. Za mlađe plesače znak *zdravomarija* bio je znak da moraju poći kući, a ponoć, obično, i za sve ostale ženske. Ponekad je strast za plesanjem bila jača od poslušnosti i gdjekoja bi djevojka zaradila i batine od roditelja zbog kašnjenja ili zbog samog odlaska na ples bez dozvole. Pripiti bi momci, i prije žandara, kadšto metlom istjerali sve ženske s plesa. A pri samom plesu, ako bi djevojka odbila jednoga momka a pristala da pleše s drugim, moglo je biti i pljusaka. Na plesove nisu išli oni koji bi žalili za umrlim rođacima. Za majkom, ženom ili djetetom žalilo se godinu dana, a za daljim rođacima, npr. za bakom, nije se išlo na ples tri do šest mjeseci.

Rekli smo već nešto o glazbenoj pratnji pri učenju plesa. To su pjevušenje melodija, fućkanje, te svirka na češlju i usnoj harmonici. Inače su na pravim plesnim zabavama svirali profesionalni svirači, i to u raznim sastavima. Zvali su ih *mužika, mužikaši* ili *jigrači*. Njima se za sviranje plaćalo novcem. Najvećim dijelom bili su to orkestri Cigana. Oni nisu bili samo odlični muzičari već su morali biti i odlični zabavljači. U svakom slučaju bili su to zanesenjaci, koji su svirkom često dovodili do plača i sebe i svatove, a ponekad u zanosu lomili vlastite instrumente. Svirali su na *gusle, kontrašice* (violine također), *cintre, bombe* (kontrabas), *šurle* (klarinete) i *buganj* (bubanj). Orkestri su brojili od pet do dvanaest svirača. Na čelu im je bio *primaš*. On je morao znati svirati sve instrumente, a morao je biti i dobar pjevač. Po primašu bi nazivali i orkestar. To su među ostalima bili Hodoši, Ferci, Hozljovi, Mastingerovi, Severini, Türki, Vlašići, Pfisteri, Hakli, Bubići, Šarhödji i Čipeli. U nekima je sviralo i više članova obitelji. Najpoznatiji su bili oni koji su dolazili iz susjedne Mađarske. U Gradišću nailazimo na nazive *gajde, dude, dudaš*, ali se oni odnose na harmoniku i harmonikaše — česti supstitut orkestrima Cigana ili *blehmuzikama*, dakle duhaćim orkestrima, koji su također bili dosta rašireni. Orkestri tamburica, a s njima i neki plesovi, importirani su iz Hrvatske, posebice nakon drugog svjetskog rata. U gostionicama su bili postavljeni i muzički automati, *vurliceri*, pa se plesalo i uz njih.

[7] Je li ples pogibelan? Štampano pri Fridrihu Feigl jun., Köszeg, 1883, str. 3—12.

[8] Ivan Ivančan, Lički narodni plesovi, poseban otisak iz godišnjaka »Narodna umjetnost«, knjiga VIII — 1971, str. 72 i 80. Presijecanje u kolu.

* * *

U vezi s plesovima i plesnim zabavama uopće, postojali su razni ukusi o tome kako se treba tamo vladati. Točno se znalo što je lijepo, a što nije, što se smije, a što je zabranjeno. Majke su redovno upozoravale svoje kćeri kako da se ponašaju na plesu. Ponekad bi roditelji i sinovima održali predavanje o tome što nije dozvoljeno. Više upozorenja dobivale su djevojke. Evo nekoliko najvažnijih: — Valja na vrijeme poći s plesa. Treba plesati lagano, a ne se dati vući od partnera. Ne valja pretjerano skakati. Ono što je dopušteno momcima, npr. jako udarati nogom o pod, udarati rukom o saru čizme, podcikivati i sl., nije dozvoljeno djevojkama. Ne smije se odbiti plesač koji dođe po djevojku. Ne valja se udaljavati iz plesne sale. Vrlo je važno okretanje i držanje pri plesu. Djevojka mora biti elegantna i lako okretljiva, no ne pretjerano živahna. Na plesu sve treba biti *pošteno*, da se ne bi poslije nešto o djevojci pričalo. Naročito treba pripaziti na povratak kući, tj. da pratilac bude po volji roditeljima. Djevojci koja bi se posebno loše vladala znali bi mladići noću zamazati kuću trulim jajima ili čađom. Majke bi upozoravale: »Ako se ne budeš ponašala, neka povidat nikomur čija si, mek joj po zavrtno pak poj kamo te oči pejaju«. Posebno nadarene plesače zvali su *tancuoš, tancuoška, tančar, tancar, tancer, tančas, tancmajstr.*

Na plesnim zabavama vladao je određeni red. U prvom redu znalo se gdje je mjesto djevojkama, gdje momcima, gdje će sjesti majke koje su došle u pratnji svojih kćeri. Obično bi dolazile na prvi kćerkin ples. Ubirala se ulaznica, no ženska čeljad nije ju plaćala. Ulaznica je vrijedila za sve plesove osim spomenutih *ekstraštiklja*, solo-plesova. U općinskom središtu valjalo je nabaviti i platiti dozvolu za ples. Krčmar je najčešće sam pravio red, a pomagali bi mu i mladići ako su iznajmili salu, posebno ako je nekoga trebalo izbaciti van zbog vrijeđanja, tučnjave ili pijanstva. Obično bi prave tučnjave nastajale vani, izvan gostione. Djevojke i njihove majke sjedile bi u plesnoj sali ako je bilo dovoljno mjesta, a mladići bi bili u pokrajnjoj sobi i pili. Kad bi zasvirala glazba, došli bi pred djevojke, naklonili im se i pozvali ih da plešu: »Pruosim za tanac«. Da bi plesali s udatom ženom, prvo bi pitali muža za dozvolu. Nekad je bio običaj da najbolji par pleše na sredini sale, a svi ostali oko njega. U nekim selima u sredinu bi stavili *šaflj* vina i oko njega plesali. Ako bi ga neki par srušio, morao bi momak platiti vino. Nekada, u manjim prostorijama, djevojke bi stajale poredane u dva reda, uza zid i čekale da netko dođe po njih. Na zabavi je zapovjednik krčmar ili jedan muškarac »ki je htio peljat«. Oni su nadzirali red, brinuli se sviračima za piće i pazili da ne bude previše solo-plesova. Danas, kada postoje gostionice s velikim salama, brinu se i za smještaj gostiju oko stolova. Oni bi također određivali kad je zabava gotova. Pošto bi žene i djevojke otišle, tj. ili u sumrak, ili po zdravomariji, ili poslije deset sati, ili najkasnije po ponoći, muškarci bi ostali sami i pjevali i plesali često do zore. U Stinjaku bi ples završio stinjačkim kolom, a u nekim selima bio je zadnji ples s metlom i tada bi plesač »pomeo« sve goste van. U Bijelom Selu nekada je ples obvezatno započinjao kolom.

Tko je sve odlazio na plesne zabave? Nije to uvijek bilo u svim selima i u raznim razdobljima isto. Postoje i kontroverzni podaci. Na primjer, u jednom se selu tvrdi da su nekada na plesne zabave išli isključivo mladi oženjeni ljudi, a ne i djevojke i mladići, dok je u većini ostalih sela obrnuto. U dijelu Gradišća plesali su i jedni i drugi, a na nekim posebnim zabavama, naročito svadbama, zaplesali bi i stariji, pa čak i sedamdesetogodišnjaci. Djevojke bi počele odlaziti na javne plesove u šesnaestoj godini. Mladići nešto kasnije, ili također u šesnaestoj. Postojalo je ponegdje i određeno pravilo da stariji ne idu na plesnu zabavu ako su im djeca toliko odrasla da mogu ići na ples, a u kući postoji i mladi bračni par. To je pravilo vrijedilo i za pokladne zabave. Isto tako, u nekim selima smjelo se na prvu plesnu zabavu o mesopustu, na pokladnu nedjelju, i to kad bi momak ili djevojka navršili sedamnaest godina. Prvi ples bio je isključivo na popodnevnoj zabavi, tj. poslije večernje. Za djevojku ili mladića bilo je to veliko uzbuđenje. Obično bi po djevojku prvo došao stariji, iskusniji plesač, a momak bi otišao po neku bolju i provjerenu plesačicu. Bilo je i odvojenih zabava, tj. onih na kojima su plesali samo mladi oženjeni ljudi ili samo djevojke i momci. Na tim potonjim početnici su se bolje snalazili. Razlikovali su se, nadalje, *tanci* od *bala*. *Bali* su bili subotom uveče, predviđeni samo za mlađe oženjene, dok su *tanci* bili nedjeljom, i to za svakoga. U dosta rijetkim slučajevima djevojke uopće nisu išle na zabavu dok se ne bi udale, a to je znalo biti i u dvadesetpetoj godini života. Međutim, momci u i prije ženidbe mogli poći na ples. Plesna sezona završavala je ponegdje *zadnjim balom*, koji je u većini sela bio na Katarinino, tj. 25. studenog, a u nekim u prosincu.

Djevojke su na ples išle obučene u lijepoj odjeći, »va *tančenom*«. Ako je plesačica bila *vruća*, što će reći mnogo izazivana da pleše, ona bi odlazila kući da se presvuče i ponovno dolazila u *tančenom*.

Godine 1972, tj. u vrijeme sistematskog obrađivanja plesnih običaja Gradišćanskih Hrvata, na plesne zabave probijalo se sve više ono moderno *pop* i *bit*. Te su plesove najčešće donosili đaci i studenti, posebice oni iz Beča. To jednako važi i za namještenike ili one koji na selo dolaze samo preko vikenda, a inače žive i rade po većim gradovima. Današnja omladina priređuje tzv. *parti*, i to najčešće po privatnim stanovima. Događa se da to budu sastanci samih djevojaka, te se one međusobno zabavljaju i plešu bez momaka. Sami mladići ne bi zaplesali ako nema djevojaka, kao što su to nekada činili njihovi stariji na plesovima u gostionicama poslije pola noći, kad bi ženske otišle. I na plesovima u gostionicama prevladavaju novi plesovi. Od »starih« održali su se valceri i polke, pogotovo oni s lijepim melodijama, dok se čardaš gotovo i ne pleše ili sasvim rijetko.

Jedna je od rijetkih veza sa starom postojbinom, što se tiče plesnog repertoara, naziv *kolo*. Jer malo je osim naziva ostalo što bi se moglo o tome plesu reći. Pa čak i tamo gdje se kolo više ne pleše, znalo se za »poći na ples« reći: »Hajdi u kolo«. Ostali nazivi za kolo su *tier, tioganj, tirvanj, tirkovo*. Za »voditi kolo« reklo se *tirvat*. Mnogo zbrke oko toga što je od staroga kola ostalo, unosile su razne gostujuće grupe iz Hrvatske, a naročito plesni i tamburaški repertoar što su ga u raznim folklornim grupama Gradišća podučavali učitelji iz Hrvatske. Ima npr. podataka da su i domaći učitelji koreografirali kola na melodije starih pjesama, i to još prije drugog svjetskog rata. Tako

je slučaj i s kolom *Sova sidi na panji*.[9] U mnogim selima ispitivali smo i tražili ostatke kola, ili *radskog kola*, no podaci su bili nepotpuni, pa nam se jasna slika o tome plesu nije ukazala. Jednom bi ples sa metlom zvali *radsko kolo*, drugi put su u jednom selu tvrdili da ga znaju i plešu u drugome, navodeći čak i imena plesača, pa ipak, terenska je bilježnica ostala gotovo prazna. Na drugom bi mjestu *polstertanc*, dakle ples s jastukom, zvali kolo, a bilo bi to zapravo *radsko kolo*. U trećem slučaju uhvatili bi se u kolo i pjevali starinske pjesme, npr.

Nakraj sela je gusta lozica,
onde stoji moja rožica ... (Vincjet)

U Bijelom Selu momci su se uhvatili oko vrata u kolo i skakali s noge na nogu. To su zvali *kolo tancat* i to je uvijek bio početak zabave. U Stinjacima bi se uhvatili za ruke i plesali na pjesmu

Se stinjačke divojke nosiju šešire,
a njihove mamice prodaju krumpire ...

Druga nepoznanica koju nismo znali razriješiti pojava je tzv. *hrvatskog tanca*,[10] što se naročito plesao u sjevernom Gradišću. Posjetili smo štoviše i sela u susjednoj Slovačkoj, jer smo dobili podatke da ga tamo znadu kompletnog. Pa ipak, od svega je ostalo to da su pri tom plesu visoko skakali, da bi ženske pri plesu podizale muškarce u zrak,[11] da su parovi taj ples izvodili poredani u krugu, a pratila ga je harmonika.

Ispitujući gradišćanske plesne običaje, postavljao sam i neka pitanja, na koja sam dobivao negativne odgovore. Jedno od njih je magijsko plesanje za bolji urod poljoprivrednih proizvoda,[12] inače učestalo u velikom broju hrvatskih krajeva. Drugo su informacije u vezi s društvenom ulogom plesa, tj. s uključenjem momaka i djevojaka u kolo i na taj način stjecanje statusa zrelih i sposobnih za brak, kao što je to naročito značajno za dinarsku plesnu zonu.[13] Ni jedno ni drugo ne javlja se u Gradišću. Jednako tako nisu poznate niti praznovjerice vezane uz ples i plesne zabave.[14]

Većinom smo ispitivali veoma stare kazivače. Evo njihova popisa:

Babić Alojz, rođ. 1912, Veliki Borištof
Berlaković Mirko, rođ. 1941, Veliki Borištof
Behofshich Agnes, rođ. Priskokovich, 1899, Donja Puja
Behofshich Farijan, rođ. 1897, Donja Puja
Bintinger Ana, rođ. Mühlgassner, 1895, Cogerštof

[9] Božidar Širola, Smotre hrvatske seljačke kulture s osobitim obzirom na njihovo značenje za napredak hrvatske muzikologije, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Knjiga XXXII, svezak 1, JAZU, Zagreb 1940, str. 4 (Grupa iz Trajštofa).

[10] Ivančan, o. c., 54 i 55, v. bilješku 8. Tu su Kuhačeva interpretacija tanaca, te bibliografski podaci o tancima iz Paga, Crne Gore, Podravine, Istre, Novog Vinodolskog i Kastavštine.

[11] U našem Vrličkom kolu muškarci podižu ženske, a u povijesti plesa takva se pojava susreće pri plesu »volta«.

[12] Ivan Ivančan, Folklor i scena, Prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb 1971, str. 20—21.

[13] Ibid., str. 37—38.

[14] Ibid., str. 20—24.

Birić Franjo, rođ. 1912, Trajštof
Dobrovich Jakob, rođ. 1911, Vulkeproderštof
Domnanić Marija, rođ. Domnanić, 1897, Šuševo
Domnanović Agnica, rođ. Pajerić, 1909, Filež
Domnanović Jandre, rođ. 1900, Filež
Dunarich Ive, rođ. 1890, Trajštof
Eisner Elizabet, rođ. Čmarić, 1904, Klimpuh
Evald Matilda, rođ. Krojer, 1914, Trajštof
Frank Johana, rođ. Prešić, 1906, Klimpuh
Frank Viktor Dora, rođ. 1893.
Gerwantz Alojzija, rođ. Štefanić, 1890, Voništan
Gnad Marija, rođ. Bauer, 1913, Voništan
Grandits Ana, rođ. 1903, Stinjaki
Gregorić Vencel, rođ. 1907, Klimpuh
Habetler Franz, rođ. 1896, Stari Hodas
Hochwagner Terezija, rođ. Balog, 1892, Čajta
Hochwagner Terezija, rođ. Polyany, 1886, Čajta
Höld Jože, rođ. 1911, Uzlop
Jandrašics Angela, rođ. Kappel, 1908. Pinkovac
Jandrašics Geza, rođ. 1938, Pinkovac
Kalinka Đure, rođ. 1918, Novo Selo
Knor Luka, rođ. 1938, Pinkovac
Kornfeind Alfonz, rođ. 1910, Veliki Borištof
Kosogovitz Marija, rođ. Berženy, 1893, Vincent
Krajašich Katarina, rođ. Carich, 1919, Trajštof
Kuzmić Štiete, rođ. 1913, Filež
Ladich Marija, rođ. Mikula, 1910, Novo Selo
Marlović Eugen, rođ. 1898, Sabara
Marlovits Terezija, rođ. Hochwagner, 1907, Čajta
Mersich Agnes, rođ. Bubich, 1902, Frakanava
Mersich Ludvik, rođ. 1896, Frakanava
Mikula Štefana, rođ. Horvat, 1908, Pandrof
Omašić Mihael, rođ. 1907, Rupišće
Ozvald Katarina, rođ. Palatin, 1894, Šuševo
Pinterić Kate, rođ. Hartman, 1903, Klimpuh
Pokomandy Alojzija, rođ. Omašić, 1905, Bandol
Pokomandy Štefan, rođ. 1906, Bandol
Polyak Elizabet, rođ. Jelić, 1891, Čemba
Preč Karlo, rođ. 1917, Novo Selo
Pum Ive, rođ. 1904, Bilo Selo
Pum Jure ,rođ. 1911, Bilo Selo
Schilter Rudolf, rođ. 1901, Bandol
Shodler Agnes, rođ. Kužtrić, 1893, Novo Selo
Smittl Katarina, rođ. Schobl, 1910, Voništan
Stuparits Marija, rođ. Tišinej, 1893, Vincet
Šutrić Liza, rođ. Vuketić, 1902, Pandrof
Taits Lidvina, rođ. Mersich, 1896, Filež
Taits Štefan, rođ. 1888, Filež
Türk Karl, rođ. 1905, Vulkaproderštof
Türk Marija, rođ. Bauer, 1910, Vulkaproderštof
Vajković Liza, rođ. Gusić, 1877.

Vukić Anton, rođ. 1900, Sabara
Vukić Irma, rođ. Schitter, 1903, Sabara
Watz Elizabet, rođ. Reibach, 1901, Novo Selo
Watz Marija, rođ. Blašković, 1893, Novo Selo
Zlatarić Ivan, rođ. 1897, Šuševo

Opis pojedinih plesova

Opisat ćemo samo one plesove koje smo zatekli u najcjelovitijoj formi. To su *čardaš, kolo iz Stinjaka* (možda se radi o njihovoj vlastitoj rekonstrukciji) *sibnšrijet* i *štrošnajder.*

1. *Čardaš,* u četvoro. Isti se ples može izvoditi i u parovima. Četvorka se drži za dolje ispružene ruke ili su ruke na ramenu. Ples dijelimo na relativno miran dio, označujemo ga s A, i brzu vrtnju, koju označujemo s B. Ples mogu izvoditi po dva muškarca i dvije ženske ili sami muškarci. Broj tema A i B ovisi ili o promjeni teme glazbe ili o slobodnoj volji plesača.

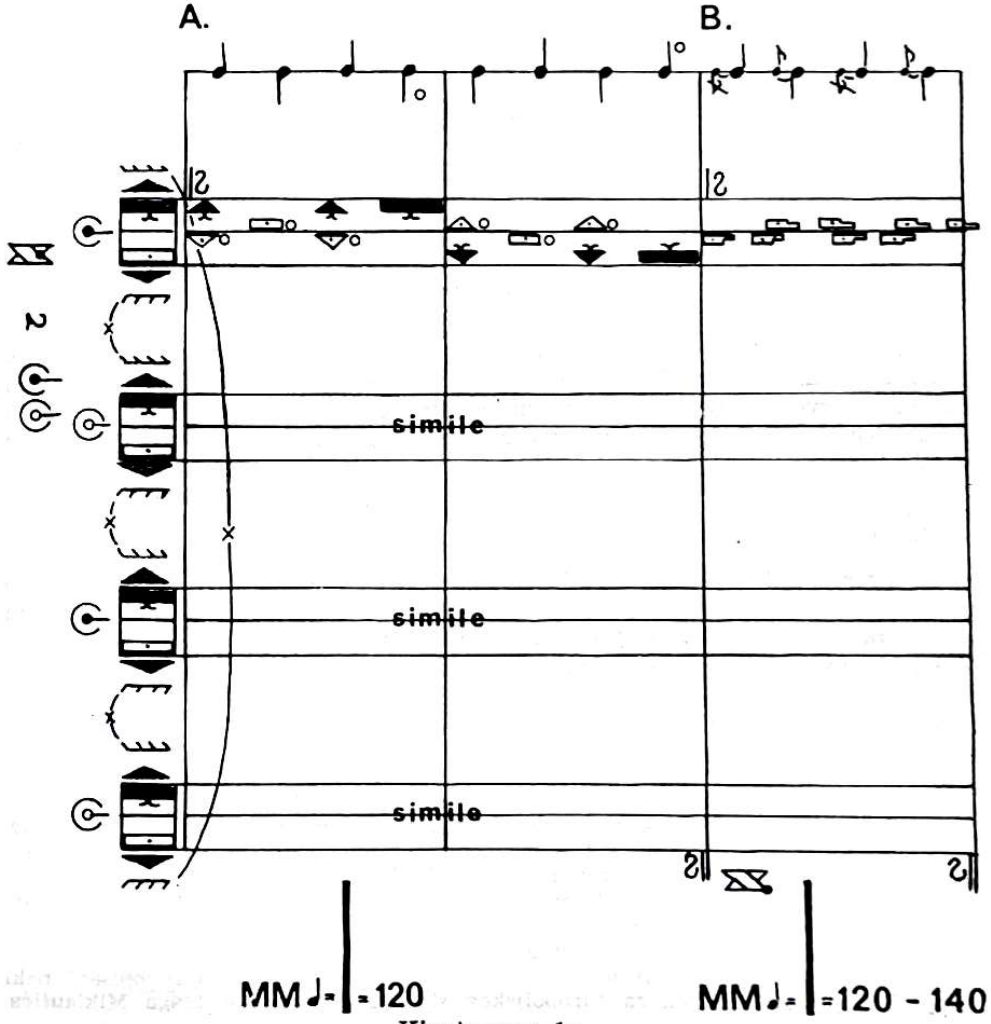

Kinetogram 1a

Muškarci mogu na dio A improvizirati, udarajući rukom po čizmi, plješčući, kvrcajući petom o petu ili križajući nogama. Evo kako izgleda kvrcanje:

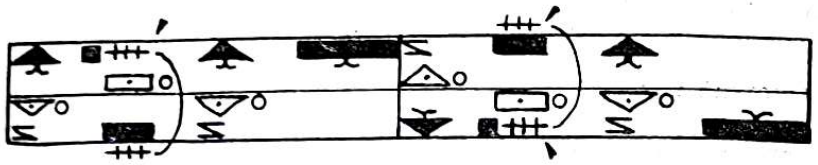

Kinetogram 1b

Evo varijante križanja nogama

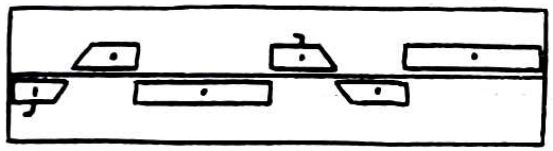

Kinetogram 1c

Ponovno se tada izmjenjuju mirniji dio i okretanje.

* * *

2. *Kolo iz Stinjaka.* U zatvorenom kolu naizmjenično stoje muškarac i ženska i drže se za kažiprste u visini ramena. Ples se sastoji od četiri dijela. U prvom plešu u kolu, zatim se okreću u parovima, opet su zatim u kolu i ponovno se okreću u parovima. U kinetogramu smo te dijelove označili s A, B, C i D.

3. *Sibnšrijet.* Parovni ples, koji se sastoji od tri dijela. Označit ćemo ih s A, B i C.

4. *Štrošnajder.* Sastoji se od jednog sporijeg i jednog bržeg dijela. Pleše se u parovima, a partneri se drže za naprijed ispružene ruke. U drugom dijelu plesačica stavlja partneru ruke na ramena, a on je drži oko pasa. Tako se oni, malo gegajući, okreću u smjeru hoda kazaljke na satu. Prvi dio je poskakujući i veoma nalik posavskom plesu *dučec,*[15] bilogorskom *kozatušu,*[16] slavonskom kolu *nebesko,*[17] ili zagorskom *starom situ,*[18] te turopoljskom *dudašu.*[18a]

[15] Ivan Ivančan, Posavski ples dučec, Kulturni radnik, br. 5, Zagreb 1951, str. 272.

[16] Ivan Ivančan i Zvonimir Lovrenčević, Narodni plesovi Hrvatske 3. Bilogora, Prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb 1969, str. 131 i dalje.

[17] Ivan Ivančan, Narodni plesovi Hrvatske 1, Savez muzičkih društava Hrvatske, Zagreb 1956, str. 76 i dalje.

[18] Ivančan, o. c., str. 304 i dalje, v. bilješku 8.

[18a] Zapis *dudaša* zahvaljujem daru (pismu u kojem su ukratko opisani neki turopoljski plesovi) pokojnoga turopoljskog skupljača narodnog blaga Miklaušića.

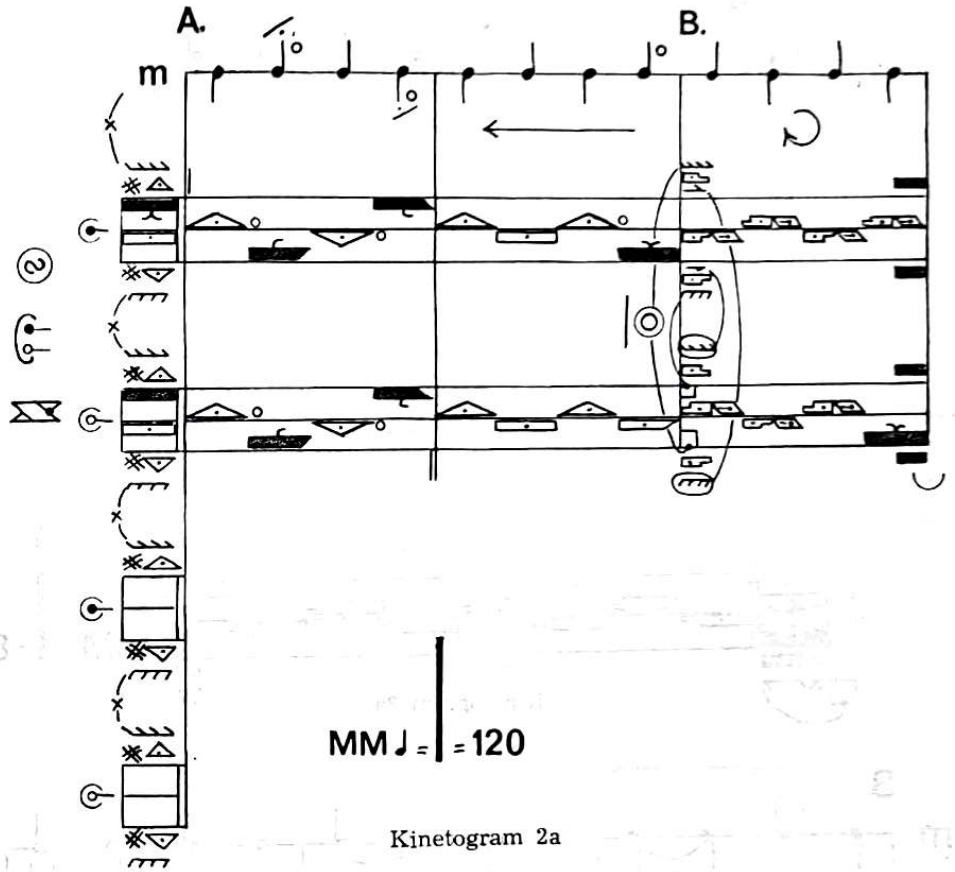

Kinetogram 2a

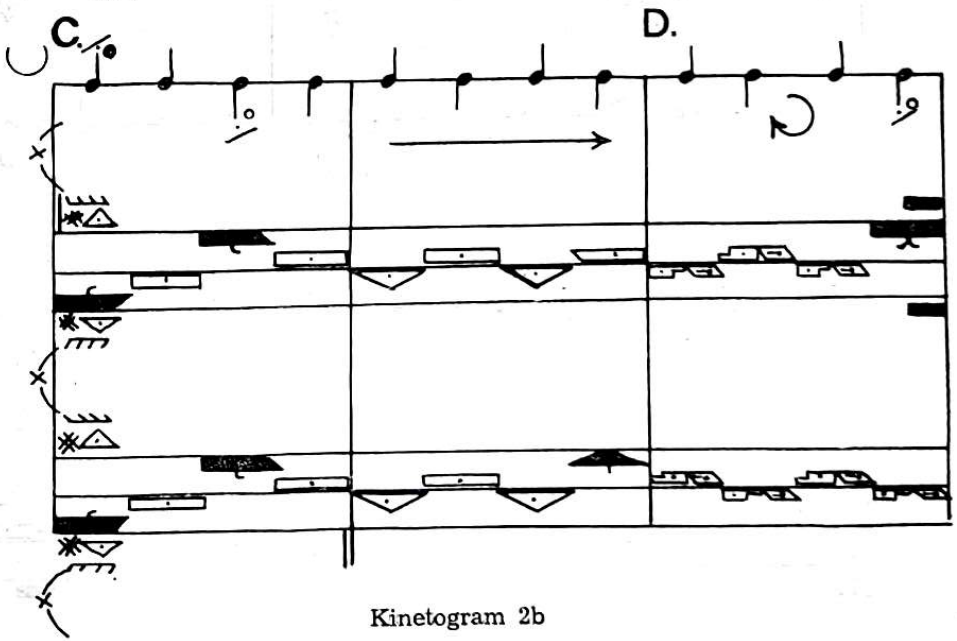

Kinetogram 2b

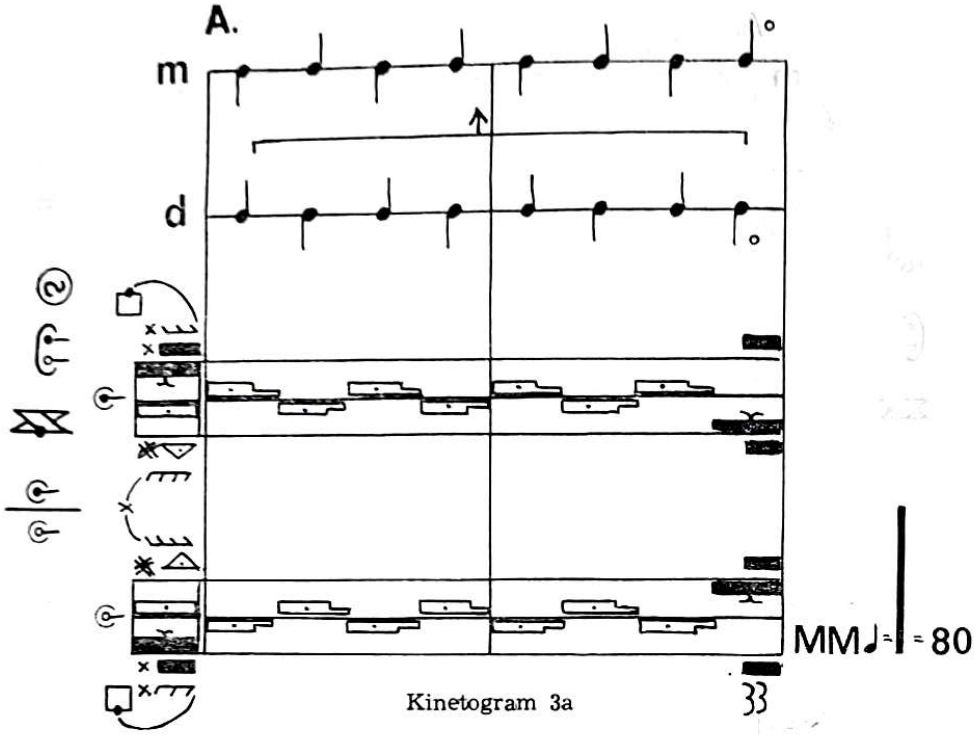

Kinetogram 3a

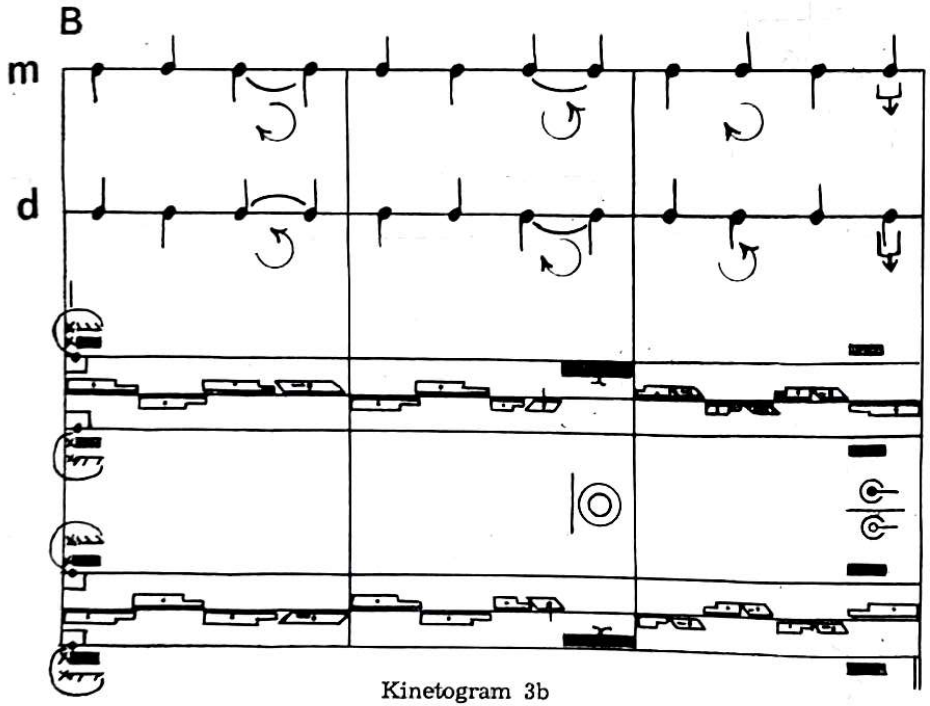

Kinetogram 3b

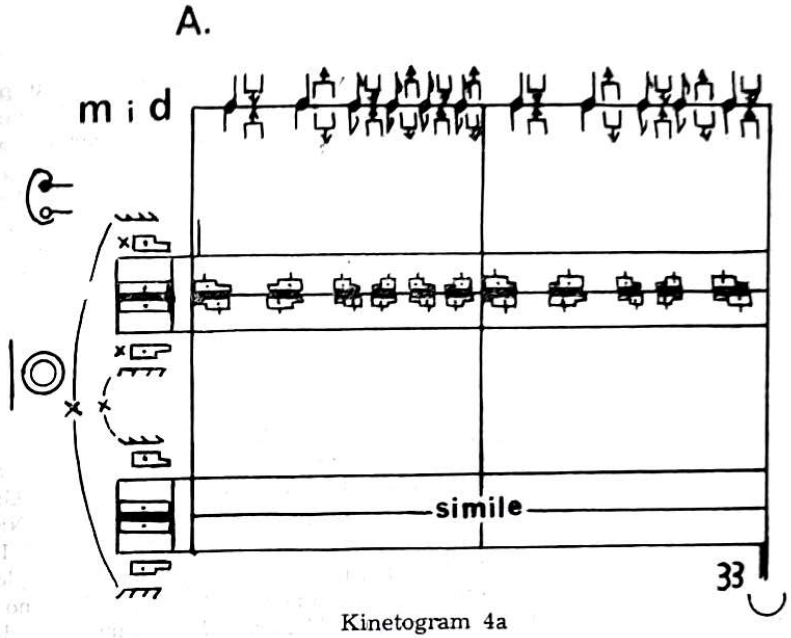

Kinetogram 4a

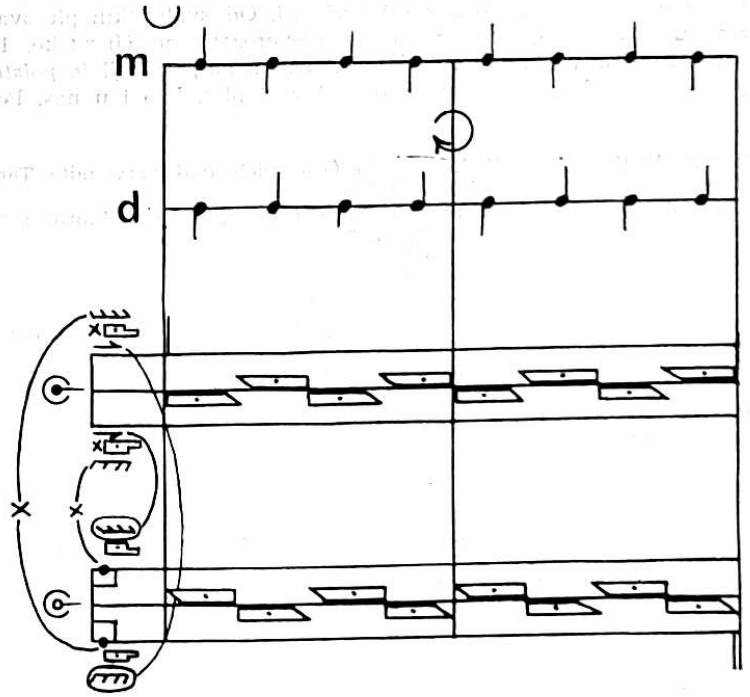

Kinetogram 4b

Plesove Gradišćanskih Hrvata možemo dobrim dijelom uključiti u plesove alpske sfere i naći u tom smislu dosta paralela, posebice s plesovima austrijskih Nijemaca, a potom i svih naroda koji gravitiraju Alpama. Tako ćemo, među ostalim, naći zajedničke oblike s austrijskim Nijemcima kod *besntanca* (plesa s metlom), koji je poznat još u Štajerskoj[19] što se tiče Austrije, u slovenskoj Gorenjskoj,[20] a poznat je i u Podravini pod mađarskim nazivom *söprütanz*.[21] U Hrvatskom Zagorju zovu ga *metlika*,[22] u Međimurju *metlen ples*,[23] a u Istri *balo di skova*.[23a] Iznosim samo primjere iz Austrije i Jugoslavije. Slično je i s plesom *jegermarš*, u kojem se mijenjaju partneri, a R. Wolfram kaže da ga plešu od Gradišća do Donje Bavarske i sjeverne Njemačke. U Istri ga poznaju kao ples *promena*.[25] O *kranzltanzu* i *kranzlabtanzu*, dakle o plesu *vijenac* i *skidanje vijenca* u svatovskom običaju, Wolfram govori na više mjesta,[26] a isto tako i o redoslijedu plesanja s raznim svatovskim uzvanicima, kako smo to naveli u uvodnom dijelu radnje. Iz Gradišća spominje takvo plesanje u Nijemaca iz Stooba i Punitza,[27] Mörbischa,[28] te Deutsch-Kreutza.[29] Pri tom se gotovo uvijek spominju po tri plesa, kao i kod Gradišćanskih Hrvata. *Ländler* je tipičan i veoma raširen ples austrijskih Nijemaca — i ne samo austrijskih, *mazurku, polku, šotiš* i *sibnšrijet*, plešu i Hrvati i Nijemci u Austriji. U Jugoslaviji *šotiš*, pod tim i drugim imenima, plešu u Dalmaciji,[30] Hrvatskom Zagorju,[31] te veoma mnogo u Sloveniji.[32] Slično je i kod *sibnšrijeta*. Eto ga u Hrvatskom zagorju,[33] Istri,[34] Mađimurju,[36] Podravini,[37] te u Sloveniji.[38] Gradišćanski Hrvati izvode ga veoma lagano, pa se za lagano plesanje uopće uvriježio naziv *šimšrietati*. Od svatovskih plesova, koji su rašireni u nekim krajevima Slovenije, sjeverozapadne Hrvatske, Istre i Dalmacije, a plešu ih i Hrvati i Nijemci u Austriji, najpoznatiji je *polstertanc* (ples s jastukom, o. I. I.), pretežno kao svatovski ples, kao i u nas. Poznaju

[19] Richard Wolfram, Die Volkstänze in Österreich und verwandte Tänze in Europa, Otto Müller Verlag — Salzburg, str. 166.
[20] Mirko Ramovž, Slovenski narodni plesovi (Skripta za folklorni seminar), Prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb 1971, str. 33.
[21] Ivančan, o. c., str. 124, v. bilješku 5.
[22] Ivančan, o. c., str. 263, v. bilješku 6.
[23] Nalazi se u mojoj terenskoj bilježnici iz Preloga.
[23a] Ivan Ivančan, Istarski narodni plesovi, Institut za narodnu umjetnost u Zagrebu, 1963, str. 93.
[24] Wolfram, o. c., str. 141, v. bilješku 19.
[25] Ivančan, o. c., str. 249, v. bilješku 23a.
[26] Wolfram, o. c., str. 97—105, v. bilješku 19.
[27] Ibid., str. 101.
[28] Ibid., str. 103.
[29] Ibid., str. 105.
[30] Ivančan, o. c., str. 13, 18, 63 itd., v. bilješku 2 (denči, due pasi, cotić itd.).
[31] Vinko Žganec, Narodne popijevke Hrvatskog Zagorja, JAZU, Zagreb 1950, str. 394. »Šroteš«, ples parova.
[32] Ramovš, o. c., str. 75, v. bilješku 20.
[33] Žganec, o. c., str. 120—121, v. bilješku 31. Žena išla na gosti.
[34] Ivančan, o. c., str. 258, v. bilješku 23a.
[36] Ivančan, v. bilješku 23.
[37] Ivančan, o. c., str. 105, v. bilješku 5.
[38] Ramovš, o. c., str. 57, v. bilješku 20.

ga Istrani,[39] te pod nazivom »Igra kolo na dvadeset i dva« Podravci,[40] Slavonci,[41] Bilogorci,[42] Dalmatinci[42a] te Crnogorci.[43] R. Wolfram ga navodi osim za Austriju, također i za Banat. *Sesltonc* poznaju Istrani kao *na kantrege*,[45] Dalmatinci kao *na katrilu, na kortel, kotilijun*.[46] *Špigeltanc* Wolfram također spominje,[47] a u nas eto ga u Dalmaciji, npr. *pod zrcalo*,[48] u Istri kao *balo di spečo*.[49] *Tanac s flašom* poznaju Podravci kao kolo *Oj flašice, vjerna drugarice*.[50]

Ono što povezuje Gradišćanske plesove s plesovima Hrvata u Jugoslaviji je plesanje u kolu, naročito uz pjevanje starih pjesama. Posebno je interesantna veza između svatovskog plesa *žub tancat* i identičnog zagorskog *plesanja zorje*.[51] U oba slučaja rano ujutro pali se mala vatra u dvorištu oko koje svatovski uzvanici plešu.

S Mađarima vežu i nas i Gradišćanske Hrvate plesovi *čardaš, hođi čirke hođ, kočinto, ritka buza*, i *varga šic*. Sve sam ih zapisao u Podravini.[52] Zanimljivo je da su čardaš plesali samo Hrvati i Mađari u Austriji, a Nijemci nikako. Osim spomenutih, Mađari plešu i ples s flašom.

Ples *štrošnajder* lako se može nadovezati na naše slične plesove: posavski *dučec*,[53] bilogorski *kozatuš*,[54] zagorsko *staro sito* i *repa*,[55] te slavonsko *nebesko*.[56] Naziv *štrošnajder*, tumače Gradišćanci, dolazi od glasovitog plesača na žici Strohschneidera. R. Wolfram ga također spominje u svojoj poznatoj knjizi.[57]

Ples kuharica također poznaju austrijski Nijemci kao *Kuhltanz*, ples za personal kuhinje.[58]

[39] Ivančan, o. c., str. 89, v. bilješku 23a.
[40] Ivančan, o. c., str. 66—69, v. bilješku 5.
[41] Ivančan, o. c., str. 99, v. bilješku 17.
Franjo Š. Kuhač, Južno-slovjenske narodne popijevke, V. knjiga, Zagreb 1880, str. 193 i 194.
[42] Ivančan, o. c., str. 64 i 67, v. bilješku 5.
[42a] Ivančan, o. c., str. 171, v. bilješku 2.
[43] Ljubica S. Janković i Danica S. Janković, Narodne igre, I knjiga, Beograd 1934, str. 71.
[44] Wolfram, o. c., str. 112, v. bilješku 19.
[45] Ivančan, o. c., str. 228, v. bilješku 23a.
[46] Ivančan, o. c., str. 63, 133, 199 itd., v. bilješku 2 (stočića).
[47] Wolfram, o. c., str. 169, v. bilješku 19.
[48] Ivančan, o. c., str. 199, v. bilješku 2.
[49] Ivančan, o. c., str. 93, v. bilješku 23a.
[50] Ivančan, o. c., str. 71, v. bilješku 5.

ZUSAMMENFASSUNG

Tänze und Tanzgewohnheiten der burgenländischen Kroaten

In der vorliegenden Abhandlung hat der Verfasser die Gelegenheiten beschrieben, wenn bei den burgenländischen Kroaten getanzt wurde und wird, ferner die Wahl und die Gestaltung des Tanzpodiums, wie tanzen gelernt wird, wie man sich beim Tanzen benimmt, d. h. einzelne Regeln und Verbote sowie die musikalische Begleitung. Besondere Aufmerksamkeit hat er den Spuren des *'kolo'* (Reigentanz) und des *'hrvatski tanec'* (kroatischer Tanz) im Burgenland gewidmet, aber die diesbezüglichen ungenügend klaren und nicht gerade ausführlichen bestehenden Angaben erlauben leider noch keine schlüssigen Folgerungen.

Der Arbeit ist ein Verzeichnis aller Namen der Tänze, die bei den burgenländischen Kroaten bekannt sind, die Namen der Gewährspersonen, die Beschreibung des *'čardaš'*, *'kolo'*, *'sibnšrijet'* und des *'štrešnajder'* beigefügt.

Am Ende sind die Verbindungen der Volkstanztradition im Burgenland mit den Tänzen in den Alpenländern und in Pannonien, vor allem aber mit den Tänzen in kroatischen Gegenden beschrieben.

V

GRADIŠĆANSKI HRVATI — PROBLEMI MASOVNIH MEDIJA*

BOŽENA VRANJEŠ-ŠOLJAN, Zagreb

Nedvojbena je činjenica da su masovni mediji dio ukupne kulture društva. O njima su u razvijenim sredinama, gdje su novine, radio i televizija dostigli visoku tehnološko-znanstvenu razinu, napisane čitave studije. Ipak, i u malim društvenim zajednicama, kao što je ona hrvatske narodnosti u pokrajini Gradišće u Austriji, govori se i piše o masovnim medijima i njihovu značenju u kulturnom razvoju u priličnoj mjeri. Sami gradišćanski Hrvati kažu da su to »sredstva u ki se velikoj množini ljudi, dakle »Masam« nešto piše, govori ili kaže, po književnu hrvatsku »saopći«, po nimšku mitteilen, po našu »na znanje da«. Ovo bi mogao biti germanizam — kaže jedan istaknuti gradišćanski Hrvat — dakle jezik ki ne odgovara »duhu« hrvatskog jezika. Ali kod nas upravo ov izraz razumi svaki. A ne mora li biti jezik, kim govorimo i pišemo takav, da ga razumi po mogućnosti svaki?«[1]

Ova mala digresija u uvodu ilustrira nam koliko su gradišćanski Hrvati svjesni potrebe da u svom kulturnom razvoju moraju zadržati i dalje razvijati svoje osnovno nacionalno obilježje, te da je upravo jezik ono što ih čini onim što jesu, iznad svih ostalih oblika posjedovanja. Potreba da se nacionalna osobina zadrži ne leži u čuvanju svog tradicionalnog »posjeda«, nego u upotrebi modernih metoda, prilagođenih pluralističkom društvu.[2] Masovni mediji, bez sumnje, snažno utječu na razvoj kulture i pridonose suprostavljanju asimilacijskim tendencijama.

Postavimo, dakle, pitanje kakvu ulogu u ovom trenutku masovni mediji igraju u borbi za čuvanje nacionalne osebujnosti gradišćanskih Hrvata?

Od novina to je tjedni list »Hrvatske novine«, s dvotjednim, odnosno mjesečnim dodatkom za školsku omladinu, katolički tjednik »Crikveni glasnik Gradišća«, godišnji kalendar, dvomjesečni informativni list »Put« i časopis »Novi glas«, stalna ali vrlo neredovita publikacija.

---

* Ovaj je rad kao referat prezentiran na znanstvenom simpoziju »450. obljetnica gradišćanskih Hrvata«, što je u organizaciji Zavoda za migracije i narodnosti i Društva za suradnju s gradišćanskim Hrvatima održana u Zagrebu od 1. do 3. lipnja 1983.

[1] Usporedi »Hrvatske novine«, Glasnik Gradišćanskih Hrvata, br. 3, 1975, str. 1.

[2] Usporedi A. Suppan, *Gradišćanski Hrvati — integracija i asimilacija u XX stoljeću*, Radovi IHP 16, 1983, str. 38.

Od radio-emisija to su hrvatske emisije na regionalnom radiju (dnevne i tjedne), tjedna emisija »Hrvati u susjednim zemljama«, emitirana iz Zagreba, i na kraju mogućnost prijema prvog programa televizije Zagreb putem kablovske televizije.

Svakako da je novinstvo[3] najdublje ukorijenjeno kao medij u gradišćanskih Hrvata. Ono počiva na tradiciji izlaženja dužoj od sedam desetljeća. Razdoblje novinske djelatnosti može se, gledano kronološki, podijeliti na tri perioda:

1. od godine 1910. do godine 1921;
2. od godine 1922. do godine 1942;
3. od godine 1946. do danas.

Novinstvo gradišćanskih Hrvata od godine 1910. do 1921.

Temelji hrvatskom novinstvu položeni su 1910. godine, kad je otpočeto izdavanje »Naših novina«. One predstavljaju kamen međaš u kontinuitetu povijesnog konstituiranja, razvoju književnosti, jezika i nacionalne osebujnosti gradišćanskih Hrvata. U nerazvijenoj društvenoj sredini, u kakvoj su izlazile »Naše novine«, malo je bilo mjesta radikalnijim shvaćanjima osim odlučnog otpora mađarizaciji i djelovanju na okupljanju Hrvata i buđenju nacionalne svijesti. U razdoblju svog izlaženja te su, tada najvažnije zadaće ove novine i ispunile. Uz to, zacrtale su smjer i program kojima će poći hrvatsko novinstvo u Austriji.

Novinstvo gradišćanskih Hrvata od godine 1922. do 1942.

Nakon pripojenja pokrajine Gradišće Austriji, uslijed nastalih društveno-političkih promjena, među pripadnicima hrvatske manjine javili su se elementi nesigurnosti i političkog nejedinstva. U novim austrijskim političkim prilikama Hrvate je teško pogodila situacija u kojoj je bio prekinut kontinuitet kulturnog razvoja. U novoj zemlji gradišćanski su se Hrvati morali uhvati ukoštac s poteškoćama novog oblika bikulturnosti. Nasuprot njemačkoj kulturi, njihova je kultura imala vlastiti jezik, vlastiti način mišljenja, vlastite mentalne strukture. U naporu da svoju kulturu ne žrtvuju drugoj, većinskoj, oni su pokušali ponovo poraditi na novinskoj djelatnosti jer su ih jedino novine u tom času mogle okupiti. Valja reći da su ipak elementi novog političkog razvoja u Austriji nakon prvog svjetskog rata dali poticaja grupi stare i nove generacije intelektualaca za djelovanje na političkom okupljanju. Najuspješniju su ulogu, dakako, mogle izvršiti novine na hrvatskom jeziku.

Tako je Martin Meršić učinio prvi pokušaj na političkom okupljanju Hrvata pokretanjem »Kršćanskih Hrvatskih novina« u Beču godine 1922. Na žalost, te su novine prestale s izlaženjem već nakon četvrtog broja. Imaju značenje prvih stranačkih novina gradišćanskih Hrvata. Bile su, naime, i pokrenute uz pomoć Kršćanskosocijalne stranke pred izbore u Gradišću u proljeće godine 1922. Poraz te stranke na prvim izborima utjecao je, uz druge razloge, na zamiranje lista.

[3] O novinstvu gradišćanskih Hrvata usporedi: M. Valentić, *O pojavi prvih hrvatskih novina Gradišćanskih Hrvata i njihovom značenju u razvoju hrvatske nacionalne svijesti Gradišćanskih Hrvata*, »Hrvatske novine« 11, 1971, str. 8—9; M. Valentić, *Gradišćanski Hrvati od 16. st. do danas*, Zagreb, 1971, str. 31—36; M. Valentić, *Gradišćanski Hrvati*, Zagreb, 1973, str. 16—26; B. Vranješ, *Novinstvo gradišćanskih Hrvata do drugog svjetskog rata*, Radovi IHP 8, 1976, str. 365—414.

Potkraj godine 1922. pokrenute su u Beču »Hrvatske novine«, s podnaslovom »Glasnik Gradišćanskih Hrvatov«. Program im je bio formuliran u četirima točkama: novine će imati nadstranačku orijentaciju, budit će i jačati narodnu hrvatsku svijest, informirat će Hrvate o najvažnijim zbivanjima u Gradišću, Austriji i svijetu i poticati gospodarski razvoj. Međutim, već početkom godine 1923, tj. uoči novih parlamentarnih izbora u Gradišću, »Hrvatske novine« proširuju svoj program ističući namjeru osnivanja Samostalne hrvatske stranke, preko koje bi se hrvatskoj manjini osigurao politički nastup u Zemaljskoj vladi. Premda Samostalna hrvatska stranka nije doživjela uspjeh na izborima, ipak sâmo njezino utemeljenje pokazuje koliki je bio društveno-politički utjecaj »Hrvatskih novina«. Taj su politički pothvat same novine označile kao »pothvat maloga Davida protiv nadmoćnoga Golijata austrijskih političkih stranak«.[4]

Zadaću novina slikovito je izrazio tadašnji novinar Ignac Horvat riječima: »Cilj Hrvatskih novina je — polag njeve moći i mogućnosti — podučavat, razsvišćevat naše ljuctvo va politiki, va gospodarstva i va vsih krajih svitske znanosti i praktičnoga žitka (...) Ovo je naš bliži, žurnalistički cilj. Ar imamo pred sobom i drugu zadaću. Sad neg ponavljamo naše misli kad sprogovorimo da se borimo u novinah i da se hoćemo borit za vsa prava, ka pripadaju nam Hrvatov kot narodnoj manjini Gradišća u školah, uredih i javnom žitku, da oslobodimo ovako naše Hrvate od te ćuti, kotno kad bi bili oni neg gradjani drugog razreda, nego da znaju da su oni ovde doma, isto kot i drugi narodi ove zemlje...«[5]

Nakon dvadeset godina izlaženja, »Hrvatske novine« prestaju vršiti svoju kulturnu zadaću samo tijekom drugog svjetskog rata.

Godine 1923. Socijaldemokratska stranka Gradišća pokrenula je novine »Naš glas«. U podnaslovu su se zvale »Politična list hrvatskog poljodjelca i tobrača«. Program »Našeg glasa« bio je omeđen ciljevima koje je imala Socijaldemokratska stranka. List je često bio u polemici s onim dijelom hrvatske inteligencije koji je svoje poglede na kulturno-političke ciljeve gradišćanskih Hrvata prezentirao u »Hrvatskim novinama«. Budući da je katolički kler imao značajnu ulogu u oblikovanju »Hrvatskih novina«, »Naš glas« je optuživao taj dio inteligencije da stoji u službi Kršćanskosocijalne stranke, te prema tome ni »Hrvatske novine« nisu nadstranački list. Svakako je taj sukob imao štetnih posljedica za gradišćanske Hrvate jer je razbijao njihovo jedinstvo. »Naš glas« imao je stanovitog utjecaja na gradišćanske Hrvate, pretežno na radništvo. Jačao je u njih klasno-socijalnu svijest i to mu je svakako pozitivna strana. No vitalna pitanja opstanka hrvatske manjine, kao što su jezik i školstvo, nisu nailazila na pažnju »Našeg glasa«. Štoviše, tim se pitanjima osporavalo bilo kakvo značenje za opstanak narodne manjine. Izlaženje toga lista prestalo je godine 1934.

U predratnom razdoblju, od godine 1931. do 1939. izlazile su u Pajngrtu »Male crikvene i školske novine«, u podnaslovu: »Tajednik za katoličansku

[4] erka (Rudolf Klaudus), *Hrvatske novine nekada i sada*, »Hrvatske novine« 11, 1971, str. 13.

[5] »Hrvatske novine« 42, 1924, str. 3—4.

dicu«. List je imao za cilj jačanje vjerske i nacionalne svijesti u omladine. Pozitivnu ulogu odigrale su njegovanjem književnog jezika i poticanju kulturnog, odnosno književnog stvaralaštva u mladih. Velik dio suradnika imale su među svjetovnom inteligencijom, napose među naprednim učiteljstvom.

Novinstvo gradišćanskih Hrvata od godine 1946. do danas

Nakon drugog svjetskog rata novinska se djelatnost gradišćanskih Hrvata našla usred organizacijskih i materijalnih teškoća i bila je samo odraz ukupnih složenih prilika u kojima su se gradišćanski Hrvati našli u Drugoj austrijskoj republici. Vitalna pitanja, kao što su školstvo, jezik i uopće kulturno-politički položaj, nisu bila riješena. Austrijska većina ne samo da nije davala poticaja kulturnom razvoju Hrvata nego ga je u mnogome i sama potiskivala. Valja reći da je i među hrvatskom inteligencijom postojala podvojenost oko pitanja uvođenja gradišćanskog hrvatskog književnog jezika u škole, izdavačku i novinsku djelatnost. Gradišćanski hrvatski jezik tada još nije imao pisanu gramatiku i pravopis. Dakako da su se spomenuti problemi morali reflektirati i u novinskoj djelatnosti. Nedostajale su snage koje bi preko medija kao što su novine mogle povezati i informirati, brinuti se za kulturu i opstanak gradišćanskih Hrvata. Budući da su novine i u prijašnjem razdoblju predstavljale dokument svih zbivanja na društvenom polju, uvijek se u austrijskoj javnosti na stav novina prema bitnim pitanjima koja su se ticala Hrvata gledalo kao na stav cijele hrvatske manjine. U tom nepovoljnom trenutku jedino je katolička crkva bila organizacijski i materijalno sposobna pokrenuti novine na hrvatskom jeziku, te su iz njezina kruga i pokrenute prve novine. Bio je to »Crikveni glasnik Gradišća«, u podnaslovu: »Pobožni list apoštolske administrature za hrvatski narod Gradišća«, pokrenut godine 1946. To je jedini list koji nije prekinuo kontinuitet izlaženja, pojavljuje se do danas.

Godine 1947. Rudolf Klaudus, jedan od utemeljitelja predratnih »Hrvatskih novina« (urednik njihove gospodarske rubrike), pokrenuo je list, tjednik »Naše selo«. U podnaslovu se zvao »Narodne novine Gradišćanskih Hrvata«. U programatskom članku prvog broja, u listu se ističe: »Po svladavanju mnogih teškoć smo konačno u stanju, da damo novine našemu narodu u ruke. Dali smo im ime »Naše selo« za to, ar ogromna većina našega naroda živi na selu i tako nas vas naš interes veže uz selo. Živi i cvate li naše selo, živi i cvate naš narod. Zadaća naša, a prema tomu i zadaća ovih naših novina, da naša sela ne samo ostanu takova kakova su, nego da procvatu i cvatu ... Novine su neodvisne i ne služu nijedne političke stranke, nego narod u svojoj cijelosti. Novine su narodne, a prema tomu demokratske i kot takove one su naravski antifašističke.«[6]

Listu svakako pripadaju zasluge na gospodarskom polju cijele pokrajine Gradišće, jer je njegovom inicijativom otpočeto otvaranje mljekarskih zadruga (prva je bila otvorena u Gerištofu). Osim teme sela, list se bavio praćenjem pregovora između velesila i Austrije nakon drugog svjetskog rata. Posebno je zanimanje pokazao u praćenju poslijeratnog položaja hrvatske i slovenske manjine u Austriji. Prestao je izlaziti nakon 140. broja, godine 1949. Tada su započete šire pripreme oko izdavanja tjednika koji bi nastavio tradiciju prijeratnih »Hrvatskih novina«.

[6] »Naše selo«, Narodne novine Gradišćanskih Hrvata, br. 1, 1947, str. 1.

»Naš tajednik«, pokrenut također godine 1947, možemo smatrati pravim nasljednikom »Hrvatskih novina«. Izdavanje tog lista poteklo je od Hrvatskog nakladnog društva, prve organizacije za izdavaštvo gradišćanskih Hrvata, osnovane s ciljem da se hrvatskoj manjini osigura stalna izdavačka djelatnost (novine, udžbenici, kalendari, knjige i drugo). U podnaslovu list se zvao: »Neodvisni glasnik Gradišćanskih Hrvatov«. Program »Našeg tajednika« bio je zacrtan slijedećim riječima u prvom uvodniku lista: »Naš tajednik« nastavit će onde, kade je naše novinstvo pred bojem i po boju prestalo: briga za narod u kulturnom i gospodarskom polju, čuvanje skupnih interesov, gajenje jezika naših ocev i praocev, a ne na zadnje upućivanje i prosvešćivanje našega naroda«.[7]

Pokretanjem toga lista udareni su stalni temelji novinstvu i izdavačkoj djelatnosti gradišćanskih Hrvata. Najveća zasluga u tom pothvatu nesumnjivo je pripadala Hrvatskom nakladnom društvu i trojici pojedinaca: Ignacu Horvatu, Franji Leopoldu i Fridriku Bitingeru, koji im je bio i urednikom. List je izlazio do godine 1960, a tada je nastavio izlaženje pod novim naslovom — »Hrvatske novine«, koje izlaze i danas.

U novine koje su nakon rata izlazile zahvaljujući zalaganju i naporu pojedinih intelektualaca, ubrajaju se i novine »Naša domovina«, s podnaslovom: »Novine Gradišćanskih Hrvata!«. Uživale su podršku austrijskih komunista. Pokrenuo ih je Tome Schneider s grupom svojih drugova godine 1952. Prestale su izlaziti već početkom 1955.

Zaključak koji se nameće nakon ovog kratkog osvrta na povijest novinstva gradišćanskih Hrvata jest da je s obzirom na broj naslova koji se javljao od 1946. do 1960. hrvatska manjina u Austriji u navedenom razdoblju razvila razmjerno bogatu novinsku djelatnost. Međutim, taj uspjeh nije u narednom razdoblju imao uzlaznu liniju, naprotiv, od nastajanja Državnog ugovora godine 1955. novinska djelatnost gradišćanskih Hrvata stagnira.

Kao što je već spomenuto, »Hrvatske novine«, koje izlaze od godine 1960, osim »Crikvenog glasnika Gradišća« jedini su list, i to tjednik, koji hrvatska manjina ima u Gradišću. U nastavku ovoga teksta pokušat ćemo prikazati značajke i doseg »Hrvatskih novina«, te njihovu ulogu u području kulturnog života gradišćanskih Hrvata do danas. Te su novine jedini informativni list ili medij na hrvatskom gradišćanskog jeziku. U sveukupnom utjecaju austrijskog novinstva, pa i onog što se javlja u Gradišću, »Hrvatske novine« imaju, doduše, marginalnu ulogu, ali kao manjinske novine imaju znatno širu i odgovorniju ulogu od tzv. velikih novina. Njihova je zadaća u povezivanju i informiranju, u brizi za kulturu i opstanak gradišćanskih Hrvata, one su dokument svih zbivanja na društvenom polju. Iz svakog pojedinog broja ogleda se dnevna borba za opstanak i sve ono što se smatra bitnim u životu jedne narodne manjine.

Podnaslov »Hrvatskih novina« je »Glasnik Gradišćanskih Hrvata«. Do godine 1967. list je bio tiskan u Beču, a zatim u Željeznom, kamo se premjestio i centar cjelokupne kulturne djelatnosti hrvatske manjine. Prvi urednik lista bio je Feri Sučić (do 1968), kad je taj posao preuzeo Robert Sučić (do 1970), zatim Tome Schneider do 1978, pa Jurica Čenar i od 1981. opet Tome Schneider. List se tiska u nakladi od oko 3.000 primjeraka na, trenutno, 12 stranica malog

[7] »Naš tajednik«, Neodvisni glasnik Gradišćanskih Hrvatov, br. 1, str. 1.

formata. Šalje se članovima Hrvatskog štamparskog društva i pretplatnicima, oko 110 primjeraka ide na institucije i pretplatnike u Jugoslaviji, oko 100 u SAD i Kanadu. Prodaja je organizirana tako da se novine šalju poštom povjerenicima, a oni su odgovorni za dostavu. Novina nema u slobodnoj prodaji na kioscima i u trafikama. »Hrvatske novine« od 1978. imaju profesionalnog urednika, do tada su novine uređivane amaterski, urednik je taj posao radio nakon svojega profesionalnog rada. Od tada izlaze na povećanom broju stranica (do 1978. na osam stranica). Koliko god je ta promjena bila pozitivna, ona se odrazila na povećanje izdavačkih troškova, tako da trenutno tiskanje jednog broja novina stoji prosječno 16.000 šilinga. Unatoč subvenciji, prosječni godišnji manjak iznosi oko 400 tisuća šilinga. Zbog toga je izdavač (Hrvatsko štamparsko društvo) bio prisiljen od 1981. povećati cijenu novina od 3,20 na 4 šilinga, a članarinu za članove Hrvatskog štamparskog društva od 400 na 500 šilinga.[8]

Nakladnik »Hrvatskih novina«, Hrvatsko štamparsko društvo osnovano je na temelju prava hrvatske manjine što joj ga daje član 7 Državnog ugovora iz 1955. Glavna mu je zadaća da gradišćanskim Hrvatima osigura stalnu izdavačku i novinsku djelatnost na materinskom jeziku. U praksi se, međutim, ta zadaća ostvaruje uz znatne, prije svega financijske teškoće. Izdavanje toga jedinog tjednika permanentno dolazi u pitanje zbog male financijske subvencije. U izvještaju Hrvatskog štamparskog društva za godinu 1980. vidi se koliki gubitak stvara tiskanje lista, pa se o tome kaže: »Kad se u ljeti već bilo pokazalo da će gubitak prekoraknuti mogućnosti društva, zamolili smo kancelarstvo, da nam na temelju zakona o narodni grupa dodili potribnu subvenciju. Mi smo naime mogli u svojoj prošnji dokazati da HŠD ispunjava sve zakonske uvjete za takovu subvenciju. Na početku decembra prošloga ljeta odbilo je kancelarstvo našu prošnju prez ikakvoga obrazloženja«. Na kraju izvještaja zaključuje se da »na nijedan način ne smi zbog manjkanja pinez prestat izhajanje Hrvatskih novin ili drugih potribnih izdanj. To bi bilo za naš opstanak katastrofalno«.[9]

Navedeni citat ilustrira koliko »Hrvatske novine«, a time i cijela kultura, trpe od posljedica takva stanja. Jer, poznato je, snaga ili slabost kulture manje ovisi o snazi ili slabosti vrijednosti što ih one izražavaju, a više o moći masovnih medija koje ih šire.[10] Očito je da gradišćanski Hrvati kao manjina ne posjeduju dovoljnu kreativnu moć da bi udovoljili nacionalnom zahtjevu, niti dovoljnu ekonomsku moć za tako skupo stvaralaštvo kao što je novinstvo. Stoga šira kulturna politika Austrije mora znati zaštititi tu kulturu, ne svodeći je na stupanj folklora, nego oživjeti njezine stvaralačke snage i stvoriti ravnotežu obogaćene kulturne interakcije.

»Hrvatske novine« ni po svojoj formi, a ni po sadržaju ne odgovaraju potrebama gradišćanskih Hrvata. Pažljivom analitičaru ne može izmaći jedna konstanta, a to je ponavljanje tema u uvodniku lista. Može se slobodno reći da od početka svog izlaženja novine ponavljaju istu problematiku, a to su aktualna pitanja položaja manjine. Očito je da uzroke ponavljanju tema u

[8] Usporedi članak *Hrvatsko štamparsko društvo daje račun — povišenje cijen neophodno*, »Hrvatske novine« 1, 1981, str. 1.

[9] isto, str. 1.

[10] Usporedi A. Girard, *Kulturni razvoj — iskustva i politike*, Zagreb, 1977, str. 45—50.

uvodniku valja tražiti u pitanju izvršenja bitnih dijelova člana 7 Državnog ugovora. Dovoljan je i letimičan pregled naslova uvodnika da se uoči da je sadržaj prve stranice u novinama gotovo identičan sadržaju neriješenih odredaba člana 7 Ugovora. Sam urednik Tome Schneider u jednom članku o tome kaže: »Slavno i časti puno naše gradišćansko-hrvatsko novinarstvo — kako znamo ono je nedavno spunilo svoju ponosnu sedamdesetku — bilo je, morebit izuzetno jednoč i drugda jedno kraće vrime, stalno postavno pred velike, jako velike probleme i teškoće. Neću da je začnem odmah na početku nabrajati, kad je to ionako do sitnosti poznato našim ljudem... Vrime je teklo, a kako vidimo, problemi su nam ostali. On, ki redovno čita naše novine, pak u nji osebujno vidi i ono nač se najviše tuži HŠD tomu i nije potribno natanko razlagati kade nas jako i bolno čižma žulji. Uz pitanje, kade i kako dojti do pinez za pokrivanje štamparskih trošak, postoji ne manja poteškoća — pitanje gdo će se zeti za uredjivanje, gdo će biti urednik?«[11]

»Hrvatske novine« su nadstranački list. Same sebe označile su kao »platformu za diskusiju, a ne za polemiku«, pa stoga kažu: »Ne kanimo se mišati u stranačku politiku, ar bi to moglo biti propadanje novin. Svakako ne znači to da ćemo uši stisnuti ako nas od jedne ili druge strane napadaju, ili ako se djela protiv interesov naše grupe«.[12] Često se, u vezi sa zahtjevima za ostvarivanje manjinskih prava, predbacuje »Hrvatskim novinama« pripadnost Narodnoj stranci. Međutim, one su stvarno nadstranački list. Svoju djelatnost opisuju ovako: »Mnogo puti se čuju jur glasi, zač uvijek pišu HN o članu 7, zač ne moru pisati o drugi tema. Odgovor na ovo je jako jednostavan: ni u radiju, ni u televiziji, ni u nimški novina se ne piše i izvještava o položaju hrvatske narodne zajednice. Nimamo upliva na ove institucije, na ova medijska poduzeća. Jedini upliv koga mi imamo, imamo na HN, na novine svih Gradišćanskih Hrvatov, ne gledeć na partijsko opredeljenje, na stranke ili na ideologije. Mi svi ki u novina pišemo imamo upliv na sadržaj novin, a kroz novine i na širok sloj štiteljev ovih novin i na političare ki jako dobro znaju, ča se u novinama piše, ča Gradišćanski Hrvati potribuju...«[13]

U prezentiranju svog položaja javnosti »Hrvatske novine« dosljedno su realne. Kad god austrijska vlada pokaže i najmanje zanimanje, novine to shvaćaju kao znak dobre volje u nastojanju da se riješi problem manjinskog pitanja.

Najaktualniji je problem gradišćanskih Hrvata još uvijek ispunjenje bitnih odredaba člana 7 Državnog ugovora. To pitanje ima, dakako politički karakter i najneposrednije utječe na pravni položaj Hrvata u Austriji. Novine su dosljedne u stavu da problem Ugovora treba neprestano aktualizirati. Time se pruža prilika da se javnosti ukaže na nepovoljne prilike u kojima živi hrvatska manjina, da su one čak nepovoljnije nego za koruške Slovence.

Razmatrajući rezultate popisa stanovništva iz godine 1981. novine kažu: »Kad mi Gradišćanski Hrvati pogledamo na rezultate brojidbov stanovničtva u Austriji, onda se moramo pitati, da li Austrija kaže i dovoljno brigu za opstanak i razvitak i za narodnosti unutar svojih granic. Odgovor more samo

[11] Usporedi članak T. Schneidera *Čast mi je — i jaram*, »Hrvatske novine« 12, 1981, str. 2.

[12] »Hrvatske novine« 1, 1974, str. 1.

[13] Usporedi članak S. Emricha *Novine su nam potribne!*, »Hrvatske novine« 11, 1980, str. 1—3.

glasiti: Ne! Naš broj od brojidbe do brojidbe opada. U ovi broji, a ne u nekom našem ličnom dobrostanju, se stvarno zrcali položaj, a znamda još i sudbina naše narodnosti. Ako se ne stvori zaista atmosfera, u koj more naša narodnost živiti u koj se more razvijati, i ako se ne ostvaru ona prava ka su nam za daljni opstanak i razvitak potribna, onda ćedu se ispuniti prorokovanja o našem izumiranju. Da ne mora biti tako, zato svidoči Italija. Zato su nam svidok i danska narodnost u SR Nimškoj, i nimška narodnost u Danskoj, a ne nazadnje i narodnosti u Jugoslaviji, kada idu narodnosna prava tako daleko, da ima u jednom pokrajinskom saboru pet ravnopravnih jezikov«.[14]

U sklopu manjinske problematike, na stranicama »Hrvatskih novina« najčešće je još prisutno pitanje jezika i školstva. Pravo na upotrebu hrvatskog jezika od vrtića do srednje i više škole, odnosno u javnoj upravi i sudstvu. »Hrvatske novine« smatraju pitanjem od čijeg će rješavanja zavisiti njihova daljnja sudbina. Dosadašnja politika tzv. »malih koraka« tek je započela rješavati neke probleme u školstvu, ali potpuno rješenje pitanja škola nije apsolvirano. U nastojanju da se očuva hrvatski jezik, »Hrvatske novine« nastavljaju one napore koji su poduzeti još prije rata u kulturnom kontaktu s Hrvatskom — da približe gradišćanski hrvatski jezik književnom jeziku u Hrvatskoj, da osposobe gradišćanske Hrvate za razumijevanje hrvatskog književnog jezika, te da im na taj način približe hrvatsku književnu i kulturnu baštinu.

Od godine 1969, u okviru Hrvatskog akademskog kluba iz Beča, pokrenut je časopis »Novi glas«, u podnaslovu najprije »Glasilo Hrvatskoga akademskoga kluba«, a danas »Magazin HAK-a«. U pravilu izlazi četiri puta godišnje, ali je zapravo neredovita publikacija. Taj se časopis nadovezuje na časopis »Glas«, koji je pokrenuo Martin Prikosović godine 1957. U podnaslovu se zvao »Časopis za kulturu i politiku«. Taj je časopis izražavao reformska nastojanja mlade generacije hrvatskih akademičara, koja je smatrala da imperativ promijenjenih društvenih odnosa nalaže reformu i suvremeni kontakt s hrvatskim narodom u Gradišću. Nastavljajući tradiciju »Glasa«, »Novi glas« također otvoreno i kritički analizira aktualnu problematiku Hrvata u Gradišću. Mlada generacija gradišćanskih Hrvata prva je, naime, počela reagirati na probleme i propuste svoje manjine u cjelini. Neopterećenom logikom, nepoznavanjem kompromisa i nadasve sigurnim instinktom oni su prvi ukazali na slabosti hrvatske manjine koje su odraz nje same, ali isto tako i na propuste koje je šire društvo učinilo prema njoj. HAK-ovci su shvatili da budućnost gradišćanskih Hrvata leži u sintezi, tj. u integraciji unutar pluralizma a na ovom temelju: s Austrijom, s Gradišćem i s vlastitim hrvatstvom. Za to je, smatraju oni, nužna moderna dvojezičnost i pripadnost dvjema kulturama. Premda u ocjenama »Novog glasa« često ima mladenačkog zanosa i naivnosti, nedorečenosti, ipak, gledajući u cjelini, prijedlozi i nastojanja ove generacije pokazuju odlučnost i stalnost u borbi za priznavanje hrvatskog manjinskog prava. Ta su nastojanja osobito došla do izražaja kad je zaslugom HAK-a osnovan Kontaktni komitet. HAK-ovci preko »Novog glasa« s puno smjelosti i otvorenosti pozivaju da im etabilirane društvene strukture polože račun o tome kako se iskorištava kulturna baština i koje su joj prave vrijednosti. Stoga »Novi glas« često na svojim stranicama objavljuje razgovore s istaknutim političkim i javnim i kulturnim radnicima, koji iznose svoje viđenje položaja gradišćanskih Hrvata u Austriji, te njihovu perspektivu. Šteta što je tehnička oprema toga časopisa niska i što se u toliko godina izlaženja tek nešto uspjela popraviti jezična i sadržajna razina; tiska se ofset-kopijom. Na redovitost svakako utječu financijska sredstva te prebrza fluktuacija mladih, napose onih koji su angažirani oko redovitog izlaženja časopisa.

[14] Usporedi članak Š. Emrich, *Broj Južnotirolcev i Ladincev raste*, »Hrvatske novine« 17, 1983, str. 1—2.

»Put« je relativno nov časopis koji izdaje Hrvatsko Gradišćansko kulturno društvo u Beču, u podnaslovu se zove »Informativni list za Gradišćanske Hrvate u Beču«. Izlazi dvomjesečno od godine 1980. Odgovorni urednik časopisa je Gabriela Karall. Smisao i ideja tog lista je »da bude nek most med 'društvom' i Gradišćanski Hrvati u Beču, a takaj i za sve domoroce med sobom ki živu tako rašicano u ovom velikom gradu. Put neka bude put, po kom si Hrvati u Beču dojdu bliže, da bi zaistinu nastali najveće hrvatsko 'selo u Austriji'«.[15]

Kao što se iz citata vidi, to je prvenstveno informativni list namijenjen Hrvatima iz Gradišća koji su povremeno ili stalno nastanjeni u Beču (prema nekim procjenama ima ih oko 15 tisuća). Velika gradska sredina, kao što je ona u Beču, pogoduje otuđenju Hrvata svojoj kulturi. Bivši seljak, otrgnut iz svoje prirodne okoline i života u zajednici, ne može u tako velikom gradu pustiti nove korijene. Uloga okupljanja i informiranja tih gradišćanskih Hrvata preuzeo je, dakle, taj časopis. On, doduše, još uvijek nije u cijelosti definirao svoj program poput »Novog glasa« i »Hrvatskih novina«, ali njegova se pozitivna uloga ne može zanijekati.

Na kraju ovoga teksta potrebno je nešto reći o radio-emisijama na hrvatskom jeziku i kablovskoj televiziji.

Kao što je na početku istaknuto, gradišćanski Hrvati imaju hrvatske emisije na regionalnom radiju. One postoje od godine 1979. Tjedna emisija ima naziv »Naši ljudi«, emitira se 60 minuta petkom od 15 do 16 sati. Postala je vrlo popularna i slušaju je i Hrvati u Beču i u susjednoj Mađarskoj. Uspjeh se svakako može tražiti u zanimljivom sastavljanju priloga, ali i u činjenici da se u njoj, kako ističu »Hrvatske novine«, »zrcali život i djelo Gradišćanskih Hrvatov ... ali i jedna istina, ku mnogi ne bi željili viditi, ali s kom moramo živiti. Pokaže se naime, i to na drastičan način, da mi Hrvati dosta slabo vladamo hrvatskim jezikom. Koliko se puti u hrvatski intervju promakne nimška rič. Ponekad samo zbog neznanja adekvatne hrvatske riči, ali ponekad i iz same komotnosti da se misli. Ova komotnost i neznanje je rezultat i realitet današnjega života naše narodne grupe ...«[16]

Osim te, postoje još dvije tjedne emisije. Prva je kulturno-informativna emisija »Naš kulturni tajedan«, nedjeljom od 21,30 do 22 sata, druga je glazbena zabavna emisija po željama »Za jedan časak radosti«, u trajanju od 50 minuta, također nedjeljom od 17,10 do 18 sati.

Na regionalnom radiju postoji i dnevna emisija (osim nedjelje) pod nazivom »Na znanje se daje« u trajanju od 5 minuta, u večernjem terminu od 19,55 do 20 sati. U njoj se pretežno daju vijesti.

U ovako koncipiranom prilogu nije, na žalost, moguće dati cjelovitiju analizu strukture radio-programa na hrvatskom jeziku, ali u cjelini može se

[15] »Put«, Informativni list za Gradišćanske Hrvate u Beču, 1, 1980, str. 1.

[16] Usporedi članak *Jedno ljeto tajedne emisije na radiu*, »Hrvatske novine« 39, 1980, str. 1.

zaključiti da je emitiranje na regionalnom radiju hrvatskih emisija najznačajniji dobitak na polju manjinske politike poslije drugog svjetskog rata, i da bi se ta pozitivna interpretacija politike »korak po korak« trebala odvijati i na drugim područjima kulturnog života.

U kablovskoj se televiziji, kako znamo, signal prenosi izravno u prijenosnik preko kabela, a ne radio-valovima kroz antenu. Najistaknutija je osobina kablovske televizije da ona omogućuje nekoj užoj zajednici komuniciranje s vanjskim svijetom. Ta nesumnjivo pozitivna tekovina tehnike daje mogućnost gradišćanskim Hrvatima da, također od 1980, gledaju emisije prvog programa televizije Zagreb. Nedostaju, međutim, i hrvatske emisije na austrijskoj televiziji. Tek decentralizacijom, postavljanjem regionalne televizijske mreže u kojoj će zemaljski televizijski studiji imati veću autonomiju u stvaranju programa, stvorit će se uvjeti za hrvatske emisije, što će znatnije utjecati na kuturni život hrvatske manjine.

Nakon svega, možemo zaključiti.

U ovom kulturnom razvoju gradišćanski Hrvati trebaju i dalje, s više ustrajnosti, razvijati svoju književnost i jezik te ih širiti preko masovnih medija. S druge strane, većinska kultura treba štititi bikulturnost Hrvata. Jer, ako bi se manjinska kultura utopila u kulturu većine, bio bi to neizbježan put prema potpunoj asimilaciji te manjine, koja ima svoju autentičnu kulturu i historijsku svijest, pa prema tome i prirodno pravo na viziju svoje budućnosti.

Božena Vranješ-Šoljan

ZUSAMMENFASSUNG

Die burgenländischen Kroaten — Probleme der Massenmedien

In der vorliegenden Arbeit behandelt die Verfasserin die kulturelle Entwicklung der burgenländischen Kroaten, gesehen durch das Problem der Massenmedien: Presse, Rundfunk und Fernsehen. Da die Massenmedien auch dazu beitragen können, sich den Assimilationstendenzen zu widersetzen, hat die Verfasserin versucht, eine Antwort auf die Frage zu finden, was für eine Rolle sie gegenwärtig im Kampf um die Erhaltung der nationalen Identität der Burgenländer Kroaten spielen. Was die Zeitungen anbelangt, erscheinen die Wochenzeitung »Hrvatske novine« (»Kroatische Zeitung«) sowie die Zeitschriften »Novi glas« (»Die neue Stimme«) und »Put« (»Der Weg«). Seit 1979 gibt es auch Sendungen in kroatischer Sprache im regionalen Rundfunkprogramm, was auch die bedeutendste Errungenschaft auf dem Gebiet der Minderheitenpolitik nach dem Zweiten Welkrieg ist. Diese positive Verwirklichung der »Politik der kleinen Schritte« sollten auch im Fernsehen ihren Niederschlag finden in Form von regelmäßigen Sendungen in kroatischer Sprache, was noch nicht der Fall ist.

Am Ende kommt die Verfasserin zum Schluß, daß die burgenländischen Kroaten in ihrer kulturellen Entwicklung auch weiterhin ihre Sprache und Literatur zu entwickeln und sie mit Hilfe der Massenmedien auszubreiten bestrebt sein sollten.

KULTURNA I PROSVJETNA SURADNJA S GRADIŠĆANSKIM HRVATIMA (1951–1971)

ANTE BLAŽENĆIĆ, Zagreb

1. *Situacija u Gradišću poslije oslobođenja Austrije 1945. godine*

Poslijeratne prilike i međudržavni odnosi između SFR Jugoslavije i Republike Austrije nepovoljno su utjecali na odnose SR Hrvatske i Gradišća, gdje živi oko 35.000 Gradišćanskih Hrvata. Riječ je prije svega o neriješenim teritorijalnim problemima, tj. o zahtjevu naše zemlje da se Južna Koruška sjedini s Jugoslavijom, zatim je nacistička propaganda, poglavito u Koruškoj i Štajerskoj, još za vrijeme rata bila protivnik narodnooslobodilačkog pokreta, izrazito antikomunistički stav austrijskih političkih stranaka, socijalista, narodnjaka i slobodnjaka, aktivnost hrvatske političke emigracije, sovjetska okupacija Gradišća 1945—1955. god., te sukob Jugoslavije s Informbiroom. S druge strane, nije bilo ni prije drugog svjetskog rata trajnog i organiziranog rada u Hrvatskoj s Gradišćanskim Hrvatima. Doduše, u bečkoj ambasadi predratne Jugoslavije bio je službenik koji je održavao kontakte s Gradišćanskim Hrvatima, ali u Hrvatskoj nije bilo neke organizacije koja bi te veze trajno razvijala. Više su to bile lične veze istaknutih znanstvenih i kulturnih radnika, koji su s Gradišćanskim Hrvatima uspostavljali lične i prijateljske veze. Neka kulturna društva iz Hrvatske pokušala su organizirati trajne veze. Za Gradišćanske Hrvate bilo je simpatija u hrvatskoj javnosti, poglavito 1933. god., kada su u Gradišću proslavljali svoju 400. godišnjicu. Tom prilikom osnovano je u Zagrebu prvo Društvo prijatelja Gradišćanskih Hrvata, ali je bilo kratkog vijeka, jer ga uskoro zabranjuje ondašnji diktatorski režim kraljevine Jugoslavije.

Za uspostavljanje veza poslije Oslobođenja bilo je i objektivnih teškoća. Ni poslije rata nije bila osnovana neka organizacija, koja bi imala stalne veze s nekim društvom u Gradišću i koja bi se bar donekle mogla koristiti u obavještanju javnosti u Hrvatskoj o aktualnim problemima Gradišćanskih Hrvata. To bi omogućilo vladi SR Hrvatske da pokreće neka pitanja i pruži pomoć Gradišćanskim Hrvatima.

Poslije rata prvi su kontakti potekli od samih Gradišćanskih Hrvata. Jedna njihova delegacija dolazi 1945. god. u Beograd, gdje je posjetila predsjednika Tita i zamolila da se Gradišćanski Hrvati koji su bili mobilizirani kao njemački vojnici puste iz našeg zarobljeništva. Predsjednik Tito je dele-

gaciju lijepo primio i to usvojio, pa su Gradišćanski Hrvati bili otpušteni iz naših zarobljeničkih logora i otišli svojim kućama. Ta odluka predsjednika Tita izazvala je vrlo dobar dojam u Gradišću. Raspoloženje u Gradišću, stvoreno Titovom odlukom, moglo se iskoristiti pri uspostavljanju veza s institucijama Gradišćanskih Hrvata, kojima je u to doba i te kako bila potrebna pomoć matičnog naroda u obnovi njihova kulturnog i prosvjetnog života.

Naime, poslije 1945. god. Gradišće je kao pokrajina obnovljeno, jer su ga nacisti nakon okupacije Austrije kao pokrajinu likvidirali i podijelili između Donje Austrije i Štajerske. Nacizam je ostavio dubokog traga, jer je zamro kulturni život među Gradišćanskim Hrvatima; hrvatski jezik je bio uglavnom izbačen iz škole, a učitelji za koje se znalo da su dobri Hrvati bili su premješteni u njemačka sela. Provodila se germanizacija. U trenutku obnove bila je nužna pomoć matičnog naroda, njegovih kulturnih i prosvjetnih institucija, ali je ona izostala zbog naše nepripravljenosti za takav posao. Pogotovo je bio prikladan trenutak da im se pomogne dok su naši odnosi sa Sovjetskim Savezom bili dobri, prije Rezolucije Informbiroa 1948. god. Poslije raskida sa SSSR-om i objektivne okolnosti su otežavale te veze. Za razliku od nas, Slovenci su nastupili organizirano i mnogo pomogli obnovu kulturno-prosvjetnog rada među Koruškim Slovencima. Tome su išle na ruku i okolnosti da su između Južne Koruške i Slovenije bile kroz čitavu povijest vrlo dobre veze. Pored toga, Južna Koruška je od 1945. do 1955. god. bila u britanskoj okupacionoj zoni, a Jugoslavija je, unatoč svim poteškoćama oko Trsta, održavala odnose s Velikom Britanijom.

Svrha uspostavljanja veza s Gradišćanskim Hrvatima

Veze se ipak uspostavljaju 1949. god., najviše inicijativom nekih uglednih Gradišćanskih Hrvata. Tome je pomoglo to što je školski nadzornik za hrvatsko školstvo pri Zemaljskoj vladi Gradišća, poznati kulturni radnik prof. Rudolf Klaudus, akademski slikar, bio prije rata student zagrebačke Likovne akademije. On je bio glavni pokretač za razvijanje veza s Hrvatskom, te upućuje i prvu grupu učitelja, 1949. god., u posjet Jugoslaviji radi učenja jezika.

Budući da u Hrvatskoj nije bilo pogodnih organizacija za prihvat grupe, to je organizaciju boravka gradišćanskih učitelja preuzeo Informacioni ured pri Predsjedništvu vlade NRH (do 1952. god.) u suradnji sa Savjetom za prosvjetu, nauku i kulturu NRH, koji je davao pratioce. Prvi posjet je bio obilazak pojedinih krajeva Hrvatske, uključujući jadransku obalu, gdje je održan tečaj iz hrvatskog jezika. Osnutkom Matice iseljenika Hrvatske 1951. god. (dalje: MIH), god. 1952. prelazi briga za Gradišćanske Hrvate na tu organizaciju, kao najprikladniju, jer su i Gradišćanski Hrvati bili, u neku ruku, i prvi naši iseljenici, koji su u XVI. stoljeću napustili Hrvatsku za vrijeme ratova s Turcima. Rečeno je prilikom uključenja te problematike u MIH da je to privremeno rješenje, dok se ne osnuje društvo koje bi se time specijalno bavilo. Takovo je društvo osnovano tek 1976. god. u Zagrebu.

Matica se povezuje s Komisijom za međunarodne veze i manjinska pitanja Socijalističkog saveza radnog naroda Hrvatske (dalje: SSRNH), koja daje političku liniju tome radu. Matica je realizator te politike, ali sudjeluje i u njezinu kreiranju. Utvrđena je i svrha rada s hrvatskom manjinom. Išlo se zatim da se pomogne toj manjini u obnovi kulturnog i prosvjetnog života, da se manjina informira o zbivanjima kod nas i da bude tumač istine o nama među

svojim sugrađanima. Zatim, da pomogne, u granicama svoje mogućnosti, uspostavljanju veza između Pokrajine Gradišće i SR Hrvatske.

Na Gradišćanske Hrvate gledali smo kao cjelinu, bez obzira na njihove stranačke opredjeljenosti. Želeći smo uspostaviti veze s njihovim glavnim organizacijama. Savezna austrijska vlada, kao i Zemaljska vlada Gradišća, nisu sprečavale kontakte s njima. Kontakti su bili javni. Austrija se nalazila u raznim teškoćama, a mi smo jedini mogli sa svojim stručnim kadrovima pomoći na prosvjetno-kulturnom polju. Gradišćanske Hrvate smo priznavali kao lojalne građane Austrije i nije dolazila u obzir nikakva iredentistička, antiaustrijska, komunistička ili ateistička propaganda. Poštivali smo njihove vjerske i nacionalne običaje i tradicije, a da je bilo tako, austrijski organi su se mogli vrlo brzo uvjeriti. Sve je bilo u okviru legalnosti i austrijskih zakona. Matica je razvijala razne oblike u radu s Gradišćanskim Hrvatima, kao što su tečajevi hrvatskog književnog jezika, poznavanje naše povijesti i zemljopisa, muzički i folklorni tečajevi, sportski nogometni nastupi, gostovanja kulturno-umjetničkih grupa u Gradišću i njihovih grupa u Hrvatskoj itd. Sve su to bila sredstva za provođenje zacrtane politike dogovorene u SSRNH i MIH.

2. *Organizacije Gradišćanskih Hrvata*

U Gradišću djeluju dvije centralne organizacije: Hrvatsko kulturno društvo (dalje: HKD), osnovano 1929. god. i Hrvatsko štamparsko društvo (dalje: HŠD), osnovano 1947. god., a u Beču Hrvatsko gradišćansko kulturno društvo (dalje: HGKD), osnovano 1934. god. i Hrvatski akademski klub (dalje: HAK), osnovan 1948. godine. Sedamdesetih godina (1972.) u Beču je osnovan Komitet za prava Gradišćanskih Hrvata, a u Gradišću Društvo za unapređenje Hrvata u Južnom Gradišću. Pored tih društava, postoji priličan broj samostalnih kulturnih grupa po selima.

Osim tih društava i grupa djeluje i organizacija Hrvata socijalista. Konferencija predsjednika i potpredsjednika hrvatskih i jezično mješovitih općina, u okviru Saveza općinskih socijalističkih predstavnika Gradišća predstavljena svojim Presidijumom (1955.). Tek u novije vrijeme (1977.) Konferencija je registrirana kao posebno društvo i donesen je statut.

Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću

Hrvatsko kulturno društvo glavno je društvo Gradišćanskih Hrvata. S njim je Matica najviše kontaktirala i organizirala svoje akcije. Ono je glavni nosilac kulturne aktivnosti, a ujedno je nosilac i političkih zahtjeva hrvatske manjine. Vode ga entuzijasti, kao i ostala hrvatska društva. Bori se za očuvanje nacionalne individualnosti, čuva tradicije i hrvatski jezik, razvija razne kulturne aktivnosti i manifestacije prilikom raznih godišnjica važnih za povijest Gradišćanskih Hrvata. Podnosi memorandume Saveznoj i Zemaljskoj vladi, traži ispunjenje člana 7 Državnog ugovora.

Državni ugovor je sklopljen 1955. god. između Austrije i Saveznika (Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država, Francuske i Sovjetskog Saveza). Na osnovi toga ugovora prestao je okupacioni status. Austrija je dobila nezavisnost i obavezu da bude neutralna. Jugoslavija se odlučno založila da u taj među-

narodni ugovor uđe član 7, koji osigurava opstanak i razvoj slovenske i hrvatske manjine u Austriji. Taj član predvida osnovne i srednje škole na materinskom jeziku tih manjina, kao i da slovenski, odnosno hrvatski jezik uz njemački bude službeni jezik na području gdje žive manjine; dvojezične natpise mjesta; zabrane djelovanja organizacija koje rade protiv manjina; pravo na financijsku pomoć za svoje organizacije itd. HKD je po stupanju na snagu Državnog ugovora (27. VII. 1955), podnijelo posebnu Spomenicu Saveznoj vladi u Beču i svim državama koje su potpisale Državni ugovor, kao i ambasadi SFR Jugoslavije. U Spomenici se razrađuje član 7 i predlaže kako da se on primijeni. Traži se da se donesu potrebni zakoni i upravno-organizacijske mjere koje bi garantirale hrvatskoj manjini sva ona prava koja joj osigurava član 7 Državnog ugovora. Posebno je konkretno razrađeno pitanje organizacije hrvatskog školstva i učenje hrvatskog jezika u dječjim vrtićima, u osnovnim i glavnim školama, gimnazijama i stručnim školama, kao i pripremanje budućih hrvatskih učitelja na učiteljskoj školi. U tom teškom poratnom razdoblju, kad je i donesen taj veoma važan dokumenat u povijesti Gradišćanskih Hrvata, na čelu Hrvatskog kulturnog društva u Gradišću stajao je Ignac Horvat, poznati književnik, istaknuti kulturni i javni radnik.

HKD ima glavni oslonac u hrvatskoj inteligenciji, seljaštvu, a djelomično i u radništvu. Društvu nedostaju financijska sredstva za njegove akcije. Nešto je malo dobivalo subvencije od Zemaljske vlade. Od Savezne vlade prvi put je dobilo subvenciju 1964. god., u iznosu od 500.000 šilinga, ali od 1970. god. dobiva samo polovinu te sume. Kad su socijalisti dobili većinu i homogenu saveznu vladu, oni su tu subvenciju podijelili između HKD-a i Socijalističke Konferencije. Narodna stranka, koja je bila na vlasti 1964. god., dala je cijelu sumu HKD-u, a Konferenciji ništa, jer je HKD smatrala predstavnikom Gradišćanskih Hrvata, a ne i Konferenciju. Naprotiv, socijalistička vlada smatra i jedne i druge predstavnicima Gradišćanskih Hrvata. HKD je izvanstranačko društvo. Društvo nema ni jednog profesionalca, kao ni ostala hrvatska društva. To mu otežava rad. Kad je dobilo subvenciju, odmah je imenovalo tajnika, izvršilo upis članova (upisano je oko 5.000). Društvo je razvijalo, pošto je dobilo subvenciju, razne aktivnosti i pomagalo osnivanje i rad kulturnih grupa. Ali čim je subvencija prepolovljena, ukinuto je profesionalno mjesto tajnika i rad je popustio. Niz godina nije imalo svojih prostorija, ali je dobro organiziranom akcijom, dobrovoljnim prilozima, dobilo svoj Hrvatski dom u Željeznom. To je velik uspjeh društva. Akcija oko doma pokazala je da hrvatski narod u Gradišću, kad se osloni i na vlastite snage, može uraditi vrlo krupne stvari. Matica, zajedno sa Skupštinom grada Zagreba, poklonila je domu veoma lijepu radnu sobu prilikom otvorenja 1970. god. Društvo osniva i svoje sekcije, tj. odbore po selima, ali to ne ide onako kako bi se željelo. Ti odbori trebali bi biti uporišta i izvori snage HKD-a.

Hrvatsko štamparsko društvo

To se društvo bavi izdavačkom djelatnošću, izdaje tjednik »Hrvatske novine«, kalendar »Gradišće« i poneku knjigu. Izdržava se uglavnom od članarine svojih članova i od prodaje svojih izdanja. To je jedinstven slučaj da jedne tjedne novine nemaju niti jednog profesionalca u redakciji, nego samo jednog honorarca, koji ima drugo stalno zaposlenje. Ali »Hrvatske novine«, iako skromnog izgleda, ipak imaju važnu ulogu u životu Gradišćanskih Hrvata. Kroz njih progovara duša hrvatskog naroda, koji hoće očuvati svoje tradicije i jezik i dalje napredovati. Društvo raspisuje i književne natječaje. Premda sa skromnim, upravo simboličnim nagradama, ono ipak stimulira pisanje na hrvatskom gradišćanskom jeziku. Nagrade se daju iz fonda »Ignac Horvat«.

Hrvatsko gradišćansko kulturno društvo u Beču

To društvo okuplja Gradišćanske Hrvate koji žive u Beču ili rade preko tjedna u Beču; ima ih oko 15.000. Brine se da očuvaju svoj jezik i običaje. Dugo je držalo svoje sastanke po gostionicama, ali je kasnije, uz pomoć subvencije HKD-a, uredilo svoje prostorije u Beču. I za to društvo Matica je djelomično poklonila namještaj, kao i narodne nošnje. HGKD priređuje svoj tradicionalni Hrvatski bal svake godine, koji posjećuje oko tisuću Gradišćanskih Hrvata iz Beča, a dolaze i prijatelji iz Gradišća. Taj je bal zapravo nacionalna manifestacija bečkih Gradišćanskih Hrvata, gdje se oni skupljaju, gdje razgovaraju o svojim problemima, zabavljaju se i dobivaju impulse da ustraju u borbi za očuvanje svoje nacionalne individualnosti u dvomilijunskom Beču. Na taj bal dolaze redovito, od 1954. god., i predstavnici Matice, kao i predstavnici naših republičkih institucija. Preko tjedna priređuju se zabavne večeri za omladinu. U sastavu toga društva djeluje nogometni klub »Gradišće«, koji održava veze s nogometnim klubovima u Hrvatskoj. To društvo nema nikakve subvencije, a prihodi su mu od Hrvatskog bala i zabavnih večeri.

Hrvatski akademski klub

Taj klub okuplja prvenstveno gradišćanskohrvatske studente i srednjoškolce, kao i one koji su završili studije, dakle hrvatske intelektualce. Prvenstvena mu je zadaća čuvanje jezika i tradicija. Izdavalo je svoj list »Glas«, koji je kasnije promijenio naziv u »Novi glas«, a izlazi nekoliko puta godišnje. HAK organizira razne akcije u hrvatskim selima, osobito nastupe svog folklornog ansambla. Održavaju se razna predavanja, na koje HAK poziva ugledne javne radnike iz Gradišća, Austrije i Jugoslavije. Polaže mnogo na aktualne teme. I HAK podnosi Saveznoj i Zemaljskoj vladi peticije u kojima iznosi zahtjeve za realizaciju Državnog ugovora.

Komitet za prava Gradišćanskih Hrvata

Taj Komitet okuplja tridesetak aktivista, studenata, radnika, uglavnom omladine, i traži odlučnije akcije za ostvarivanje prava Gradišćanskih Hrvata u vezi s Državnim ugovorom. Komitet je izdavao letke i pisao peticije na nadležne austrijske organe. Usmjeren je više na političke akcije.

Društvo za unapređenje Hrvata u Južnom Gradišću

To je društvo osnovano u Oberwartu u Južnom Gradišću. Glavni mu je zadatak, da pomogne stvaranje hrvatskih odjeljenja pri gimnaziji u Gornjoj Šici, da osigura internatski smještaj ili prijevoz učenika uz cjelodnevni boravak. Nastalo je po sporazumu istaknutih prvaka-patriota Narodne stranke

i Socijalističke partije u Južnom Gradišću. Tako su izabrana dva predsjednika Društva, dr Demeter Linzer, prije predsjednik HKD-a od Narodne stranke i inž. Toma Wagner, prije narodni zastupnik Socijalističke partije. Društvo je pronašlo početna materijalna sredstva, te su se formirala hrvatska odjeljenja u gimnaziji u Gornjoj Šici. Đaci su učili četiri sata tjedno hrvatski, prevozili su se, imali su ishranu u školi i posebnog odgojitelja. Ali pošto je uzmanjkala državna pomoć, a nije bilo potpore ni od hrvatske javnosti, koja nije vjerovala u uspjeh toga pothvata koji se je pokrenuo na krajnjem jugu Gradišća, ta su odjeljenja prestala radom, te se nastavilo raditi samo u dvije grupe, s po dva sata tjedno nastave hrvatskog jezika. Taj je pokušaj pokazao da se na jednom važnom zadatku za narodnu manjinu mogu naći zajedno i narodnjaci i socijalisti, samo treba upornosti, strpljivosti i čvrstine. Mi smo iz Hrvatske tom društvu dali podršku i pomoć na startu.

Konferencija predsjednika i potpredsjednika hrvatskih i jezično mješovitih općina

To društvo (dalje: Konferencija) ima više političko obilježje i opredjeljeno je stranački. Praktički u njemu su samo pripadnici Socijalističke partije. Djeluje u okviru Saveza općinskih socijalističkih predstavnika Gradišća. Bavilo se najviše ekonomskim problemima u okviru općina, kako da se rješavaju razni gospodarski problemi: uvođenje vodovoda, kanalizacije, uređenje mjesta, pitanje zaposlenosti, podizanje malih industrijskih pogona, pri čemu su postigli vrlo zapažene rezultate. Ali su se bavili i političkim problemima hrvatske manjine. Inzistirali su da se i oni smatraju predstavnicima te manjine, jer socijalisti na svim općinskim izborima za Zemaljski sabor i Parlamenat u većini hrvatskih i u jezično mješovitim općinama dobivaju najviše glasača. Istina, na izborima se ne govori o članu 7, jer političke stranke u Gradišću ne žele da se o toj osjetljivoj temi izjašnjavaju u izbornoj borbi. I, prema tome, ne znači da su oni koji glasaju za socijaliste u hrvatskim selima protiv člana 7. Oni na izborima glasaju za stranačke programe (među njima ima i dosta doseljenih Nijemaca). Ali, bez obzira na te činjenice, Socijalistička partija u austrijskom višepartijskom sistemu u kojem izbori odlučuju o udjelu u vlasti, vodi računa o mišljenju te socijalističke Konferencije, jer ona predstavlja općinske funkcionare, koji su direktno povezani s masama.

Na sastanku predsjednika i potpredsjednika hrvatskih i jezično mješovitih općina u Gradišću održanom u Cindrofu 26. XI. 1955. god. većinom glasova prisutnih općinskih funkcionara (29 prema 16) odbačena je Spomenica HKD-a i stavljene su primjedbe na član 7 Državnog ugovora. U zaključcima se ističe da su oni predstavnici hrvatske manjine, jer su birani od naroda. Zatim: »Odredbe Državnog ugovora mogu biti primjenjivane samo u onoj mjeri u kojoj se hrvatski Gradišćanci žele poslužiti pravima koje im garantira član 7. U tim pitanjima ne može biti nekog općeg rješenja za hrvatske i mješovite općine Gradišća. Pojedinim općinama treba prepustiti odluku o tome koliko se žele ili ne žele koristiti pravima koja im pripadaju po Državnom ugovoru«.

Ta konferencija inače ističe potrebu da se dobro nauči njemački jezik, da se ne smije ničim izazivati sukobe s njemačkim susjedima. Ona je protiv obaveznog učenja hrvatskog jezika u dječjim vrtićima i školama, traži da to bude dobrovoljno, da o tome odlučuju roditelji. Konferencija ne izdaje novine na hrvatskom jeziku i druge publikacije, praktički zanemaruje učenje hrvatskog jezika. Ta koncepcija pogoduje asimilaciji Gradišćanskih Hrvata i stvorila je podvojenost i zaoštrenost u Gradišću i oštre sukobe s hrvatskim društvima, koja pak odlučno zastupaju sva prava zajamčena članom 7 Državnog ugovora, kritizirajući Konferenciju da pomaže asimilaciju.

Konferencija pak tvrdi da oni ne propagiraju asimilaciju, nego da je ona prirodna i da je zahvatila velik broj Gradišćanskih Hrvata. Njemački se jezik čuje svuda unaokolo; tu su sredstva javnog komuniciranja, radio, televizija, štampa, zatim boravak veći dio tjedna na radu u gradu, tj. u njemačkoj sredini, mješoviti brakovi, doseljavanje Nijemaca u hrvatska sela, seljenje Hrvata iz sela u gradove iz ekonomskih razloga, jer su krajevi gdje žive Hrvati većinom privredno nerazvijeni i u njima nema industrijskih pogona. Tamo pak gdje se stanovništvo više bavi poljoprivredom i ne ide na rad u industrijska središta asimilacija se manje osjeća.

Svakako da postoje objektivne činjenice koje omogućavaju asimilaciju, ali da je Konferencija zauzela drugi stav prema nacionalnom pitanju i da podržava član 7 Državnog ugovora, posljedice prirodne asimilacije ne bi se tako osjećale. Dakako, takvo stanovište bi ih približilo mišljenju hrvatskih društava. Bilo bi korisno kad bi Konferencija svoje pristalice uvjeravala o potrebi dvojezičnosti; da ukazuje posebno na činjenicu da narodi koji žive na mješovitom području radi međusobnog razumijevanja, poštivanja i zajedničkog života treba da poznaju jezike koji se govore u toj sredini. Gdje se tako postupa, vladaju vrlo dobri odnosi između većinskog naroda i nacionalnih manjina. I Nijemcima bi bilo dobro da uče hrvatski jezik iz osobnih razloga. Tako npr. znanje hrvatskog jezika omogućuje lakše učenje drugih slavenskih jezika, stotine tisuća Austrijanaca svake godine dolazi na Jadran; sve su razvijeniji privredni, kulturni, sportski i drugi odnosi između dviju susjednih zemalja. Potrebno bi bilo da se hrvatska organizacija (Konferencija) koja želi predstavljati hrvatsku manjinu i bori za prava te manjine i nastoji da se ta manjina očuva i razvija.

3. *Suradnja s organizacijama Gradišćanskih Hrvata*

Suradnja s Gradišćanskim Hrvatima mogla se razvijati tek poslije stupanja na snagu Državnog ugovora 1955. god., kad je prestala strana okupacija i nastali bolji uvjeti za razvoj kulturnog života. Kontakti su počeli, kako smo naveli, još 1949. god., ali se to svelo uglavnom na redovito održavanje jezičnih seminara na Jadranu tokom ljeta.

Ali, odmah smo se sudarili s krutom realnošću kad su predstavnici Matice posjetili Gradišće i upoznali njihove okolnosti. Najteži je bio problem što austrijska vlada ne izvršava član 7 Državnog ugovora. Nema škola s nastavnim jezikom hrvatskim, nema hrvatske gimnazije, vrlo je slabo pomaganje kulturnih društava, hrvatski jezik nije u službenoj upotrebi, nema dvojezičnih natpisa mjesta itd. Rad hrvatskih društava otežava izvanredno teška financijska situacija. Ta društva nemaju nijednog profesionalca, sve se radi na dobrovoljnoj osnovi. Praktički, hrvatska je manjina prepuštena nestajanju. Asimilacija se sve više širi, a iz godine u godinu situacija je sve gora.

I uz nastojanja jugoslavenske strane da se taj Ugovor ispuni, austrijska strana ga ne ispunjava. Istina, ona daje jugoslavenskoj vladi obećanja, ali se ona ne realiziraju. Kao razlog se navodi nesloga samih Gradišćanskih Hrvata;

jedni su za izvršenje člana 7 — hrvatska društva, a drugi nisu — socijalistička Konferencija. Veli se da vlada ne želi nametati velikom dijelu Gradišćanskih Hrvata rješenja koja oni ne žele.

Tako složena situacija nalagala je, u želji za obnovom kulturnog života u Gradišću, uspostavljanje kontakata s obje grupe, tj. s hrvatskim društvima i Hrvatima socijalistima. Važno je bilo da se što prije uspostave veze između vlada Gradišća i SR Hrvatske.

Došlo je dosta brzo do veza sa svim centralnim hrvatskim društvima u Gradišću i Beču, bez obzira na ideološke razlike. Suradnja s njima bila je otvorena, iskrena i srdačna. Njihov patriotizam, požrtvovnost, ljubav za hrvatski materinski jezik i nastojanje za očuvanjem nacionalne kulture i tradicija davalo je i nama snage da u nepovoljnim poslijeratnim uvjetima ulažemo svu dobru volju i napore da se hrvatski narod u Gradišću osloni na vlastite snage i uz našu pomoć krene u borbu za svoju kulturnu obnovu.

Moramo istaknuti neke pojedince. Veliku inicijativu i aktivnost pokazali su u to vrijeme predsjednici Hrvatskog kulturnog društva u Gradišću prof. Bela Schreiner, dr Demeter Linzer, Alfons Kornfeind i dr Ivan Müller. Posebno su se angažirali na tim vezama, od početka kontakata neprekidno do danas, Alfons Kornfeind i dr Ivan Müller. Školski nadzornici, vladini savjetnici prof. Rudolf Klaudus, Štefan Zvonarić i Konrad Meršić, svojim utjecajem na učitelje pozitivno su djelovali na obnovu školskog i kulturnog života.

Štefan Emrich, zaslužni predsjednik Hrvatskog štamparskog društva, piše veoma opsežne članke u »Hrvatskim novinama« i bori se za širenje hrvatske knjige i štampe. Feri Sučić uspješno uređuje kalendar »Gradišće« i »Hrvatske novine« i širi tamburašku glazbu. Robert Sučić, agilni tajnik HKD-a i urednik »Hrvatskih novina«, mnogo radi na stvaranju i obnovi hrvatskih grupa po selima.

Slavisti, profesori mr Josip Vlašić, dr Nikola Benčić i Ivo Sučić, žrtvovali su dugi niz godina svoj godišnji odmor da organiziraju i vode hrvatske srednjoškolce na seminare hrvatskog jezika u Jugoslaviji i tim svojim primjerom pokazali kako se radi za narodno dobro.

U Beču su veoma agilni predsjednici Hrvatskog gradišćanskog kulturnog društva Ivan Karall, Martin Prikosović i Demeter Karall, koji u vrlo teškim uvjetima žele okupiti i sačuvati malobrojnu hrvatsku skupinu u tom velikom gradu. To isto rade sa studentima i srednjoškolcima predsjednici Hrvatskog akademskog kluba Vladimir Vuković, Franjo Palković, Štefan Karall, Milan Kornfeind i drugi.

Svi ti aktivisti na polju kulture i prosvjete znali su da ih podržavaju ugledne ličnosti iz Narodne stranke — Hrvati, kao zemaljski poglavar dr Lovre Karall, narodni zastupnici dr Ivan Müller, dr Tomo Kačić, Ivan Gregorić i dipl. inž. Ivan Karall, osvjedočeni austrijski patrioti i ugledni javni radnici. Oni su vidjeli da veze s kulturnim društvima u novoj socijalističkoj Jugoslaviji nemaju nikakav antiaustrijski karakter, nego da pomažu hrvatskom narodu u Gradišću, kao i uspostavljanju dobrih odnosa između Jugoslavije i Austrije.

Posebnu značajnu ulogu u razvoju odnosa sa SR Hrvatskom imao je zemaljski poglavar dr Lovre Karall (zem. poglavar od 1946. do 1956), predsjednik Narodne stranke u Gradišću i predsjednik Trgovačke komore Gradišća, istaknuta ličnost u životu Gradišća i Austrije. On se još 1957. god. povezao kao predsjednik Trgovačke komore Gradišća s Privrednom komorom Hrvatske,

i otada postoji stalna privredna suradnja s Hrvatskom i redoviti posjeti Zagrebačkom velesajmu. Lovri Karallu u tome su pomagali i ugledni Hrvati Narodne stranke. Na žalost, nije došlo do onoga što su Gradišćanski Hrvati-privrednici željeli, do stvaranja mješovitih poduzeća u Gradišću, naročito u hrvatskim privredno nerazvijenim selima.

Pravilnim radom razbilo se nepovjerenje austrijskih državnih i crkvenih institucija. Crkva je odigrala u povijesti Gradišćanskih Hrvata vrlo pozitivnu ulogu na očuvanju hrvatskog jezika i kulture. Iz njezinih redova bilo je dosta pisaca i znanstvenika, čijim se djelovanjem stvarao ugled hrvatskom narodu u novoj domovini. I u naše su se vrijeme narodni svećenici velikim dijelom angažirali na kulturnom polju i lijepo su primali u svojim selima kulturna društva iz Hrvatske. Veoma se zalagao za kulturne veze sa »starim krajem« svećenik Karlo Prč.

Najprije je bilo potrebno ojačati rad postojećih kulturnih grupa i osnivati nove. Nosilac akcije bilo je Hrvatsko kulturno društvo i aktivisti po selima, ponajviše učitelji i narodni svećenici. Te su grupe stvarane i kao samostalna društva. One su trebale biti žarište za razvitak kulturnog života i okupljanja hrvatskih patriota. Budući da je u Gradišću postojala tradicija s tamburaškim društvima, ona su najbrže nicala. Ta su se društva naročito razvijala kad je HKD počelo dobivati subvenciju od Savezne vlade u Beču od 1964. god. Nešto je grupe pomagala i Zemaljska vlada i općine. Prema istraživanju A. Csenara »1962. ljeta brojili smo u Gradišću oko 20 tamburaških zborov (izvan školskih) u ki je 300—400 naših ljudi aldovalo dio svoga slobodnoga vrimena za gajenje narodne glazbe. Neki od tamburaških grup dobile su pozive i za nastupe izvan Gradišća i Austrije i tako nastale glasniki naše narodnosti. Ov veliki i rapidni razvitak tamburice u Gradišću podpomagala je hvale vridno Matica iseljenika Hrvatske. Ona se brinula za tambure, notni materijal kao i za tamburaške tečajeve«.[1]

Naročitu smo pažnju obratili Sjevernom Gradišću, koje je bilo više izloženo asimilaciji. Tu djeluju jake grupe osnovane u tom razdoblju, kao u Vorištanu (1962), Uzlopu (1962), Štikapronu (1962), Cindrofu (1963), Panjgrtu (1964), Vulkaproderštofu (1965) i obnovljena grupa u Trajštofu (1938/1959.).

U tamburaškim grupama aktivisti su pripadnici Narodne i Socijalističke stranke. Pripadnici obiju stranaka prisustvuju vrlo rado priredbama svojih kulturnih grupa, kao i naših koje dolaze u Gradišće. Tako se Gradišćanski Hrvati, inače dosta oštro politički razjedinjeni, okupljaju u kulturnim grupama. Stvaraju se i folklorne grupe. Kao posebno folklorno društvo osniva se »Kolo — Slavuj«, nastalo fuzijom dvaju samostalnih i poznatih društava. Danas je »Kolo — Slavuj« najpoznatiji ansambl Gradišća. Više tamburaških društava zajedno stvara grupe za folklor, jer programi gdje nastupaju tamburaši, pjevači i plesači zajedno, najprivlačniji su za publiku. Stvaranje tih grupa bio je odlučan faktor da se od nacizma pritisnuta narodna svijest nanovo probudila. Javljaju se i mladi pisci — književnici i jača opća kulturna aktivnost.

Sa socijalistima Hrvatima išlo je teže prilikom uspostavljanja dijaloga. Pokušali smo kontakte i s njima. Ali su oni već prije, 1955. god. u Cindrofu, donijeli zaključke u kojima otklanjaju Spomenicu HKD-a i izražavaju neslа-

[1] Aladar Csenar: Tamburaška i folklorna društva u Gradišću, Kalendar »Gradišće« 1983, izdanje HŠD, Eisenstadt 1983.

ganje s odredbama člana 7 Državnog ugovora i time su već unaprijed odredili svoj stav. Ali, s naše se strane vidjelo da se ne može uspješno raditi na obnovi i širenju hrvatske kulture ako ne uspijemo uspostaviti kontakte i s njima. Oni su i napadali HKD zbog veza s nama. Uvidjeli smo da su oni moćni faktor u hrvatskim selima, u kojima drže većinu općina, a općina pak ima dosta ovlaštenja i utječe na školu, na rad kulturnih i sportskih društava, kao i na građanstvo.

Uspostavili smo kontakte, lične i neslužbene, s istaknutim Hrvatima socijalistima, kao npr. s narodnim zastupnicima Friedrichom Robakom (Štikapron), Franzom Probstom (Vorištan) i Joškom Majerom (Cindrof). Najviše smo kontaktirali s Friedrichom Robakom u Štikapronu, koji je smatran kao vođa Hrvata socijalista i imao je više važnih funkcija. Bio je predsjednik Presidijuma Konferencije predsjednika i potpredsjednika hrvatskih i jezično mješovitih općina, predsjednik Saveza socijalističkih općinskih predstavnika Gradišća, predsjednik općine u svom rodnom selu, narodni zastupnik u Zemaljskom saboru i Saveznom parlamentu u Beču. Nalazio se u predsjedništvu Socijalističke partije u Gradišću itd.

Kontakti sa socijalističkim prvacima utjecali su na stvaranje povoljnije klime i znatno pomogli da su kulturne i sportske grupe iz Hrvatske mogle gostovati u selima sa socijalističkom većinom bez ikakvih smetnji. Tako su utemeljene veze sela gdje žive socijalistički prvaci s klubovima i društvima iz Hrvatske: nogometni klub Štikapron s nogometnim klubom »Elektrostroj« tvornice Rade Končar iz Zagreba, nogometni klub Vorištan sa nogometnim klubom »Karlovac« iz Karlovca, »Tamburica« iz Voriština s Ansamblom narodnih plesova i pjesama iz Zadra, »Tamburica« iz Cindrofa s »Tamburicom« Zagrebačke pivovare. Naša suradnja s grupama iz sela gdje žive socijalistički prvaci dobro je odjeknula u Gradišću. Tako je, pored vrlo dobre suradnje s grupama gdje je Narodna stranka imala jaka uporišta došla na red i suradnja sa selima iz socijalističke grupacije hrvatskih općina. Otvoren je konačno široki put za suradnju s matičnim narodom na kulturnom i sportskom polju jedne i druge političke grupacije.

4. *Aktivnost Skupštine grada Zagreba za uspostavu veza s Gradišćem*

Daljnja naša aktivnost bila je usmjerena na to da Hrvati socijalisti pomognu pri uspostavi veza vlada Gradišća i SR Hrvatske, kako bi se školska, financijska i druga pitanja iz člana 7 Državnog ugovora, kao i pitanja iz područja nauke i kulture, mogla rješavati, što je bilo izvan djelokruga rada Matice. I do tih je veza došlo dosta brzo kad su socijalisti 1964. god. dobili većinu u Zemaljskom saboru Gradišća.

Povezali smo Savez socijalističkih općinskih predstavnika Gradišća sa Skupštinom grada Zagreba, jer je taj Savez imao interesa za rješavanje komunalnih problema. God. 1964. dolazi u Zagreb delegacija toga Saveza pod vodstvom Friedricha Robaka (11 članova: 6 zemaljskih zastupnika, 3 predsjednika općina i 3 odbornika). Šestorica članova delegacije bili su Hrvati. Posjetili su Zagrebački velesajam (17—22. IV. 1964). Bili su u Skupštini grada Zagreba lijepo primljeni, posjetili su Zelinu i Samobor i interesirali su se za organizaciju velikih i malih općina, centralnih i malih osmogodišnjih osnovnih

škola i dr. U lipnju iste godine predstavnici Skupštine grada Zagreba pod vodstvom Franje Matijašića, narodnog zastupnika, vratili su im posjetu. U Gradišću su bili srdačno dočekani od tog Saveza. Delegacija je posjetila i hrvatska sela. Na prijedlog naše delegacije na svečanu večeru u Purbachu bili su pozvani, i došli su, predstavnici Hrvata iz Narodne stranke, narodni zastupnici dr Ivan Müller i Ivan Gregorić i predsjednik HKD dr Demeter Linzer. Na večeri je bio i dr Fred Sinowatz, generalni sekretar Socijalističke partije Gradišća, sada predsjednik Savezne vlade u Beču. Uz muziku hrvatskog tamburaškog orkestra, izrečene su lijepe zdravice. To je bio jedan od rijetkih takvih susreta, gdje su se našli zajedno prvaci Hrvata iz Narodne i Socijalističke stranke.

God. 1964. predstavnici svih glavnih hrvatskih društava, pod vodstvom predsjednika HKD-a dr Demetra Linzera, dolaze u Zagreb na otvaranje Doma Matice iseljenika Hrvatske. To je bio zapravo i prvi službeni posjet delegacije hrvatskih društava Zagrebu. Hrvatska društva u narednom periodu uspostavljaju kontakte s našim republičkim institucijama i organima, više nema bojazni da će zbog toga biti kritizirani od Konferencije.

Nadalje, Savez socijalističkih općinskih predstavnika Gradišća povezuje Zemaljsku vladu Gradišća sa Skupštinom grada Zagreba, koja je, opet, pomogla da se u te kontakte uključilo i Izvršno vijeće Sabora SR Hrvatske.

U jesen 1964. god. predsjednik Zemaljske vlade Gradišća, socijalist Hans Bögl, u pratnji Friedricha Robaka, dolazi na Zagrebački jesenski velesajam kao gost Skupštine grada Zagreba. Primljen je i od potpredsjednika Izvršnog vijeća Sabora. Hans Bögl je bio prvi predsjednik vlade Gradišća koji je službeno posjetio Zagreb. Na svečanom primanju u Dvercima, uzvraćajući na pozdrav predsjednika Skupštine, zahvalivši se na srdačnom prijemu, on je u svom govoru iznio i stav prema Gradišćanskim Hrvatima. Među ostalim rekao je ovo: »Mi živimo u nadi da bi hrvatska narodnost u Gradišću mogla biti most između Austrije i Jugoslavije, a možda i između Zapada i Istoka. To je naša najiskrenija želja«.[2]

Tako već krajem 1964. god. kontakti koje je imao Savez socijalističkih općinskih predstavnika Gradišća sa Skupštinom grada Zagreba prelazi na vladu Gradišća. Skupština direktno surađuje sa Zemaljskom vladom do 1971. god., povremeno se u te kontakte uključuje i Izvršno vijeće Sabora. Od 1971. god. pa dalje vlade Gradišća i SR Hrvatske direktno kontaktiraju. S Hrvatima socijalistima dijalog neslužbeno održavaju predstavnici Matice, koji su inače imali stalni kontakt i s hrvatskim društvima u Gradišću i Beču.

God. 1965. Hans Bögl u Zagrebu otvara izložbu Moderne umjetnosti Gradišća. God. 1967. predsjednik Zemaljske vlade Gradišća Theodor Kery, socijalist, s delegacijom u kojoj su bili i dr Fred Sinowatz i dr Rudolf Grohotolsky (iz Narodne stranke), dolazi na Zagrebački velesajam kao gost Skupštine grada Zagreba. Predsjednik Kery dolazi, na čelu vladine delegacije, kao gost Skupštine grada Zagreba i 1970. god. u Zagreb, na otvorenje izložbe »Gradišćanski Hrvati od XVI. stoljeća do danas« u Povijesnom muzeju Hrvatske.

---

[2] »Burgenländische Freiheit«, organ Socijalističke partije Gradišća, broj 39, 26. IX. 1964.

I s naše strane odlaze delegacije u Gradišće, sastavljene od predstavnika Skupštine grada Zagreba, Izvršnog vijeća Sabora i Matice, na poziv vlade Gradišća.

Posebno je značajan bio posjet naše delegacije prilikom otvaranja izložbe »Moderna hrvatska umjetnost« u Gradišću 1966. godine. Delegaciju je vodio predstavnik Izvršnog vijeća Sabora Pero Djetelić, sekretar Sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu SRH. Tada se naša delegacija, poslije službene posjete vladi, sastala s predstavnicima hrvatskih društava, a posebno s Hrvatima socijalistima. U organizaciji HKD-a naša je delegacija obišla više hrvatskih sela u Sjevernom, Srednjem i Južnom Gradišću, gdje ju je narod vrlo toplo primio. Prvi put otkako se hrvatski narod doselio u novu domovinu, posjetila ga je službena delegacija Hrvatske. U toj su delegaciji bili članovi hrvatske vlade, predstavnici glavnoga grada Hrvatske i Matice. Oni su razgovarali s narodom i čuli njegove probleme.

God. 1969, u Vulkaproderštofu, Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću svečano je proslavilo 40. godišnjicu svoga osnivanja. Na proslavi je bio i savezni kancelar dr Josef Klaus. Sudjelovali su i predstavnici Skupštine grada Zagreba i Matice. Delegaciju Skupštine vodio je potpredsjednik Ivo Vrhovec, a delegaciju Matice njen predsjednik prof. dr Oleg Mandić.

God. 1970. Hrvatsko kulturno društvo otvorilo je svoj Hrvatski dom u Željeznom. Svečanosti je prisustvovao i predstavnik Izvršnog vijeća Sabora Josip Lukatela, predsjednik Komisije za kulturne veze s inozemstvom. On je tom prilikom predao veći broj knjiga za knjižnicu Doma, koje je poklonilo Izvršno vijeće Sabora SRH.

Posredstvom Saveza socijalističkih općinskih predstavnika Gradišća dolazi do uspostave odnosa između Socijalističke omladine Gradišća i našeg Saveza socijalističke omladine Hrvatske. God. 1971. izmjenjuju se omladinske delegacije. U delegaciji koja je došla u Zagreb bio je i Gradišćanski Hrvat Ivančić, član Predsjedništva Socijalističke omladine Gradišća, koji je kao gimnazijalac bio na našim jezičnim seminarima na Jadranu. Te su veze bile velike šanse da se uspostave bliži kontakti s mladom generacijom socijalista Hrvata i Nijemaca, koji će sutra preuzeti vodstvo Socijalističke partije Gradišća od svojih sadašnjih prvaka, a što sigurno može utjecati na položaj Gradišćanskih Hrvata.

Prilikom tih kontakata u razdoblju od 1964. do 1971, koje obuhvaća i ovaj rad, razgovori između predstavnika Zagreba i SR Hrvatske i vlade Gradišća imali su više informativan karakter međusobnog upoznavanja prilika u Gradišću, Austriji, Hrvatskoj i Jugoslaviji i mogućnosti suradnje. Bilo je govora i o hrvatskoj manjini. Ipak je sve to bila priprema za uspostavu službenih veza po državnoj liniji i sklapanje ugovora o suradnji. Delegacije iz Hrvatske prilikom posjeta Gradišću, pored službenih kontakata s vladom Gradišća, kontaktirali su i s hrvatskim društvima i Hrvatima socijalistima. Takvi kontakti bili su korisni, jer su naše delegacije bile svestrano obaviještene o realnoj situaciji u Gradišću, pa su mogle pravilnije djelovati u cilju poboljšanja situacije. Gradišćanska vlada nije se protivila toj našoj praksi.

Za uspostavu tih veza vlada bili su zaslužni ugledni Hrvati Narodne i Socijalističke partije. Narodnjaci su to željeli i prije, ali je to omogućeno tek onda kad su to prihvatili i socijalisti. I jedni i drugi su se u okviru svojih partija založili za te veze. To je lijep primjer kako nacionalna manjina može

biti most između susjednih zemalja. Svakako, na te je odnose utjecala i bolja klima u jugoslavensko-austrijskim odnosima, kao i rastući ugled SFR Jugoslavije u svijetu.

Ali tada dolazi do promjena. Pošto je u okviru Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske formirana Komisija za kulturne veze s inozemstvom, poslovi s hrvatskom manjinom prelaze iz Matice iseljenika Hrvatske na tu Komisiju. God. 1972. dolazi do potpisivanja prvog zajedničkog komunikea o kulturnoj i znanstvenoj suradnji između vlada Gradišća i SR Hrvatske. Na žalost, važno školsko pitanje i druga neka pitanja iz člana 7 Državnog ugovora nisu bila obuhvaćena tim ugovorom, usprkos želji s naše strane, jer je rečeno da to spada u nadležnost savezne vlade. Hrvatska društva u Gradišću i Beču nastavljaju kontakte s tom Komisijom. Ali dijalozi s Hrvatima socijalistima poslije 1971. god. na žalost se dalje ne održavaju. Samo pojedini članovi Matice povremeno održavaju rijetke lične kontakte s njima.

Za kratko vrijeme kad su dijalozi s Hrvatima socijalistima bili nešto češći — u periodu od 1963. do 1967. god. — postignuti su i određeni rezultati. Prvenstveno u općoj boljoj klimi u Gradišću, koja je i utjecala da se pojačao kulturni rad u selima, intenzivirali kontakti s Hrvatskom, uspostavile službene veze vlade Gradišća i Hrvatske, omladinskih organizacija Hrvatske i Gradišća i drugo.

Vidjelo se da je i suradnja s Hrvatima socijalistima moguća. U manjinskoj politici nisu bili skloni nekim velikim skokovima, ali je bila moguća politika »malih koraka«, kako su sugerirali i austrijski socijalistički rukovodioci. Valja imati na umu i historijski razvitak kroz koji je prolazio socijalistički pokret u Gradišću. Njihovi predšasnici prije rata naglašavali su svoj internacionalizam, zatim veliku brigu za ekonomske probleme radnika, a premalo su se interesirali za kulturne i prosvjetne probleme i očuvanje hrvatske manjine. Ta shvaćanja su prodrla i u mase njihovih pristalica i prenosila se na nove generacije.[3] Naprotiv, sasvim drukčiji prilaz manjini imaju hrvatska društva. Njihovi prethodnici, čuvena imena hrvatskih svećenika, učitelja i drugih patriota, kao i hrvatska društva, pružali su otpor mađarizaciji i germanizaciji, željeli vezu s matičnim narodom u »starom kraju« i borili se za čuvanje hrvatskog jezika i nacionalne kulture. Zato je suradnja s tim društvima bila u centru naše pažnje i takva ostaje i nadalje.

Socijalisti Hrvati nisu evoluirali u školskom pitanju, tvrdeći da na njihov stav utječu njihovi birači, ali to ne znači da tako treba i ostati. Svakako je potrebna suradnja s Hrvatima socijalistima, sa Savezom općinskih socijalističkih predstavnika, kao i s općinskim predstavnicima narodnjaka. Ti općinski funkcionari, Hrvati i Nijemci, žive u selima — u narodu, gdje u dobroj klimi uzajamnog povjerenja mogu lakše rješavati aktualne probleme hrvatske manjine. Preko općina može se uspostaviti suradnja na problematici komunalnih problema i vršiti razmjena iskustva naših općina s općinama Gradišća. U okvir suradnje naših i hrvatskih općina Gradišća mogu se uključiti i škole, kulturne i sportske grupe koje djeluju na području općine.

---

[3] Više o tome usp. Mirko Valentić, »Novija povijest Gradišćanskih Hrvata«, Zbornik Gradišćanski Hrvati«, uredili Z. Črnja, M. Valentić, N. Benčić, Čakavski sabor Zagreb 1973. Zatim, N. B., »Djelački stališ«, Hrvatske novine, Glasnik Gradišćanskih Hrvatov, br. 48, 25. XI 1983., Željezno.

5. *O nekim problemima školstva u Gradišću*

Iako član 7 Državnog ugovora predviđa osnovne i srednje škole na materinskom hrvatskom jeziku, to se nije ispunilo. Ne samo da nema škola s nastavnim jezikom hrvatskim nego nema ni dvojezičnih škola — hrvatski se jezik uči tek dva do četiri sata tjedno. Nerješeno pitanje školstva najveća je opasnost za asimilaciju Gradišćanskih Hrvata.[4]

Dječji vrtići

U Gradišću su se u razdoblju do 1971. god. osnivali dječji vrtići u određenom broju naselja, naročito u Sjevernom Gradišću, gdje je stanovništvo okrenuto više radu u industriji, u mjesnim tvornicama (Cindrof, Štikapron), ili u Beču i drugim većim mjestima. Budući da zakon o dječjim vrtićima ne određuje jasno na kojem se jeziku odvijaju zanimanja, upotreba jezika ovisi od općine, koja postavlja odgojiteljice, ali i o samim odgojiteljicama. Utjecaj sredine je u tome vrlo odlučan. Gdje se u kućama govori hrvatski i gdje to općina podupire, kako je u hrvatskim selima kotara Gornje Pulje, tamo se u vrtićima upotrebljava hrvatski i njemački jezik. Slaba je situacija u Sjevernom Gradišću, naročito u kotaru Željezno, gdje se s djecom radi samo na njemačkom jeziku, osim u selu Trajštofu. Uglavnom, u većini se sela rad s djecom odvija samo na njemačkom jeziku, iako odgojiteljice u većini vladaju s oba jezika.

Hrvatska društva traže da se provodi dvojezičnost u dječjim vrtićima. To bi pozitivno utjecalo i na one roditelje koji u kućama govore s djecom samo njemački, da bi ih tako pripremili za vrtić u kojem se sada radi samo na njemačkom jeziku. Kad bi se u vrtiću provodila dvojezičnost, djeca bi dolazila u osnovnu školu s boljim znanjem hrvatskog jezika i tako bi se u osnovnoj školi mogla razvijati nastava na višem nivou. Tada bi vrtić i osnovna škola činili jednu jezičnu cjelinu, jer bi sva djeca bila sedam godina obuhvaćena nastavom na hrvatskom jeziku (tri u vrtiću i četiri godine u osnovnoj školi). To je i tehnički lako provesti, jer se vrtić i osnovna škola nalaze u rodnom selu. Budući da se školska nastava poslije osnovne škole odvija uglavnom izvan rodnog sela, uglavnom u njemačkim mjestima, a hrvatski jezik više nije obavezan predmet, velik dio djece ne uči hrvatski jezik. Sve to utječe da mlada generacija u mnogim selima slabo vlada materinskim jezikom.

Osnovne škole

God. 1945. u Austriji je primijenjen Zemaljski školski zakon za osnovne škole iz 1937. god. On je bio povoljan za hrvatsku manjinu. Ako prema zadnjem popisu stanovništva 70% pripada nacionalnoj manjini, onda je nastavni jezik u školi jezik manjine; ako je broj manjine 30—70%, onda se nastava održava na oba jezika; ako je broj manjinskog stanovništva ispod 30%, onda je državni jezik nastavni jezik, a općina, s odobrenjem Zemaljskog školskog vijeća, može uvesti jezik manjine kao obavezan predmet. Član 7 Državnog ugovora potvrdio je uvođenje hrvatskog jezika kao nastavnog jezika u osnovnoj školi. Tako se je od 1945. do 1962. god. dosta učio hrvatski jezik. Počelo se

[4] O problematici školstva usp. Mirko Valentić, Školska problematika Gradišćanskih Hrvata, Časopis za suvremenu povijest br. 1, Zagreb 1977.

u prvom razredu s hrvatskim jezikom, pa postupno učio njemački jezik, a u višim razredima učio se hrvatski i njemački jezik podjednako ili se nastava odvijala na njemačkom a hrvatski se jezik učio samo kao predmet. Sve je ovisilo o prilikama u selu i volji samog učitelja. Prema jednoj procjeni, udio hrvatske nastave iznosio je u prvom razredu oko 80%, u drugom do četvrtog oko 60%, od petog do osmog razreda do 50%.[5]

Iako je prema tradiciji podučavni jezik bio hrvatski gradišćanski jezik, školski nadzornik prof. Rudolf Klaudus pokušao je uvesti hrvatski književni jezik kao nastavni jezik. On izdaje dječji list »Mladost« na hrvatskom književnom jeziku. Ta inicijativa nije uspjela, jer je naišla na otpor javnosti roditelja i dijela učiteljstva koje nije vladalo hrvatskim književnim jezikom, jer ga nije učilo za vrijeme svoga školovanja. Ostalo je da se u nižim razredima osnovne škole (od prvog do četvrtog) i dalje upotrebljava domaći hrvatski gradišćanski jezik, a u višim razredima (peti do osmi) uči se domaći jezik, ali ponešto i hrvatski književni jezik.

Nova situacija u osnovnom školstvu nastala je kad je god. 1962. donesen novi školski zakon, koji je prenio nadležnost za školstvo iz zemaljske nadležnosti na Savezni ustavni zakon. U Austriji se išlo za modernizacijom osnovnog školstva, da se digne kvalitet nastave, te su ukinute male osmogodišnje osnovne škole. U malom selu ostala su samo prva četiri razreda, a peti do osmoga su ukinuti. Djeca poslije desete godine upućena su u glavne škole ili u prvi razred gimnazije (u Austriji gimnazija traje osam godina — od 10. do 18. godine). Djeca su u osnovnoj školi obavezno učila hrvatski jezik svih osam godina, od I. do VIII. razreda, a sada ga uče samo do 10. godine života.

Od udžbenika postoje udžbenici samo za hrvatski jezik i za vjeronauk, kao i pjesmarica. Udžbenici za druge nastavne predmete na njemačkom su jeziku. Za poduku na hrvatskom jeziku služi *Početnica, Čitanka* za II, III. i IV. razred (u jednoj knjizi). Za više razrede (V—VIII) jedini je udžbenik *Velika čitanka*. U toj knjizi imade, uz literarne, i dosta članaka iz povijesti, zemljopisa i prirodnih znanosti. Koristi se i gramatika *Naš jezik*. Inicijativom školskog nadzornika Konrada Meršića (školski nadzornik 1960—1972) pokrenuta je *Hrvatska školska biblioteka*, u kojoj je izdano 15 knjiga za djecu i omladinu, što se pozitivno odrazilo na nastavu hrvatskog jezika u svim školama. Ali, opće prilike u hrvatskim selima ne pogoduju ni učenju hrvatskog jezika. Primijetilo se da broj učenika koji uče hrvatski jezik postupno opada. God. 1965. broj učenika koji uče hrvatski jezik iznosio je 8,9% od ukupnog broja učenika u obaveznom školovanju u Gradišću, a u školskoj godini 1970/71. bio je 7,15%. Još do 1969. god. u osnovnim je školama vladala dvojezičnost, a poslije toga ona se sve više gubi, te se ostalo na učenju hrvatskog jezika samo kao obaveznog predmeta, 3—4 sata tjedno (I—IV. razred), premda zakon omogućava da hrvatski jezik bude nastavni jezik.

Opadanje broja učenika u vezi je s opadanjem hrvatskog stanovništva u Gradišću. God. 1923. hrvatskog je stanovništva bilo 40.196 (14,1% ukupnog broja stanovništva Gradišća); god. 1951. bilo ih je 34.471 ili 12,47%; 1961. god. 28.126 ili 10,4%, a 1971. god. svega 24.526 ili 9,6%. Na to smanjivanje utječe asimilacija, preseljavanje stanovništva, i pogrešno postavljena pitanja prilikom popisa, kad se za jezično opredjeljivanje stanovništva pita za razgovorni jezik,

[5] Podaci iz referata Apolonije Veraszto: „Situacija u školstvu u Gradišću u razdoblju 1950. do 1962. god., symposion Croaticon II, Beč 23—25. X. 1983.

kojim se čovjek služi u svojem krugu (Umgangsprache), a ne za materinski jezik. Prema ocjeni poznatog austrijskog pravnika T. Veitera »izraz razgovorni jezik mogao bi se krivo razumjeti, pa bi se lako moglo pribrojiti nekog samo nimškoj jezičnoj grupi, ako dotični u javnom životu na djelatnom mjestu obično govori samo nimški jezik (Hrvati sa stalnim boravišćem u dotičnim hrvatskim selima sa poslovnim i službenim mjestom u nimškom Železnom). Ali mjerodavni treba biti materinjski jezik ili barem jezik doma u obitelji. To pokazuje mnogo pouzdanije koj jezičnoj i time i narodnoj grupi pripada pojedinac u Gradišću.

Prema časopisu »Statistische Nachrichten« snizio se broj ljudi ki govore hrvatski, uključivši kombinacije hrvatsko-nimški, nimško-hrvatski i hrvatsko-mađarski, da se zame 1951. g = 100, u ljeto 1961. na 82 a u ljeto 1971. g. = 71. A prema popisu kojeg je izvršila biskupija u Železnom (Eisenstadt) za 1963. god. po kojemu je biskupija imala 37.828 vjernika hrvatske narodne pripadnosti, znatno već nego prema brojidbi stanovništva«.[6]

Glavne škole

Školska mreža glavnih škola nije dobro postavljena za hrvatska sela, jer u hrvatskim selima ima samo dvije glavne škole, u Cindrofu i Velikom Borištofu. Hrvatskih i jezično mješovitih sela ima oko 46 u 24 općine. Djeca u te škole, koje traju 4 godine, polaze poslije četvrtog razreda osnovne škole i prevoze se školskim autobusom. U glavnim školama nije obavezan hrvatski jezik (kako smo već naveli, obavezan je samo u osnovnim školama), već se uči kao slobodan predmet, 3—4 sata, poslije redovne obuke, obično zadnji sat, kad već druga djeca idu kući školskim autobusom. To sve također utječe da se za učenje hrvatskog jezika javlja manje djece. Djeca iz skoro polovine hrvatskih sela polaze glavne škole (prema obaveznoj školskoj mreži) u njemačka mjesta, gdje uopće nije uvedena nastava hrvatskog jezika, iz raznih razloga, što onemogućava djeci učenje materinskog jezika. Toga ima naročito u Sjevernom Gradišću. U Južnom Gradišću bio je uvjet da se stvori jedna glavna škola, ali se to, na žalost, nije ostvarilo. Tek oko polovice djece s hrvatskim materinskim jezikom obuhvaćena je nastavom materinskog jezika.

Svi su udžbenici na njemačkom jeziku, a za hrvatski se jezik koristi *Velika čitanka*. Djeca dosta čitaju list »Radost«, koji je namijenjen za učenike hrvatskih škola, a izlazi mjesečno kao prilog »Hrvatskih novina«. U tom listu nije zadovoljavajuća suradnja učitelja i škola. Možda bi trebalo pokrenuti i poseban dječji list za školsku djecu, s prilozima u boji, ali za to bi trebala i veća financijska sredstva. Izdavanje dječjeg lista »Radost«, koji je pokrenulo Hrvatsko štamparsko društvo, nesumnjivo je velik dobitak za hrvatsku djecu u uvjetima u kojima danas rade hrvatske škole u Gradišću.

Pitanje gimnazije

Problemi gimnazije s hrvatskim nastavnim jezikom, odnosno dvojezične gimnazije, pitanje je od prvorazrednog značenja. To je trebalo rješavati odmah poslije oslobođenja Austrije ili odmah poslije stupanja na snagu člana 7 Državnog ugovora. S obzirom na raštrkanost hrvatskih naselja uzduž austrijsko-mađarske granice (na prostoru od oko 200 km), koja nisu usmjerena jednom većem središtu, otežava koncentraciju hrvatske djece u jednom gradu. To bi se moglo najbolje riješiti internatom uz školu. Državna se vlast nije za to brinula, a s hrvatske strane nije bilo u Gradišću jačeg pritiska. Dogodilo se da su osnovane gimnazije u svakom kotaru, tako da hrvatska djeca mogu lako doći do te škole i istog se dana vratiti kući (u Gradišću ima 7 kotareva). Budući da se satovi hrvatskog jezika stavljaju u raspored sati kao zadnji satovi, to uzrokuje da se mnogo učenika ne javlja ni na 2 sata tjedno, koliko traje nastava hrvatskog jezika. Hrvatski se uči u 5 gimnazija (dvije u Željeznom i po jedna u Materštofu, Gornjoj Pulji i Gornjoj Šici) i u Srednjoj školi za odgajateljice u Oberwartu (posebnih udžbenika za hrvatski jezik nema, pa se i u toj školi koristi *Velika čitanka*).

Situacija je upravo očajna. Buduća hrvatska inteligencija, u većini, poslije IV. razreda osnovne škole ne uči hrvatski jezik. Oni pak koji ga uče, uče ga sasvim malo. Još je gora situacija u stručnim školama, gdje se hrvatski jezik uopće ne uči. Tako i buduća radnička klasa ostaje bez mogućnosti da uči svoj materinski jezik.

Mnogo su bolje prošli Koruški Slovenci. Oni imaju dvojezičnu gimnaziju u Celovcu od 1957. god. Uz gimnaziju imaju dva internata. Gimnazija ima oko 500 učenika, a gotovo su svi profesori Slovenci. To je pitanje riješeno i za naše narodnosti u Mađarskoj, gdje od oslobođenja postoji dvojezična srednja škola. Najprije je to bila učiteljska škola, a onda se je ona pretvorila u dvojezičnu hrvatsko-srpsku gimnaziju u Budimpešti, u kojoj su skoro svi profesori Hrvati i Srbi.

Situacija je urgentna i trebalo bi nešto hitno uraditi. Osloniti se treba na vlastite snage i koristiti se postojećim uvjetima. Neki smatraju da se takva gimnazija može formirati u Gornjoj Pulji. To je centar Gradišća. U okolici su svjesna hrvatska sela. Tu sva djeca uče hrvatski jezik u glavnoj školi u Velikom Borištofu i Gornjoj Pulji. Ako se ne može odmah osnovati hrvatska gimnazija, moguće je osnovati, za prvo vrijeme, hrvatska odjeljenja pri njemačkoj gimnaziji. Za vanjske đake moralo bi se misliti na internat. Trebalo bi nastojati da se u svim drugim gimnazijama i srednjim školama ostvare hrvatska odjeljenja ili grupe đaka. Učenje hrvatskog jezika trebalo bi omogućiti hrvatskoj djeci i u svim vrstama stručnih škola.

Školsko je pitanje izvanredno teško. Hrvatska javnost se sve više angažira na njegovu rješavanju. Tamo gdje se hrvatski jezik uči dobrovoljno, kao u glavnim školama i gimnazijama, gdje su se angažirali nastavnici i aktivisti HKD-a, više se djece upisuje na učenje hrvatskog jezika. U praksi se pokazalo da se nastava hrvatskog jezika u osnovnim i u glavnim školama bolje odvijala kad su učitelji iz Gradišća dolazili redovito svake godine na tečajeve hrvatskog jezika u Hrvatsku. To je bilo naročito u periodu od 1951. do 1961. god. Poslije toga više su dolazili srednjoškolci. I za odgojiteljice u dječjim vrtićima potrebni su tečajevi u Hrvatskoj. Kako je nastava hrvatskog jezika u Gradišću nedovoljna, trebat će mnogo više djece i učenika gimnazija pozivati na tečajeve u Hrvatsku. Posebno se treba pobrinuti da se nastava hrvatskog jezika modernizira u svim vrstama škola, da se više služi audio-vizualnim sredstvima (kojih je sasvim malo), zatim prikladnim knjigama i dječjim časopisima. Dobro bi bilo kad bi i prosvjetne vlasti u Gradišću više sudjelovale u organizaciji tečajeva hrvatskog jezika u Gradišću i u Hrvatskoj.

[6] Theodor Veiter: »Pravni status hrvatske narodne grupe u Austriji, Symposion Croaticon I, Beč 1974. (Izdanje Hrvatskog akademskog kluba)

Na Pedagoškoj akademiji u Željeznom obrazuju se učitelji za hrvatski jezik za osnovne škole i predmetni nastavnici za hrvatski jezik za glavne škole. Ti studenti za vrijeme uskrsnih praznika, kad u Gradišću škole ne rade, dolaze u Zagreb, gdje hospitiraju u našim školama i prisustvuju predavanjima na Pedagoškoj akademiji. Premda taj tečaj traje svega tjedan dana, pokazao se vrlo korisnim za stručno usavršavanje u hrvatskom jeziku. Prednost mu je što gradišćanski studenti vide u praksi kako se ostvaruje nastava hrvatskog jezika, što nije moguće vidjeti za vrijeme ljeta na kursevima, kad škole ne rade.

6. *Pregled važnijih akcija*

S obzirom na situaciju u Gradišću i na Matičine materijalne mogućnosti koje su nam stajale na raspolaganju — a bile su veoma skromne — trebalo se opredijeliti za one akcije koje su za Gradišćanske Hrvate bile najvažnije.[7]

Situacija u školstvu bila je loša, te smo ocijenili da su jezični seminari u Hrvatskoj najvažniji. Treba učiti hrvatski književni jezik, povijest hrvatskog naroda i najvažnije događaje iz života ostalih jugoslavenskih naroda, narodno-oslobodilačke borbe, kao i zemljopis Jugoslavije. Seminar je bio tako usmjeren da se kod Gradišćanskih Hrvata razbije osjećaj manje vrijednosti, a da se razvija nacionalna svijest i ponos da pripadaju narodu koji ima dugu i svijetlu prošlost, staru kulturu, a danas gradi uz velike napore, s ostalim bratskim narodima Jugoslavije novi društveni poredak. Dakle, cilj je bio da se upozna i suvremena Jugoslavija. Zato je i sastavni dio nastave bio razgledavanje znamenitosti mjestâ, velikih industrijskih objekata poslije seminara. Pored toga što se na seminarima nastoji usaditi ljubav za materinski jezik, polaznici uče pjevati narodne pjesme, daju se poduke iz tamburaške glazbe i narodnih plesova, jer je sve to sastavni dio nacionalne kulture. Sve to služi ne samo njihovu nacionalnom osvješćivanju nego i tome da postanu aktivisti u svojim selima. Oni će pomagati u radu kulturne grupe i društva te osnivati nova. Očekivali smo da će se oni zalagati da lijepo prime i smjeste po kućama goste iz Hrvatske, tj. kulturne, sportske i druge grupe. Zatim da se brinu da kulturne grupe u selima budu žarište kulturnog života i čuvanja nacionalne kulture. Seminari su, dakle, bili glavna poluga za našu aktivnost, ne samo za poboljšanje nastave hrvatskog jezika u školi nego na cijelom kulturno-prosvjetnom planu. Dosta je sudionika seminara postalo vođama grupa te organizatorima i voditeljima raznih seminara, a postupno su preuzimali i vođenje narodnih plesova.

Uz seminare, smatrali smo da treba slati naše kulturne i sportske grupe u Gradišće. Budući da smo imali malo materijalnih sredstava, nastojali smo pronaći takve grupe koje se mogu same financirati — iz velikih poduzeća ili većih mjesta, te iz manjih, u kojima je bio interes za Gradišćanske Hrvate. Dolazak naših kvalitetnih grupa pomogao je stvaranju interesa za narodnu pjesmu i ples. Davala se podrška stvaranju tamburaških grupa, kao i usavršavanju već postojećih. Važni su bili muzički i folklorni seminari u Hrvatskoj

[7] Više o tim akcijama usp. Ante Blaženčić, Suradnja Matice iseljenika Hrvatske s pripadnicima hrvatske narodnosti u evropskim zemljama, časopis »Matica«, List iseljenika Hrvatske 1981, br. 6.

i Gradišću, gdje smo slali stručnjake. Korisni su bili i obilasci Jugoslavije gradišćanskohrvatskih intelektualaca, radnika, seljaka i omladine, da se vidi naš razvitak i razbije neprijateljska propaganda o nama.

Da bi se podigla kvaliteta kulturnih grupa, pomogli smo organizirati muzičke festivale, npr. u Velikom Borištofu i Dolnjoj Pulji, šaljući stručnjake iz Hrvatske da pomognu pripremiti kulturne grupe. Kako smo već ranije rekli, naročitu smo pažnju posvećivali selima, koja su bila više izložena germanizaciji. Sve je lo dalo dobre rezultate.

Tečajevi hrvatskog jezika

U razdoblju od 1951. do 1971. god. organizirana su 23 jezična seminara, 2 pedagoška tečaja za studente Pedagoške akademije, 18 tamburaških i 14 folklornih tečajeva (ukupno 57 tečajeva). Te je tečajeve pohađalo oko 1300 polaznika: učitelja, studenata, srednjoškolaca, radnika i seljaka. Tečajevi su se održavali na moru, ali neki i u Gradišću. Ljetni su se tečajevi održavali u Dubrovniku, Opatiji, Crikvenici, Cresu, Šibeniku, Zadru itd. Jezični su tečajevi bili posvećeni hrvatskom književnom jeziku i literaturi. Prof. Klaudus bio je odlučan nosilac ideje da Gradišćanski Hrvati nauče što bolje hrvatski književni jezik, jer tako mogu upoznati hrvatsku kulturnu baštinu, kao i kulturu svih naroda Jugoslavije, i lakše se oduprijeti germanizaciji i asimilaciji. Ti naši jezični tečajevi bili su važni i zbog toga što Gradišćanski Hrvati nemaju svoje hrvatske gimnazije, te na tečaj dolaze oni koji pohađaju satove hrvatskog jezika u gimnazijama, ali i oni koji ih ne pohađaju. Grupe srednjoškolaca dovode njihovi profesori. God. 1953. grupu je doveo prof. Bela Schreiner, a kasnije su grupe predvodili profesori Josip Vlašić, Nikola Benčić i Ivo Sučić. Učitelje su dovodili istaknuti prosvjetni radnici Konrad Meršić, Alfons Kornfeind, Štefan Zvonarić, Mate Šlegl i dr. Prvi je tečaj vodio, 1949. god., dr Ivan Brabec, profesor Više pedagoške škole u Zagrebu. Od 1951. do 1972. god. organizirao je i vodio te tečajeve prof. Ante Blaženčić. Dr Brabec predavao je na svim tečajevima i vrlo mnogo uradio za razvijanje interesa za materinski jezik i dizanje kvalitete nastave hrvatskog jezika u gradišćanskim školama. U razdoblju od 1949. do 1961. god. bili su gotovo svi učitelji iz Gradišća na jezičnim tečajevima.

Razvijanje kulturnih djelatnosti u Gradišću

U Gradišću je postojao interes za tamburašku glazbu i folklor. Stručnjaci su bili rijetki, pa je bila potrebna naša pomoć u kadrovima, a, u početku, i pokloni glazbala. Naši stručnjaci Radovan Brdarić, prof. Slavko Janković, Željko Bradić i prof. Dragan Raljušić, mnogo su pridonijeli razvoju tamburaške glazbe u Gradišću. Imena Slavka Jankovića i Dragana Raljušića ostat će trajno zapisana u povijesti muzičkog života u Gradišću. Ti su stručnjaci ne samo predavali na muzičkim seminarima nego su požrtvovno obilazili i velika i mala sela, instruirali ansamble i oduševljavali ih za narodnu pjesmu.

Za razvijanje folklornih društava dali su svoj bogati prilog prof. Lelja Taš, dr Ivan Ivančan, Nikola Kelvišer i drugi. Posebno valja istaći rad poznatog stručnjaka I. Ivančana, koji je na poziv ansambla »Kolo — Slavuj« izradio nekoliko koreografija na osnovi izvornih narodnih plesova iz Južnog, Srednjeg i Sjevernog Gradišća, koje taj folklorni ansambl izvodi širom Austrije i izvan njenih granica.

Kulturno-umjetnička društva iz Hrvatske u Gradišću

Više kulturnih društava posjetilo je hrvatska sela u Gradišću, šireći hrvatsku pjesmu i ples. Prva grupa došla je 1955. god., iz Varaždina — KUD »Vilko Jurec« iz tvornice »Varteks«. Oni su se prvi počeli probijati po gradišćanskim selima, ne samo šireći pjesmu nego i istinu o Jugoslaviji. Dobar dojam koji su ostavili radnici iz Varaždina omogućio je da se lakše prihvaćaju i drugi ansambli iz Hrvatske. Iz Zagreba dolazi pjevački zbor »Vladimir Nazor«, tamburaški orkestar Zagrebačke pivovare »Tamburica«, grupa Dalmatinaca Petra Tralića, KUD »Florijan Bobić« iz Varaždina, KUD »Podgorac« iz Gračana (Zagreb), KUD »Ivan Goran Kovačić« iz Zagreba, Ansambl narodnih pjesama i plesova iz Zadra, Omladinski tamburaški orkestar iz Samobora, Omladinsko društvo »Lisinski« iz Crikvenice, pjevačko društvo iz Križevaca i drugi.

Kulturne grupe iz Gradišća u Hrvatskoj

Od 1952. do 1972. god. više gradišćanskohrvatskih grupa dolazi u Zagreb ili u druge krajeve Hrvatske. Prva grupa iz Gradišća došla je u Zagreb 1952. god., i to tamburaška grupa iz Frakanave. Matica iseljenika mnogo je pridonijela tome što je pozivala grupe iz Gradišća na Iseljenički tjedan u Samobor. Došle su tamburaške grupe iz Cindrofa i Pajngrta, folklorna grupa »Miloradić« iz Dolnje Pulje i pjevačko društvo iz Vulkaproderštofa. »Stari kraj« su posjetila i kulturna društva »Mladost« iz Fileža, »Kolo« iz Beča, »Slavuj« iz Velikog Bistricu, Vorištanci u Karlovac, mladići iz Čembe u Koprivnicu, Filešci u Varaždin, Cogerštofci u Bjelovar, Pandrofci u Sisak, Borištofci u Čakovec itd. ma SR Hrvatske.

Nogometni susreti

Nogomet je neobično popularan u svakom gradišćanskom selu. Od 1963. do 1970. god. bilo je 13 susreta momčadi iz Gradišća i Hrvatske. Među prvima, nogometaši iz Štikaprona bili su gosti zagrebačkog »Elektrostroja«, bečki SC »Gradišće« dospio je u Labin, Samobor i Postire. Stinjačani su stigli u Mariju Bistricu, Vorištanci u Karlovac, mladići iz Čembe u Koprivnicu, Filešci u Varaždin, Cogerštofci u Bjelovar, Pandrofci u Sisak, Borištofci u Čakovec itd. Nogometaši iz Hrvatske vratili su posjet svojim prijateljima.

Gradišćanska djeca na Jadranu

U razdoblju od 1951. do 1956. god. Crveni križ, u suradnji s MIH, organizira dolazak gradišćanske djece u Malinsku, Iku i Selce. Vode ih poznati prosvjetni radnici Alfons Kornfeind, Karlo i Anton Vuković, Đuro Kalinka, Ana Sučić, Franjo Handl, Ivan Balog i dr. Na Jadranu je ljetovalo oko 300 djece. Tek jedanaest godina kasnije dolazi opet grupa djece u Crikvenicu. Na žalost, te su akcije bile malobrojne, jer nije bilo materijalnih sredstava.

Posjeti Gradišćanskih Hrvata

U razdoblju od 1955. do 1963. god. više je grupa (njih 10) došlo vidjeti naše tvornice, povijesne spomenike i poljoprivredni razvitak. Stigli su poljoprivrednici iz Trajštofa, Velikog Borištofa, Frakanave, Čembe i Čajte, učitelji

i općinski funkcionari, seljačka škola iz Trajštofa; razgledali su Zagreb, Rijeku, Opatiju, Split, Šibenik i Zadar, te se osvjedočili da ono što se stvara u Jugoslaviji diže standard naroda i uvodi Jugoslaviju u razvijene zemlje, a samoupravljanje stvara novi položaj radnog čovjeka u društvu. Vodili su ih ugledni javni radnici dr Ivan Müller, Ivan Gregorić, Alfons Kornfeind, Joško Čenar, Albin Čenar, Ivan Meršić, Karlo Fabijan, Gotfrid Sinovac i drugi.

Suradnja škola

Zahvaljujući inicijativi pojedinaca i pomoći Matice, gimnazija iz Siska uspostavila je vezu s gimnazijom u Željeznom, pa je devet omladinaca iz Siska god. 1970. boravilo u Željeznom i slušalo predavanja na njemačkom jeziku. Iste je godine devet hrvatskih omladinaca iz Željeznog došlo u Sisak pod vodstvom prof. Josipa Vlašića i slušalo predavanja iz hrvatskoga književnog jezika. Kad su sisački gimnazijalci bili u Gradišću, oni su u Vulkaproderštofu dali predstavu »Lažac«, koju je na opće iznenađenje »nevjernih Toma«, seljački narod dobro razumio i oduševljeno prihvatio, premda su se neki naši prijatelji iz rukovodstva hrvatskih organizacija bojali predstave na hrvatskom književnom jeziku, zbog toga što se u Gradišću slabo znade naš književni jezik. Led je bio probijen.

Hrvatski kulturni radnici u Gradišću

God. 1966. grupa kulturnih radnika posjetila je Gradišće te održala više predavanja iz hrvatske književnosti (osobito o hrvatskom narodnom preporodu) i jezika. Predavali su akademici prof. dr Marin Franičević, prof. dr Ljudevit Jonke i prof. dr Ivo Frangeš. Predavanja su održana u Južnom, Srednjem i Sjevernom Gradišću i u Beču, tako da je mogao prisustvovati veći broj intelektualaca, studenata i drugih građana. Naša književnost i kultura veoma je slabo poznata u Gradišću, te je publika s velikim interesom pratila ta predavanja. Trebalo bi, po višegodišnjem planu, gradišćanskoj publici i nadalje prikazivati našu kulturu u prošlosti i sadašnjosti.

Estradni umjetnici u Gradišću

Hrvatsko kulturno društvo nekoliko je godina organiziralo Hrvatski bal u Željeznom. Na taj je bal Matica slala naše poznate estradne umjetnike Gabi Novak, Marka Novosela, Elviru Voća, Ivu Robića i Stjepana Mihaljinca god. 1963. i 1965. Naši su umjetnici ostavili izvanredan dojam, te su Gradišćanski Hrvati poslije vrlo često pozivali razne naše estradne umjetnike da posjete njihova sela. Gradišćanskoj su omladini vrlo dobro poznati naši estradni umjetnici i njihove ploče.

Gradišćanski tjedan u Zagrebu

Veoma važna akcija Matice, u suradnji s drugim ustanovama, u razvoju veza s Gradišćanskim Hrvatima bilo je održavanje Gradišćanskog tjedna od 4. do 7. rujna 1970. god. u Zagrebu. Za trajanja toga tjedna, održana je kulturna večer Gradišćanskih Hrvata u Dramskom kazalištu, uz sudjelovanje učiteljskog pjevačkog zbora »Miloradić« iz Dolnje Pulje i književnikâ Gra-

dišćanskih Hrvata Ignaca Horvata, Augustina Blazovića i Antona Leopolda. U Povijesnom muzeju Hrvatske otvorena je 5. IX. te g. velika izložba »Gradišćanski Hrvati od XVI. stoljeća do danas«. Izložbu je postavio tadašnji kustos Povijesnog muzeja Hrvatske Mirko Valentić. Tom je prilikom Valentić objavio svoju prvu knjigu o hrvatskom narodu u Austriji: »Gradišćanski Hrvati od XVI. stoljeća do danas«. To je bila velika manifestacija hrvatske gradišćanske kulture i veoma teške povijesti hrvatskog naroda u Gradišću. Na izložbi, u slici i brojkama, prikazane su veoma razvijene veze u poslijeratnom periodu (na 16 tabela) između Matice iseljenika Hrvatske i raznih organizacija u SR Hrvatskoj s Gradišćanskim Hrvatima na prosvjetnom, kulturnom i školskom polju. Mogao se vidjeti i razvoj veza između Skupštine grada Zagreba i Zemaljske vlade Gradišća, kao i privredni odnosi između Trgovačke komore Gradišća i Privredne komore Hrvatske.

Otvorenju je prisustvovala i delegacija Zemaljske vlade Gradišća, na čelu s predsjednikom vlade Theodorom Keryem, te predstavnici svih hrvatskih društava iz Gradišća i Beča, predstavnici hrvatskih općina, i to devet predsjednika općina pripadnika Narodne stranke i devet iz Socijalističke stranke, zatim mnogobrojni kulturni i javni radnici iz Gradišća. Računa se da je iz Austrije došlo oko stotinu osoba. Otvorenju izložbe prisustvovali su i predstavnici Izvršnog vijeća Sabora i mnogobrojni naši kulturni i javni radnici. Izložba je poslije prenesena u nekoliko gradova Hrvatske, u Rijeku, Dubrovnik, Split, Zadar, Karlovac, Sisak i Bjelovar, pa je naša javnost širom Republike mogla bolje upoznati život Gradišćanskih Hrvata i njihov povijesni razvitak. Također se odigrala nogometna utakmica između reprezentacija Južnog Gradišća i Zagrebačkog nogometnog podsaveza, kao predigra prvenstvenoj utakmici »Dinamo« — »Crvena Zvezda«. Ta je izložba god. 1972. prenesena u Gradišće.

Izložba je svečano otvorena u Željeznom, a kasnije je prenesena u Stegersbach. Toj značajnoj kulturnoj manifestaciji prisustvovali su članovi Zemaljske vlade Gradišća, predstavnici hrvatskih društava, ugledni gosti, mnogobrojni Gradišćanski Hrvati, kao i delegacija Izvršnog vijeća Sabora SRH, koju je vodio Veseljko Velčić, član Izvršnog vijeća. Valentić je i tom prilikom izradio poseban Katalog, koji je tiskala Zemaljska vlada Gradišća. Time je stvorena mogućnost da se ta knjiga može upotrebljavati u školama Gradišća.

Seminari za strane slaviste

U dogovoru s Filozofskim fakultetom u Zagrebu, upućivali smo Gradišćanske Hrvate učitelje na seminar za strane slaviste u Zadar, Zagreb i Dubrovnik. Inače su na te seminare dolazili stranci koji studiraju hrvatski jezik. Filozofski fakultet prihvatio je Gradišćanske Hrvate, pa i kad nisu bili studenti slavistike. Pohađanje takvih seminara, uz koristi na stručnom polju, djelovalo je veoma povoljno i psihološki jer su Gradišćanski Hrvati vidjeli da ljudi iz raznih zemalja (Nijemci, Francuzi, Švedani, Nizozemci, Talijani, Austrijanci i drugi) uče hrvatski jezik.

Gradišćanski Hrvati kao učitelji i studenti u Hrvatskoj

U poratnom vremenu u Gradišću je više učitelja bilo bez mjesta. Neki koji su završili učiteljsku školu a nisu mogli dobiti učiteljsko mjesto u Gradišću, poslije završetka jezičnih tečajeva u Hrvatskoj, zaželjeli su se nastaviti kao učitelji u Hrvatskoj. Mi smo im tu želju udovoljili, pa su dobili mjesta kao učitelji na osmogodišnjim školama u nekim našim većim mjestima. Zaposlili smo ih petero: u Varaždinu, Daruvaru, Sisku, Vinkovcima i Gospiću. Predavali su njemački jezik, jer zbog nepoznavanja hrvatskog književnog jezika nisu mogli raditi kao učitelji u nižim razredima. Sredina ih je vrlo lijepo primila. Naučili su i književni jezik. Troje je ostalo i stvorilo obitelj, a dvoje se vratilo u Gradišće.

Četvero mladih Gradišćanskih Hrvata željelo je pohađati gimnaziju u Zagrebu. Pošto su je uspješno završili, troje se vratilo u Gradišće, a jedna je djevojka ostala i osnovala ovdje svoju obitelj.

Jedan je student završio medicinu, a drugi sociologiju i etnologiju. Obojica su se vratili u Austriju.

Za one koji su pohađali gimnaziju i one koji su studirali osigurali smo stipendije, odnosno financijsku pomoć. Naime, u to doba još nije bilo regulirano stipendiranje pripadnika hrvatskih manjina u susjednim zemljama, te nam je to stvaralo dosta teškoća.

Radijske emisije

Radio-stanica Zagreb pokrenula je god. 1952. emisiju za Gradišćanske Hrvate, koja se isprva davala pola sata tjedno. Kasnije je, od 1967. god. ta emisija prerasla u emisiju za sve Hrvate u susjednim zemljama a od 1973. daje se jednom u tjednu u trajanju od jednog sata. Preko te emisije naš svijet u Hrvatskoj i Jugoslaviji upoznao se sa životom Gradišćanskih Hrvata i njihovim problemima, a isto tako, Gradišćanski Hrvati su se upoznali s prilikama u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Matica je davala punu podršku emisiji, u kojoj su surađivali i suradnici Matice. Za razvitak i uspješan rad te emisije mnogo se založio njen dugogodišnji urednik Cino Handl i njegova suradnica i spikerica, Gradišćanska Hrvatica Anica Palatin-Cepanec.

Časopis »Matica«

Časopis »Matica«, koji izdaje Matica iseljenika Hrvatske, imao je svoje pretplatnike i u Gradišću. Taj časopis, kao i »Kalendar« Matice, donosi prikaze iz povijesti i života Gradišćanskih Hrvata, te ih upoznaje s prošlošću i sa sadašnjim zbivanjima i napretkom »staroga kraja«. Ta su izdanja pomogla da su se Gradišćanski Hrvati upoznali bolje s hrvatskom kulturnom baštinom, kao i sa suvremenim životom u Hrvatskoj i Jugoslaviji.

Pomoć u knjigama

U Gradišću je zbog objektivnih razloga slabo razvijena izdavačka djelatnost. Knjige na gradišćanskom hrvatskom jeziku izdaju se povremeno, obično jedna godišnje. Po selima nema hrvatskih knjižnica ni čitaonica u okviru hrvatskih društava, nema ni domova kulture, osim ponegdje u okviru političkih stranaka ili crkvenih organizacija. Osjeća se potreba da knjige iz Hrvatske dospijevaju u Gradišće. Najprije su te knjige donosili učesnici seminara, pa djeca koja su dolazila na odmor, poslije su i pojedinci kupovali knjige prilikom dolaska u Hrvatsku. I Matica je slala te knjige, a pretplatila je i neke škole na naše dječje časopise »Radost«, »Smib« i »Modru lastu«, kao i na

»Školske novine« i »Vjesnik«. U Gradišću se rado čitaju djela Marije Jurić-Zagorke i Janka Matka, gdje se na zanimljiv način prikazuju događaji iz hrvatske povijesti, kao i razni zapleti. Tu je sve rečeno na popularan način. Gradišćanski Hrvati slabo poznaju hrvatski književni jezik, pa to stvara problem za širenje hrvatske knjige u većem opsegu. »Hrvatske novine« u svom podlisku donose djela hrvatskih pisaca Augusta Šenoe, Eugena Kumičića, Ante Kovačića i drugih, ali »prevedena« na gradišćanski hrvatski književni jezik. Trebalo bi više poraditi od strane hrvatskih društava da se i odrasli upoznaju s hrvatskim književnim jezikom, jer bi to jačalo nacionalnu svijest i povezanost sa starom domovinom. Nameće se potreba stvaranja seoskih knjižnica u okviru sekcija HKD-a ili u okviru knjižnica koje stvara Zemaljska institucija za širenje narodne prosvjete i da se nabave hrvatske knjige.

7. *Gradišćanski Hrvati o pomoći matičnog naroda u Jugoslaviji.*

Gradišćanski Hrvati tražili su pomoć i dobivali je od matičnog naroda u Jugoslaviji na kulturnom području, iako je tu bilo dosta teškoća. Naveli bismo o tome nekoliko izjava od istaknutih Gradišćanskih Hrvata.

O toj pomoći i suradnji govori predsjednik HKD-a prof. Bela Schreiner (predsjednik u razdoblju od 1956. do 1962. god.). On piše: ... »Dok su bile dotada veze sa srčinom hrvatskog naroda u Jugoslaviji više manje samo na privatnoj bazi i osobnoj inicijativi, preuzeli smo Maticu iseljenika Hrvatske ka nas je na kulturnom polju počela pomagati. Dobili smo za moje vrime mnogo knjig, pet zborova tamburica, ke su se razdilile po naših seli i temeljito pomogle razvitku naših tamburaških zborov. Redovito smo organizirali ljetne jezične tečajeve, kroz koje je prošao veliki dio naše omladine. Ovu vezu sa Maticom gledali su na početku od mnogih stran ne ravno rado, iako da su to bile samo kulturne veze. Pitali smo se zač da nam ne bi smio pomoći naš materinjski narod, čija grančica smo mi Hrvati u Gradišću? Ta pružena pomoć bila nam je od velike koristi. Kasniji prijateljski razvoj med Austrijom i Jugoslavijom, dao nam je pravo da smo i nadalje išli svoj lojalni i nar[illegible]

Prof. Schreiner mnogo se založio da su Gradišćanski Hrvati dobili spomenik svojega velikog pjesnika Mate Meršića Miloradića. Taj je spomenik izradio i poklonio hrvatskom narodu Gradišća naš veliki umjetnik Ivan Meštrović, na molbu Hrvatskog kulturnog društva. Taj je spomenik svečano otkriven 1961. god. u selu Frakanavi, u Srednjem Gradišću, u spomen-parku, uz sudjelovanje predstavnika Savezne i Zemaljske vlade Gradišća, svih hrvatskih društava i mnoštva ljudi iz cijeloga Gradišća. Na proslavi su bili i predstavnici naše ambasade iz Beča i iz Matice iseljenika Hrvatske. Sudjelovalo je i 12 tamburaških i pjevačkih zborova iz raznih sela Gradišća. Otada Gradišćanski Hrvati redovito svoje goste vode u Frakanavu i s ponosom pokazuju da imaju lijep spomenik — poklon velikog svjetskog kipara Meštrovića. I taj spomenik je spona koja ih veže sa starom domovinom — Hrvatskom.

Dr Demeter Linzer, javni bilježnik i predsjednik HKD-a od 1962. do 1968. god., piše o odnosima prema Hrvatskoj: »Bilo je od početka jasno, leži u naravi stvari da smo i nadalje morali iskati duhovnu hranu za našu vlastitu kulturu

[8] 40 ljet Hrvatsko kulturno društvo (1929—1969), Željezno 1969.

i našu narodnost pred svim u Zagrebu u Hrvatskoj. No bile je vrimen kad se svaki, a bar kako skroman kontakt — išlo je uvijek samo isključivo za kulturne kontakte — sa Zagrebom gledao od naših protivnikom kao veleizdaja ili kao barem politička izdaja. Posljedica toga duha se još i danas ćutu. Ali ne samo naši protivnici, nego i neutralni ljudi, a još i mnogi prijatelji pratili su takve kontakte sa negodovanjem. Stali su očevidno pod uplivom dnevne politike (...). Povodom izložbe koju je gradišćanska Zemaljska vlada bila 1966. god. u Željeznom organizirala za umjetnike iz Hrvatske, mogli smo pozdraviti članе vlade Hrvatske kao i Matice iseljenike Hrvatske, iz Zagreba, kao gosta društva. Ča smo u konferenciji za štampu u Beču dali na znanje austrijskoj javnosti, to smo i ovom prilikom jasno izrazili našim prijateljem iz Hrvatske, naime da moremo naše kulturne međusobne veze gajiti i intenzivirati pod tim uvjeti, da se na ni jedan način ne pokuša uplivisati na našu vijernost prema Austriji. I ja moram osobno sa svom važnošću ustanoviti, da naši prijatelji iz Zagreba nisu nikada niti najmanje ni pokusili zapeljati na takovo postupanje, da bi mi kao austrijski patrioti mogli odgovarati«.[9]

O značenju seminara hrvatskog jezika, koje je Matica organizirala preko 20 godina, pisao je prof. Josip Vlašić u »Hrvatskim novinama«, br. 33, od 4. IX. 1971. god. u članku »Naši seminari od 1951. do 1971. godine«. Sam prof. Vlašić, kako smo već naveli, organizirao je i vodio više puta srednjoškolce na seminare na Jadran. U članku ističe veliko značenje učenja hrvatskoga književnog jezika i zaključuje: »Najveć se imamo zahvaliti Matici iseljenika Hrvatske u Zagrebu. To je bio, a je i sada, velik i težak program i samo človik ki se i sam bavio s takovim pitanjem si more predstaviti ča to znači i koliko truda, energije aldova je to koštalo (...). 1951. god. je bio prvi tečaj u Dubrovniku. Zbog tadašnje političke situacije (još su Rusi bili kod nas, a Jugoslavija i Rusi se nisu slagali) i zbog ideologije su neki dosta krivo gledali na prvo i na prve tečajeve. Ali mora se priznati, s čuda dobre volje nije došlo do nikakve komplikacije i tečaji su nastali važan faktor za naše hrvatstvo u Gradišću. Istina je da je najveći dio našeg učiteljstva i naše studentske omladine bio na jednom i drugom tečaju Matice (...). Koliko su nam potrebni ovakovi tečajevi, to najbolje znaju naši učitelji, ali i svi roditelji znaju cijeniti ove mogućnosti, da naša dica učvrstu ćut za materinjski jezik, da izvan toga nauču čim više književni jezik«.

Kad je Zagreb zadesila velika poplava 1964. god., u Gradišću se formira »Komitet Gradišćanskih Hrvatov za pomoć Zagrebu«, sastavljen od uglednih ljudi. U Komitetu su bili predsjednik dr Demeter Linzer, zatim predsjednik HKD-a, dr Lovre Karal, narodni zastupnik dr Tome Kačić, Štefan Horvat, dekan i župnik u Malom Borištofu, školski nadzornici — vladini savjetnici Štefan Zvonarić i Konrad Meršić i školski direktor osnovne škole Franjo Franta. Oni su uputili pismeni apel Gradišćanskim Hrvatima. U toj akciji vrlo su se mnogo angažirali učitelji i svećenici. Skupljeno je 100.000 šilinga, koje je posebna delegacija, na čelu sa dr Demetrom Linzerom, donijela u Zagreb i predala da se podijeli nastradalom stanovništvu.

[9] 40 ljet HKD (1929—1969), Željezno 1969.

U razdoblju od 1952. do 1971. god., dok je Matica iseljenika Hrvatske kontaktirala s Gradišćanskim Hrvatima, uspostavljene su čvrste veze sa svim glavnim hrvatskim društvima, a i s dosta samostalnih grupa. To je u novijoj povijesti Gradišćanskih Hrvata prvi put da matična zemlja Hrvatska — »stari kraj« — stvara stalne veze sa svojim pred više stoljeća odseljenim zemljacima. Ideološke razlike nisu bile smetnja u tim kontaktima, težište je bilo u raspravi na onom što nas spaja, a ne razdvaja. Gradišćanski Hrvati su saznali da u svojoj borbi za opstanak nisu sami, nego da je uz njih hrvatsko javno mnijenje, službeni krugovi i čitav hrvatski narod. Kud god su se kretali po Hrvatskoj, osjećali su simpatije svih slojeva naroda. Znali su da ih preko Hrvatske podržava i Jugoslavija. Vjerovali su da će nova socijalistička Jugoslavija, koja se založila da u Državni ugovor uđe posebna odredba o našim manjinama, i dalje zalagati i boriti za njihova prava.

U složenoj situaciji u Gradišću, gdje se u višepartijskom sistemu isprepleću stranački interesi i u manjinskoj politici, bili smo obazrivi i pažljivi. Također se u svemu tome vodilo računa da naše djelovanje bude u skladu s jugoslavenskom vanjskom politikom i nemiješanjem u unutrašnju politiku Austrije, ali uz poštovanje svih odredbi člana 7 Državnog ugovora. Pazili smo da se ne remete dobri odnosi s Austrijom, uvjereni da će se samo u dobrim odnosima s našim susjedom, lakše rješavati i problemi hrvatske manjine.

Radom Matice postavljeni su solidni temelji i usmjerenja za rad s Gradišćanskim Hrvatima onih republičkih ustanova i organizacija koje su preuzele da surađuju s Gradišćanskim Hrvatima.[10]

U budućem radu trebat će više istraživačkog napora, po mogućnosti u zajednici s austrijskim istraživačkim ustanovama, da se znanstveno osvijetle i objasne složeni problemi u životu hrvatske manjine, uzroci njenog stalnog zaostajanja i ukaže na perspektivu razvitka hrvatskog naroda u Gradišću.

U Gradišću je običaj, što se ljubomorno čuva, da se prilikom raznih godišnjica priređuju svečane manifestacije na kojima se prikazuje što Gradišćanski Hrvati žele i kakvi ih problemi muče. I u 1983. god. organizirane su velike manifestacije, koje su gradišćanske hrvatske organizacije priredile prilikom proslave 450. obljetnice doseljenja u novu domovinu. One su pokazale volju hrvatskog naroda u Gradišću, pred licem austrijske i svjetske javnosti, da želi očuvati svoju nacionalnu individualnost. Jasno je rečeno da neriješeni osnovni problemi iz člana 7 Državnog ugovora ugrožavaju njegovu egzistenciju. Naglašeno je da sve to obvezuje austrijsku vladu da preuzme inicijativu u rješavanju manjinskog pitanja Gradišćanskih Hrvata.

U sklopu tih pitanja potrebno je da i mi u Hrvatskoj podvrgnemo analizi svoj dosadašnji rad s Gradišćanskim Hrvatima, da vidimo što smo dobrog uradili a što propustili, kako bismo i mi pridonijeli, prema našim mogućnostima, da se manjinsko pitanje ubuduće uspješnije i brže rješava.

[10] Usp. Emilija Beltram, »Suradnja Hrvatske s Gradišćem«, zbornik »Gradišćanski Hrvati«, uredili Z. Črnja, M. Valentić, N. Benčić, Čakavski sabor, Zagreb 1973.

ZUSAMMENFASSUNG

Zusammenarbeit mit den burgenländischen Kroaten auf dem Gebiet der Kultur und des Bildungswesens

Die »Matica iseljenika Hrvatske« (eine Organisation der Auswanderer aus Kroatien mit kulturellen Aufgaben) hat nach dem Zweiten Weltkrieg eine rege kulturelle Tätigkeit unter den burgenländischen Kroaten in Österreich entfaltet. Seit 1971 ist die neugegründete »Komisija za kulturne veze s inozemstvom« (»Kommission für kulturelle Auslandsbeziehungen«) des Landesparlaments der Sozialistischen Teilrepublik Kroatien mit der Sorge für die burgenländischen Kroaten betraut.

Das Grundanliegen der »Matica iseljenika« war, das kulturelle Leben und die Bildung unter den burgenländischen Kroaten, die während der Nazizeit völlig zum Stillstand gekommen waren, neu zu beleben.

Ihre Tätigkeit stimmte die »Matica« mit den kroatischen Kulturgesellschaften und Gruppen ab. Zwischen 1951 und 1971 wurden in den Küstenorten an der Adria Sprachkurse für Lehrer, Studenten und Schüler veranstaltet wie auch Kurse im Tamburiza-Spiel und Volkstänzen. Es wurden auch kürzere Besuche von Intellektuellen, Bauern und Arbeitern in Kroatien organisiert, mit dem Ziel, die Vergangenheit Kroatiens sowie die weitere Entwicklung im neuen Jugoslawien kennenzulernen.

Diese umfangreiche Arbeit auf der Relation: Ursprungsvolk — seine Minderheit in Österreich hat der Verfasser in mehrere übersichtliche Kapitel gegliedert, die Informationen über die den Kroaten in Österreich von Seiten der Sozialistischen Teilrepublik Kroatien und Jugoslawien geleistete Hilfe enthalten.

PROMJENE SOCIJALNE STRUKTURE I POMACI U BILINGVIZMU GRADIŠĆANSKIH HRVATA

TIHOMIR DUMANČIĆ, Zagreb

Predmet našega razmatranja je odnos promjena socijalne strukture, s jedne, i govora kao socijalne kategorije, s druge strane. Kako god svaka promjena u sferi privređivanja ima svoj odjek u adekvatnim promjenama u sferi socijalne strukture, isto tako u daljem slijedu promjena mijenja se i jezik, govor, u manje-više svim svojim elementima. Taj sklad promjena u nizu, ta ravnoteža zavisne i nezavisne varijable poremećeni su prisutnošću još jedne etničke zajednice, jezične manjine, još jednog naroda, još jednog jezika na istom geografskom prostoru. A bilingvizam je posljedica takve situacije. Ali, bilingvizam ne podrazumijeva nužno i ravnotežu zastupljenosti pojedinog jezika, ali ni stalnost u odnosima i ravnoteži. U našem slučaju, kod Gradišćanskih Hrvata bila je to još donedavno uglavnom simetrična dvojezičnost, s jasnom podjelom sfera upotrebe: državni jezik kao razgovorni u svim oblicima komuniciranja s državnim organima i institucijama većinskog naroda, na radnom mjestu, ukoliko se ne radi o poljoprivrednicima, i, naravno, s pripadnicima većinskog naroda, a vlastiti, hrvatski jezik u privatnoj sferi kućne upotrebe, komuniciranja sa zemljacima i suseljanima Hrvatima, općenito u svim oblicima »neslužbene« komunikacije, te u sferi proizvodnje, ukoliko se radi o poljoprivrednom stanovništvu.

Što ta prilično simetrična dvojezičnost nije tijekom ovih nekoliko stoljeća generirala do stupnja jezične asimilacije i dokidanja privatnog jezika, možemo prvenstveno zahvaliti spletu objektivnih okolnosti koje su pogodovale održavanje etniciteta i jezika u Hrvata u Gradišću. U doba najžešćih ratova s Osmanlijama doseljeni su u procesu agrarne kolonizacije kao seljački živalj na tada opustošena i opustjela područja. Hrvatski doseljenici formirali su uglavnom etnički naselja i dugo su predstavljali male, ali homogene zajednice Hrvata u Gradišću. Doseljavanjem na tuđe jezično područje nužno se razvija dvojezičnost, ali naglašeno asimetrična, na štetu drugog jezika, svedenog na govorni-službeni jezik kontakta s nosiocima državne vlasti, zemaljskim gospodarima i u sličnim kontaktima, a u svim ostalim sferama života dominirao je materinski jezik. Slaba razvijenost robne proizvodnje, uz tek sporadične kontakte s inorodnim jezičnim i etničkim elementom, pogoduje početnoj zatvorenosti malih hrvatskih zajednica. Svakako da prilično izoliranosti svakog pojedinog sela pogoduje samodovoljnost privrede, čiji nosioci izlaze na vanjsko tržište tek povremeno i u nuždi, uglavnom u potrazi za onim proizvodima

bez kojih se ne može, a oni ih nisu mogli ni na koji način nadomjestiti iz vlastitih izvora, kao što su najnužniji začini, proizvodi nekih tradicionalnih obrta i sl. Tako se materinski jezik, uglavnom nepromijenjen, prenosi prvenstveno usmenom komunikacijom i tradicijom iz generacije u generaciju, a pisana je riječ imala tek sporadičnu ulogu u borbi za održanje jezika. Od samog početka bili su svećenici važni činioci u toj borbi, zbog svoga života s narodom, zbog kulturne misije koju su obavljali, ali i zbog povremenih kontakata s narodnom i jezičnom maticom u staroj domovini. Uostalom, za to seljačko stanovništvo svećenici su jedina elita, određena svojim pozitivno angažiranim stavom prema održanju etniciteta i jezika. Minimalna kulturna razmjena utjecaja s inojezičnim susjedima obavlja se, ali još ne ugrožava znatnije hrvatski, jer se radi o ruralnim sredinama, čiji govor, a posebno rječnik, potpuno udovoljava vlastitim potrebama.

Prvi osjetniji pomak nastaje u vrijeme uvođenja inovacija u poljoprivrednoj proizvodnji, te jačanjem trgovačkih kontakata grad-selo, zbog jačanja niza starih i pojave novih obrta u gradovima, ali i u većim selima, trgovištima, prometnim križanjima i sl. A svaki novodošli predmet ili inovacija nose sa sobom i svoje ime, novu riječ, naziv iz stranog svijeta. Nadomještanje tih termina hrvatskima ili bar adekvatnim prijevodima teče sporo i otežano jer manjina nije više bila u stanju dalje razvijati periferni govor bez stalnog i živog kontakta s matičnim narodom i govorom. Istina, hrvatski se Gradišćanci trude dati zamjene za stranu njemačku terminologiju, ali su njihove snage i mogućnosti nedostatne da se samo vlastitim snagama suprotstave naletima i pritiscima negativnih posljedica kulturne razmjene između dva tako neravnopravna partnera. Tako je drugi jezik, onaj službeni, potpuno zadovoljavao sferu službenih kontakata, ali je i nezadrživo prodirao u rječnik privatne upotrebe, onako kako su u život sela prodirale inovacije.

Kvalitativno nove promjene nastaju početkom ovog stoljeća, kada pred naletom industrijske revolucije nestaje stare samodovoljnosti zatvorenih seoskih privreda, sa slabo razvijenom tržišnom privredom. U godinama uoči I. svjetskog rata, a ozbiljnije tek poslije II. svjetskog rata, gradišćanski seljak postaje pečalbar, iseljenik, radnik u obližnjoj gradskoj destileriji, tvornici slada, vinariji, šećerani ili u kakvu sličnom pogonu, kakvi malo po malo niču u tom dijelu Austrije. Kao radnik u gradu, pripadnik manjine prisiljen je drugom jeziku prepustiti područje rada, što je bilo u domeni prvog jezika, materinskog, sada svedenog na kućnu upotrebu i kontakte sa sunarodnjacima na selu. Gradišćanski Hrvat putuje, kontaktira s drugim kulturama i jezicima, on je odselio u grad, on u gradu radi preko tjedna, a svoj materinski jezik, za te nove, izmijenjene prilike presiromašan, čuva kao relikviju, kao zavjet precima.

Svi ti procesi, započeti prije II. svjetskog rata, svoj puni razmah doživljavaju u doba poslijeratne obnove. Zahvaćeno procesima urbanizacije i deagrarizacije, a uz silne pritiske novih oblika masovnih medija, gradišćansko selo doživljava duboke promjene, praćene stresovima. Dok je ranije udio nepoljoprivrednog stanovništva u ukupnom stanovništvu sela iznosio daleko manje od 10%, nakon rata se udio čistih poljoprivrednih domaćinstava stalno smanjuje, pa se koncem sedamdesetih kretao ispod 50% u sjevernom, a u srednjem i južnom Gradišću i manje od 30%. Ostalo su domaćinstva iz kojih je netko zaposlen u privredi, bilo kao tjedni migrant, bilo da svakodnevno putuje na radno mjesto. Velik dio njih čine zaposleni u industriji i uslužnim djelatnostima. Ali više od deagrarizacije sela treba nas zabrinjavati starenje

domaćinstva, što dovodi do nepovoljne dobne strukture stanovništva sela, a potom vodi depopulaciji sela. Ti procesi nisu iznad važećih trendova na selu srednje Evrope, ali su to osjetljiviji što se radi o pripadnicima jedne manjinske grupe, podložnije, a time i osjetljivije na utjecaje inojezičnih pritisaka jer su odvojeni od svoje matične grupe, izdvojeni u inorodnom i inojezičnom elementu, kojemu se teško može suprotstaviti. Zbog relativno povoljne strukture tla, postupnog razvoja prerađivačkih pogona i prateće prehrambenoindustrijske proizvodnje gradišćansko će se selo još više razviti u jakog robnog proizvođača, donekle nalik farmerskom tipu, ali sa znatno manjim zemljišnim česticama. Istovremeno, relativno dobre veze s industrijskim centrima poticat će deagrarizaciju sela i domaćinstava kojima poljoprivreda ostaje tek kao dodatni izvor prihoda. Jačanje tercijarne djelatnosti na selu također odvlači dio radne snage od poljoprivrede. Iako pojava tjednih migranata ublažava posljedice napuštanja poljoprivrede kao isključivog izvora zarade, trend povlačenja materinskog jezika i nadiranja službenog jezika na područja kojima je dotada dominirao materinski mora nas zabrinjavati, jer je očito da se ravnoteža upotrebe jezika kvari i da dobivamo asimetričnu dvojezičnost na štetu materinskog jezika, koji se i dalje povlači i ustupa mjesto drugom jeziku. Iako ublaženi tjednim migracijama, procesi napuštanja sela vidljivi su, pa im treba posvetiti posebnu pažnju. Treba imati na umu činjenicu da je već dobar broj Gradišćanaca stalno nastanjen u većim ili manjim gradskim naseljima toga dijela Austrije. A ne zaboravimo da je pripadnik jezične manjine prisiljen u tuđoj sredini upotrebu materinskog jezika reducirati na upotrebu u vlastitoj obitelji i možda sa sunarodnjacima s kojima kontaktira. Sve je to nedovoljno da bi osiguralo preživljavanje hrvatskog jezika u tim okolnostima, a o većim zahtjevima se ne može niti govoriti. Tko su danas hrvatski Gradišćanci nastanjeni u gradovima Austrije? Teško da se po uvjetima stanovanja, po obrazovanju, profesionalnim interesima ili po bilo kojim drugim karakteristikama bitnije razlikuju od većinske mase stanovništva, osim što govore drugim materinskim jezikom, što se smatraju pripadnicima jedne druge etničke zajednice. A jezik je ona spona koja ih još donekle vezuje za zajedničku gradišćanskohrvatsku tradiciju.

Kroz četiri i pol stoljeća, od asimetrične dvojezičnosti starog gradišćanskog sela, gdje je drugi jezik bio vezan jedino na sporadične kontakte s »vlašću« i dr., preko još donedavne, uglavnom simetrične dvojezičnosti, došlo je do sve izraženije asimetričnosti na štetu materinskog jezika, svedenog na privatnu, uglavnom kućnu upotrebu. Posljednjih decenija pred povećanom opasnošću mobilizirala se ne samo gradišćanska, već i hrvatska kulturna javnost. Plod mobilizacije je stanovito normiranje gradišćanskohrvatskoga govora, ali ne na način kako se to zbiva, recimo s čakavskim ili kajkavskim, već do nivoa gradišćanskohrvatskoga književnog jezika. To podvajanje u razvoju više je posljedica nespretnog i nesretnog određivanja naših domaćih jezičnih nedoumica, nego neke stvarne želje ili potrebe da se jedan periferni izolirani govor, s donekle zasebnim razvojem, standardiziranjem prekvalificira kao jezik. Ta bi kvalifikacija oslabila obrambene mogućnosti takvog jezika, a ponajviše zapetljala odnose prema hrvatskom književnom jeziku kao izvorištu gradišćanskohrvatskog, ali i kao vrelu jezičnog bogatstva potrebnoga gradišćanskohrvatskom da se razvije do stupnja kada će bez upotrebe posuđenica biti dovoljan za izražavanje svih čuvstava, stanja, zbivanja, za određivanje vlastitih naziva za sve predmete i pojave koje sobom donosi progres tehnike i civilizacije.

Drugim riječima, gradišćanskohrvatski, istina, gubi pojedina područja upotrebe zbog promjena u načinu privređivanja i pratećih promjena socijalne strukture gradišćanskih stanovnika sela i grada, ali bi na preostalom području morao dobiti na kvaliteti izražavanja, morao bi osigurati kontinuitet samoizgradnje i samoizrastanja do nivoa jezika ili kako već odrede svoj odnos prema matičnom i izvorišnom hrvatskom jeziku. Jer, istini za volju, jezik niti nastaje niti živi tek voljom znanstvenih i kulturnih radnika, već učestalošću i oblicima dnevne upotrebe, željom i upornošću nosilaca nasljeđa da osiguraju kontinuitet i život, a ne samo sjećanje na jezik. A prvi je preduvjet manjinsko školstvo od početka školovanja (naravno, misli se i na predškolski odgoj) do konca školovanja, jer bi tek na taj način stručnjak zadržao svoju jezičnu samosvojnost i na području stručnog interesa. Državni jezik imao bi mjesto nastavnog predmeta u svim razinama školovanja. To bi bili preduvjeti za opstanak, ali i za dalji razvoj jezika i etniciteta manjine općenito.

Tihomir Dumančić

ZUSAMMENFASSUNG

Änderungen in der Sozialstruktur und Verschiebungen in der Zweisprachigkeit der burgenländischen Kroaten

In traditionell sich abkapselnden ländlichen Kreisen mit Naturalwirtschaft und nur sehr wenigen Kontakten mit der Umgebung herrschte, auch wenn es sich um ein mehrsprachiges Land handelte, die Sprache der Minderheit in mehr oder minder allen Lebensbereichen vor. Sie war reich genug, die Kommunikationsfunktion voll und ganz zu erfüllen. Jede von außen kommende Neuerung brachte auch ihre Benennung mit sich. Erst wenn es zu häufigen Kontakten mit anderssprachigen Kreisen kommt, erfordert das eine entsprechende Schulung, eine Anpassung an die vorherrschenden kulturellen und sprachlichen Muster, d. h. an die Sprache und Kultur der Mehrheit. Das Abweichen von den bisherigen Gepflogenheiten hat zur Folge, daß sich die Muttersprache aus einigen Lebensbereichen und Arbeitsbereichen zurückzieht auf den sehr engen Bereich des Heimes, der Familie, der Freizeitgestaltung und vielleicht der Religion. Der Schulunterricht wird in der Sprache der Mehrheit getätigt, und die der Minderheit wird immer mehr zur Folklore, zu einer Reliquie innerhalb der Familie. Die einzige Lösung ist der Kampf und die Anpassung an so veränderte Lebensbedingungen, bzw. häufigere Geselligkeiten und ein Praktizieren der Muttersprache unter den Bedingungen der Absonderung des städtischen Lebens, ferner die Bereicherung und Modernisierung der eigenen Sprache, kulturelle Kontakte und der Austausch mit dem Ursprungsvolk und seiner Sprache.

SADAŠNJI TRENUTAK U KULTURNOM STVARALAŠTVU GRADIŠĆANSKIH HRVATA U NR MAĐARSKOJ

ĐURO VIDMAROVIĆ, Zagreb

Zapadnougarski (od 1903. g. Gradišćanski) Hrvati su raspadom Austro-Ugarske monarhije i stvaranjem novih država: Austrije, Madžarske i Čehoslovačke, razbijeni na tri dijela. Najveći dio našao se u Austriji, manji u Madžarskoj, a najmanji dio u Čehoslovačkoj. Taj se rasap dogodio u razdoblju snažnog društvenog i kulturnog poleta, predvođenog velikim bardom Matom Meršićem Miloradićem (1870—1928). Taj polet imao je mnoge elemente narodnog preporoda.

Dijaspora etničkog arhipelaga Gradišćanskih Hrvata 1918. odrazila se nepovoljno na daljnji društveni, kulturni, politički i narodni razvoj ovog velikog ogranka iseljenog hrvatskog naroda. Svaka od država u kojima su se našli dijelovi gradišćansko-hrvatske narodne zajednice imala je svoju vlastitu politiku prema narodnim manjinama. Njihov međudržavni odnos, kao i odnos spomenutih država prema novoj jugoslavenskoj državi, imat će snažnog udjela u daljnjoj sudbini hrvatske manjine.

Nakon rasapa, odnosno poslije 1921. godine, kontinuitet društvenog razvoja Gradišćanskih Hrvata. Zbog lakšeg prepoznavanja koristimo etnonim »Gratovan novom situacijom, a ta je bila otežana činjenicom da je i vođa preporoda Mate Meršić Miloradić ostao u Madžarskoj, gdje je i umro 1928. godine, kao župnik u Hrvatskoj Kemlji.

Madžarski dio Gradišćanskih Hrvata naći će se u vrlo teškoj situaciji nakod dolaska na vlast fašista, predvođenim admiralom Hortyjem. Kao i svi ostali ogranci hrvatskog naroda u toj državi i oni će biti izloženi sustavnom etnocidu.

Čehoslovački dio dijeli se na moravski i slovački ogranak. Njihov položaj između dva svjetska rata bio je zadovoljavajući. Međutim, nakon drugog svjetskog rata oni će doživjeti novi historijski šok. Moravski će Hrvati biti raseljeni i zbrisani s etničke karte svoje domovine kao narodna zajednica, dok će slovački Hrvati nastaviti do danas svoj život bez ikakvih organizacijskih formi neminovnih za normalan život manjine.

U ovom radu želimo upozoriti na kulturno stvaralaštvo mađarskog dijela Gradišćanskih Hrvata. Zbog lakšeg prepoznavanja koristimo etnonim »Gradišćanski Hrvati u Madžarskoj«. Taj etnonim koristi se i u Madžarskoj posljednjih godina. Od 1945. godine na ovamo njih su nazivali etnonimom Za-

padni Hrvati. Tim pojmom oni su stavljeni u odnos prema ostalim ograncima Hrvata u Madžarskoj, prvenstveno s Hrvatima Bunjevcima, Hrvatima Šokcima, Hrvatima Bošnjacima i Hrvatima uz Dravu i Muru bez lokaliziranog etnonima. Osim toga, zbog dubokih ideoloških razlika između Austrije i Madžarske oni su odvojeni od svog prirodnog etničkog zaleđa. Nastojalo se neutralizirati njihovo pripadanje Gradišćanskim Hrvatima, a potencirati njihovo inkorporiranje u novu cjelinu, koju su činile sve slavenske narodne manjine u Madžarskoj. Do godine 1947. sve te manjine, tj. Slovaci, Hrvati, Srbi i Slovenci, bile su uključene u jedinstveni Antifašistički front Slavena (AFS). Godine 1947. odvojili su se Hrvati, Srbi i Slovenci u zasebnu narodnosnu organizaciju DEMOKRATSKI SAVEZ JUŽNIH SLOVENA U MADŽARSKOJ (DSJS).

Od godine 1945. Gradišćanski Hrvati u Madžarskoj dijele sudbinu svih južnoslavenskih manjina u Madžarskoj. Dugo je vremena DSJS djelovao na principu specifičnog unitarizma. On se izražavao posebno u jezičnoj politici. Forsirao se kao službeni jezik u školama, novinama i u manjinskim institucijama isključivo »južnoslovenski jezik«, srpskohrvatski, odnosno njegova istočna varijanta. Prema dijalektima se zauzeo negatorski stav. Smatralo se da dijalekti usporavaju učenje književnog jezika i da ih treba progoniti. Takav stav imao je ozbiljne posljedice za hrvatsku manjinu, jer ogranci te manjine upravo su gradili svoj identitet i narodnu svijest na lokalnim govorima. U tom kontekstu moramo promatrati kulturni razvoj i Gradišćanskih Hrvata u Madžarskoj. Njima nije omogućeno da uče i obrazuju pripadnike svoje narodne elite na gradišćanskohrvatskom književnom jeziku, već na istočnoj varijanti srpskog ili hrvatskog jezika. To je imalo za posljedicu da im djeca nisu dobro naučila ni »južnoslovenski« književni jezik, ni gradišćanskohrvatski književni jezik, već su svoje obrazovanje gradili na madžarskom jeziku, a materinski je jezik ostajao na nivou seoskog govora, odnosno lokalnog idioma. Time se produbljivala razlika u govoru između pojedinih naselja, smanjivalo razumijevanje gradišćanskohrvatskog književnog stvaralaštva, usporavao proces homogenizacije. Gradišćanski Hrvati time nisu postajali bliži Hrvatima Bunjevcima, kao ni Srbima i Slovencima, nisu postajali ni »Južni Sloveni u Madžarskoj«, već su se sve više odnarođivali i utapali u korpus većinskog naroda. Dakle, pogrešnom jezičnom politikom, tj. neuvažavanjem etničkih i govornih specifičnosti, nepoznavanjem biti fenomena narodnih manjina kao specifičnih narodnih zajednica, ubrzavala se njihova asimilacija.

Za razumijevanje teškoća kroz koje su prolazili Gradišćanski Hrvati u Madžarskoj potrebno je istaći još dvije pojave koje su imale negativno djelovanje na njihov kulturni razvoj.

To su, prvo, prekid normalnih odnosa između Jugoslavije i Madžarske 1948. godine i, drugo, završetak kolektivizacije agrarnih površina 1962. godine.

Od 1948—1957. godine Gradišćanski Hrvati u Madžarskoj nemaju nikakve veze sa svojim matičnim etničkim zaleđem u Austriji, ali ni s matičnim narodom u Jugoslaviji. Ne smiju se obrazovati na materinskom jeziku, ne slijede ni jezik matičnog naroda, što znači da su prepušteni tihom odumiranju.

Do godine 1962. oni su živjeli u svojim selima, a sela kao specifični sociološki organizmi mogla su čuvati materinski jezik, narodnu kulturu i tradicije, kao elementarne oblike etničke samobitnosti. Ruralne zajednice imale su razvijene prirodne obrambene mehanizme protiv asimilacijskih nasrtaja. Nakon kolektivizacije agrarnih površina sela su izgubila svoju tradicionalnu funkciju,

razbijeni su obrambeni mehanizmi i u ruralne zajednice naglo je počeo prodirati jezik većinskog naroda, najprije kao jezik politike i uprave, a kasnije i kao jezik obiteljske komunikacije. Tome je pomogao nagli razvoj sredstava masovnog informiranja i ubrzana socijalna pokretljivost stanovništva. Materinski jezik sve se više ograničavao na srednju i stariju generaciju žitelja.

U najnovije vrijeme odbačen je stari odnos prema književnom jeziku, tj. zanemareno je forsiranje etnonima »Južni Sloveni u Madžarskoj« i, što je bitno, uvažene su govorne osobine pojedinih ogranaka. To znači da su dijalekti vraćeni u upotrebu i priznata im je uloga u učenju književnog jezika i čuvanju narodne samobitnosti. Velika zasluga za to pripada Stipanu Blažetinu i Franji Pajriću, istaknutim predstavnicima etničke elite madžarskih Hrvata. (S. Blažetin je vodeći književnik i pedagoški pisac, inače Hrvat Bunjevac, a F. Pajrić je istaknuti politički i prosvjetni predstavnik Gradišćanskih Hrvata u Madžarskoj).

Novoj klimi veoma su pomogli dobri odnosi između Madžarske i Jugoslavije, a Gradišćanskim Hrvatima posebno i poboljšanje odnosa između Madžarske i Austrije. Kontakti s etničkim zaleđem sada su poboljšani. To je vidljivo u međusobnom posjećivanju kulturno-umjetničkih društava i primanju novina i literature koja se tiska na gradišćanskohrvatskom jeziku u Austriji. (Potrebno je ovom prilikom spomenuti da dolazak tiska iz Zagreba pokazuje osjetljivu stagnaciju, što se naročito osjeća u školama, gdje su se nastavnici i učenici obilato koristili naročito dječjim novinama u svom radu).

Posljednjih godina madžarske vlasti pokazuju vidan interes za poboljšanje položaja narodnih manjina, odnosno za zaustavljanje tihe asimilacije, koja se dopuštala kao normalna pojava, a koju su nazivali spontanom asimilacijom i proglasili je demokratskim pravom svakog građanina. Postoje prijedlozi s najvišeg nivoa da se u nekim selima organiziraju dvojezične škole. Sadašnji školski sistem za Gradišćanske Hrvate apsolutno je neprihvatljiv. Prvo, to se odnosi na samu bit učenja materinskog jezika u *fakultativnoj* formi i s 15 učenika kao minimumom za formiranje jednog razreda.

Drugo, to se odnosi na neuvažavanje jezičnih posebnosti Gradišćanskih Hrvata. Sve dok im se ne omogući da u školama djeca uče gradišćanskohrvatski književni jezik, podržavat će se njihova daljnja dijaspora i ubrzavati asimilacija. Oni moraju imati vlastitu inteligenciju, prvenstveno učitelje koji će znati taj jezik i moći se njime koristiti u nastavi. Za sada domaći učitelji, ako i znadu materinski jezik, znadu ga u lokalnom obliku. To znači da se ne izgrađuje potrebna homogenizacija ogranka.

Treće, sadašnja mreža dječjih vrtića ne zadovoljava u pogledu materinskog jezika. To znači da se od malena kod djece potiče asimetrični bilingvizam, na štetu materinskog jezika. Time se rano oslobađaju prostori za asimilacijske procese.

Uvažavanje specifičnosti Gradišćanskih Hrvata u Madžarskoj mora se graditi na činjenici da njih ima više nego Slovenaca i Srba. Oni broje oko 12 000 i predstavljaju 1/7 ukupnog broja Južnih Slavena u Madžarskoj.

Ovom prilikom ističem da za kulturno-umjetnički rad u selima postoje povoljni uvjeti. U svakom selu, gdje postoji za to volja, moguće je osnovati zbor, folklorno društvo, hrvatski klub, čitaonicu, zavičajni muzej i tome slično. Ovi oblici narodnog života dobivaju materijalnu podršku države. Osim toga, u

Narodnim novinama i Narodnom kalendaru primaju se i objavljuju tekstovi na gradišćanskohrvatskom jeziku, a jedan novinar (Joca Jakab) zadužen je da piše o tome što se zbiva među ovdašnjim Hrvatima u županijama Vas i Jura-Šopronj.

• • •

I pored navedenih poteškoća kroz koje su prolazili Gradišćanski Hrvati u Madžarskoj, očuvala se, naročito kod srednje i starije generacije, narodna svijest, materinski jezik, narodna baština i tradicije. Njihov kulturni razvoj temelji se na tim činjenicama.

Kulturno stvaralaštvo toga hrvatskog ogranka odvija se u ovim oblicima:

1. rad folklornih družina
2. rad narodnih pjevačkih skupina i zborova
3. rad narodnih (hrvatskih) klubova
4. rad narodnih zavičajnih muzeja
5. rad pojedinaca — pripadnika etničke elite:
   a) prosvjetna djelatnost
   b) društveno-politička djelatnost
   c) znanstveno-istraživalački, prvenstveno etnografski, etno-muzikološki i muzejski rad
   d) književna djelatnost
   e) likovna djelatnost.

ad 1. Folklorna baština Gradišćanskih Hrvata vrlo je bogata i osebujna. Ljudi vole svoje narodne plesove i pjesme, svoju nošnju i običaje i rado ih izvode, čuvaju i njeguju. Folklorne družine osnivaju se po selima povremeno, što ovisi o entuzijazmu pojedinaca, prvenstveno učitelja.

ad 2. Isti je slučaj s narodnim pjevačkim skupinama i zborovima. U takvu radu prednjači selo Koljnof. Tamo, zahvaljujući grupi domaćih entuzijasta, predvođenih poznatim narodnim učiteljem Franjom Pajrićem, veoma uspješno djeluju folklorna družina, pjevački zbor, hrvatski klub i zavičajni muzej. Općenito uzevši, to selo predstavlja žarište narodnog stvaralaštva i djeluje kao centar i uzor za ostala naselja. Slijede Petrovo Selo, Narda, Hrvatski Židanj i Hrvatska Kemlja.

ad 3. Hrvatski klub izuzetno dobro radi u Koljnofu. Mješovitog je sastava i okuplja veći broj Hrvata svih uzrasta. Klub organizira sve vidove narodnog života u selu. On djeluje kao žarište prosvjetnog i kulturnog rada. Članovi kluba vrlo su svjesni ljudi, ozbiljni i predani. Klub organizira predavanja iz materinskog jezika i hrvatske povijesti i kulture, odlazi na gostovanja u druga mjesta, gostuje često u Jugoslaviji i Gradišću, prima u goste druga društva (npr. iz Lipovljana, Buševca, Gradišća), organizira Hrvatski bal i tome slično. (Osobno sam više godina bio predavač u tom klubu).

ad 4. Zavičajni su muzeji popularan oblik čuvanja kulturne baštine. Njihovo osnivanje ovisi opet o entuzijazmu pojedinaca. Za sad nedostaje središnja muzejska postava s etnografskim artefaktima Gradišćanskih Hrvata, što je velika šteta jer bogata baština polagano, ali nezaustavljivo propada.

ad 5. Pojedinci, svjesni narodni radnici i članovi manjinske elite stožeri su rada na čuvanju hrvatske samobitnosti u tom dijelu Madžarske. Kod Gradišćanskih Hrvata to su oduvijek bili učitelji i svećenici. Tako je i danas. U selu gdje su učitelj i farnik mlitavi ljudi, strogo ograničeni na profesiju, ili čak tihe pristaše asimilacije, vrlo se malo čini na čuvanju materinskog jezika i kulturnog nasljeđa. U tim selima nema ničega od navedenih vidova narodnog života i institucionalno-amaterskog rada.

a) Problem prosvjetnih radnika vrlo je osjetljiv. Među učiteljima, istaknutim i vrijednim pojedincima koji su ugradili svoje znanje i ljubav u šire oblike narodnog rada i stekli zasluge zaslužnih pripadnika etničke elite, nema Hrvata u velikom broju. Možemo istaknuti tek nekoliko imena. To su FRANJO PAJRIĆ, MARIJA PAJRIĆ i TEREZA KOLONIĆ-DANIEL iz Koljnofa, LUJO BRIGOVIĆ iz Hrvatskog Židanja i MIJO KARAGIĆ, bivši učitelj u Undi (danas viši referent u DSJS-u, inače Hrvat Bunjevac, oženjen Undankom).

b) Dosta je Hrvata predsjednika mjesnih savjeta, članova partijskih i županijskih foruma, predsjednika poljoprivrednih zadruga, a JOSIP OSTROŠIĆ iz Čatara poslanik je u madžarskom parlamentu. Među društveno-političkim radnicima angažiranim upravo na području manjinske politike nalazimo FRANJU PAJRIĆA, koji vrši dužnost potpredsjednika DSJS-a, MARIJU PAJRIĆ, predsjednicu Odbora za narodnost županije Jura-Šopronj i MIJU KARAGIĆA, višeg referenta DSJS-a.

c) Među etnografima koji su se posvetili proučavanju gradišćanskohrvatske baštine valja na prvom mjestu spomenuti IVANA HORVATA, bivšeg župnika u Undi a sada znanstvenog suradnika Muzeja za obrt u Budimpešti. I. Horvat je napisao veći broj vrijednih studija, posebno iz područja pučkog vjerovanja i običaja Gradišćanskih Hrvata. Radove objavljuje u stručnim publikacijama, među kojima se ističe edicija »Etnografija Južnih Slavena u Madžarskoj.«

TEREZA KOLONIĆ-DANIEL, učiteljica iz Koljnofa, javlja se povremeno prilozima o etnografskoj baštini koja je još sačuvana u Koljnofu. Njoj se posljednjih godina pridružila AGNICA LOVAS-SZABO svojim vrlo uspjelim fotodokumentacijskim prilozima o starom Koljnofu. LUJO BRIGOVIĆ je skupio veliku zbirku etnografske građe, sposobnu da preraste u zaseban muzej.

d) Među književnicima na prvo mjesto dolazi MATE ŠINKOVIĆ (Koljnof 1927—1972), rano preminuli pjesnik, slikar i svestrani kulturni radnik iz Koljnofa. Šinković je objavljivao svoje pjesme u Narodnim novinama i Narodnom kalendaru. Pisao je jednostavno, jezikom svojega koljnofskog puka i narječjem svojega rodnog sela. Njegovo pjesništvo ima veliku kulturno-povijesnu vrijednost. On je jedini Gradišćanski Hrvat u Madžarskoj čije se stvaralaštvo izdiglo na razinu koja ispunjava sve uvjete da ga se prezentira čitalačkoj publici u posebnoj knjizi. Njegove su pjesme objavljene godine 1981. u knjizi NA NAŠOJ GORI. Knjigu je uredio Mijo Karagić, a izdao DSJS. (Prethodno je objavljena moja studija u *Čakavskoj riči*, br. 2, Split, 1977, 73—99 i tiskana kao separat).

Treba reći i to da je taj pjesnik još uvijek ostao nepoznat u svom etničkom zaleđu, tj. među Gradišćanskim Hrvatima u Austriji. To je propust koji se mora ispraviti. Radi se o pjesniku koji je stvarao kao autodidakt, bez mogućnosti da normalno ovlada materinskim jezikom, koji je hrvatski učio iz gradišćanskih novina i kalendara, odnosno iz knjiga Mate Meršića Miloradića i koji nije imao mogućnosti da normalno napreduje i školuje se kako je to želio. Njegova narodna svijest bila je visoka i po tome može služiti kao uzor. O svojoj nacionalnoj tradiciji progovorio je madžarskom narodu ovim riječima:

Hrvat sam!
Znajte da sam ja Hrvat!
Hrvat su mi otac i mat!
Hrvat kanim ja živiti,
i kod Hrvat umriti.

Vidil sam ja pervi dan,
kodi mali Gradišćan,
ča uz nimški ocean,
kanim biti slobodan.

Ovde j stala moja zipka,
ljuljala ju j Majka mila.
Pesme i jačke nunala,
nek hrvatske mi jačila.

Perva knjiga, početnica,
hrvatsku rič su usnica.
Govorila naša dica,
veselila kodi ptica.

Kašnje pak junak, divojka,
kad nas zove naša vojska.
Hrvat šaljem iz daleka,
naša pisma v naš jezika.

Teplo gnjazdo, mili dom,
veran ostat bit ću tvom.
V šalom, dobrom ino zlom,
ovo je moj slatki Dom.

Jezik si neć zatajati,
ako me ubiju tati.
Hrvat ću se vsenek zvati,
ovo mora vsaki znati.

Hrvati su narod mali,
preotci su zano spali.
I s kervlju su očuvali,
v starom časi naš broj mali.

Kod ptičicam, lastavicam,
ostavite siroticam.
Domoljubav slobodu nam,
ovo je naš hrvatski san.

Kad mi tukne zadnji čas,
hrvatski mi je zadnji glas.
Gradsko polje, Gradski klas,
umrit ću kod Hrvat vaš.

U jednom članku M. Šinković je napisao: »O kako je teško človiku oko serca, kad vidi, korak za korakom, da sve tihlje propada naš lipi hrvatski jezik — po nemarnosti... Trsi se, nek po hrvatsku pominat doma, kad ti je darovan naš lipi jezik, ki se smi u red postavit i z drugimi jeziki. On vrlo gluši i tako je bogat, da s njim moreš izreć vse ča ti pamet kaže i serce očuti.«

Mate Šinković je umro u naponu snage. Umro je sanjajući o svojoj pradomovini koju nikada nije uspio vidjeti.

PAVAO HORVAT (Vedešin, 1930)

Vedešinu, kojega govor još uvijek izaziva pažnju historičara i lingvista. Obrazovanje je stekao na madžarskom jeziku. Tek se kao svećenik vraća materinskom govoru i uključuje u rad za svoj narod. Treba istaći da njegovi kolege svećenici nisu više onako predani hrvatskom narodu kao nekada. Sada, kad se od njih ne traži da asimiliraju svoj narod, oni se vrlo malo suprotstavljaju asimilaciji. Velika odgovornost leži na odnosu madžarske rimokatoličke crkve prema svojim hrvatskim vjernicima.

P. Horvat je pjesnik religiozne orijentacije. On piše svojim hrvatskim jezikom, služi vjerske obrede hrvatskim jezikom, i djeluje u nastavi kao hrvatski kateheta. Njegova historijska svijest očituje se i u čestim kontaktima s matičnim narodom. Posjetio je i Kraljevu Veliku kod Lipovljana, postojbinu pradjedova žitelja Vedešina i Umoka. Crkva u Hrvatskoj dobro ga opskrbljuje literaturom, što mu je od velike koristi u radu. Zagrebački kanonik prof. Juranić sustavno šalje vrlo opsežnu vjersku i svjetovnu literaturu našoj manjini u Madžarskoj.

LAJOŠ ŠKRAPIĆ (Petrovo Selo, 1920—)

U posljednje dvije godine pojavio se novi pjesnik na gradišćanskohrvatskom jeziku. To je sveučilišni nastavnik iz Budimpešte Ljudevit Lajoš Škrapić. Na sebe je skrenuo pažnju dobrim stihovima i izrađenom versifikacijom. O njemu malo znamo, ali, sudeći po stihovima, radi se o pjesničkom talentu koji će se dići u red boljih gradišćanskohrvatskih književnika i zbog toga treba prihvatiti njegov rad s priznanjem. Njegov lijep jezik, dobra rima i struktura pjesama prožimaju i ovu pjesmu:

ZORA

Odkud čuti ptica,
Da noć prebudi dan?
Kos, slavuj, sinica
Spivanjem gonu san.

Od jačke pijano
Pozdravljaju zoru,
Kukuriče rano
I pivac u dvoru.

Na dilo poziva
Gluši jutrašnji zvon,
Kar kadi prebivam
Spomina me na dom.

Trava se umiva
U srebrastoj rosi,
U vlakne se skiva
Oštroj, gruboj kosi.

Sura litnja magla
Nad poljem se zdiže,
Zbudje se krajina
Gle, danu se ziše.

Zora: ponavljanje,
Svaki dan, dar za nas.
Do smrti ufanje,
I žitak do danas.

Prez sna duge noći
Čekam da pristupiš;
Strah, grih, smrad uskoči
Kad me ti pohodiš.

Lajoš Škrapić uspješno prevodi i madžarsku poeziju na gradišćanskohrvatski književni jezik, dokazujući time mogućnosti i doseg toga jezika.

e) Likovna djelatnost među Gradišćanskim Hrvatima postoji zahvaljujući MATI ŠINKOVIĆU i LUJI BRIGOVIĆU. Prvi je bio slikar amater. Ostavio je brojne slike u svome selu, ne shvaćajući, vjerojatno, estetsku i kulturno-povijesnu vrijednost svojih radova. Slikao je pomalo naivno, oponašajući madžarske klasike. Tek u nekim detaljima otkrio je svoj talent koji je ostao sputan i nerazvijen. Suprotno od njega, L. Brigović je školovan slikar. Radi kao nastavnik likovnog odgoja u Hrv. Židanju. Kao umjetnik Brigović je potpuno uronjen u rodni krajolik, u izuzetno lijepe predjele oko grada Kisega. Posvetio se crtežu i akvarelu. Naročito se ističe u crtežu. Crtež mu je lagan, jednostavan i mek. Svaki motiv odiše prostornošću, perspektivom i laganim titrajem ruke. Stvorio je svoj stil i prepoznatljiv je. Radi mnogo; Narodne novine i Narodni kalendar puni su njegovih uspjelih radova. Začuđuje činjenica da publikacije Hrvata u Austriji još nisu uočile vrijednosti tog umjetnika i predstavile ga svojoj javnosti. Lujo Brigović zaslužuje da bude predstavljen na svakoj skupnoj izložbi gradišćanskohrvatskih umjetnika, te da bude predstavljen i javnosti matičnog naroda.

• • •

Ako se riješe osnovni jezični i prosvjetni problemi Gradišćanskih Hrvata u Madžarskoj, taj će ogranak našeg naroda dati velik doprinos kulturi svoje narodne zajednice i hrvatskog naroda ko cjeline. Pokazuje da za to ima potencijale. Potrebno je da se o tom vodi računa i u Gradišću, kao matičnom etničkom zaleđu, i u njihovoj pradomovini.

Đuro Vidmarović

ZUSAMMENFASSUNG

Die zeitgenössische kulturelle Entwicklung der burgenländischen Kroaten in der Volksrepublik Ungarn

Der Zerfall der Österreichisch-ungarischen Monarchie und die Grenzziehung zwischen Österreich, der Tschechoslowakei und Ungarn hat dazu geführt, daß die burgenländischen Kroaten auf drei Staaten aufgeteilt wurden: auf Österreich, die Tschechoslowakei und Ungarn.

Der ungarische Zweig der burgenländischen Kroaten setzte mit seinem ethnischen Leben bis in die 60-er Jahre fort, indem er sich auf die Geschlossenheit und Isolierung seiner Dörfer stützte.

In den sechziger Jahren wurde die Deagrarisierung bzw. die Kollektivisierung des Landbesitzes in Ungarn durchgeführt. Es folgte eine starke Beeinflussung durch die Massenmedien, selbstverständlich in der Sprache der Mehrheit. Die Muttersprache der kroatischen Minderheit wurde auf ein Abstellgleis geschoben. Außerdem lernten die Kinder der burgenländischen Kroaten in der Schule statt des muttersprachlichen Dialekts die serbokroatische Schriftsprache, die in Jugoslawien verwendet wird. Davon beginnt man erst in jüngster Zeit Abstand zu nehmen.

Unter solchen Bedingungen konnte das kulturelle Schaffen keinen größeren Aufschwung nehmen. In der vorliegenden Arbeit werden die prominenteren Vertreter des literarischen Schaffens der burgenländischen Kroaten in Ungarn genannt und ihre Werke dargestellt.

VI

MEĐUNARODNI POLOŽAJ GRADIŠĆANSKIH HRVATA U AUSTRIJI

BUDISLAV VUKAS, Zagreb

Središnje mjesto odredaba Državnog ugovora o uspostavljanju nezavisne i demokratske Austrije u utvrdivanju međunarodnopravnog položaja Hrvata i Slovenaca u Austriji dovoljno je poznato i najširoj javnosti, a kamoli ne sudionicima ovoga skupa. Međutim, u ovom radu nećemo se posebno baviti sadržajem i problemima provođenja toga ugovora, već ćemo nastojati da ukažemo na ukupnost međunarodnih normi koje se mogu primijeniti na gradišćanske Hrvate u Austriji, u okviru kojih, razumije se, Državni ugovor ima posebno mjesto. Tih normi ima mnogo, a one, vrlo često, ostaju nezapažene upravo zbog odredaba Državnog ugovora koje najdirektnije reguliraju položaj Hrvata i Slovenaca u Gradišću, Koruškoj i Štajerskoj. Nalazimo ih ne samo u međunarodnim ugovorima, višestranim i kolektivnim, već i u aktima međunarodnih organizacija, kao i u općem međunarodnom pravu. Pri tome ne smijemo zaboraviti da se i na položaj manjina i njihovih pripadnika, često u specifičnom obliku, primjenjuju međunarodna pravila o općoj zaštiti prava čovjeka i zabrani diskriminacije.

1. *Međunarodni ugovori o zaštiti manjina u Austriji*

Iako najvažniji, Državni ugovor nije i jedini međunarodni ugovor koji je zaključila Austrija o zaštiti manjina na svom području. 10. rujna 1919. zaključen je Senžermenski mirovni ugovor, koji sadrži odredbe (čl. 62—69) o zaštiti svih manjina u Austriji. Taj je ugovor bio dio sistema manjinske zaštite u okvirima Lige naroda, koj je, uz neke neosporne zasluge za položaj manjina, pokazao i niz nedostataka, a prestao je postojati s nestankom Lige.

Međutim, i pored rušenja toga sistema zaštite, postavlja se pitanje dalje primjenjivosti pojedinih međunarodnih dokumenata — ugovora i deklaracija, odnosno njhovih odredaba o pravima manjina, na kojima se temeljio sustav zaštite iz vremena Lige. Iako bi nas međunarodnopravna analiza okolnosti u vezi sa Senžermenskim ugovorom vjerojatno dovela do zaključka da su njegove odredbe o manjinama prestale biti pozitivno međunarodno pravo, njihovo dalje važenje kao dijela ustavnog austrijskog prava je nesporno. Naime, na temelju samog Senžermenskog ugovora (čl. 62) njegove odredbe o

manjinama Austrija je morala priznati kao svoj »temeljni zakon«. Izvršavajući tu svoju međunarodnu obvezu, Austrija je manjinske odredbe 1920. unijela u svoj Ustav. Pri tome se u Ustavu ne navodi tekst čl. 62—69. Senžermenskog ugovora, nego se Ustav poziva na V. odsjek III. dijela toga ugovora, a time Austrija pokazuje da su te odredbe još uvijek njene međunarodne obveze.[1] Takav je stav Austrija izrazila i u svom izvještaju Odbora za uklanjanje rasne diskriminacije, podnesenom 12. kolovoza 1973, kad je Senžermenski ugovor ubrojila među međunarodne ugovore koji uređuju položaj manjina u Austriji.[2]

Kad smo tako načelno pozitivno odgovorili na pitanje primjenjivosti senžermenskih odredaba na manjine u Austriji, postavlja se pitanje njihove primjene na gradišćanske Hrvate nakon što je zaključen Državni ugovor. Taj je ugovor, naime, lex posterior u odnosu prema Senžermenskom ugovoru, a s obzirom na to da izričito uređuje položaj Hrvata i Slovenaca, on je lex specialis prema Senžermenskom ugovoru, koji se odnosi općenito na manjine u Austriji. Iz toga slijedi da se u svim pitanjima zaštite hrvatske manjine u Austriji koja su rješavana Državnim ugovorom moraju primjenjivati odrebde toga ugovora. Međutim, Državni ugovor se ni po sadržaju prava manjina, ni po vrstama manjina, ni po području na koje se primjenjuje ne podudara sa Senžermenskim ugovorom. Zato za pojedina pitanja koja u Državnom ugovoru nisu izričito ili precizno riješena, vrijede i za Gradišće i dalje senžermenske odredbe. Tako npr. odredba Senžermenskog ugovora da se u gradovima i kotarima gdje žive pripadnici manjina mora izdvojiti pravedan dio budžetskih sredstava namijenjenih obrazovanju, vjerskim i dobrotvornim svrhama i da se mora dati manjinama (st. 2, čl. 68.), nije supstituirana odredbama Državnog ugovora. S druge strane, Senžermenski ugovor donosi pravila o položaju svih manjina, i to u cijeloj Austriji, a Državni ugovor uređuje položaj Hrvata i Slovenaca, i to samo u tri austrijske zemlje: Koruškoj, Štajerskoj i Gradišću. Na Hrvate u Beču ne mogu se primijeniti odredbe čl. 7. Državnog ugovora, ali bi bona fide izvršenje nekih odredaba Senžermenskog ugovora zahtijevalo određena prava za pripadnike naših manjina i izvan zemalja u kojima žive ostali Hrvati i Slovenci u Austriji. Npr. po st. 4, čl. 66. Senžermenskog ugovora, Hrvat bi i u Beču mogao zahtijevati da se na sudu služi hrvatskim jezikom.

Prema tome, i pored prvenstva u primjeni Državnog ugovora, odredbe Senžermenskog ugovora primjenjive su i na Hrvate u Gradišću, a posebno izvan njega, u svim pitanjima koja izričito nisu uređena Državnim ugovorom.

2. *Međunarodni dokumenti o zaštiti prava čovjeka*

I pored općeg uvjerenja da se i nova svjetska organizacija — Ujedinjeni narodi, mora angažirati u zaštiti manjina, prevladao je stav da nova organizacija ne treba preuzimati obveze Lige naroda prema manjinama. Osnovni su razlozi za to bili nedostaci predratnog međunarodnog sistema manjinske zaštite, kao i djelatnosti nekih manjina koje su pridonijele propasti država u kojima su živjele.

[1] Vidi: st. 1, čl. 149. Saveznog austrijskog ustava.

[2] Dokument Ujedinjenih naroda CERD (C) R. 50/Add. 6, str. 7—9.

Ujedinjeni narodi se neposredno po svom osnivanju prvenstveno posvećuju izradi međunarodnih dokumenata o općoj zaštiti prava čovjeka. I u neke od tih dokumenata unose se odredbe koje se neposredno odnose na manjine, ali o takvim ćemo odredbama posebno govoriti u trećem dijelu ovog rada. Ovdje nas zanima značenje općih odredaba u zaštiti prava čovjeka za međunarodnopravni položaj pripadnika manjina u zemljama članicama Ujedinjenih naroda. Najznačajniji su dokumenti koji sadrže takve odredbe: Opća deklaracija o pravima čovjeka, Međunarodna konvencija o zabrani svih oblika rasne diskriminacije i Međunarodni paktovi o pravima čovjeka.

Već Povelja Ujedinjenih naroda jamči prava čovjeka, uz zabranu diskriminacije na osnovi »rase, spola, jezika ili vjere« (st. 3, čl. 1.), a Konvencijom o zabrani rasne diskriminacije države su preuzele obvezu da ne diskriminiraju na temelju »nacionalne pripadnosti ili etničkog porijekla« (st. 1, čl. 1.). Korektno tumačenje prava čovjeka uz zabranu diskriminacije zahtijeva da se svako pravo primijeni na pojedinu osobu na takav način i u takvu obliku koji će dovesti do stvarne jednakosti ljudi u uživanju tih prava. Tako npr. pravu svake ljudske osobe na obrazovanje, koje »treba da bude usmjereno na puni razvitak ljudske ličnosti«, iz čl. 26. Opće deklaracije, neće biti udovoljeno ako se dijete prisiljava da pohađa školu u kojoj nastava nije na njegovom materinskom jeziku. Isto tako, pravo na jednakost pred sudovima (čl. 7. i 10. Deklaracije), zahtijeva da se svakom građaninu, u njegovoj zemlji, omogućava da pred sudovima upotrebljava svoj jezik.

To su samo dva primjera značenja i primjenjivosti odredaba o općoj zaštiti prava čovjeka i zabrani diskriminacije za pripadnike svake manjine. Mora se, međutim, podsjetiti da akti o općoj zaštiti prava čovjeka nisu usvojeni jedino na univerzalnoj razini, u Ujedinjenim narodima i njihovim specijaliziranim ustanovama (UNESCO, Međunarodna organizacija rada). Za gradišćanske Hrvate, kao i za druge manjine u Austriji, državi članici Evropskog vijeća, posebno je značajna Evropska konvencija o očuvanju prava čovjeka i osnovnih sloboda, od 4. studenog 1950. Zanimljivo je da se u toj Konvenciji izričito zabranjuje da se u uživanju prava čovjeka netko diskriminira zbog pripadnosti jednoj narodnoj manjini (čl. 14.).

Vrijednost je te Konvencije u dosta efikasnom sistemu nadzora nad ponašanjem država u pitanjima koja rješava Konvencija. Osnovana je, naime, Evropska komisija za prava čovjeka, pred koju sve države stranke Konvencije mogu iznijeti prigovore ako neka druga ugovornica povrijedi Konvenciju. Osim toga Konvencija predviđa da se Komisiji obrate i svi pojedinci, grupe pojedinaca i nevladine organizacije, koji bi bili povrijeđeni postupkom jedne ugovornice. Takva predstavka može biti podnesena samo protiv država koje su posebnom deklaracijom pristale na tu djelatnost Komisije (st. 1, čl. 25.). Austrija je to pravo dala Komisiji,[3] a iz njene je prakse poznato da su se pripadnici slovenske manjine njime poslužili.[4]

[3] Council of Europe, European Convention on Human Rights, Collected Texts (Fifth Edition), Strasbourg 1966, Section I.

[4] Application No. 808/60; ISOP against AUSTRIA, Decision of 8th March 1962; Yearbook of the European Convention on Human Rights, 1962, str. 108—125.

3. *Odredbe kolektivnih međunarodnih ugovora o zaštiti manjina*

Međunarodnog ugovora koji bi u cijelosti bio posvećen pravnom položaju manjina nema ni na općoj, ni na regionalnoj razini. Zasad nema ni ozbiljnih prijedloga da se priđe izradi takvog ugovora. Ima, međutim, međunarodnih ugovora i pojedinačnih ugovornih odredaba koji se odnose na pojedina pitanja prava i zaštite manjina. Tako Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, od 9. prosinca 1948, štiti sve »narodne, etničke, rasne ili vjerske grupe« od fizičkog uništenja, a čl. 5. Konvencije o zabrani diskriminacije u prosvjeti obvezuje države da manjinama priznaju pravo na vlastite obrazovne aktivnosti.

Najznačajnija je, međutim, posebna odredba o manjinama, uvrštena u čl. 27. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, od 16. prosinca 1966:

> »U državama u kojima postoje etničke, vjerske ili jezične manjine, osobe koje pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišene prava da imaju, zajedno s drugim članovima svoje grupe, svoj posebni kulturni život, da očituju i ispovijedaju vlastitu vjeru ili da se služe svojim jezikom.«

Iako se ovom odredbom izričito priznaje samo uzak krug prava manjina, njenu punu vrijednost treba sagledavati u okviru ukupnosti prava čovjeka zajamčenih tim paktovima. Mnoge druge odredbe, posebno one iz Pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, morat će u odnosu na pripadnike manjina biti tumačene u vezi i u suglasnosti sa čl. 27.

Nadalje je vrijednost čl. 27. u tome što Pakt o građanskim i političkim pravima danas obvezuje već sedamdesetak država (uključujući Austriju), među kojima su i mnoge države u kojima žive brojne manjine.[5]

Konačno, važni su i raznovrsni postupci koji omogućuju nadzor nad izvršavanjem obveza koje su države preuzele po Paktu o građanskim i političkim pravima. One moraju podnositi izvještaje o izvršavanju svojih dužnosti posebnom Odboru za prava čovjeka, što ga sastavljaju države ugovornice (formiran je u rujnu 1976). O tim se izvještajima u Odboru raspravlja, Odbor o njima obavještava sve stranke Pakta, a u vezi s njima može uputiti primjedbe i ugovornicama i Ekonomskom i socijalnom vijeću Ujedinjenih naroda.

Odbor ima i zadaću rješavanja međudržavnih sporova u vezi s izvršavanjem Pakta, ali se ona odnosi samo na one države, kao što je to i Austrija, koje su posebnom deklaracijom pristale na takvu nadležnost Odbora. Država koja prihvati poseban ugovor — Fakultativni protokol uz Pakt o građanskim i političkim pravima, dat će i pojedincu, prema kojemu njezini organi krše odredbe Pakta, pravo da započne postupak pred Odborom za prava čovjeka. Taj postupak rezultira izradom gledišta Odbora, koje se dostavlja pojedincu i državi protiv čijeg se postupka žalio. Austrija je potpisala Fakultativni protokol, ali ga do sredine 1982. nije bila ratificirala.[6]

[5] 1. srpnja 1982. njime je bilo vezano 70 država; v. Human Rights International Instruments, Signatures, Ratifications, Accessions, etc., 1 July 1982, ST/HR/4/Rev. 4, str. 2—18.

[6] Ibid., str. 2.

4. *Opće međunarodno pravo o pravima manjina*

Međunarodna zaštita manjina i danas za mnoge pisce ostaje samo institutom međunarodnog ugovornog (partikularnog) prava.[7] Ona se čak i u vrijeme Lige naroda odnosila samo na neke države. Danas ugovornih odredaba o zaštiti manjina ima još mnogo manje; pažnja se prvenstveno posvećuje općoj zaštiti prava čovjeka, pa površni dojam može biti da nema opravdanja za zaključak da ipak postoji opće međunarodno pravo o zaštiti i pravima manjina. Međutim, naš zaključak je upravo takav. Držimo, naime, da danas postoje neka opća pravna načela koja manjinama garantiraju prava potrebna za njihov opstanak i razvoj. Ona su se iskristalizirala na temelju cjelokupnog dosadašnjeg razvoja prava (međunarodnog i unutrašnjeg) u domeni zaštita manjina, ali i na osnovu opće zaštite prava čovjeka.

Vrlo istaknutu ulogu pri tome su odigrale odredbe brojnih međunarodnih ugovora. Ne tvrdimo da su one neposredno i samostalno dovele do stvaranja međunarodnog običajnog prava, ali neka osnovna načela koja su se ponavljala iz ugovora u ugovor, djeluju šire i trajnije nego svaki pojedini ugovor. Međutim, sama međunarodna pravila o zaštiti manjina i opća zaštita prava čovjeka uz zabranu diskriminacije ne bi, po našem mišljenju, bili dovoljni za zaključak da postoji opće pravo o zaštiti manjina. Za taj zaključak bitna se konponenta nalazi i u unutrašnjem pravu velike većine država. Ustavna načela i raznovrsna druga pravila jamče zaštitu prava manjina i njihovih pripadnika. Iako pravni poreci svih država ne garantiraju ista prava manjinama, niti tim pravima daju isti sadržaj, postoje neka prava koja se češće, gotovo u pravilu ponavljaju: pravo na odlučivanje za pripadnost manjini; pravo pripadnika manjine na jednakost s pripadnicima većine; pravo na upotrebu jezika manjine u saobraćaju s državnim organima; pravo na nastavu na jeziku manjine; pravo na razvoj vlastite kulture manjine.

Na temelju cjelokupnog tog razvoja došlo je, po našem mišljenju, do stvaranja nekih »općih načela prava« o položaju manjina,[8] a u tom nas uvjerenju podupiru upravo neki događaji posljednjih godina.

U završnom aktu Konferencije o sigurnosti i suradnji u Evropi, potpisanom u Helsinkiju 1. kolovoza 1975, usvojena je, u okviru »Deklaracije načela o međusobnim odnosima država sudionica«, i jedna odredba o manjinama:

> »Države sudionice, na čijem području postoje nacionalne manjine, poštivat će pravo osoba koje pripadaju tim manjinama na jednakost pred zakonom, dat će im svaku mogućnost za stvarno uživanje prava čovjeka i osnovnih sloboda i štitit će, na taj način, njihove zakonite interese u toj sferi.«

Osim te odredbe, u dijelu Završnog akta o suradnji na humanitarnim i drugim područjima priznat je doprinos što ga nacionalne manjine ili regionalne kulture mogu dati međudržavnoj suradnji na područjima kulture i prosvjete.

[7] Vidi npr.: V. Ibler, Rječnik međunarodnog javnog prava, Zagreb 1972, str. 335.

[8] Za detaljnije obrazloženje te tvrdnje: B. Vukas, General International Law and the Protection of Minorities, Revue des droits de l'homme, 1975, br. 1, str. 41—49; isti, Etničke manjine i međunarodni odnosi, Zagreb, 1978, str. 124—128.

Priznanje prava, interesa i značaja manjina na regionalnoj, evropskoj razini, pridonijelo je odluci Ujedinjenih naroda da i oni sami pristupe izradi deklaracije o pravima nacionalnih, etničkih, vjerskih i jezičnih manjina. Od 1978. godine Komisija Ujedinjenih naroda za prava čovjeka radi na temelju jugoslavenskog nacrta,[9] a dosad je usvojena cijela preambula Deklaracije. U operativnom dijelu nacrta, koji su povoljno komentirale mnoge države, nastojalo se iz cjelokupnog dosadašnjeg internog i međunarodnog reguliranja manjinske problematike kodificirati osnovna načela o pravima manjina. Svrha je te deklaracije da posluži efikasnijem primjenjivanju svih postojećih međunarodnih dokumenata o pravima manjina, a ona će, možda, razviti i svijest o potrebi univerzalne konvencije o pravima manjina. Nacrt Deklaracije ne ostavlja nikakve sumnje u to da Deklaracija ne dira, ne umanjuje prava koja manjine uživaju na temelju postojećih međunarodnih ugovora i sporazuma. Upravo obrnuto, u čl. 6. ističe se:

»Države članice treba da u dobroj vjeri ispunjavaju obveze koje su preuzele na osnovi međunarodnih ugovora i sporazuma čije su stranke, kao i na osnovi drugih međunarodnih instrumenata.«

Kodifikacija koja će se izvršiti u Deklaraciji Ujedinjenih naroda, za sve manjine ima značenje preciziranja pravnih načela koja su u pogledu mnogih manjina zanemarivana. Za manjine čiji je međunarodnopravni status utvrđen postojećim međunarodnim ugovorima, kao što su to gradišćanski Hrvati, usvajanje Deklaracije također bi imalo višestruku korist:

— u njoj se potvrđuje dužnost država obvezanih međunarodnim ugovorima o pravima manjina da te ugovore u dobroj vjeri izvršavaju;

— njenim sadržajem se potvrđuje da ugovorne odredbe o zaštiti manjina ne znače posebne, nepravedne terete za države obvezane tim odredbama, jer je većina tih odredaba i sastavni dio općeg prava koje vrijedi za sve države;

— spektar prava manjina obuhvaćen Deklaracijom, iako koncipiranih sažetim i općenitim formulacijama, širi je od prava manjina iz pojedinačnih ugovora, kao što je npr. Državni ugovor o uspostavljanju nezavisne i demokratske Austrije;

— već i sam rad na Deklaraciji, a posebno njezino usvajanje, potvrđuju značenje postojanja, održavanja i napretka manjina za države u kojima one žive, ali i za cijelu međunarodnu zajednicu, njezin mir i sigurnost.

Budislav Vukas

ZUSAMMENFASSUNG

Die völkerrechtliche Lage der burgenländischen Kroaten in Österreich

Das Hauptanliegen der vorliegenden Arbeit ist, auf die Unterschiedlichkeit der internationalen Normen hinzuweisen, die die rechtliche Lage der burgenländischen Kroaten in Österreich bestimmen. Der Staatsvertrag betreffend die Wiederherstellung eines unabhängigen und demokratischen Österreich ist das wichtigste internationale Abkommen zu ihrem Schutz, aber auch der Vertrag von Saint-Germain-en-Laye wie auch zahlreiche internationale Dokumente über den allgemeinen Schutz der Menschenrechte (die Allgemeine Deklaration der Menschenrechte, das Internationale Übereinkommen zur Beseitigung jeder Form von Rassendiskriminierung, die Internationalen Pakte der Menschenrechte u.a.) werden auf sie angewendet. Neben dem Vertragsrecht und anderen Dokumenten des geschriebenen Rechts, wird die Rechtslage aller Minderheiten auch durch einige allgemeine Rechtsgrudsätze bestimmt, die in der Deklaration der Vereinten Nationen über die Rechte der nationalen, ethnischen, religiösen und sprachlichen Minderheiten kodifiziert sein sollten. Durch die Verabschiedung dieser Deklaration wäre die völkerrechtliche Lage aller Minderheiten, so auch der burgenländischen Kroaten, sicherer und genauer bestimmt.

GENEZA AUSTRIJSKOG DRŽAVNOG UGOVORA S TEŽIŠTEM RAZMATRANJA NA UREĐENJU POLOŽAJA HRVATSKE I SLOVENSKE MANJINE U AUSTRIJI

MIRJANA DOMINI, Zagreb

U prvim poslijeratnim godinama savezničke i udružene sile, poučene iskustvom iz prvog svjetskog rata, nisu htjele da mnoga pitanja od općeg značaja — među koja se ubraja i pitanje uređenja položaja i zaštite manjina — povežu sa zaključivanjem mirovnih ugovora s pobijeđenim silama Osovine i njihovim satelitima. Pored toga, zvjerstva u toku drugog svjetskog rata stavila su u prvi plan potrebu zaštite čovjeka i njegova dostojanstva, kao i osiguranje uvjeta za puno uživanje osnovnih sloboda, jednakosti i nediskriminacije. Pa ipak, postoje iznimke od tog općeg opredjeljenja, a jedna od njih je i Austrijski državni ugovor, u kojem osim općih odredbi o pravima čovjeka nalazimo i odredbe koje se direktno odnose na zaštitu manjina. Riječ je o članu 7 tog Ugovora, koji u pojedinostima određuje obveze Republike Austrije prema hrvatskoj i slovenskoj manjini na njezinom području.

Državni ugovor o uspostavljanju nezavisne i demokratske Austrije nastao je kao rezultat dugotrajnih i mučnih pregovora, koji su prošli kroz razne faze, s raznim načelnim i konkretnim prijedlozima, s bezbrojnim varijacijama u pogledu predloženih rješenja i uz političke i diplomatske poteze u cilju pronalaženja odgovora na pitanja vezana uz budućnost Austrije. Za ilustraciju može nam poslužiti podatak da je održano preko 300 sjednica, što ministara vanjskih poslova četiriju velikih sila, što njihovih zamjenika, na kojima se raspravljalo o obnavljanju Austrijske Republike i radilo na definiranju odredaba ADU. Iako još uvijek, zbog nedostupnosti arhiva zemalja sudionica u poslijeratnim pregovorima o obnavljanju suverenosti austrijske države, nemamo pregled svih komponenata koje su utjecale na postanak Austrijskog državnog ugovora, genezu tog ugovora možemo u vremenskom slijedu uvjetno podijeliti na četiri vremenske etape.

Prva etapa započinje još u toku rata, kad saveznici utvrđuju principe na kojima će se temeljiti poslijeratno uređenje Evrope i budući međunarodni odnosi, a završava Moskovskom deklaracijom iz 1943. godine. Tom prilikom raspravljalo se o austrijskom pitanju samo usput, i to kao o »privjesku« njemačkog pitanja i u kontekstu »uređenja njemačke pozicije moći«. Značajno je da je odgovornost Austrije ograničena samo na odgovornost za sudjelo-

vanje u ratu na strani hitlerovske Njemačke[1] i da su saveznici u Aneksu 6 Protokola moskovske konferencije kao jedan od svojih ratnih ciljeva istakli ponovno uspostavljanje nezavisnosti Austrije.

Pečat drugom razdoblju dat će pobjeda nad nacizmom i završetak drugog svjetskog rata, odnosno savezničko zaposjednuće austrijskog prostora: formiranje prve vlade Druge republike Austrije, koja će značiti veću austrijsku autonomiju. U to vrijeme, na prijedlog američke vlade, prvi se put spominje sklapanje ugovora s Austrijom, ali ne mirovnog, što je posebno naglašeno, već »ugovora za ponovno uspostavljanje austrijske nezavisnosti«.[2] Saveznici su takav svoj stav temeljili na činjenici da je Austrija slobodna zemlja i da saveznici nisu bili u ratu s njom.

Treće razdoblje uvjetno možemo nazvati razdobljem konferencija, jer je u tom periodu — od početka 1947. do kraja 1949. godine održano 256 sjednica predstavnika savezničkih sila s ciljem da se definiraju odredbe Austrijskog državnog ugovora. Počelo je savjetovanjem zamjenika ministara vanjskih poslova u Londonu od 16. siječnja do 25. veljače 1947. godine, s prijedlogom ugovora u kojem je bilo 59 članova i nekoliko aneksa, da bi se nastavilo maratonskim sjednicama u Moskvi i Beču iste godine. Rezultat tih sjednica bilo je smanjenje broja članova ugovora sa 59 na 50, ali i nemogućnosti da se oko 15 članova bar približe različiti stavovi.[3]

Londonske konferencije (studeni-prosinac 1947, veljača 1948, veljača-svibanj 1949. godine) nisu donijele nikakav napredak u razmatranju austrijskog pitanja, tako da Austrija počinje optuživati velike sile da se poigravaju njezinom sudbinom,[4] a svjetska javnost kao najveći uspjeh tih konferencija smatra to što se predstavnici velikih sila nisu razišli. Naime, u to vrijeme hladnoratovske konferencije velikih sila dosežu svoju kulminaciju blokadom Berlina i uspostavljanjem zračnog mosta Zapada.

Na konferenciji ministara vanjskih poslova u Parizu (svibanj-lipanj 1949. godine) došlo je do stanovitog napretka u koncipiranju austrijskog Državnog ugovora, jer je pitanje Austrije odvojeno od njemačkog pitanja i stavljeno pod posebnu, četvrtu točku dnevnog reda konferencije.[5]

Premda zadnji tjedan zasjedanja nije davao izglede za optimizam u pogledu austrijskog državnog ugovora, kraj konferencije donio je »iznenađujući preokret« — u komunikeu objavljenom 20. lipnja 1949. rečeno je da su se ministri vanjskih poslova složili oko Državnog ugovora za Austriju i da su zatražili od svojih suradnika da koncept ugovora bude priređen do 1. rujna te godine.[6]

[1] G. Stourzh, *Kleine Geschichte des österreichischen Staatsvertrages*, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln, 1975, str. 14—15.

[2] G. Stourzh, o. c., str. 20.

[3] »Pitanje našega državnoga ugovora«, *Naš tajednik, neodvisni glasnik Gradišćanskih Hrvatov*, Beč, 13. rujna 1947, br. 16.

[4] »Londonskoj konferenciji — velike suprotnosti«, *Naš tajednik*, Beč, 13. prosinca 1947, br. 29.

[5] »U Parizu je početa Konferencija ministrov vanjskih poslov«, *Naš tajednik*, Beč, 28. svibnja 1949, br. 22.

[6] »Pregovori u Parizu uspješno dovršeni — imamo izgleda na državni ugovor do 1. septembra«, *Naš tajednik*, Beč, 25. lipnja 1949, br. 26.

Četvrta etapa u stvaranju Austrijskog državnog ugovora počinje krajem 1949. godine i traje do potpisivanja ugovora 15. 5. 1955. godine, ispunjena diplomatskim pregovorima oko konačnih formulacija pojedinih odredbi ugovora.[7]

Formuliranje člana 7 Austrijskog državnog ugovora i manjinsko pitanje

Međašnji kamen pri obnavljanju potpune austrijske suverenosti, a time i postanka manjinskih zaštitnih odredaba jest, kao što je već rečeno, početak međunarodne Londonske konferencije u siječnju 1947. godine. Vijest da predstoji početak pregovora o državnom ugovoru bila je povod austrijskoj vladi i austrijskim političarima da obznane saveznicima i ostalima svoja očekivanja i želje. U Memorandumu, od 10 točaka, ukazano je na potrebu da se i zaštita manjina, odnosno uređenje njihova položaja regulira odredbama ugovora, kao što je to bilo i u vrijeme Prve austrijske republike. Isti prijedlog nalazimo i u Programu, od 16 točaka, koji je pred Parlamentom Austrije izložio austrijski savezni kancelar Leopold Figl.[8] S druge strane, Jugoslavija je predstavnicima velikih sila u Londonu uručila »Memorandum vlade FNRJ o slovenskoj Koruškoj, pograničnim dijelovima Štajerske i Gradišćanskim Hrvatima«,[9] koji je poslužio kao polazna osnova za raspravljanje o manjinskom pitanju u Austriji na poslijeratnim međunarodnim konferencijama.

U jugoslavenskom prijedlogu tražilo se priključenje sveukupnog slovenskog etničkog prostora Koruške i onaj dio koji je u vrijeme svjesne germanizacije slovenskog stanovništva izgubio slovenski karakter.[10] Za Gradišćanske Hrvate predložila se ili razmjena stanovništva ili da se njihov položaj riješi posebnim statutom koji bi hrvatskoj manjini garantirao nacionalna prava. Prijedlog da se izvrši razmjena manjina ne treba nas čuditi, jer je u poslijeratnom periodu takav način rješavanja manjinskog pitanja bio općeprihvaćen i međunarodno sankcioniran.

Moskovsko zasjedanje vijeća ministara vanjskih poslova poslužilo je jugoslavenskoj delegaciji, kojoj je na čelu bio E. Kardelj, i K. Gruberu, šefu austrijske delegacije, da izlože stavove svojih vlada o teritorijalnom i manjinskom pitanju. Nakon iscrpnih razgovora sa sovjetskim predstavnicima, 20. travnja 1947. E. Kardelj upućuje sovjetskom predstavniku Višinskom pismo u kojem se o manjinskom pitanju kaže slijedeće: »Prema iskustvima koja je doživio slovenski narod u Austriji može se nakon potpisivanja ugovora računati na intenzivne pokušaje germanizacije. Ni mjere kao uvođenje dvojezičnih škola, što je Austrija nakon sloma Njemačke naredila, da bi se barem na papiru pokazala tolerantna u nacionalnom pogledu, de facto se više ne sprovode. S tog razloga bilo bi jako važno da se mjere koje su zakonom već određene prošire i da budu kao sastavni dio ugovora stavljene pod kontrolu četiri sile«.[11]

[7] »Apel državnoga sabora«, *Naš tajednik*, Beč, 12. travnja 1952, br. 15.

[8] G. Stourzh, o. c., str. 25.

[9] *Memorandum vlade Federativne Republike Jugoslavije o slovenačkoj Koruškoj, dijelovima Štajerske i gradišćanskim Hrvatima*, Beograd, 1946.

[10] J. Hans, »Zwei Kärntner Denkschriften vom September 1945«, *Charinthia* I, 150, 1960, str. 879—885.

[11] G. Stourzh, o. c., str. 36—37.

Jugoslavija je početkom 1948. godine na Londonskoj konferenciji ministara vanjskih poslova izložila svoj »kompromisni prijedlog« o rješenju koruškog pitanja i pitanja položaja slovenske i hrvatske manjine u Austriji i upravo u tom rekapituliranom jugoslavenskom prijedlogu treba tražiti polaznu točku člana 7 Austrijskog državnog ugovora, kojim se određuje položaj Gradišćanskih Hrvata i Slovenaca u Koruškoj i Štajerskoj u Austriji. On se bazirao na odredbama austrijsko-talijanskog sporazuma o uređenju tirolskog pitanja od 6. rujna 1946. godine, u kojem se nastojalo — inzistiranjem na ravnopravnosti stanovništva njemačkog jezika s talijanskim stanovništvom u pokrajinama Bolzano i Trentin — očuvati njihov etnički karakter i pružiti im mogućnost za kulturni i ekonomski razvitak.

Prva točka jugoslavenskog prijedloga predviđala je potpunu ravnopravnost s austrijskim građanima, uključujući i pravo na vlastite organizacije, zborove i štampu na svom jeziku.

U točci 2 traži se da imaju pravo na osnovnu školsku nastavu na hrvatskom, odnosno slovenskom književnom jeziku i odgovarajući broj vlastitih srednjih škola. U tom smislu vodit će se briga o nastavi na učiteljskim školama i ustanovit će se prosvjetni inspektorati za hrvatske škole u Gradišću i za slovenske u Koruškoj.

Treća točka odnosila se na jezik u administrativnim i sudskim jedinicama s hrvatskim ili slovenskim, odnosno nacionalno mješovitim stanovništvom. Predlagalo se da službeni jezik uz njemački bude hrvatski, odnosno slovenski jezik, a topografska terminologija i natpisi dvojezični.

U točci četiri kaže se: »Pripadnici jugoslavenske manjine u Austriji bit će razmjerno svom brojnom stanju zaposleni u odgojnom, upravnom i sudskom aparatu«.

Pravo na održavanje kulturnih veza s matičnim narodom i priznanje postignutih diploma traži se u točci 5.

Zabrana djelatnosti organizacija koje imaju za cilj odnarođivanje hrvatske i slovenske manjine traži se u točci 6.

Točka 7, kao posljednja u jugoslavenskom prijedlogu, sadržava zahtjev da se prilikom prebrojavanja stanovništva materinji jezik ustanovljava u suradnji s Gradišćanskim Hrvatima i koruškim Slovencima.

Nekoliko mjeseci kasnije savezni predsjednik Austrije dr Renner izjavljuje da je »prva republika svojevoljno na se zela ugovore o manjinski pravi i stavila je u valjanost... Ugovori o manjinski pravi, i sva u nji osigurana prava manjin su nam i ostaju nam sveti«,[12] a različiti prijedlozi o rješenju manjinskog pitanja, kao što je npr. uvođenje političke, privredne i kulturne autonomije ili uvođenje registara za narodne manjine dolaze i s jedne i s druge strane.

Na Pariškoj konferenciji u svibnju i lipnju 1949. godine velike sile složile su se, uz ostala bitna pitanja za austrijski državni ugovor, i o manjinskom pitanju. Pod točkom B pariškog komunikea naznačeno je da budući ugovor mora predvidjeti zaštitu prava slovenske i hrvatske manjine u Austriji.

[12] »Apel dr. Rennera u Klagenfurtu za mir i dobro susedstvo«, *Naš tajednik*, Beč, 18. rujna 1948, br. 37.

Austrijski ministar vanjskih poslova dr Gruber potvrdio je spremnost Austrije da garantira manjinska prava Slovenaca i Hrvata u Austriji.[13]

Na slijedećim sjednicama trebalo je formulirati budući član 7 Austrijskog državnog ugovora, a Jugoslavija, poučena prošlim iskustvima i znajući da su odredbe Senžermenskog ugovora bile nedostatne za zaštitu manjina, u svojem Memorandumu od 28. srpnja 1949. godine predlaže da se Austrija obveže da će najkasnije 6 mjeseci nakon stupanja na snagu Državnog ugovora donijeti ustavne zakone kojima će regulirati položaj manjina.

U početku su zapadne sile zastupale mišljenje da je dovoljna općenita odredba koja Austriju obvezuje na poštivanje i zaštitu prava manjina i koja bi bila dana kroz član o ljudskim pravima. Bio je to samo odraz općeg trenda u prenošenju težišta s posebne zaštite manjinskih prava na opću zaštitu ljudskih prava — shvaćanja da je osiguranje principa nediskriminacije dovoljno za otklanjanje mogućnosti progona manjina. Sovjetski predstavnik, ilustrirajući to primjerima iz prošlosti, dokazivao je potrebu za posebnim uređenjem položaja manjina (usput, taj je stav sovjetska vlada branila i u okviru OUN). On je predložio nacrt posebnog statuta za narodne manjine, u obliku zasebnog člana o zaštiti manjina, gdje bi bile sadržane detaljne odredbe. Taj sovjetski prijedlog bio je sadržan u slijedećih pet točaka:

1. Slovenska i hrvatska manjina u Koruškoj, Gradišću i Štajerskoj uživaju ista prava kao i svi ostali austrijski državljani, uključivši pravo na vlastite organizacije, održavanje sastanaka, kao i pravo na upotrebu materinjeg jezika.
2. Oni imaju pravo na elementarnu nastavu na slovenskom i hrvatskom jeziku i da im se da, razmjerno njihovu broju, odgovarajući broj glavnih (srednjih) škola. S tim u vezi treba revidirati nastavne programe i stvoriti posebno školsko nadzorništvo za slovenske i hrvatske škole.
3. U kotarevima sa slovenskim ili hrvatskim ili miješanim stanovništvom ima se priznati slovenski ili hrvatski kao službeni jezik; topografske oznake i napisi treba da budu na oba jezika.
4. Slovenske i hrvatske narodne manjine u Koruškoj, Gradišću i Štajerskoj sudjeluju u kulturnom životu, javnoj administraciji i sudstvu gore navedenih područja ravnopravno s ostalim austrijskim državljanima.
5. Djelatnost organizacija čiji je cilj denacionalizacija slovenske i hrvatske manjine zabranjena je.[14]

Zapadne sile — V. Britanija, Francuska i SAD — nekoliko tjedana kasnije napuštaju svoj prvobitni stav i predlažu svoj nacrt odredbi o zaštiti manjina. On je prezentiran konferenciji u Londonu 16. kolovoza 1949. godine kao britanski nacrt.[15]

U sovjetskom i britanskom prijedlogu bilo je nekoliko na izgled sitnih, ali bitnih razlika. Britanski prijedlog govorio je o jezičnim manjinama (lin-

[13] »Pregovori u Londonu na vrhuncu — odgovor ministra za vanjske posle Grubera na potribovanja Jugoslavije«, *Naš tajednik*, Beč, 5. ožujka 1949, br. 10.

[14] »Konferencija o Austrijskom državnom ugovoru u tempu«, *Naš tajednik*, Beč, 9. srpnja 1949.

[15] »Iz Londona — Manjinsko pitanje ide dalje«, *Naš tajednik*, Beč, 20. kolovoza 1949.

guistic minorities — Austrijski državljani slovenske i hrvatske jezične manjine u Koruškoj, Gradišću i Štajerskoj uživaju jednaka prava pod istim uvjetima kao i svi drugi austrijski državljani), a sovjetski je inzistirao na nacionalnim manjinama, pozivajući se na odredbe čl. 67 Senžermenskog ugovora, gdje se govori o etničkim, religioznim i jezičnim manjinama. Činjenica je da su četiri velike sile bile suglasne da se pod pojmom manjine podrazumijeva objektivno dana skupina ljudi bez obzira na subjektivno izjašnjavanje. Razlika se odnosila na kriterij pripadnosti. Britanski prijedlog, s kojim su bile suglasne zapadne sile, pod pojmom pripadnosti manjini mislio je na stanovništvo u Koruškoj, Gradišću i Štajerskoj koje govori slovenski, odnosno hrvatski jezik, a sovjetski se prijedlog bazirao na porijeklu, tj. pod pojmom manjina podrazumijevao je sve ljude slovenskog i hrvatskog porijekla na tim područjima, makar se više i ne služili svojim materinjim jezikom.

Nakon više rasprava i objašnjavanja da pojam nacionalna manjina u sovjetskom prijedlogu ne znači političku autonomiju za slovensku i hrvatsku manjinu, već se u duhu ruskog jezika odnosi na različite narodnosti, predstavnici velikih sila složili su se da zbog različitog značenja riječi »nacionalni« u engleskom i ruskom jeziku — engleski i francuski tekst austrijskog državnog ugovora ispusti riječ jezični iz svog teksta i da govori o pravima slovenske i hrvatske manjine (Right of the Slovene and Croat Minorities, odnosno Droits des minorités slovène et croate), a ruski tekst o pravima hrvatske i slovenske nacionalne manjine (prava slovenskogo i hrvatskogo nacional'nyh men'šinstvo).[16]

Daljnja razlika odnosila se na školski paragraf engleskoga teksta, koji je ograničavao nastavu na hrvatskom i slovenskom jeziku na gradove i kotare sa znatnim udjelom (u gradovima i kotarevima gdje je nastanjen znatan broj — considerable proportion — takvih državljana imaju svi pripadnici države pravo na elementarnu nastavu pripadnika manjine).[17]

Nakon žestoke debate odustalo se od tako koncipiranog prijedloga,[18] a usvojila se i zajednička formulacija za srednjoškolsko obrazovanje pripadnika manjine (bit će revidirani nastavni planovi ukoliko je to potrebno). Dogovoreno je da će se uskladiti školski planovi prema potrebama manjine i da će se u okviru školskog nadzorništva urediti poseban odjel za manjinske škole.

I pri upotrebi hrvatskoga, odnosno slovenskog jezika, koji će biti prihvaćeni, a ne dopušteni, kao službeni u upravnim i sudskim kotarevima Gradišća, Koruške i Štajerske, te za topografske oznake i nazive izbačena je formulacija o »znatnom udjelu« pripadnika manjina, a prihvaćena je »o kotarima sa slovenskim, hrvatskim ili mješovitim stanovništvom« kako je bilo predloženo u sovjetskom prijedlogu.

Daljnja razilaženja, koja su u debati nadvladana, odnosila su se na zabranu organizacija koje imaju za cilj »denacionalizaciju manjina«. Rasprava se vodila o samom pojmu denacionalizacija i što se pod njim podrazumijeva. Usvojena je formulacija da će biti zabranjena djelatnost organizacija kojima je cilj da liše hrvatsko i slovensko pučanstvo njihova manjinskog značaja i prava.

[16] *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*, 30. srpnja 1955, Stück 39.
[17] *Volkszeitung*, br. 186 od 17. kolovoza 1949.
[18] »Minderheit, Volksbefragung und Staatsvertrag«, *Slovenski vestnik*, br. 9 od 26. veljače 1960. i br. 10 od 4. ožujka 1960.

20. kolovoza 1949. postignuta je takva suglasnost među sudionicima konferencije da je tekst predan redakcijskom komitetu, koji se, međutim, 1949. godine nije više sastao.[19] U stvari, taj tekst je, uz manje, nebitne izmjene, postao član 7 Državnog ugovora o uspostavljanju nezavisne i demokratske Austrije iz 1955. godine.[20]

Ovaj prikaz geneze čl. 7 ADU jasno i nedvosmisleno pokazuje put za razrješavanje dilema koje su se tokom gotovo 30 godina Državnog ugovora pojavile u primjeni odredaba o pravima hrvatske i slovenske manjine u Austriji. Budući da je veličina referata ograničena ukazat ću samo na najvažnije momente:

1. Austrijski predsjednik dr Renner izjavio je 1948. godine: »Prva republika je svojevoljno na se zela ugovore o manjinski pravi i stavila je u valjanost. U duhu svih Austrijancev morem izjaviti: Ugovori o manjinski pravi i sva u nji osigurana prava manjin su nam i ostaju nam sveti«,[21] a prilikom ratifikacije Državnog ugovora u parlamentu savezni kancelar Raab naglasio je da »ako se odobri državni ugovor, onda se mora odobriti i izvesti svaki pojedini član tog ugovora, što znači i čl. 7«.[22] Drugim riječima, Austrija se dobrovoljno obvezala da učini sve što je u njezinoj moći da hrvatskoj i slovenskoj manjini koje žive na njezinu državnom teritoriju omogući uživanje svih prava potrebnih za njihov opstanak i daljnje unapređivanje njihova razvoja.

U ovom času možemo samo konstatirati da su slovenska i hrvatska manjina vrlo malo ostvarile od prava garantiranih Državnim ugovorom, a predstavnici austrijske države najčešće i ne traže opravdanje za neizvršavanje obveza iz člana 7 ili umjesto objašnjenja navode dostignuća austrijske prakse i zakonodavstva u prilog manjinama, bez obzira na to što one daleko zaostaju za obvezama Državnog ugovora, dajući im pri tom značenje geste dobre volje prema manjinama.[23]

2. Stavom 1. člana 7 samo je još jednom naglašeno da se svim osobama pod jurisdikcijom Austrije osiguravaju sva prava čovjeka i osnovne slobode, bez ikakve diskriminacije — znači da se pripadnicima tih dviju manjina garantiraju »ista prava uz jednake uvjete« kao i svim ostalim austrijskim državljanima.[24] Ali, na žalost ali — stalno dokazivanje prava i trošenje tih prava od ostvareni odnos. Prava koja manjini pripadaju po prirodi stvari (riječ je o prastrane manjina pokazuje da je demokratski duh odnosa još uvijek težnja, a ne vima koja već pripadaju većini, kao npr. pravo na upotrebu vlatitog jezika, na njegovanje vlastite kulture i običaja, na jednakost i nediskriminaciju i dr.) dovode se na ishodište prava dozirnog karaktera, koje će većinski narod preko svojih institucija manjinama dati ili ne dati, odnosno dozirati prema svom

[19] G. Stourzh, o. c., str. 57.
[20] *Državni ugovor o uspostavljanju nezavisne i demokratske Austrije*, Beč, 15. svibnja 1955, izdanje DSIP-a, sveska br. 44, godina 1956, Međunarodni ugovori FNRJ.
[21] »Za mir i dobro susedstvo«, *Naš tajednik*, Beč, 18. rujna 1948, br. 37.
[22] »I mi smo rekli svoje«, *Naš tajednik*, Beč, 26. studenog 1955, br. 48.
[23] »Što odgovorni u Beču kažu o odnosu prema manjinama?«, *Večernji list*, 27. studenog 1981.
[24] V. bilješku br. 10.

nahođenju. Na taj se način eliminira osnovni postulat zajedništva manjine i većine, tj. da sadržaj manjinskih prava predstavlja rezultat cjelokupnog razvoja zajednice, kojemu zajednički pridonose i pripadnici manjine i pripadnici većine (to nije zajedništvo u različitosti, to su razlike u jednakosti).

3. Ako se prihvati stav da »manjinska prava«, tj. ona prava koja manjinu izjednačuju s dominantnom većinom i koja su manjini neophodna ukoliko želi opstati kao posebni entitet u danoj društveno-političkoj zajednici, onda broj pripadnika manjine nije od značenja za uživanje tih prava. Takve su dileme pravilno razriješene u Državnom ugovoru (usporedi naprijed s formulacijama o znatnom, o razmjernom broju i sl.), a nalazimo ga i u dokumentima Ujedinjenih naroda, gdje se kaže da »u principu nije potreban nikakav određeni broj ili procenat pojedinaca za postojanje manjine«;[25] isto tako ukoliko se cijeloj manjini priznaje egzistencijalno pravo, onda procentualni odnos između manjine i većine ne može igrati nikakvu ulogu, jednako kao što bi bilo smiješno dijeliti manjinu na dio koji ima neka prava i na dio koji nema nikakva prava. Prema tome, razne manipulacije popisima stanovništva ili »popisi posebne vrste« (poput onoga koji je Austrija provela 14. studenoga 1976. na osnovi Zakona o izmjeni Zakona o popisu pučanstva)[26] koji bi trebali poslužiti za utvrđivanje postotka grupa, u današnjim uvjetima evolucije i napretka ljudskih prava na određen način znače ugrožavanje već postignute elementarne osnove za ostvarivanje prava manjina. Druga je stvar što će stupanj brojnosti, koncentriranosti i homogenosti manjine kao prirodni činioci kolektiviteta imati u praksi neospornu vrijednost u smislu prirodnih ograničavajućih faktora.

4. Kad smo već kod Zakona iz 1976. godine, red je da spomenemo i Zakon o pravnom položaju narodnih grupa u Austriji,[27] koji je usvojen istovremeno sa Zakonom o popisu pučanstva. Taj zakon trebao je poslužiti austrijskoj vladi da provede u život odredbe o topograskim oznakama i priznanju slovenskog i hrvatskog jezika kao službenog jezika u skladu s odredbama Državnog ugovora — dakle da odigra ulogu provedbenih propisa za realizaciju Državnog ugovora. Međutim, niti je taj Zakon imao provedbeni karakter (kasnije su donesene naredbe za topografske nazive u Koruškoj koje bitno odstupaju od duha i slova Državnog ugovora), niti on spominje Držani ugovor i obveze koje za Austriju iz tog ugovora proizlaze. Osim toga, on se uopće ne bavi određenim pitanjima, jer su, »što se tiče na primjer školske problematike, odredbe Državnog ugovora... ispunjene postojećim zakonodavstvom« (kako kaže W. Pahr), odnosno jer je, nakon pažljivog ispitivanja, utvrđeno da organizacije poput »Kärntner Heimatdiensta« i srodnih nemaju za cilj uništenje nijedne manjine, pa nema razloga da se zabrane itd. itd.[28]

Na kraju samo još da zaključim. Spomenuta dva zakona i mnogobrojni primjeri iz svakodnevnog života pokazuju da je duh Austrijskog državnog

[25] E/CN/4/Sub. 2/85, »Izvještaj odbora za ukidanje rasne diskriminacije«, *OUN Report* A/9618, 1974.
[26] *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*, br. 118 od 5. kolovoza 1976.
[27] *Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich*, br. 119 od 5. kolovoza 1976.
[28] »Problem manjina u jugoslavensko-austrijskim odnosima«, *Međunarodna politika*, Beograd 1977.

ugovora, s odredbama koje su trebale predstavljati minimum prava potrebnih manjinama za ravnopravan status i razvitak s ostalim dijelovima stanovništva Austrije, ostao na vjetrometini neizgrađenog odnosa tolerancije i uvažavanja manjina kao ravnopravnih subjekata u okviru austrijske zajednice.

Mirjana Domini

ZUSAMMENFASSUNG

Genesis des österreichischen Staatsvertrags — mit dem Schwerpunkt der Erörterung auf der Regelung der Lage der kroatischen und slowenischen Minderheit in Österreich

Der Staatsvertrag betreffend die Wiederherstellung eines unabhängigen und demokratischen Österreich ist das Ergebnis langwieriger Verhandlungen der vier Großmächte über die Zukunft Österreichs im Rahmen der für Europa nach dem Zweiten Weltkrieg getroffenen Regelung. Diese diplomatischen und politischen Aktivitäten, die noch während des Kriegs begonnen hatten, dauerten bis 1955, als schließlich alle Standpunkte über den Text des Staatsvertrags miteinander abgestimmt werden konnten.

Eine der Streitfragen war auch das Minderheitenproblem. Schon zu Beginn der Debatten über die Lage der kroatischen und slowenischen Minderheit wurde die Frage der österreichischen Grenzen angeschnitten, aber auch zwei Standpunkte über das Minderheitenproblem prallten aufeinander, d. h. ob der Schutz der Minderheiten in den allgemeinen Menschenrechtsschutz miteinbezogen werden sollte oder ob ein gesonderter Schutz der Minderheiten nötig ist. Es gab Meinungsverschiedenheiten auch bei der Formulierung des Minderheitenparagraphen (die Kategorisierung der Minderheiten, der zahlenmäßige Stand als Grundlage zur Verwirklichung der Minderheitenrechte, das Problem der Denationalisierung u. a.), aber im Laufe des Jahres 1949 ist es gelungen, eine Übereinstimmung im Zusammenhang mit dem künftigen Artikel 7 des Staatsvertrags zu erzielen.

In der vorliegenden Arbeit wurde auch auf einige Inkonsequenzen in der Anwendung des Artikels 7 in der österreichischen Praxis sowie in der Politik der kroatischen und slowenischen Minderheit gegenüber hingewiesen.

POPIS AUTORA

Dr VITOMIR BELAJ, sveučilišni docent, Filozofski fakultet, Odsjek za etnologiju, Zagreb

Dr JERKO BEZIĆ, član suradnik JAZU, znanstveni savjetnik, Zavod za istraživanje folklora IFF, Zagreb

ANTE BLAŽENČIĆ, profesor u mirovini, Zagreb

NATALIJA BOJNICKY-VIDMAROVIĆ, profesor, Zagreb

Dr IVAN BRABEC, profesor Više pedagoške škole u mirovini, Zagreb

Dr IVAN ČIZMIĆ, savjetnik za iseljeništvo, Matica iseljenika Hrvatske, Zagreb

Mr MIRJANA DOMINI, znanstveni asistent, Centar za istraživanje migracija i narodnosti, Zagreb

TIHOMIR DUMANČIĆ, stručni suradnik, Centar za istraživanje migracija i narodnosti, Zagreb

Dr BOŽIDAR FINKA, izvanredni član JAZU, znanstveni savjetnik, Zavod za jezik IFF, Zagreb

Dr IVAN IVANČAN, profesor, »Arto« — RO za organiziranje priredbi, manifestacija i turističke djelatnosti, Zagreb

Dr ALOJZ JEMBRIH, docent, Filozofska fakulteta, Ljubljana

DEMETER KARALL, predsjednik Hrvatskoga gradišćanskoga kulturnoga društva, Beč/Wien

GABRIELA KARALL, profesor, Beč/Wien

STJEPAN KRPAN, profesor, Građevinski obrazovni centar, Zagreb

Dr MIJO LONČARIĆ, viši znanstveni suradnik, Zavod za jezik IFF, Zagreb

Dr MARKO LUKENDA, znanstveni suradnik, Zavod za jezik IFF, Zagreb

Mr MILE MAMIĆ, znanstveni asistent, Zavod za jezik IFF, Zagreb

Dr VALENTIN PUTANEC, član suradnik JAZU, znanstveni savjetnik, Zavod za jezik IFF, Zagreb

NIVES RITIG-BELJAK, znanstveni asistent, Zavod za istraživanje folklora IFF, Zagreb

IVAN SUČIĆ, profesor, Trajštof/Trausdorf

Dr ANTUN ŠOJAT, član suradnik JAZU, znanstveni savjetnik, Zavod za jezik IFF, Zagreb

Dr FELIX TOBLER, Zemaljski arhiv Gradišća, Željezno/Eisenstadt

Dr MIRKO VALENTIĆ, viši znanstveni suradnik, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb

ĐURO VIDMAROVIĆ, profesor, Građevinski obrazovni centar, Zagreb

Mr BOŽENA VRANJEŠ-ŠOLJAN, znanstveni asistent, Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest, Zagreb

Dr BUDISLAV VUKAS, sveučilišni profesor, Pravni fakultet, Institut za međunarodno pravo, Zagreb

SADRŽAJ

PREDGOVOR V

UVODNA IZLAGANJA

Prof. IVO SARAJČIĆ XI
PERO DJETELIĆ XIII
Dr IVAN MÜLLER XVI
Akademik JAKOV SIROTKOVIĆ XXI

REFERATI

I

MIRKO VALENTIĆ, Turski ratovi i velike seobe Hrvata u XV. i XVI stoljeću 5
IVAN ČIZMIĆ, Iseljavanje gradišćanskih Hrvata u SAD 17
GABRIELA i DEMETER KARALL, Gradišćanski Hrvati u Beču 25
STJEPAN KRPAN, »Kolo gradišćanskoga hrvatskoga djačtva« (prilog upoznavanju rada tog društva 1931—1938) 31

II

ANTUN ŠOJAT, Baština i suvremene potrebe gradišćanskohrvatskoga književnog jezika 49
IVAN BRABEC, Dijakronijski pogled na gradišćanskohrvatski književni jezik . 59
ALOJZ JEMBRIH, Jezične osobine pjesmarica Grgura Mekinića Pythiraeusa (1609. i 1611.) (Prinos proučavanju gradišćanskohrvatske protestantske književnosti i njezina jezika) 71
IVO SUČIĆ, Razvitak književnog jezika gradišćanskih Hrvata 89
FELIX TOBLER, Produkcija i distribucija gradišćanskohrvatskih knjig u 18. i 19. stoljeću 95

III

BOŽIDAR FINKA, Gradišćanskohrvatska jezična kodifikacija u Nimško-gradišćanskohrvatsko-hrvatskom rječniku 109
MIJO LONČARIĆ, Podrijetlo gradišćanskih kajkavaca 121

MARKO LUKENDA i MILE MAMIĆ, Odnos gradišćanskohrvatske školske terminologije prema hrvatskoj književnoj 133

VALENTIN PUTANEC, Romanizmi u leksiku hrvatskih dijalekata u Gradišću (nacrt problema) 141

NATALIJA BOJNICKY-VIDMAROVIĆ, Madžarski književni utjecaj u pjesništvu Mate Meršića-Miloradića 149

IV

VITOMIR BELAJ, Mogućnosti etnološkog pristupa proučavanju povijesti gradišćanskih Hrvata 157

NIVES RITIG-BELJAK, Trajanje usmene književnosti u gradišćanskih Hrvata . 169

JERKO BEZIĆ, Prihvaćanje novih oblika u povijesnom razvoju glazbenog izražavanja gradišćanskih Hrvata 189

IVAN IVANČAN, Plesovi i plesni običaji gradišćanskih Hrvata 203

V

BOŽENA VRANJEŠ-ŠOLJAN, Gradišćanski Hrvati — Problemi masovnih medija 223

ANTE BLAŽENČIĆ, Kulturna i prosvjetna suradnja s gradišćanskim Hrvatima (1951—1971) 233

TIHOMIR DUMANČIĆ, Promjene socijalne strukture i pomaci u bilingvizmu gradišćanskih Hrvata 261

ĐURO VIDMAROVIĆ, Sadašnji trenutak u kulturnom stvaralaštvu gradišćanskih Hrvata u NR Mađarskoj 265

VI

BUDISLAV VUKAS, Međunarodni položaj gradišćanskih Hrvata u Austriji . . 277

MIRJANA DOMINI, Geneza Austrijskog državnog ugovora s težištem razmatranja na uređenju položaja hrvatske i slovenske manjine u Austriji . . 285

POPIS AUTORA 295